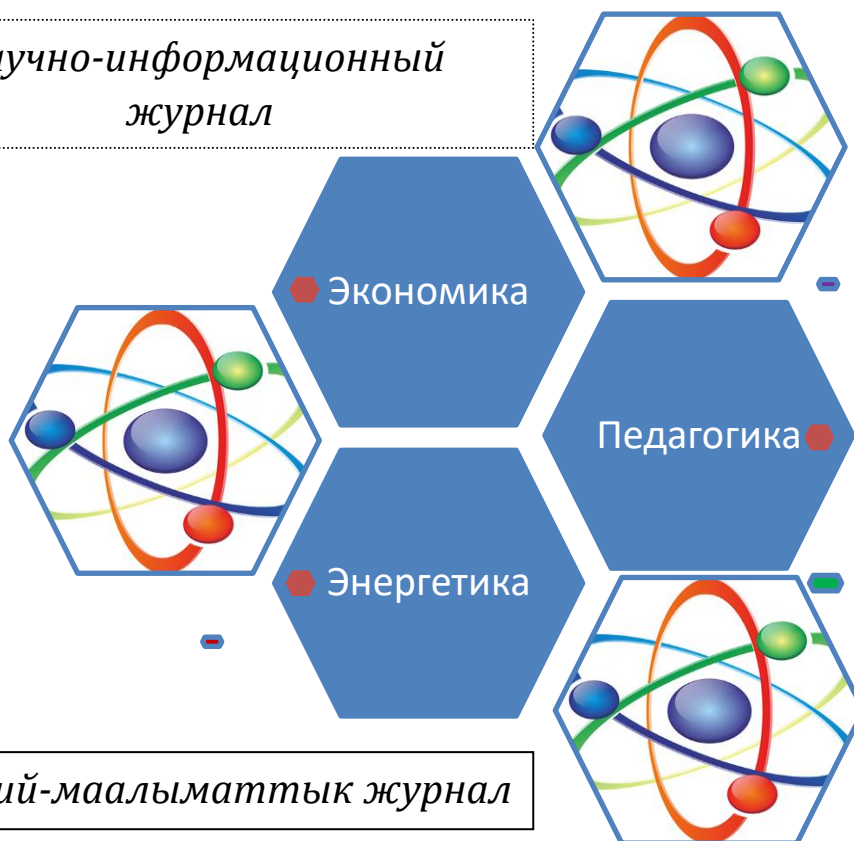

ОБРАЗОВАНИЕ, НАУКА И ИННОВАЦИИ

№4 2022

*Научно-информационный
журнал*

Илимий-маалыматтык журнал

WWW.abbi.kg

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ
АЙМАКТЫК БИЛИМ БЕРҮҮ ИНСТИТУТУНУН ИЛИМИЙ ЖУРНАЛЫ

ОБРАЗОВАНИЕ, НАУКА И ИННОВАЦИИ

Илимий журнал 2019 жылы негизделген

Журнал жылына 2 жолу чыгарылат

Бишкек 2022

Илимий журнал Кыргыз Республикасынын юстиция министрлигине караштуу Жалал-Абад областык юстиция башкармалыгынын каттоосунан өткөн №10204 2-декабрь 2019-жыл.

Жыйнакка кирген материалдар автордук редакцияда жарыяланды. Макаланын мазмуну жана шексиздиги үчүн жоопкерчилик авторлорго жүктөлөт. Редакциянын пикири макаланын авторлорунун пикири менен дал келбеши мүмкүн.

Башкы редактор, химия илимдеринин кандидаты

Барпыбаев Т.Р.

Башкы редактордун орун басары улук окутуучу

Рыскулов И.Р.

Редакциялык коллегия:

- техн.илим. канд., профессор Сооронбаев Манасбек Раишбекович
- пед.илим. д-ру., профессор Сакеева Сайыпжамал
- пед.илим. д-ру., профессор Калдыбаев Салидин Кадыркулович
- пед.илим. канд., профессор Алтыбаева Мейликан
- филос. илим. канд., доцент Атамурзаева Бүсара Мамаюсуповна
- пед. илим. канд. Токтомамбетова Жамилиякан Сакибаевна
- пед. илим. канд. Субанов Бекжан Абдыжалилович
- биол.илим. д-ру., профессор Сакбаева Зульфия Исмаиловна
- физ-мат. илим. д-ру., профессор Алыбаев Курманбек Сарманович
- физ-мат. илим. д-ру., доцент Тампагаров Куштарбек Бекмуратович
- экон.илим. д-ру., профессор Өмүрзаков Сатыбалды Ашимович
- хим.илим. д-ру., Сатыбалдиев Абдураим
- хим.илим. канд. Султанкулов Медет Дыйканбаевич
- экон.илим. канд. Садыралиева Гулбайра Раимкуловна
- экон.илим. канд., доцент Усупов Мелис Усенбаевич
- экон.илим. канд. Буланова Зуракан Шаакыевна
- техн.илим.д-ру., профессор Аширалиев Абдиумаматкадыр Ашыралиевич
- техн.илим.д-ру., профессор Кадыркулов С.
- техн.илим.д-ру., профессор Кенжаев Идрис Гулямович
- техн.илим.канд. Кенжекулов Каныбек Назимович
- техн.илим.канд. Белеков Таалай

Редакциянын дареги: Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад обл.,
Таш-Көмүр шаары, Студенттер көчөсү 5
Тел.: (03745) 50343
Факс: (03745) 50343
E-mail: abbi.kg@mail.ru

МАЗМУНУ:

1. <i>Барпыбаев Т.Р., Токтомамбетова Ж.С.</i> Компетенцияларды жана компетенттүүлүктөрдү баалоо: өлчөөбү же баалообу	5
2. <i>Кузобаев Н.Ж.</i> Механизмы мотивации труда работников	10
3. <i>Атамурзаева Б.М., Абдулаева М.</i> Коомдун руханий болмушу	14
4. <i>Тагаева Д.А., Турганбаева Р.Ж., Талипов А.Т.</i> Орто мектепте маалыматтык компетенттүүлүктү калыптандыруунун өзгөчөлүктөрү	18
5. <i>Турганбаева Р.Ж., Тагаева Д.А., Тынчтыкбек кызы Г.</i> Башталгыч математикалык билим берүүдө текстүү маселелерди чыгаруу аркылуу социалдык-коммуникативдүүлүк компетенттүүлүктү калыптандыруу	23
6. <i>Култаева Д.Ч., Меражидин кызы Б.</i> Виртуалдык лабораториялардын (симуляциялардын) жардамы менен физиканы окутууда математиканын түшүнүктөрүн колдонуу	30
7. <i>Култаева Д.Ч., Нурмамат кызы М.</i> Математика боюнча класстан тышкаркы иштерди уюштуруунун жолдору	35
8. <i>Султанбек уулу А., Култаева Д.Ч.</i> Геометрия курсун окутууда компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалардын ролу	40
9. <i>Жороева С.К., Мамытова А.Д., Шермаматов Ж.Ж.</i> Математика сабагында маалыматтык технологияларды колдонуп окутуу маселелери	45
10. <i>Зулпукарова Д.И., Алымкул кызы Д., Авазбек кызы Г.</i> Дистанттык билим берүүдө колдонулган онлайн технологиялар	49
11. <i>Исамидин уулу И.</i> “Алгачкы химиялык түшүнүктөр” темасын окутуунун айрым теориялык аспекти	56
12. <i>Турганбаева Р.Ж., Тынчтыкбек кызы Г., Каратаева К.А.</i> Башталгыч класс окуучуларына дифференциациялап окутуу ыкмалары	60
13. <i>Алиева Б.М., Абдрахман кызы А., Осмонова Г.К.</i> Математика мугалимдеринин интерактивдүү усулдарды пайдалануу өзгөчөлүктөрү	64
14. <i>Омошева А.</i> Эстетикалык баалуулуктардын өнүгүү табияты	69
15. <i>Садирдин уулу Ж.</i> Кооздук түшүнүгү аркылуу дүйнөнү чагылдыруу	73
16. <i>Оморов Ш.Д., Ташбек кызы Б.</i> Математиканы окутууда маалыматтык технологияны колдонуу	76
17. <i>Максабек уулу М.</i> “Алтын кыз” драмасы жашоону чагылдыруучу образ катары	79
18. <i>Турдубаева З., Ахмедова Р.</i> Көркөм билим берүү жаш муундарды эстетикалык тарбиялоонун булагы катары	83
19. <i>Жумабек уулу С.</i> Элдик кол өнөрчүлүк искусствону калыптандыруунун фактору катары	87
20. <i>Сайдирахманова Т.</i> Компьютердик технологиялардын окуу процесиндеги орду	90
21. <i>Жусупова Ш.</i> Кооздук түшүнүгүнүн искусстводо чагылдырылышы	94
22. <i>Эгемберди кызы Ы.</i> Чыгармачылык ишмердүүлүктө живопистик каражаттардын ролу	98
23. <i>Ысмайылов М., Аширалиева Б.М.</i> Мектеп жашындагы өспүрүмдөрдү эмгекке тарбиялоонун мааниси	102
24. <i>Омошева А.</i> Дүйнөнүн көркөм сүрөттөлүшүнүн имманенттүү маңызы	106
25. <i>Садирдин уулу Ж.</i> Искусстводогу кооздук проблемасынын чагылдырылышы ...	110
26. <i>Максатбек уулу М.</i> «Ажал ордунда» драмалык чыгармасынын музыкадагы орду	113

-
27. *Ахмедова Р.* Окуучуларга көркөм билим берүүнү окутунун методдору 117
 28. *Жумабек уулу С.* Билим берүүдө көркөм чыгармачылыктын ролу 121
 29. *Сайдирахманова Т.* Окутуучулардын маалыматтык компетенцияларын калыптандыруу 124
 30. *Исамидин уулу И.* “Алгачкы химиялык түшүнүктөр” темасын окутуунун негизги милдеттери 128
 31. *Жусупова Ш.* Искусстводогу кооздук жана көрксүздүк проблемалары 129
 32. *Эгемберди кызы Ы.* Живописстик каражаттарынын жардамы менен балдардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү 133
 33. *Оморев Ш.Д., Султанов М.* Билим берүү мекемелеринде инновациялык башкаруу ишмердүүлүгүн жүргүзүү 137
 34. *Алтыбаева М., Пайзилаев А.Д., Юзбоева А.* Мектептин билим берүү чөйрөсүнүн коопсуздугун камсыз кылуу жаатында мугалимдерди даярдоонун багыттары ... 141
 35. *Токтомамбетова Ж.С., Матазим кызы А.* Методология жана илимий методдордун кээ бир ыкмалары 147
 36. *Токтомамбетова Ж.С., Тойчубай кызы Т.* Окутууда инсанга багытталган мамиле 153
 37. *Аттокурова А.Дж., Баит кызы З.* Жогорку окуу жайда «математика» дисциплинасын окутуу 157

УДК 3.37.02

Барпыбаев Турдумамбет Рысбекович
 химия илимдеринин кандидаты,
 Аймактык билим берүү институту,
turdumambet@mail.ru

Токтомамбетова Жамилякан Сакибаевына
 Педагогика илимдеринин кандидаты,
 Аймактык билим берүү институту,
jami_t@mail.ru

КОМПЕТЕНЦИЯЛАРДЫ ЖАНА КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТӨРДҮ БААЛОО: ӨЛЧӨӨБҮ ЖЕ БААЛООБУ?

Аннотация: макалада компетенцияларды жана компетенттүүлүктү объективдүү баалоо деңгээлдеринин методикаларын жана инструментарийлерин түзүүнүн үстүндө жүргүзүлүп келе жаткан иштер каралып, талдоого алынган. Ошону менен бирге эле “өлчөө” жана “баалоо” түшүнүктөрүнүн ортосундагы аныктамаларга да кеңири талдоо жүргүзүлгөн. Компетенцияларды өздөштүрүү жана компетенттүүлүктүн калыптануусун баалоодогу белгилүү окумуштуулардын иштерине талдоо жүргүзүлүп, алардын натыйжалары аркылуу баалоо каражаттарынын фондун түзүү эсептелет.

Түйүндүү сөздөр: компетенция, компетенттүүлүк, баалоо, өлчөө, баалоо каражаттарынын фонду, негизги билим берүү программасы, эксперттик баалоо методу, модул, салттуу педагогикалык технологиялар.

ОЦЕНИВАНИЕ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ И КОМПЕТЕЦИЙ: ИЗМЕРЕНИЕ ИЛИ ОЦЕНИВАНИЕ?

Аннотация: в статье рассмотрены вопросы анализа и уровни методик объективного оценивания компетенций и компетентностей, а также работы создания инструментарий для оценивания. Наряду также широко анализированы понятия между “измерением” и “оцениванием”. Анализированы также работы известных ученых по оцениванию формирования компетентностей и освоению компетенций, на основе результатов которых созданы фонды оценочных средств.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, оценивание, измерение, фонд оценочных средств, основная образовательная программа, метод экспертного оценивания, модул, традиционные педагогические технологии.

COMPETENCE AND COMPETENCE ASSESSMENT: MEASUREMENT OR ASSESSMENT?

Annotation: the article discusses the issues of analysis and the levels of methods for objective assessment of competencies and competencies, as well as the work of creating tools for assessment. Along with this, the concepts between “measurement” and “evaluation” are also widely analyzed. The works of well-known scientists on the evaluation of the formation of competencies and the development of competencies were also analyzed, on the basis of the results of which funds of evaluation tools were created.

Keywords: competence, competence, assessment, measurement, fund of assessment tools, main educational program, expert assessment method, module, traditional pedagogical technologies.

Педагогикада “түбөлүктүү” маселелердин катарына баалоого эмне кирет, билим алуучулардын жетишкендиктеринин деңгээлин ким жана кантип баалайт деген суроо түзүп келет. Мында негизги акцентти билим алууда баалоону эмне түзөөрүнө жасоо пайдалуу болот.

Биринчиден, сабактагы окуу-окутуу чөйрөсүндө *эксперттик баалоо методу* аркылуу көбүнчө, окуу ишмердүүлүгүнүн уюштуруу натыйжалары аркылуу аныкталат. Белгилүү болгондой, мында эксперт катары баалоону жүргүзүүгө укугу бар - окутуучу эсептелет. Баалоо методу-бул окутуучуда калыптанып калган жана анын көңүлүнөн, ден-соолугунан ж.б. көз-карандылыкта өзгөрүп турган эталон менен билим алуучунун окуудагы жетишкендиктеринин деңгээлдериндеги ийгиликтерин салыштыруу. Белгилей кетүү керек, биздин өлкөдөгү ХХ-кылымдын 80-90-жылдарында башталган реформалар, бир жагынан “эксперттердин көз-караштарын гумандаштыруу” боюнча жумуштар түзсө, экинчи жагынан-объективдүү текшерүү түзгөн. Бул процесстер өтө тездик менен дүйнөнүн бардык мектептеринде жүрө баштаган. Ошол мезгилдин акыркы он жылдарында төмөндөгүдөй тенденция орун алган “... билим алуучулар үчүн келечекте пайдалуу боло турган билим менен көндүмдөрдүн абалы, ошондой эле учурдагы дүйнөгө заман бап адаптациялануу үчүн зарыл болгон өз алдынча билим алууну колдоно билүүнү текшерүү”.

Экинчиден, окуу-окутуу мейкиндигинде көбүнчө окуудан тышкары натыйжалар да бааланат, аларга **спектаклдар**, гезит-журналдардагы ийгиликтер, викториналар ж.б. башкача айтканда керектөөчүлөр (угуучулар, көрүүчүлөр, катышуучулар) аркылуу бааланат; окутуучулар тарабынан баалануучу баяндама жазуу, илимий изилдөө иштеринин жыйынтыгы, презентациялар ж.б. да кирет. Бул жерде да бир топ көйгөйлүү маселелер бар, аларга билим алуучунун чыгармачылыгын (баяндама жазуудагы, декламация айтуу, сүрөт тартуу, көл өнөрчүлүк) баалоодогу окутуучунун укугу, ата-энелердин бул процеске катышуусу ж.б. Бул маселелерди талкулоодо компетенттүүлүктүн өнүгүшүнүн деңгээлин баалоо тигил же бул көндүмдөрдү текшерүү методу аркылуу, же эксперттик баалоо методу аркылуу чечилиши мүмкүн. Маселе татаалданат: билим алуучунун билим менен көндүмдөрү бир гана академиялык гана эмес, жашоодогу социалдык көйгөйлөрдү чечүүдө канчалык деңгээлде ийгиликтүү колдонушуна мүмкүнчүлүк бере тургандыгын эксперт баалашы керек.

Мына ошентип, кийинки изилдөөлөр үчүн дагы бир тема жаралат-*учурдагы билим берүүдө баалоо системасы кандай өзгөрүшү керек?*

Компетенциялар менен компетенттүүлүктүн интегративдүү мүнөзүн жана алардын түзүлүшүнүн татаалдыгын эске алуу менен И.А.Зимняя менен Г.М.Можаяевдин оюна кошулабыз, анда алар өз эмгектеринде жогорудагылардын калыптануу деңгээлин түз диагностикалоо татаал боло тургандыгын белгилөө менен алардын бардык түзүүчүлөрүнүн калыптануу деңгээлдерин талдоо жолу менен гана баалоого боло тургандыгын белгилешкен. Ошентсе да, көптөгөн эмгектерде, анын ичинде кеңири цитирленген [1, 2 ж.б.] эмгектерде авторлор тарабынан төмөнкү аныктамаларда кээ бир түшүнүктөрдү алмаштыруу менен колдонушкан, мисалы, “... таблицада көрсөтүлгөндөй мындай кырдаал студенттердин компетенцияларын өлчөө үчүн колдонулушу мүмкүн ...” [2], “Компетенциялардын терминдеринде келтирилген окутуунун натыйжаларын өлчөөнүн жана баалоонун көйгөйлөрү каралып жатат” [3], “Кардарлардын компетенттүүлүгүн сапаттык жана сандык өлчөөнүн жана баалоонун методдорун иштеп чыгуу” [4] ж.б.

Педагогикалык диагностикалоого байланышкан көптөгөн илимий эмгектерде, “өлчөө” (англ. *measurement*) жана “баалоо” (англ. *evaluation* же *assessment*) терминдери синоним катары колдонулуп келишкен [5], мында авторлор тарабынан жогорудагы түшүнүктөрдү жетишсиз деңгээлде өздөштүргөндүгүн күбөлөндүрөт, себеби алар түрдүү мүнөздөгү аналитикалык ишмердүүлүктү билдирет.

Биздин оюбузча, педагогикалык диагностикалоонун чегинде компетенцияларды жана компетенттүүлүктү калыптандыруу деңгээлдери өлчөө менен эмес, баалоо аркылуу жүргүзүлүшү керек. Мына ушул маселени талкуулап көрсөк.

“Өлчөө” түшүнүгүн аныктоонун кеңири спектри белгилүү. ГОСТ 16263 “Метрология. Терминдер жана аныктамалар” ылайык, *өлчөө*-бул атайын каражаттардын жардамы аркылуу тажрыйба жолу менен физикалык чоңдуктардын маанисин табуу [6]. *Өлчөө*-сандык чоңдук түрүндө реалдуу объектилердин касиеттерин мүнөздүү [7]. Д.Н.Хамханова боюнча, *өлчөө*-бул бир нече аткарылуучу иштердин топтомунун жыйындысы, аларга техникалык каражаттардын жардамы менен аткарылган, чоңдуктардын бирдигин сактаган, өлчөөчү чоңдуктун анын бирдиги менен дал келтирүүгө жана чоңдуктардын маанисин алууга мүмкүнчүлүк берүү кирет [8. *Өлчөө*-техникалык каражаттарда (өлчөө каражаттарында) сакталган, бир (өлчөнүлүүчү) чоңдуктун башка бир тектүү чоңдукка карата катышын аныктоо үчүн бардык катышуучулар тарабынан бир бирдик катары кабыл алуу үчүн аткарылган жумуштардын жыйындысы [9].

Келтирилген аныктамалар көрсөткөндөй, *түз өлчөө реалдуу эталонго карата реалдуу объектинин конкреттүү касиеттерин салыштыруудагы натыйжаларын мүнөздөйт, мында бул натыйжа өлчөөнү жүргүзүп жаткан жактан (субъектиден) көз-каранды эмес, б.а. бул объективдүү мүнөзгө ээ*. Өлчөөнүн маанилүү өзгөчөлүгү-өлчөөнүн атайын техникалык каражаттарынын (мисалы, секундомер, сызгыч, термометр ж.б.) болушу, аны менен алар учурдагы өлчөнүүчү чоңдуктун маанилерин колдонулуп жаткан эталондогу шкалага дал келүүсүн белгилөгө мүмкүнчүлүк бергендиги эсептелет.

Ошол эле мезгилде, *баа*-кандайдыр-бир объектинин баалуулугун салыштырмалуу же абсолюттук түрдө бекемделиши айтылат [7]. Ал эми С.И.Ожеговдун сөздүгүнө ылайык, “*баа*-кандайдыр-бирөөнүн бир нерсенин мааниси же деңгээл, баалуулук тууралуу ой-пикир” [10]. Өлчөөдөн айырмаланып, баалоонун объектиси катары реалдуу объект же ар түрдүү материалдык эмес категорияда болушу мүмкүн, андыктан *баалоо кээ бир субъектинин баалануучу объектинин кандайдыр-бир параметринин мааниси же касиети тууралуу ой-пикирин мүнөздөйт*. Түрдүү субъектилердин бир эле объект боюнча ой-пикири түрдүүчө айырмаланышы мүмкүн, ошондуктан баа субъективдүү мүнөзгө ээ [11]. Баалоонун жогоруда белгилеген аныктамалары баалоонун сандык да, сапаттык да көрсөткүчтөрүн колдонууну мүнөздөйт, андыктан берилүүчү сандык маанилер *a priori* (белгилүү билим) жакындаштырылган же шарттуу мүнөзгө ээ. Мына ушул принциптин негизинде эле салттуу педагогикада кеңири орун алган система түзүлөт (мисалы, төрт баллдуу), мында билим алуучунун билими, билгичтиги, көндүмдөрү ж.б.сапаттары сандык жактан бааланат, ошондой эле эки баллдуу система боюнча кесипкөйлүк классификацияны ыйгаруу.

Жогоруда белгилеп кеткендей, А.И.Орловдун, В.С.Черепановдун ж.б. авторлордун илимий эмгектеринде эксперттик баалоонун методдору кеңири тараган [12]. Жекече баалоонун эң башкы жетишсиздиги катары априордук субъективдүүлүк эсептелет, бирок эксперттик баалар менен коллегиялдык технологияда жумуш алып баруу белгилүү баскычта бул жетишсиздикти жоюуга мүмкүнчүлүк берет [13].

Мына ошентип, компетенциялар менен компетенттүүлүк реалдуу физикалык объектилерден же параметрлерден болуп эсептелбегендиктен, өлчөө теорияларынын дал келүү контекстинде аларды өлчөө тууралуу айтуу учурда кыйынчылыктарды жаратууда.

Көптөгөн изилдөөлөргө [14,15] жана МББС талаптарына ылайык, компетенттүүлүктүн калыптанышы түрдүү дидактикалык каражаттардын жана ыкмалардын колдонулушу менен бааланышы ыктымал, анын ичине төмөнкүлөр кирет:

- анын өзүнчө компетенцияларын түзүүчүлөрүн баалоо (дисциплиналар аралык тесттер (И.Н.Елисеев боюнча), дисциплиналар аралык курстук долбоолор жана жумуштар, өзүнчө компетенциялардын калыптанышын аныктаган тапшырмалар Н.И.Анчукова боюнча));

- реалдуу же окуу кырдаалдарында кесипкөйлүк маселелерди ийгиликтүү чечишин баалоо (С.С.Савельева жана Т.Н.Щербачева боюнча);
- иш кагаздары жана ишмердүүлүгүнүн натыйжалары боюнча баалоо (Д.Л.Белов, В.Д.Щадриков, И.В.Кузнецова жана МББС боюнча);
- мамлекеттик сынакты тапшыруу, бүтүрүүчү квалификациялык ишти коргоо жолу менен окутуунун натыйжалуулугун комплекстик баалоо;
- өздүк талдоо (С.С.Савельева боюнча).

Демек, тигил же бул компетенциянын курамына кирген конкреттүү квалификациялык мүнөздөмөлөрдүн калыптанышын баалоо үчүн салттуу педагогикалык технологиялар колдонулушу мүмкүн, аларга контролдук, курстук долбоорлорду жана иштерди аткаруу, аралык тестирлөө, сынакты же өтүмдү тапшыруу ж.б. кирет. Жогорудагы ыкмалар билим алуучулардан кошумча кирүү жана жыйынтыктоочу анкетирлөөнү жүргүзүү, окуу жумуштарын аткаруу мезгилин, билим берүү ишмердүүлүгүнүн натыйжаларын эксперттик талдоо ж.б. заман бап педагогиканын каражаттары менен толукталышы мүмкүн.

Мисал катары 550700 Педагогика багыты боюнча жогорку кесиптик билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандартында компетенциялардын жана компетенттүүлүктүн калыптанышын баалоо боюнча бир нече пункттарын талдап көрөйлү.

4. Негизги билим берүү программасын (НББП) ишке ашырууга карата жалпы талаптар

4.1.2. *Студенттерди жана бүтүрүүчүлөрдү сапаттык даярдоосун баалоо-учурдагы, аралык жана жыйынтыктоочу мамлекеттик аттестациялоону камтыйт. Тиешелүү НББПнын акыркы же этаптардагы талаптарына жекече жетишкендиктери менен дал келген студенттерди жана бүтүрүүчүлөрдү аттестациялоо үчүн баалоо каражаттарынын базасы түзүлөт, аларга типтүү тапшырмалар, контролдук иштер, тесттер ж.б. кирет. Негизинен алар ээ болгон компетенциялардын деңгээлин, билимин жана көндүмдөрүн баалоого мүмкүнчүлүк бериши керек. Баалоо каражаттарынын базасы ЖОЖ тарабынан иштелип чыгат жана бекитилет.*

6. Бүтүрүүчүлөрдү даярдоонун сапатын баалоо

6.1. *НББП өздөштүрүүнүн сапатын баалоо билим алуучунун учурдагы, аралык жана жыйынтыктоочу мамлекеттик аттестациялоону камтыйт.*

6.2. *Ар бир дисциплина боюнча билимдерди учурдагы жана аралык көзөмөлдөөнүн конкреттүү процедуралары жана формалары ЖОЖ тарабынан өз алдынча иштелип чыгат жана билим алуучуга алгачкы айларда маалымат катары жеткирилет.*

Көптөгөн компетенттүүлүктүн көйгөйлөрүнө арналган макалалардын талдоосу көрсөткөндөй, компетенциялар менен компетенттүүлүктү баалоону камсыздоого жетиштүү деңгээлде методикалык жана уюштуруучулук көңүл бурулбаганына күбө болуудабыз. Билим алуучулардын компетенцияларын баалоодо кеңири мазмундуу жана методикалык жактан иштелип чыгып, баяндалган катары профессор М.Б.Чельшкочанын презентациясын алсак болот [16]. Анда автор, билим берүү ишмердүүлүгүн уюштурууга карата компетенттүүлүк мамилени ишке ашыруу концепциясын баяндаган. М.Б.Чельшкова тарабынан таанылган аттестацияны жүргүзүүдөгү компетенцияларды баалоого карата мамилесине өзгөчө көңүл буралы:

“-эмгек функциясы формасында көрсөткөн белгилери боюнча ар бир компетенцияны баалоо (мазмунду түзүүгө карата модулдук мамиле, компетенциялардын жыйындысы боюнча жыйынтыктоочу аттестация);

-компетенциялардын кластерлерин баалоо (жыйынтыктоочу аттестация);

-фрагменттерди баалоо-компетенциялардын өзүнчө белгилерин (ар бир дисциплина боюнча аралык аттестация)”.

Биздин оюбузча, М.Б.Чельшкова тарабынан дисциплиналарды модулдук жактан бириктирип, белгилеген биринчи мамиледе, тигил же бул компетенция калыптанат, ал өз

кезегинде аралык аттестациялардын мазмундук негизин түзөт. Мында модулдардын саны калыптануучу компетенциялардын санына барабар болушу керек. Эгерде түрдүү компетенциялардын бир нече элементтерин калыптандыруу каралса, анда дисциплина же анын конкреттүү бөлүмү ар бир “компетенттүүлүк” модулга кирүү менен керектүү мазмунду чагылдыруу аркылуу ошол модул үчүн түзүлгөн баалоо каражаттарынын фондунда камтылышы зарыл.

Ал эми баалоо каражаттарынын фонду көп компоненттүү система катары багыттын негизги билим берүү программасын (НББП) сапатын баалоо менен төмөнкү маселелерди чечет:

- тиешелүү багыттын МББС аныкталган билим алуучулар тарабынан ээ болуучу зарыл билим, билгичтик жана көндүмдөрдүн натыйжасында өздөштүрүүчү (окуу модулдарын, дисциплиналарды, практикаларды ж.б.) процесстерди башкарат жана көзөмөлдөйт;
- НББП ишке ашыруудагы күтүлүүчү натыйжаларды жалпы (универсалдык, жалпы маданий) жана кесиптик компетенциялар катары аныкталган жетишкендиктерди көзөмөлдөө (баалоо каражаттарынын топтомунун жардамы менен) жана башкаруу (кайтарым байланыштын элементтеринин жардамы аркылуу).

Корутунду

Учурда проиритеттүү багыт катары компетенцияларды жана компетенттүүлүктү объективдүү баалоо деңгээлдеринин методикаларын жана инструментарийлерин түзүүнүн үстүндө жүргүзүлүп келе жаткан иштер эсептелет. Бирок бул багыттагы кеңири көйгөйлөрдү чечүү маанилүү теориялык иштеп чыгууларды жана тажрыйбалык текшерүүлөрдү талап кылат. Ошону менен бирге бир топ убакытты да талап кылуусун эске алышыбыз зарыл. Билим берүү мекемелеринде түрдүү баалоо методикаларын апробациялоо аркылуу топтолгон иштелмелер, педагогикалык жамаат жана билим алуучулардын ийгиликке карай багыт алышына чоң өбөлгө түзөт.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Азгольдов Г.Г. О квалиметрии / Г.Г.Азгольдов, Э.П.Райхман.-М.: Изд-во стандартов, 1973.-172с.
2. Измерение знаний при проведении массовых исследований: Методические рекомендации.-М: МГПИ, 1984
3. Кононова О.В. Компетенции как образовательный результат ООП: от измерения к оценке / О.В.Кононова, Е.В.Садон // Журнал Территория новых возможностей. Вестник Владивостокского государственного университета экономики и сервиса. 2013. №3(21). С.82-88
4. Ноздрин М.А. Разработка методов качественной и количественной оценки измерения компетентности клиентов / М.А.Ноздрин, В.И.Шапин, З.В.Зарубин // Вестник ИГЭУ. 2005.№3. –С.53-56
5. Хлебников В.А. как надежно измерять учебные достижения / В.А.Хлебников //Педагогическая диагностика. 2003. №1. С.41-46
6. ГОСТ 16263-70 Государственная система обеспечения единства измерений. Метрология. Термины и определения.
7. Философия: Энциклопедический словарь / Под ред.А.А.Ивина. –М.: Гардарики, 2004. -1072с.
8. Хамханова Д.Н. Общая теория измерений: Учебное пособие / Д.Н.Хамханова.- Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2006. -168с.
9. Свободная энциклопедия википедия. Понятие “Классификация”.

10. Ожегов С.И. Словарь русского языка /под.ред.Н.Ю.Шведовой. М.: Рус.яз., 1985. -797с.
11. Рудинский И.Д. Основы формально-структурного моделирования систем обучения и автоматизации педагогического тестирования знаний / И.Д.Рудинский.-М.: Горячая линия-Телеком, 2004. -204с.
12. Черепанов В.С. Экспертные методы в педагогических исследованиях / В.С.Черепанов.-М.: Педагогика, 1989. -246с.
13. Орлов А.И. Экспертные оценки.учебное пособие / А.И.Орлов. –М.: 2002.-31с.
- 14 Елисеев И.Н. Методология оценки уровня компетенций студента / И.Н.Елисеев // Информатика и образование.2012.№4. С.80-85
15. Методика оценки уровня классификации педагогических работников. Под.ред. В.Д.Щадрикова, И.В.Кузнецовой. –М.: Педагогическое общество России, 2005. -352с.
16. Савельева С.С. Педагогические условия формирования профессиональной компетентности учителя в образовательном процессе вуза: монография / С.С.Савельева. – Воскресенск, 2012. [Электронный ресурс]

УДК 338.486.4

Кузобаев Нурис Жаныбекович
кандидат экономических наук,
Региональный образовательный институт
kuzobaev12@mail.ru

МЕХАНИЗМЫ МОТИВАЦИИ ТРУДА РАБОТНИКОВ

Аннотация: *в статье рассматриваются вопросы механизма мотивации труда работников, а также современные теории мотивации.*

Ключевые слова: *мотивация, мотивация труда, трудовые ресурсы, методы управления, потребность.*

MECHANISMS OF EMPLOYEE MOTIVATION

Abstract: *in article are considered questions mechanisms to motivations of the labor workman, as well as modern theories to motivations.*

Key words: *the motivation, motivation of the labour, labor facility, methods management, need.*

КЫЗМАТКЕРЛЕРДИН ЭМГЕГИН МОТИВАЦИЯЛООНУН МЕХАНИЗМДЕРИ

Аннотация: *макалада кызматкерлердин эмгегин мотивациялоонун механизмдери жана мотивациянын заманбап теориялары каралат.*

Түйүндүү сөздөр: *мотивация, эмгекти мотивациялоо, эмгек ресурсу, башкаруу ыкмалары, керектөө.*

Стимулирование труда персонала предполагает использование комплекса приемов и способов активного воздействия на кадровый потенциал организации и выступает составной частью управления трудовыми ресурсами. В основу стимулирования труда персонала организации положено целенаправленное использование мотивационных установок сотрудников с целью направления их деятельности в соответствии с задачами,

стоящими перед организацией. В этом случае под мотивацией следует понимать процесс, происходящий внутри человека, который заставляет его вести себя в каждой конкретной ситуации определенным образом.

Поведение человека всегда мотивировано. Он может трудиться усердно, с воодушевлением и энтузиазмом, а может уклоняться от работы. Поведение личности может иметь и любые другие проявления. Всегда следует искать мотив поведения.

Мотивация - это процесс побуждения себя и других к деятельности для достижения личностных целей и целей организации [1].

Традиционный подход к мотивации основывается на вере в то, что сотрудники - всего лишь ресурсы, активы, которые мы должны заставить эффективно работать.

Со времени перехода к рынку наше общество становилось все более сложным. Технический прогресс радикально изменил отношение к труду и повседневному существованию. В результате менеджер ежедневно сталкивается с проблемой мотивации деятельности работников, т.е. как направить их энергию на имеющуюся работу.

Механизм мотивации труда работников может быть условно представлен в виде четырех составляющих:

- мотивация, основанная на повторении, когда работник действует, предполагая, что результаты его работы будут вознаграждены в том объеме, как и ранее;

- этические мотивы - исполнение долга взамен за представленные возможности, услуги ит. п.:

- корпоративные мотивы - солидарность работы членов группы, основанная на взаимной ответственности и взаимозаменяемости;

- экономические мотивы работником правит субъективный материальный интерес [2-3].

Мотивация труда включает в себя как материальные, так и нематериальные стимулы, которые могут быть задействованы в каждой конкретной ситуации и дают отдачу лишь при правильном их сочетании. Наиболее значимыми среди них являются:

- денежные выплаты в виде заработной платы, авансов, премий;

- продажа работникам продукции предприятия по льготным ценам;

- участие работников в распределении доходов организации; представление работникам кредита на строительство жилья; стимулирование повышения квалификации персонала путем обучения за счет предприятия;

- обеспечение благоприятных условий труда и отдыха сотрудников;

- изменение содержания работы;

- делегирование ответственности за выполнение и результаты работы, а также полномочий по принятию решений;

- движение по службе и профессиональный рост; обсуждение желаемых результатов предстоящей работы с исполнителем и ее важности для организации;

- признание и благодарность и достигнутые результаты; поддержание обратной связи и проявление интереса к личной жизни;

- способ управления и организационный климат;

- подбор заданий каждому исполнителю, основная мотивация которого соответствует особенностям выполняемой работы [4-5].

Стремление работника реализовать себя в своем деле бесспорно. Так уж он строен. Там, где управление и организация труда предоставляют работникам такие возможности, их труд будет высокоэффективным, а мотивы к труду - высокими.

Значит, мотивировать работников хозяйства - это значит затронуть их важные интересы, дать им шанс реализоваться в процессе трудовой деятельности [6].

Различные теории психологического организационно - экономического направления многие экономисты разделяют на две группы:

1) содержательные теории мотивации, основывающиеся на идентификации внутренних побуждений личности (потребностей), которые заставляют людей действовать так, а не иначе (это термин Маслоу А., Герцберга и др.):

2) процессуальные теории мотивации- более современные, базируются, в первую очередь, на том, как ведут себя люди с учетом воспитания и познания (это теория ожидания, теория справедливости и модель мотивации Портера - Лоулера),

Названные теории, хотя и расходятся по ряду вопросов, не являются взаимоисключающими. С учетом того, что структура потребностей человека определяется его местом в организации или ранее приобретенным опытом, можно сказать, что для мотивации нет какого-то одного лучшего способа (теории). То, что оказывается лучшим для мотивации одних работников, совершенно непригодно для других. К примеру, Маслоу из всего разнообразия потребностей выделяет:

- 1) физиологические потребности;
- 2) потребности в безопасности и уверенности в будущем;
- 3) социальные потребности (принадлежность к коллективу, поддержка в коллективе и т.д.);
- 4) потребности в уважении.

Теория Маслоу имеет свои недостатки. Видимо, четкой идеи ступенчатой иерархической структуры потребностей, по Маслоу, не существует. Не получила полного подтверждения и концепция наиважнейших потребностей. Удовлетворение какой-либо одной потребности не приводит к автоматическому задействованию потребностей следующего уровня в качестве фактора мотивации деятельности человека.

В теории Маслоу не удалось учесть индивидуальные особенности людей, а ведь руководитель должен знать, что предпочитает ют или иной работник в системе вознаграждений. Разные люди любят разные вещи. Поэтому теория Маслоу стала дополняться другими теориями.

Теория потребностей Мак-Клелланда основной упор делает на потребности высших уровней: власти, успеха и причастности.

Потребность власти - желание воздействовать на других людей. Это не обязательно рвущиеся к власти карьеристы в негативном понимании, а скорее потребность к проявлению своего влияния.

Потребность успеха удовлетворяется не провозглашением успеха конкретного человека, что лишь подтверждает его статусе, а процессом доведения работы до успешного завершения.

Потребность в причастности схожа с мотивацией по Маслоу, так-как работники заинтересованы в компании знакомых, налаживании дружеских отношений и т.п.

Во второй половине 50-х гг. Ф.Герцберг разработал модель мотивации, основанную на потребностях, объединённых по двум группам: гигиенические факторы и факторы

мотивации.

Факторы гигиены - это политика фирмы, условия работы, заработок, межличностные отношения и степень непосредственного контроля за работой.

Факторы мотивации - успех, продвижение по службе, признание и одобрение результатов работы, высокая степень ответственности и возможности творческого и делового роста.

Теория мотивации Герцберга имеет много общего с теорией Маслоу. Его мотивации сравнимы с потребностями высших уровней Маслоу. Однако удовлетворения этих потребностей оказалось недостаточно. Необходимо широко использовать процессуальные теории мотивации. В рамках процессуальных теорий анализируется то, как человек распределяет усилия для достижения конкретных целей и как выбирает конкретный вид поведения. Процессуальные теории не оспаривают существования физиологических потребностей, но считают, что поведение людей определяется не только ими, но и социальными потребностями. Имеются три основные процессуальные теории мотивации: теория ожиданий, теория справедливости и модель Портера - Лоулера.

Основная мысль теории ожиданий состоит в надежде работника на то, что выбранный им тип поведения приведет к удовлетворению желаемого. Ожидание - оценка работником вероятности определенного события. Теория ожидания подчеркивает важность трех взаимосвязей: затраты труда - результаты; результаты - вознаграждение; вознаграждение - валентность (удовлетворенность вознагражденным).

Как работники распределяют и направляют свои усилия на достижение поставленных целей, дает ответ теория справедливости.

Речь идет о том, что работники субъективно определяют отношение полученного вознаграждения к затраченным усилиям, а затем соотносят его с вознаграждением других работников, выполняющих аналогичную работу.

Если сравнение показывает дисбаланс и несправедливость, то у работника возникает психологическое напряжение. В этом случае необходимо мотивировать данного работника, снять напряжение и для восстановления справедливости исправить дисбаланс. Это можно сделать, изменив уровень затрачиваемых усилий либо уровень получаемого вознаграждения.

Заключение

Таким образом, те работники, которые считают, что им не доплачивают по сравнению с другими, могут работать менее интенсивно либо стремиться повысить вознаграждение.

Мотивация не всегда остается в неизменном виде. На нее оказывают значительное влияние как ситуация, так и рабочая обстановка в организации. Поэтому следует постоянно совершенствовать подходы по поддержанию мотивации персонала.

Основными среди них являются:

- систематическая проверка срока работы персонала в одной должности и горизонтальное перемещение работников по службе (ротация);
- обогащение содержания работы и расширение ее рамок (оказывает влияние до 5-летнего срока);
- активное структурное планирование организации и применение гибких

- организационных форм;
- систематическое улучшение организационной деятельности в форме обучения и стимулирования творческого подхода исполнителей.

Использованная литература:

1. Аникин В.И., Новиков А.И. Ситуации в управлении трудовым коллективом и тестовая оценка профессионально важных качеств дипломата. - Москва, 1990. - 54 с.
2. Вербина Г.Г. Эмоциональный профиль личности руководителя. - Чебоксары, 2004. - 323 с.
3. Забайкин Ю.В. Управление персоналом / Ю.В.Забайкин; Гос. образовательное учреждение высшее профессиональное образования "Российский заочный институт текстильной и легкой промышленности". Москва, 2008. Том Ч. 1.
4. Изотова Н.Н. Ценностные ориентации мышления японцев // Россия и Запад; диалог культур. 2014. № 7. С. 5.
5. Савинов Т.Х. Зависимость укомплектованности государственного медицинского учреждения от организации трудового процесса // Экономика и предпринимательство. 2016. № 3- 1 (684). С. 652-656.
6. Шамин А.А., Шамин А.Е. Роль основных факторов в сельскохозяйственных организациях // Вестник НГИЭИ. 2016. № 12 (67). С. 130-138.

УДК.241.231

*Атамурзаева Бүсара Мамаюсуповна
кандидат философских наук, доцент
ТИПФ ЖАГУ им.Б.Осмонова*

*Абдулаева Мырзайым
преподаватель
ТИПФ ЖАГУ им.Б.Осмонова*

КООМДУН РУХАНИЙ БОЛМУШУ

Аннотация: Макалада коомдун материалдык жана руханий болмушу жөнүндө айтылат, руханий баалуулуктардын өндүрүшүнө анализ берилген. Руханий өндүрүш адамдардын руханий жашоосу менен байланышкан бардык нерсени камтыйт: салттар, нравалык (адептик) нормалар жана принциптер, адабият, кино, философия, тарых, социология, маданият таануу, юриспруденция ж.б.у.с.

Түйүндүү сөздөр: руханий өндүрүш, материалдык болмуш, руханий жашоо, салттар, руханий чыгармалардын баалуулугу, илим, маданият, адамдардын социалдык статусу.

ДУХОВНАЯ ПРИРОДА ОБЩЕСТВА

Аннотация: в статье рассматривается материальное и духовное бытие общества, дается анализ производства духовных ценностей. Духовное бытие производство связано с духовной жизни людей и включает в себя традиции

нравственное и этическое нормы и принципы, литературу, кино, философию, историю, социологию, культурологию, юриспруденцию.

Ключевые слова: *духовное производства, материальное бытие, духовная жизнь, традиции, ценность духовных произведений, наука, культура, социальный статус людей.*

THE SPIRITUAL NATURE OF SOCIETY

Annotation: *the article analyzes the material and spirit value's of people, about of differences between material and spirit existence in society. Spiritual being, production related to spiritual life of people and includes tradition s, moral ethical codes and rules, literature, cinema, philosophy, history, sociology, culture studies, jurisprudence.*

Key words: *material and spirit existence, spirit live, traditions, volue of spirit science, social status of people.*

Адамдардын болмушунун формасы катары коом материалдык менен руханий жашоосунун биримдигин чагылдырат. Материалдык болмуш - адамдардын материалдык дүйнөсү, ал эми руханий болмуш - руханий дүйнөсү. Материалдык жашоосу материалдык баалуулуктарды канааттандыруу менен байланышкан. Бул биринчи кезекте азык-түлүк, андан кийин кийим-кече жана үй-турак саналат. Өздөрүнүн материалдык таламдарын канааттандыруу менен, адамдар ошону менен өздөрүн биосоциалдык жандык катары калыптандырышат. Ошол себептен материалдык өндүрүш адамдардын ишмердүүлүгүнүн негизгиси болуп эсептелет [1].

Бирок, адам, өзүнүн материалдык гана эмес, руханий дагы таламдарын канааттандырганда гана чыныгы адам болот, калыптанат. Анткени адамда гана субъективдүү, руханий жашоосу, дүйнөсү бар жалгыз жандык. Бул дүйнө адам өзү өндүргөн руханий баалуулуктар менен гана канааттандырылат. Ошондуктан руханий жашоо – коомубуздун материалдыктай эле бир жагы, бир бөлүгү. Адегенде руханий баалуулуктарды канааттандыруудан мурда, аларды өндүрүү зарыл [2].

Адамзаттын алгачкы этаптарында эле руханий өндүрүш материалдык өндүрүш менен тыгыз байланышкан эле. Коомдун жашоосунун өз алдынча тармак катары аракеттенбеген. Өндүрүш күчтөрдүн төмөнкү деңгээли алгачкы коомдун адамдарына руханий өндүрүү менен алектенүүгө мүмкүнчүлүк бербеген: сүрөт тартууга, жазууга жана башка нерселерди ойлоп чыгарууга. Коомдун өнүгүшү менен руханий өндүрүш материалдык өндүрүштөн бөлүнө баштаган.

Мындай сапат жагынан секирик цивилизацияга өтүү менен ишке ашат, коомдук байлыктын жогорку деңгээли коомдун бир бөлүгүнө (байларга) материалдык эмес, руханий өндүрүш менен алектенүүгө мүмкүнчүлүк берип баштагандан тартып. Ошентип эмгек экиге бөлүнгөн: кара жумуш (материалдык өндүрүш) жана акы-эс (руханий). Жалаң руханий өндүрүш чөйрөсүндө аракеттенген адамдар пайда болушат. Ал өз алдынчалуулукка ээ болуу менен өзүнүн имманенттүү закондору боюнча өнүгө баштайт, аларды руханий өндүрүштүн мыйзамдары деп атоого болот [3].

Руханий өндүрүш адамдардын руханий жашоосу менен байланышкан бардык нерсени камтыйт: салттар, нравалык (адептик) нормалар жана принциптер, адабият, кино, философия, тарых, социология, маданият таануу, юриспруденция ж.б.у.с.

Руханий өндүрүштүн деңгээли материалдык өндүрүштүн деңгээлинен көз каранды. Канчалык материалдык өндүрүштүн деңгээли бийигирээк болсо, руханий өндүрүш ошончолук күчтүү болот. Экономикалык жактан бай өлкөлөр көп сандагы кино-тасмаларды жаратууга, көп театрларды иштетүүгө, миллион сандагы гезит, китептерди чыгарууга, көп сандагы телеканалдарды иштетүүгө жөндөмдүү болот. Бирок руханий өндүрүш салыштырмалуу өз алдынчалуулукка ээ. Руханий чыгармалардын баалуулугу

руханий өндүрүштүн деңгээлинен эмес, аларды чыгарган жаратмандардан көз каранды [5].

Мисалы, А.С.Пушкинди алып көрөлү, крепостное право мезгилинде жашаса дагы, азыркы жазуучу акындарга караганда, бардык параметрлеринен ашып түшкөн чыгармаларды жараткан.

Мындан төмөнкүлөрдү белгилеп кетүү зарыл: адамдын руханий дүйнөсүн азыктаган руханий өндүрүштүн түзүүчүлөрү (состав) ар кандай функцияларды аткарат. Мисалы, моралдык баалуулуктарды андап билүү адамдардын моралдык калыптануусу менен байланышкан. Адам моралдык принциптер жана нормаларга кармануусу анын гумандуулугунун, чынчылдыгынын, ыймандуулугунун жана инсандыгынын белгиси болот. Бекеринен бардык мезгилдерде эле адамдын нравалык жактан калыптануусу адамдардын тарбиясынын негизги принциптеринен деп эсептелбеген. Ал эми эстетикалык баалуулуктарды калыптандыруу кооздукка болгон табитти өркүндөтөт, көркөм өнөр чыгармаларды сыйлоого үйрөтөт. Искусствонун чыгармаларында дегеле жашоонун реалдуу процесстери чагылдырылат. Бирок бул жөн гана физикалык жактан чагылдыруу эмес. Бул көркөм жактан чагылдыруу жаратман өзүнүн көркөм чыгармаларында эмоционалдык – образдык формада жашоонун көп кырдуулугун көрсөтүп жаткандыгында.

Мында ал кооздук мыйзамдар боюнча жаратат. Искусствонун үчилтек маселеси төмөнкүдө:

1) Табият тарабынан чагылдырышы мүмкүн эмес болгон тирүү идеянын сапаттарынын жана ички терең аныктамаларын түз объективдештирүү;

2) Табияттын кооздугун руханиятташтыруу жана мындан;

3) Анын индивидуалдуу көрүнүштөрүн түбөлүктөштүрүү. Бул физикалык жашоону руханий жашоого айландыруу, б.а. матеиалдык процесстен бош жана түбөлүктүү болот дегендик. Мисалы, жаратмандары эчак эле дүйнөдөн кайтса дагы, канча деген чыгармалар жашап келет (сүрөттөр, музыка, адабият) ж.б.у.

Ал эми руханий өндүрүштүн продуктысы катары илимди ала турган болсок, анда ал адамдардын практикалык таламдарына байланыштуу. Өзүлөрүнүн практикалык ишмердүүлүгүнүн процессинде адамдар белгилүү бир кыйынчылыктарга дуушар болгондо, тигил же бул табигый феномендин жана процесстердин терең себептерин изилдөө талап кылынат деп аракеттенет. Ошентип, табиятты андан кийин коомду, андан коомду изилдөөгө аркеттенген окумуштуулар пайда болот. Мындан келип билимдер менен идеялардын системасы катары илим пайда болот. Адамзатынын коомунун өнүгүшүнө жараша илимий изилдөөлөрдүн натыйжаларына талаптар өсө баштайт. К.Маркс жазгандай, азыркы заманда илим өндүргүч күчкө айланган. Эч бир материалдык өндүрүштү илимсиз (илимди колдонбой) элестетүү мүмкүн эмес.

Азыркы учурда илим – жалпы коомдук өндүрүштүн бакыйган бутагы. Миңдеген илимий изилдөө институттар коомдун жана табигый процесстердин, көрүнүштөрдүн мыйзам ченемдүүлүктөрүн изилдөө менен алек. Миң эмес, миллиондогон адамдар илим чөйрөсүндө аракеттенишет. Илим массалык мүнөздө болсо дагы, улуу илимий ачылыштарды чыгаан адамдар гана жасашат. Илимде, музыкада жана живописистегидей эле, улуу жетишкендиктерге улуу таланттар гана жетише алат.

Бүгүнкү күндө илим- руханий өндүрүштүн түрү гана эмес, киреше алып келүүчү нерсенин булагы дагы; илимий капиталга ээ болгон мамлекеттерде стабилдүү өнүгүү үчүн бардык негиздер орун алган.

Руханий баалуулуктардын мүнөздүү белгиси катары – алардын көп жолу керектелиши (колдонулушу) эсептелет. Материалдык баалуулуктар бир жолу керектелсе, руханий баалуулуктар болсо, ар бир муундар тарабынан өз мезгилинде жаңыдан кайрадан колдонулат. Мисалы, Платондун заманындагы материалдык байлыктар эчак эле жок

болгон, ал эми байыркы замандын философтордун, жазуучулардын ж.б. чыгармаларын биз бүгүнкү күндө да рахаттанып окугандан тажабайбыз.

Материалдык жашоо сыяктуу эле руханий дүйнөнүн дагы өнүгүүсүнүн узак тарыхы бар. Алгачкы общиналык коомдо аябай эле жөнөкөй мүнөздө болгон: ырдоо, бийлөө, тоо-таштарда сүрөт тартуу ж.б.у.с. [4].

Цивилизация пайда болгондон тартып, жана руханий өндүрүш өз алдынча чөйрөгө бөлүнгөндөн баштап сапаттуу секирик болду. Антикалык доор руханий жашоонун жогорку деңгээлин сүрөттөйт. Философдор, акындар, тарыхчылар, окумуштуулар кийинки муундардын руханий болмуштун фундаментин калыптандырышкан. Ал эми кайра жаралуу доорунун искусствосунун жана адабиятынын улуу жаратмандары: Данте, Петрарко, Микеланджело, Рафаэл, Леонардо да Винчи, Ж.Ж.Руссо, Галилей ж.б. дүйнөлүк маданиятка, илимге зор салым кошушкан. Кайра жаралуу доору Европанын территориясында чоң жаңылыктарды киргизүү жана диндик догмаларды четтетүү менен даңкталган. Мисалы, француз изилдөөчүсү Ж.Аттали 1592-жылы белгилеп кеткендей: “Европада шоколад, тамеки, жүгөрү, картөшкө пайда болгон. Нюрнберг шаарында Мартин Бегамм биринчи жер шаарын конструкциялаган, Феррар шаарында алгачкы жолу лира (акча бирдиги) басылып чыкты; профессор Антонио де Небрия биринчи жолу Испан тилинде китебин чыгарган; Женевада сифилис пайда болду; Ватиканда кан куюу иш аракети жүрдү; Боецийдин музыкасындагы гармония жөнүндө трактат басылып чыкты”. Кийинки кылымдардагы бир канча улуу жетишкендиктердин руханий чөйрөсүн белгилеп кетсек болот: Шекспир, Гёте, Шиллер, Бальзак, Пушкин, Достоевский, Л.Толстой ж.б. дүйнөлүк адабияттын Улуу мууну.

Азыркы учурда технологиядагы жана техникадагы акыркы жетишкендиктердин жардамы менен руханий өндүрүш кеңири жайылып жатат. Миллиард сандаган китеп, гезит жана журналдар чыгарылып жатат. Руханий “азык-түлүк” үчүн атайын магазиндер ачылып жатат. Бирок сапат жөнүндө айта турган болсок, көп санда чыккан китептер, мурдагы чыгармалардын авторлору менен салыштырылбайт. Азыркы философторду мурунку Кант, Фейербах, Гегель же Маркс менен салыштырып болбойт. Дегеле азыркы руханий өндүрүш кризисте десек болот.

Руханий жашоо көп учурда адамдардын статусунан көз-каранды. Адам кайсы таптын өкүлү болсо, ошол нерсе да таасир этет. Байлардын руханий таламдарын канааттандырууга албетте мүмкүнчүлүгү көбүрөөк. Алардын каржылык абалы руханий чыгармаларды сатып алууга, жогорку билимди алдыңкы (престиждүү) окуу жайлардан алганга жана эң акырында искусствонун жана адабияттын чыгармаларын жаратууга дагы көп мүмкүнчүлүк берет.

Руханий өндүрүштүн тарыхы тастыктагандай, руханий баалуулуктардын жаратманы болуп көбүнчө бай катмардан чыгышат. Мындай көрүнүш азыркы учурда деле байкалат.

Каржы жактан дараметтүү адамдардын таланты азыраак болсо дагы, акчанын күчү менен руханий баалуулуктарды жараткандардын катарында болуп калууда [6].

Корутунду

Жыйынтыктап айтканда, жашоонун реалдуу практикасы көргөзгөндөй, адамдар акыркы убакытта өзүлөрүнүн руханий жашоосуна көп көңүл бурбай, көбүнчө материалдык жашоосун биринчи кезекке койгонун байкоого болот. Ал эми коомдук руханий болмуш, ар бир анын мүчөсүнүн билимдүүлүгүнөн, маданияттуулугунан, адептик деңгээлинен көз-каранды. Ошондуктан коом, жарандарынын ушундай сапаттарга жетүүсүнө кызыктаар. Руханий жактан өнүп-өсүү ар бирибиздин милдетибиз болуп калса гана, өзүбүздүн улуу жазуучубуз Ч.Айтматов айтып кеткендей “Канткенде адам уулу адам болот?” дегенге жооп бере ала тургандай болот элек.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Гобозов И.А. Социальная философия. Москва 2007, с.297.
2. В.С.Барулин. Человек и общество мир. Москва. 2007
3. Кулматов Н.К. “Моралдык баалуулуктарды улантуучулук менен баамдап түшүнүү маселелери” Матер. XII н.п.к. Бишкек, 2007
4. Үмөтов Э.А. “Кыргыз элинин Руханий маданиятындагы Агартуучулук ойлор” Матер.. XII н.п.к. Бишкек, 2007. с.75
5. Токоева Ж.Т. Перспективы развития гуманистической традиции киноискусства. Вестник И.Ф и ППИ.НАН КР. Бишкек 2018. с. 115
6. Атамурзаева Б.М. Ценностные трансформации. Вестник И.Ф и ППИ. Бишкек, 2018. С. 22-23.

УДК 371.3:513

Тагаева Дамира Абылкасымовна,
п.и.к., доцент Ош МУ
e-mail: tagaeva.69@mail.ru

Турганбаева Райхан Жанибековна
п.и.к., доцент Ош МУ
turganbaeva.1955@mail.ru

Талипов Алмамбет Тынычбекович
окутуучу, Ош МУ
e-mail: talipovalmambet@gmail.com

ОРТО МЕКТЕПТЕ МААЛЫМАТТЫК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТҮ КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Аннотация: Учурда жалпы билим берүүчү орто мектептердин башкы максаты – негизги компетенттүүлүктөрдү калыптандыруу болуп саналат. Ар бир предметтин билим берүү процессиндеги таанып-билүү ишмердүүлүгүн арттыруудагы иш-аракети негизги компетенттүүлүктөр менен коштолот. Макалада орто мектепте Кыргыз Республикасынын мамлекеттик билим берүү стандартынын талаптарынын бири катары маалыматтык компетенттүүлүктү калыптандыруу маселелери каралды.

Түйүндүү сөздөр: негизги компетенттүүлүктөр, маалыматтык компетенция, компетенттүүлүк, маалыматтык сабаттуулук.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

Аннотация: В настоящее время целью средних общеобразовательных школ является формирование ключевых компетенций. Учебно-познавательная деятельность каждого предмета в учебном процессе сопровождается формированием компетенций. В статье рассматривается формирование информационной компетентности в средней школе как одно из требований государственного образовательного стандарта Кыргызской Республики.

Ключевые слова: *ключевые компетенции, информационная компетентность, компетентность, информационная грамотность.*

FEATURES OF FORMATION OF INFORMATION COMPETENCES IN SECONDARY SCHOOL

Annotation: *At the present time, the goal of secondary general education schools is the formation of key competencies. Educational-cognitive activity of each subject in the educational process is accompanied by the formation of competencies. The article considers the formation of information competence in the secondary school as one of the requirements of the state educational standard of the Kyrgyz Republic.*

Keywords: *key competencies, information competence, competence, information literacy.*

Билим берүү процессинде негизги мектепте маалыматтык компетенттүүлүктү калыптандыруунун бир канча этаптары каралып келет. Орто мектепте учурда маалыматтык компетенттүүлүк башкы орунду ээлеп келери баарыбызга эле маалым болуп келет. Биздин изилдөөбүздө маалыматтык компетенттүүлүктү калыптандыруу процессин төрт этапка бөлүү маселеси каралат: башталгыч билим берүүдөгү 1-4-класстарда; 5-6-класстарда; 7-9-класстарда; 10-11-класстарда маалыматтык компетенттүүлүктү калыптандыруу. Компетенция (“competentia” деген латын сөзүнөн алынган) – бул билим аракети, инсандын алган билимин жана көндүмүн практикада пайдалануу, ачык эместик шарттарда чечим кабыл алып жана аларды ишке ашыруу жөндөмдүүлүгү.

Жалпы билим берүүчү мектепте маалыматтык жана байланыш технологияларын окутууда окуучулар түйүндүү жана предметтик компетенттүүлүктөргө ээ болушат. Түйүндүү компетенттүүлүктөр конкреттүү предметтин мазмунунда калыптанып, ишке ашырылган жана окуучунун социалдык тажрыйбасына негизделген билимдин натыйжалары болуп эсептелет. Ошондой эле негизги компетенттүүлүктөр көп функциялуулугу менен айырмаланат.

Компетенттүүлүк – инсандын интегралдык мүнөздөмөсү, ал билимди, окуу жана турмуштук тажрыйбасын, шыктуулугун жана баалуулуктарын пайдалануу менен реалдуу турмуш кырдаалдарында пайда болгон маселелерди жана көйгөйлөрдү чече билүү жөндөмдүүлүгүн аныктайт. Компетенттүүлүк – (лат. ылайык келүү, шайкештик) – адамдын белгилүү бир кырдаалда (окуу, инсандык, кесиптик) билим, билгичтик жана ишмердүүлүк ыкмаларынын ар кандай элементтерин өз алдынча колдоно билүү жөндөмдүүлүгү болуп саналат [1].

Маалыматтык компетенттүүлүк – маалыматтардын түрдүү булактары менен иштөөдө зарыл учурда керектүүлөрүн тандап алууга, анализдөөгө, туура пайдалана билүүгө, кайрадан иштеп чыгууга, түзөтүүгө, анын негизинде жыйынтык чыгарууга маалыматтык продукт катары белгилөөгө, турмуштук тажрыйбада, практикалык колдонуштарды белгилөөгө жөндөмдүү болгон инсандын интеграцияланган касиети.

Заманбап билим берүү стандартынын талабы - окуучулардан маалымат менен иштөө шыгын талап кылат. Мисалы: жетпеген маалыматты максаттуу издөө, өзүнчө фрагменттерди салыштыруу, анализдөө, гипотезаларды коюу ж.б. Бул компетенттүүлүк окуучунун сынчыл мааниге ээ маалыматтарга таянып, туура чечимдерди кабыл алууга мүмкүнчүлүк берет. Ал эми математикада маалыматтык компетенттүүлүк – окуп-үйрөнгөн математикалык формулалардын, аксиомалардын, теоремалардын, функциялардын негизинде билимди өздөштүрүү максатында маалымат булактарын колдонуу менен далилдүү тыянактарды чыгарууга, жеке ишмердүүлүктү пландаштырууга жана ишке ашырууга даярдыгы болуп саналат.

Геометрияны окутуудагы маалыматтык компетенттүүлүк мамлекеттик билим берүү жана “Математика” боюнча предметтик стандарттын талаптарына ылайык заманбап маалыматтык технологиялар, окутуунун заманбап технологияларын пайдаланып окутуу аркылуу түйүндүү компетенттүүлүктөрдү калыптандыруу максатын көздөйт. Маалыматтык компетенттүүлүктү окутуунун жаңы технологияларынан пайдаланып окутуу менен калыптандыруу учурдун аракеттеги стандартынын талабы болуу менен, коомдогу зарылчылык, муктаждыктардын келип чыгышы аркылуу мүнөздөлүшү айтпаса белгилүү болуп келүүдө. Маалымат менен иштөө жөндөмү - бул жалпы маалымат-өзүнүн структурасы боюнча татаал окуу чеберчилиги, өз ара байланышкан жыйындысын билдирет. Мезгил өзү көрсөтүп тургандай, жеке көндүмдөр: издөө, кайра иштетүү, түзүү, маалымат берүү, сактоо жана берүү - мазмуну менен конкреттештирүүчү-жалпы жөндөмүн билүү [3].

Окумуштуулар бул жагынан алып караганда, окуучулардын мурунку жана кийинки сапаттарын жакындашуу зонасындагы алардын өсүү-өнүгүү деңгээлдерин белгилебестен изилдеп келишет. Окуучулардын инсан катары калыптануусундагы үзгүлтүксүз өнүгүүсүнүн бири катары – алардын компетенттүү мамиледе билим алуусунун маанилүүлүгү менен мүнөздөлөт. Айрым окумуштуулар бул тепкичти индуктивдүү (төмөнкү баскычтан, жогорку баскычка карай) өнүгүүдөн дедуктивдүү өнүгүүгө карай белгилешсе, айрымдары дедуктивдүү (жогорку баскычтан төмөнкү баскычка карай) өнүгүүдөн индуктивдүү өнүгүүгө белгилешет.

Дедуктивдүү ой жүгүртүү төмөнкү структуралык компетенттүүлүктүн ситемасын сүрөттөйт: билимдүүлүк, компетенттүүлүк, маданияттуулук, менталитет. Билимдүүлүк компетенттүүлүгүнүн калыптануусу жогорку класстын окуучуларында көбүрөөк байкалат. Ал эми башталгыч класстын окуучуларында маалыматтык маданияттуулуктун калыптануусу окутуу процессинде кездешет. Айрым авторлор билим берүү процессиндеги бул тепкич сымал системанын «катаал» баскычтарын төмөндөгүчө сунушташат:

Маалыматтык сабаттуулук башталгыч класстын окуучуларында кеңири тараган; Маалыматтык компетенттүүлүк – негизги жана орто кесиптик орто мектептерде көбүрөөк калыптанат; инсандын маалыматтык маданияттуулугу окуучулардын кесиптик ишмердүүлүгүндө калыптанат.

Айрым авторлор жалпы билим берүүчү орто мектептерде компетенцияларды жаратуу үчүн гана иштөөгө болорун, ал эми компетенттүүлүк кесиптик ишмердүүлүк процессинде жараларын белгилешет. Мамлекеттик жалпы билим берүүчү стандартта (2014-ж) негизги компетенттүүлүк, компетенттүүлүк жана компетенция түшүнүктөрүнө аныктамалар төмөндөгүчө түшүндүрүлөт:

Негизги компетенттүүлүк - социалдык, мамлекеттик, кесиптик тапшырыкка ылайык аныкталган, окуу предметтеринин базасында жүзөгө ашырылган жана окуучунун социалдык тажрыйбасына негизделген көп функциялуулукка ээ болгон жана предметтен жогору турган билим берүүнүн өлчөнүүчү натыйжасы; ал эми компетенттүүлүк – бул белгилүү бир кырдаалда (окуу, жеке жана кесиптик) билимдин жана ыктын ар кандай элементтерин өз алдынча колдонууга адамдын интеграцияланган жөндөмү болуп саналат; компетенция - окуучуну (үйрөнүүчүнү) билим алууга даярдоого карата мурдатан коюлган, анын белгилүү бир чөйрөдөгү натыйжалуу үзүрлүү иши үчүн зарыл болгон социалдык талап (ченем) жана аны бардык предметтер үчүн ыңгайына жараша пайдалануу мүмкүнчүлүгү бар [2].

5-9-класстын жана 10-11-класстын математика боюнча предметтик стандартында (Бишкек, 2019-ж.) биз изилдөөгө алшган түшүнүктөрдү төмөндөгүчө аныкташат: компетенция (“competentia” деген латын сөзүнөн алынган) – бул билим аракети, инсандын алган билимин жана көндүмүн практикада пайдалануу, ачык эместик шарттарда чечим кабыл алып жана аларды ишке ашыруу жөндөмдүүлүгү. Ал

эми компетенттүүлүк – инсандын интегралдык мүнөздөмөсү, ал билимди, окуу жана турмуштук тажрыйбасын, шыктуулугун жана баалуулуктарын пайдалануу менен реалдуу турмуш кырдаалдарында пайда болгон маселелерди жана көйгөйлөрдү чече билүү жөндөмдүүлүгүн аныктайт. Бул түшүнүктү геометрияны окутуу процессинде предметтин талаптарына ылайык предметтик компетенциялар менен катар пайдалануу шарттары келип чыгат.

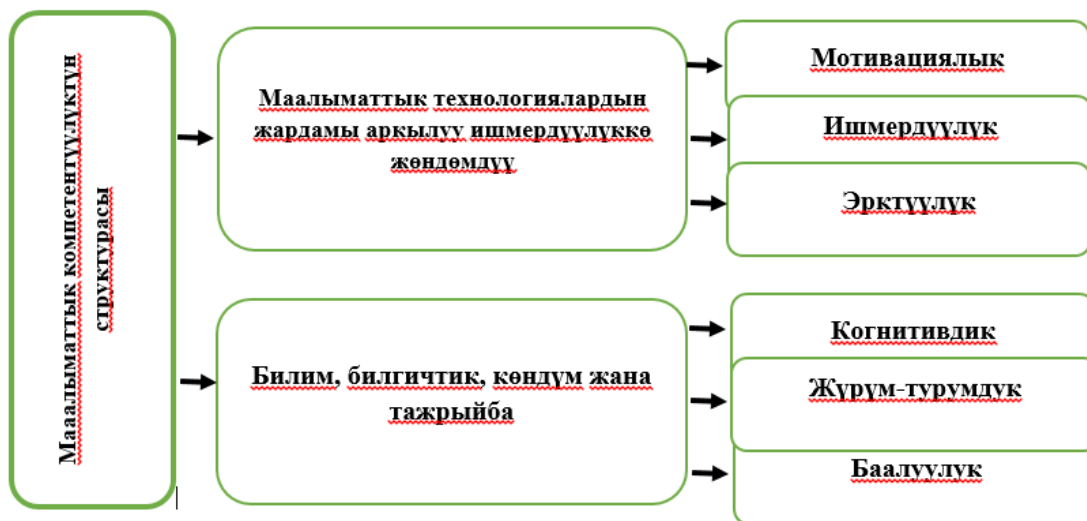
Маалыматтык компетенттүүлүктүн структурасында белгиленгендей (2.1.-сүр.), структура эки баскычтан турат: маалыматтык технологиялардын жардамы аркылуу ишмердүүлүккө жөндөмдүү. Мында мотивациялык, ишмердүүлүк жана эрктүүлүк аспектиери негизги мааниге ээ. Мотивациялык аспекти - мотивдерди калыптандыруу, окууга кызыкчылыгын ойготуу жана алдыңкы заманбап билим берүү тенденцияларын жана жолдорун эсепке алуу менен негизги мектептин баскычтарында бул процессти туруктуу улантуу.

Маалыматтык компетенттүүлүктүн моделиндеги экинчи баскычында белгиленгендей, билим, билгичтик, көндүм жана тажрыйба аспектиери когнитивдик, жүрүм-турумдук жана баалуулук милдеттерин чечет.

Когнитивдик милдеттер: окуучулар математика курсунун түзүлүшүнүн закон ченемдүүлүктөрүн түшүнүшөт: жөнөкөйдөн татаалга өтүү, түрдүү бөлүмдөрдүн ортосундагы логикалык байланыш жана математикалык тилди таанып-билүүнүн, изилдөөнүн жана баарлашуунун куралы катары пайдаланышат;

Жүрүм-турумдук милдеттер: окуучулар практикалык ишмердүүлүктө аларды колдонуу үчүн, башка предметтерди окуп-үйрөнүү үчүн, ошондой эле кийинки класстарда математикалык билим алууну улантуу үчүн керектүү математикалык билимдерге, билгичтиктерге жана компетенцияларга ээ.

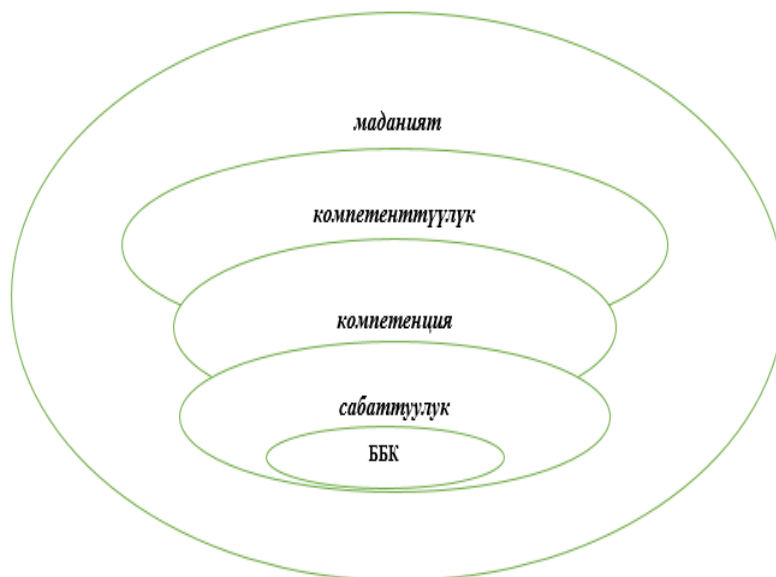
Баалуулук милдеттер: окуучулар эсептөө, логикалык жана башка сапаттарга ээ болууда өзүнүн математикалык таанып-билүүсүн өркүндөтүүнү каалашат, талдоого, өзүнүн жыйынтыгына баа берүүгө жөндөмдүү жана математикалык ченөөлөрдүн катарын аңдап түшүнүшөт.

2.1-сүрөт. Маалыматтык компетенттүүлүктүн структурасы.

Мотивация сыяктуу аспектилер (компетенттүүлүктү актуалдаштырууга даярдык), иш-аракет (компетенттүүлүктү көрсөтүү тажрыйбасы стандарттык стандарттуу эмес) эмоционалдык-эрктүүлүк (позитивдүү), эмоционалдык-эрктүү (процессти жана натыйжаны эмоционалдык-эрктүүлүк менен жөнгө салуу) аспектилер болуп саналат [4].

Дедуктивдүү жана индуктивдүү көз караштарды «билим берүүнүн шатычасы» аркылуу эмес, инсандын өнүгүү тегерекчелери аркылуу билим, билгичтик, көндүмдөрдүн шакекчеринин модели аркылуу көрсөтүүгө болот (2.2-сүр.).

2.2-сүрөт. Инсандын үзгүлтүксүз билим алуу процессиндеги маалыматтык сабаттуулугунун өнүгүүсү.

Инсандын үзгүлтүксүз билим алуу процессиндеги маалыматтык сабаттуулугунун өнүгүүсү (2.2-сүрөт боюнча) анын маданияттуулугунан, компетенттүүлүгүнөн, компетенциясынан, сабаттуулугунан турган – билим, билгичтик жана көндүмдөрдүн системасынан турат.

Корутунду

Жогорудагы айтылгандарды жыйынтыктап келип, маалыматтык компетенттүүлүк түшүнүгү «компетенция» жана «компетенттүүлүк» түшүнүктөрү менен тыгыз байланышта болуп эсептелет. Компетенттүүлүк түшүнүгү азыркы учурда адамзат прогрессинин өнүгүү деңгээли бир эле экономикалык өсүштөн көз каранды болбостон инсандын өнүгүү деңгээлинен көз каранды. Мындай көз караш «адам ресурстары» деген классикалык түшүнүктөн «адамдын компетенттүүлүгү» деген концепцияга өтүүнү талап кылат.

Пайдаланылган адабияттар:

- 1..Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү уюмдарынын 10-11 класстары үчүн «Математика» предмети боюнча предметтик стандарты (базалык деңгээл), Бишкек, 2018.
2. Кыргыз Республикасында жалпы мектептик билимдин мамлекеттик билим берүү стандарты, Бишкек, 2016
3. Тагаева Д.А. Геометрияны окутуу процессинде компетенттүүлүккө багытталган тапшырмаларды окутуу, - Ош МУ нун Жарчысы, атайын чыгарылыш, 2018
4. 2021-2040-жылдары Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүү программасы, 2021-ж.

УДК 372.4

Турганбаева Райхан Жанибековна
п.и.к., доцент Ош МУ
turganbaeva.1955@mail.ru
Тагаева Дамира Абылкасымовна
п.и.к., доцент Ош МУ
tagaeva.69@mail.ru
Тынчтыкбек кызы Г.
магистрант Ош МУ

БАШТАЛГЫЧ МАТЕМАТИКАЛЫК БИЛИМ БЕРҮҮДӨ ТЕКСТҮҮ МАСЕЛЕЛЕРДИ ЧЫГАРУУ АРКЫЛУУ СОЦИАЛДЫК- КОММУНИКАТИВДҮҮЛҮК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТҮ КАЛЫПТАНДЫРУУ

Аннотация: Азыркы учурда билим берүү системасын дүйнөлүк билим берүү мейкиндигине интеграциялоо процессинин жүрүшүндө жалпы орто билим берүүнүн мамлекеттик стандартында окуучунун үч негизги компетенттүүлүгү калыптануусу зарыл деп айтылган: маалыматтык, социалдык-коммуникативдүүлүк жана өзүн-өзү уюштуруу компетенттүүлүктөрдүн ичинен негиздүүсү жана калган компетенттүүлүктөрдү калыптандырууда таяныч болуп берүүчү компетенттүүлүк катары социалдык-коммуникативдүү компетенттүүлүк эсептелери белгиленген. Ошондуктан бул компетенттүүлүктү калыптандыруунун жолдорун изилдөө теориялык жактан дагы, практикалык жактан дагы чоң мааниге ээ. Макалада башталгыч класстагы окуучуларда социалдык-коммуникативдик компетенттүүлүктү математика сабагында текстүү маселелерди чыгаруу аркылуу калыптандыруунун кээ бир жолдору сунушталат.

Түйүндүү сөздөр: уюштуруу, окутуу, технология, компетенция, компетенттүүлүк, маселе, маалыматтык, социалдык-коммуникативдүү, өзүн-өзү уюштуруу, предметтик, эсептөө, аналитикалык, ыктымалдык, башталгыч класс, сабак, метод, математика.

ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНО-КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПРИ РЕШЕНИИ ТЕКСТОВЫХ ЗАДАЧ В НАЧАЛЬНОМ МАТЕМАТИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация: В настоящее время в процессе интеграции системы образования в мировое образовательное пространство в государственном стандарте общего среднего образования указано, что должны быть сформированы три основные компетенции обучающихся: информационная, социально-коммуникативная, самоорганизация и решения проблем. Отмечены, что из трех компетенций социально-коммуникативная компетенция является основой формирования ключевых компетенций. Поэтому изучение путей развития этих компетенций имеет большое теоретическое и практическое значение. В статье предложены некоторые способы развития социально-коммуникативной компетенции учащихся начальных классов путем решения текстовых задач по математике.

Ключевые слова: организация, обучение, технология, компетенция, компетентность, проблема, информация, социально-коммуникативная, самоорганизация, предмет, расчет, аналитический, вероятностный, начальная школа, урок, метод, математика.

FORMATION OF SOCIAL-COMMUNICATIVE COMPETENCIES IN SOLUTIONS OF TEXT TASKS IN THE BEGINNING OF MATHEMATICAL EDUCATION

Annotation: *At the present time in the process of integration of education systems in the world educational space in the state standard of general secondary education is indicated that should be formed three main problems: information, socio-communicative, self-organization and problem solving. It is noted that out of the three competencies, social and communicative competence is the basis for the formation of key competencies. Therefore, the study of ways to develop these competencies has a great theoretical and practical significance. The article suggests some ways to develop social and communicative competencies of primary school students by solving textual problems in mathematics.*

Keywords: *organization, training, technology, competence, competence, problem, information, social-communicative, self-organization, subject, calculation, analytical, probability, primary school, lesson, method, mathematics.*

Азыркы мектептин алдында турган зор милдеттер негизинен жаштарды окутуу жана тарбиялоо процессинде ишке ашырылат. Ал эми окутуу жана тарбиялоо процессинин бардык маселелеринин ичинен сабак эң негизги орунду ээлейт. Ошондуктан азыркы сабак кандай болууга тийиш деген суроонун келип чыгышы табигый көрүнүш. Жалпысынан алганда, мындай суроого берилүүчү жооп татаал жана көп кырдуу. Ошентсе да, азыркы сабак биринчиден окутууга компетенттүүлүк мамилени ишке ашырууга багытталууга жана экинчиден, бардык ишмердүүлүк дидактикалык жана ага байланыштуу илимдердин (психология, физиология, социология ж. б.), алдыңкы педагогикалык тажрыйбанын эң жаңы маалыматтарын эске алуу менен ишке ашырылууга тийиш.

Билим берүүнүн өнүгүшүнүн жалпы тенденциялары катары төмөнкүлөрдү белгилөөгө болот:

- окутууда активдүү методдорду, технологияларды колдонуу;
- окуу программаларын иштеп чыгууда компетенттүүлүккө негизделген мамиле;
- баалоо методдорунун жакшыртылышы;
- окутуучулук курамдын үзгүлтүксүз кесиптик өнүгүүсү.

Кыргыз Республикасынын 2021-жылы кабыл алынган жалпы орто бидим берүүнүн мамлекеттик стандартында инсанга багытталган мектептин болуусу жана окутуу компетенттүүлүккө негизделип уюштурулушу зарыл экендигин баса белгиленген

Стандартта окуучунун үч түйүндүү компетенттүүлүгү калыптануусу зарыл деп айтылган: маалыматтык компетенттүүлүк, социалдык-коммуникативдүү компетенттүүлүк, өзүн-өзү уюштуруу жана проблемаларды чечүү компетенттүүлүгү.

а) *маалыматтык компетенттүүлүк* – өз ишмердүүлүгүн пландаштыруу жана ишке ашыруу, аргументтүү тыянактарды чыгаруу үчүн маалыматты пайдаланууга болгон даярдык. Маалымат менен иштей билүү төмөнкүлөрдү: жетпеген маалыматты максаттуу издөөнү, айрым фрагменттерди салыштырууну; бүтүн анализдөө көндүмдөрүнө ээ болууну; божомолду коё билүүнү карайт. Адамга сынчыл ой жүгүртүүгө негизделген маалыматтын негизинде ойлонулган чечимдерди кабыл алууга мүмкүндүк берет.

б) *социалдык-коммуникативдик компетенттүүлүк* – өз умтулууларын башка адамдардын жана социалдык топтордун кызыкчылыктары менен шайкеш келтирүү, позициялардын ар түрдүүлүгүн таануунун жана башка адамдардын баалуулуктарына (диний, этникалык, кесиптик, инсандык ж.б.) сыйлуу мамилени негизинде өз көз карашын цивилизациялуу коргоого болгон даярдык. Диалогдо керектүү маалыматты алуу

жана инсандык, социалдык жана кесиптик проблемаларды чечүү үчүн аны оозеки жана жазуу жүзүндө туюнта билүү зарылдыгы. Окуучу коомдук маселе жана көйгөйлөргө учураганда туура жыйынтык жана тандоо жасоо, же болбосо, өз пикирин билдирүүнүн ар түрдүү формалары (жазуу жүзүндө, оозеки түрдө) аркылуу натыйжалуу баарлашуу үчүн коммуникативдик билгичтиктерин колдонуу жөндөмдүүлүктөрүн камтыйт;

в) *өзүн-өзү уюштуруу жана маселелерди чечүү компетенттүүлүгү* – маалыматта, окуудагы жана турмуштук кырдаалдардагы карама-каршылыктарды табууга жана ар түрдүү ыкмаларды өз алдынча жана башка адамдар менен өз ара биргелешип колдонууга, ошондой эле андан аркы аракеттер тууралуу чечимдерди кабыл алууга болгон даярдык. Тактап айтканда өзүн-өзү уюштурууга же болбосо проблемаларды чечүүгө багытталган компетенттүүлүктөр кирет [4].

Компетенттүүлүк билим берүүдө окутуунун натыйжалары – бул билим берүү процессинин белгилүү этабында окуучунун негизги жана предметтик компетенттүүлүгүнө ээ болуу деңгээли менен көрсөтүлгөн окуучунун билимдеги жетишкендигинин топтому.

Предметтик компетенттүүлүктөргө окуучулар тарабынан предметти окуп-үйрөнүү учурунда өздөштүрүлгөн, предметтик тармакка тийиштүү билимдер жана жөндөмдүүлүктөр, окуу предметинин чегинде жаңы билимдерди өздөштүрүүгө, окуу, окуу долбоордук, социалдык-долбоордук абалдарда кайрадан түзүү жана колдонууга багытталган ишмердүүлүктүн түрлөрү, илимий ой жүгүртүү жөндөмдүүлүктөрү, негизги теориялар, мамиленин типтери жана түрлөрү боюнча илимий түшүнүккө ээ болуу, илимий терминологияны өздөштүрүү, негизги түшүнүктөргө ээ болуу, методдорду жана ыкмаларды үйрөнүү сыяктуу иш-аракеттер кирет. Мындай иш-аракеттер окутуу процессинин алкагында ишке аша тургандыгы белгилүү [1].

Башталгыч класстардын (1-4 кл.) бүтүрүүчүлөрүндө негизги билимдин болушу, алган билимин турмушта колдоно билүү менен төмөнкү предметтик компетенттүүлүккө ээ болууга тийиш:

1. Эсептөөчүлүк: сан жөнүндө түшүнүктү, сандардын үстүнөн жүргүзүлгөн арифметикалык амалдарды аткара билет.

2. Аналитикалык-функционалдык: туюнтмаларды аткаруу тартибин, касиеттерин билет. Бир белгисиздүү теңдемелерди базалык билимге таянуу менен аткара билет.

3. Көрсөтмөлүү-образдуулук: негизги геометриялык фигуралар, алардын элементтерин тик бурчтуктун периметрин, аянтын табууну билет. Курчап турган чөйрөдөгү элестөөлөргө колдоно алат.

4. Статистикалык, ыктымалдуулук: ыктымалдуу-статистикалык мыйзам ченемдүүлүктөр реалдуу дүйнөнүн кайталануучу процесстеринин, кубулуштарынын келип чыга турганын түшүнөт [4, 7-б.].

Жогоруда аталган негизги компетенттүүлүктөрдүн ичинен негиздүүсү жана калган компетенттүүлүктөрдү калыптандырууда таяныч болуп берүүчү компетенттүүлүк катары социалдык-коммуникативдүү компетенттүүлүктү эсептөөгө болот. Кенже жаштагы окуучулардын социалдык-коммуникативдүүлүк компетенттүүлүгүн калыптандыруу талабы ал көптөгөн жоболорго таянган көптөгөн абалдарды, багыттарды тыкыр иликтеген талкуулардын негизинде пайда болгон документтерле орун алган талап болуп эсептелет. Бул талаптын пайда болушу бир нече себептерге дагы байланыштуу. Ошондуктан бул компетенттүүлүктү калыптандыруунун жолдорун изилдөө теориялык жактан дагы, практикалык жактан дагы чоң мааниге ээ.

Коомдун өзгөргөнүнө жараша жаңыча максаттар коюлуп, мугалим менен окуучунун биргелешкен аракеттери аркылуу коюлган максатка жетүүсү билим берүүнүн

негизги милдети катары эсептелип келүүдө. Андыктан окуучу менен мугалимдин биргелешкен аракеттери дагы башкача мааниге, маңызга ээ болду деп айтууга болот. Азыр билимди трансляциялоого караганда окуучунун билимди өзү өздөштүрүүсүнө, окуучунун инсандык потенциалын өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүүгө көбүрөөк маани берилүүдө [2].

Мамлекеттик билим берүү стандартында социалдык-коммуникативдүү компетенттүүлүктүн өздөштүрүү критерийлери жана деңгээлдери келтирилген. Бул жыйынтыктоочу мүнөзгө ээ. Ал эми предметтик деңгээлде бул маселе чечилген эмес. Демек, социалдык-коммуникативдик компетенттүүлүктүн элементтеринин окуу предметтеринде, окуу программаларынын мазмунунда чагылдырылбаса аны калыптандыруу мүмкүн эмес жана аны жетекчиликке алуу зарыл деп эсептөөгө болот. Кенже жаштагы окуучуларда социалдык-коммуникативдүүлүк компетенттүүлүктүн элементтерин калыптандыруу окуу предметтеринин алкагында ишке ашырылат. Окуучунун социалдык-коммуникативдүүлүк компетенттүүлүккө ээ болуусунун деңгээли мугалимдин окуу ишмердүүлүгүн максатка ылайыктуу, пландуу уюштура билүү чеберчилигинен көз каранды. Ал үчүн башталгыч класстын мугалими сабакка даярданууда төмөндөгүдөй дидактикалык талаптарды жетекчиликке алууга тийиш:

1. Кенже жаштагы окуучулардын социалдык-коммуникативдүүлүк компетенттүүлүгүн калыптандыруу маселесинде мугалим окуу программасынын алкагында жаш өзгөчөлүгүнө жараша тиешелүү тапшырмалардын, аларды аткаруунун ыкмаларына, акыл эмгегинин ар түрдүү жолдорунун өзүнчө бир тобу менен камсыз болуусу зарыл;

2. Башталгыч класстын окуучуларын окуу ишмердүүлүгүнө багыттоодо аң сезимдүүлүк, ачык айкындык, ырааттуулук, талыкпастык, үлгү болорлук принциптер сакталышы зарыл. Тапшырмаларды аткарууда окуучуларды проблеманы көрө билүүгө, аны чечүүнүн жолун издөөгө, жыйынтыгын текшерүүгө, пикирин башкаларга билдирүүгө үйрөтүү керек.

3. Мугалим кенже жаштагы окуучулардын бири-бири менен мамилесин, проблеманы талкуу жүргүзүүсүнө, ишмердүүлүгүнө дайыма көзөмөл жүргүзүп керектүү учурда жардам берүү зарыл [3].

Социалдык-коммуникативдик компетенттүүлүктү калыптандыруу маселесин окуу процессине киргизүү билим берүүнүн мазмунуна, окуу процессине, мугалимдин ишмердүүлүгүнө олуттуу өзгөрүүлөрдү киргизүүнү шарттайт. Окуу ишмердүүлүгүндө ийгиликтүү жыйынтыкка ээ болуу үчүн, окуучулардан активдүүлүгүн жана өз алдынчалуулуктарын өркүндөтүү чыгармачылык менен иш алып баруу жөндөмдүүлүктөрүн жогорулатуу зарыл. Окуу процессинин уюштурулушунда коммуникациялык процесс жүрөт. Мугалим менен окуучу, окуучу менен окуучу баарлашат.

Башталгыч математикалык билим берүүдө окуучулардын социалдык-коммуникативдик компетенттүүлүгүн математика сабагында текстүү маселелерди чыгаруу аркылуу калыптандыруу маселесинде мугалим кошумча адабияттардан, методикалык колдонмолордон, интернет булактарынан ж.б. окуу программасынын алкагында, окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө, предметтин спецификалык өзгөчөлүгүнө жараша материалдардан тапшырмаларды окуучуларга сунуштоого жана жардам берүүгө даяр болуусу зарыл. Сабакта колдонулуучу окутуу технологияларын, методдорун жана каражаттарын туура тандоо чон мааниге ээ. Конкреттүү жагдайга кандайдыр

технологияны тандап алуу, пайдалануу биз жогоруда койгон проблеманы чечүүгө өбөлгө түзөт.

Мугалим маселелердин мазмунун ылайыктуу өзгөртүп түзүп, сабактын формасын максатка ылайыктуу уюштуруу, жаңы технологияларды билгичтик менен пайдалануу аркылуу биз сөз кылып жаткан проблеманы чечүү мүмкүн. Маселени чыгаруу – анын мазмунун окуу жана өздөштүрүү, маселедеги белгилүү жана белгисиздерди аныктоо, маселенин мазмунун кыскача сүрөттөө, белгилүүлөр менен белгисиздердин ортосундагы байланышты формалдык түргө келтирүү, эсептөө, чыгарылыштын тууралыгын текшерүү, чыгарылышты башка жагдайларда колдонуу мүмкүндүгүн тактоо этаптарынан турат.

Адегенде мугалим класстагы окуучуларды үч топко бөлүп олтургузат. Бир эле маселенин текстин үч топко таратып берет. 1-топко маселенин кыскача жазылышын туюнтма түзүү аркылуу, 2-топко маселенин кыскача жазылышын таблица түрүндө көрсөтүү жана 3- топко маселенин моделин схема түрүндө чагылдыруу аркылуу чыгаргыла деген тапшырма берилет.

Төмөндөгүдөй мисалдарды келтирели.

Маселе: Турист саатына 56 км ылдамдыкта жүргөн поезд менен 6 саат жүрдү. Ал дагы басып өткөн жолго караганда 4 эсе көп жол жүрүү керек. Турист бардыгы болуп канча километр жол жүргөн?

Маселенин кыскача жазылышын төмөндөгүдөй түрдө көрсөтүүгө болот

$$\left. \begin{array}{l} \text{Өтгү} - 56 \times 6 \text{ (км)} \\ \text{Калды} - (56 \times 6) \times 4 \end{array} \right\} ?$$

же таблица түрүндө көрсөтөлү:

	Ылдамдык	Убакыт	Аралык
Өтгү	саатына 56 км	6 саат	56 x 6 (км) } ?
Калды	саатына 56 км	6 саат	(56x6) x 4 (км) }

I. Алынган эки туюнтманы кошуп маселени чыгаруу:

$$56 \times 6 + 56 \times 6 \times 4 = 1680 \text{ (км)}$$

Жообу: 1680 км.

Эгерде мугалим маселени туюнтма түзүү аркылуу чыгаруу деген максат койсо, анда жогорудагы кыскача жазууну жана таблицаны колдонууга болот.

Эгерде мугалим маселени түрдүү жолдор менен чыгаруу деген максат койсо, анда жогорудагы көрсөтмө жарабайт. Себеби, маселенин мындайча кыскача жазуусу жана таблица маселени башка жолдор менен чыгарууга тоскоолдук кылат. Даяр жолду көрсөтөт.

Жообу: 1680 км.

II. Төмөндөгүдөй кыскача жазууну пайдалансак, анда маселени чыгаруунун башка жолун алабыз:

$$\left. \begin{array}{l} \text{Жүрдү} - ? \text{ саатына } 56 \text{ км, } 6 \text{ саат} \\ \text{Калды} - ? 4 \text{ эсе көп} \end{array} \right\}$$

Суроо. Маселенин негизги суроосун оку жана ага дароо жооп берүүгө болобу? Жооп берүү үчүн эмнени билиш керек? бсаатта канча километр жол жүргөнүн билсе болобу? Кантип? Дагы канча жол жүрүү керек?

Маселени талкуулоодо белгилүүдөн баштайлы – саатына 56 км, 6 саат жүрдү эмнени билсе болот? Кантип? Дагы канча жүрүү керектиги жөнүндө эмне белгилүү ?

Чыгаруу:

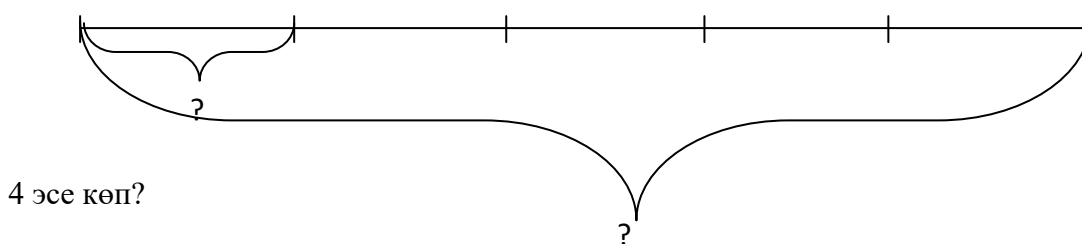
- 1) $56 \times 6 = 336$ (км)
- 2) $336 \times 4 = 1344$ (км)
- 3) $336 + 1344 = 1680$ (км)

Жообу: 1680 км.

- 4) Эгерде маселенин иллюстрациялык төмөндөгүдөй сүрөтү көрсөтүлсө:

→ саатына 56 км

6 саат

Чыгаруу:

- 1) $56 \times 6 = 336$ (км)
- 2) $336 \times 4 = 1344$ (км)
- 3) $336 + 1344 = 1680$ (км)

Жообу: 1680 км.

III. Андан ары жүрө турган жол өтүлгөн жолдон 4 эсе көп болсо, анда убакыт дагы 4 эсе көп сарпталат $6 \times 4 = 24$ саат.

6 саатта 56 х4 (км),

24 саатта 56 х 24 (км) жүрөт

Чыгаруу:

- 1) $56 \times 6 = 336$ (км)
- 2) $6 \times 4 = 24$ (саат)
- 3) $56 \times 24 = 1344$ (км)
- 4) $336 + 1344 = 1680$ (км)

Жообу: 1680 км.

Төмөндөгүдөй жолу да бар:

- 1) $56 \times 6 = 336$ (км)
- 2) $336 \times 5 = 1680$ (км)

Жообу: 1680 км.

Башталгыч математикалык билим берүүдө текстүү маселелерди чыгаруунун жогорудагыдай түрдүү жолдорун пайдалануу социалдык-коммуникативдик компетенттүүлүктү калыптандырууга ыңгайлуу педагогикалык шарт жаратат.Курчап

тургандар менен өз ара аркеттенүүнүн ыкмаларын билет; баарлашуунун шартына жараша оозеки кептин тил каражаттарын пайдаланууну билет жана көндүмдөргө ээ болот; диалогдуу кепке практикалык тажрыйбага ээ болот; оозеки жана жазуу кептин маданиятына ээ болот; окуу жана талкуу жүргүзүү кырдаалдарында кеп этикетинин нормасына ээ болот; топто, коллективде иштөөнүн көндүмдөрүнө ээ болот; окуу кызматташтыгын ишке ашыруу жөндөмүнө ээ болот; башка окуучулардын пикирин, аракеттерин баалоо жана аларга сын көз карашын билдирүү билгичтигине ээ болот.

Белгиленген жыйынтыкка чыгармачылык менен жетүү жогорку эстетикалык, нравалык жана интеллектуалдык баалуулукка ээ кылат. Башталгыч математикалык билим берүүдө маселерди чыгаруу аркылуу кенже жаштагы окуучуларда социалдык-коммуникативдик компетенттүүлүктүн элементтерин калыптандыруу окуучунун жалпы гуманитардуу маданиятын өстүрүүгө алып келет, ар тараптуу ишмердүүлүккө катыштырууга мүмкүндүк бере турган окуучунун жогорку чыгармачыл, дүйнө таанымдык жана жүрүм-турумдук сапатын калыптандырууга жол ачат.

Корутунду

Маселени чыгаруунун түрдүү жолдорун сабакта колдонуула алган окуучу окуу программасы боюнча билимге ээ болот; маселе чыгаруунун оптималдуу жолдорун издөө, тандоо жөндөмдүүлүгү өсөт; кырдаалдан чыгуу жана проблеманы чечүү жөндөмдүүлүгүнүн өсүшүнө өбөлгө түзүлөт; логикалык ой-жүгүртүүсү өнүгөт; ой-жүгүртүү ишмердүүлүгү активдештирилет; чыгармачыл ой-жүгүртүүсү өнүгөт; окуучулардын математикалык тилде сүйлөөсү өнүгөт; математикага болгон кызыгуусу артат; кырдаалдын математикалык моделин түзүүгө жана анализ жүргүзүүгө үйрөнөт; маселе чыгарууда белгилүү алгоритмдерди колдонот; эсептөөлөрдү аткарат.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Алтыбаева М. Кесиптик билим берүүдө окутуунун натыйжаларын долбоорлоо маселелери. Окуу методикалык колдонмо. –Ош. 2018.-138 б.
2. Бекбоев И.Б. Инсанга багытталган окутуунун технологияларынын теориялык жана практикалык маселелери.-Бишкек 2004. -186 б.
3. Бекбоев И.Б., Ибраева Н.Математика 4-класс үчүн окуу китеби 2009-ж. -187 б.
4. Кыргыз Республикасынын жалпы орто билимдин мамлекеттик билим берүү стандарты. КР өкмөтүнүн 21.07. 2014. №403-токтому менен бекитилген. 2019-ж.

УДК: 53.32.022

Култаева Д.Ч.
 п.и.к., доцент, ОшМУ,
kultaeva-dinara67@mail.ru
 Меражидин кызы Бүзарина
 магистрант, ОшМУ,
b.merajidinova@gmail.com

ВИРТУАЛДЫК ЛАБОРАТОРИЯЛАРДЫН (СИМУЛЯЦИЯЛАРДЫН) ЖАРДАМЫ МЕНЕН ФИЗИКАНЫ ОКУТУУДА МАТЕМАТИКАНЫН ТҮШҮНҮКТӨРҮН КОЛДОНУУ

Аннотация: Макалада жалпы билим берүүчү мектептерде физикалык эксперименттерди жүргүзүүдө виртуалдык лабораторияларды (симуляцияларды) пайдалануу учурунда математика предметинин түшүнүктөрүн колдонуу каралган. Бүгүнкү билим берүүдөгү компетенттүүлүк мамиледе окутуунун натыйжаларын жакшыртуу үчүн, мектептерде физика, химия жана башка сабактардан учур талабына ылайык лабораториялык кааналар бардык шарты менен болуусу зарыл. Бирок учурда көпчүлүк мектептерде жогоруда аталган предметтерден эксперименттерди жүргүзүү үчүн лабораториялык шарттар жетишсиз. Мына ошол себептүү физика сабагынан да лабораториялык жумуштарды аткарууда интернеттеги виртуалдык чөйрөдө тажрыйба жүргүзүүгө мүмкүн болгон сайттарды колдонууга болоору сунушталган. Ал виртуалдык лабораторияларды (симуляцияларды) пайдаланып окутууда окуучулардын сабакка болгон кызыгуулары артат жана физика, математика сабагынан алган билим, билгичтик, көндүмдөрүн калыптандырууга болот.

Түйүндүү сөздөр: физика сабагы, интернет, сайт, виртуалдык лаборатория, эксперимент, интерактивдүү моделдештирүү, симуляция.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ В ОБУЧЕНИИ ФИЗИКИ С ПОМОЩЬЮ ВИРТУАЛЬНЫХ ЛАБОРАТОРИЙ (СИМУЛЯЦИИ)

Аннотация: В статье предусмотрено использование понятий математики при использовании виртуальных лабораторий (симуляторов) в физических экспериментах в общеобразовательных школах. Чтобы улучшить результаты обучения при сегодняшнем подходе к образованию, основанном на компетенциях, в школах должны быть современные лаборатории по физике, химии и другим предметам. Однако в большинстве школ в настоящее время нет достаточного лабораторного оборудования для проведения экспериментов по вышеуказанным предметам. По этой причине было предложено использовать сайты, которые можно использовать для экспериментов в виртуальной среде в интернете, для лабораторных работ по физике. Использование виртуальных лабораторий (симуляторов) повышает интерес студентов к урокам и развивает знания, навыки и умения приобретенные в области физики и математики.

Ключевые слова: урок физика, интернет, сайт, виртуальная лаборатория, эксперимент, , интерактивное моделирование, симуляция.

USE OF SOME MATHEMATICAL CONCEPTS IN TEACHING PHYSICS WITH THE HELP OF VIRTUAL LABORATORIES (SIMULATION)

Abstract: *The article provides for the use of some concepts of mathematics when using some concepts of mathematics when using virtual laboratories (simulators) in physics experiments in secondary schools. To improve learning outcomes with today's competency-based approach to education, schools must have modern laboratories in physics, chemistry and other subjects. However, most schools currently lack sufficient laboratory equipment to conduct experiments in the above subjects. For this reason, it was proposed to use sites that can be used for experiments in a virtual environment on the Internet, for laboratory work in physics. The use of virtual laboratories (simulators) increases the interest of students in the lessons and develops the knowledge, skills and abilities acquired in the field of physics and mathematics.*

Keywords: *physics lesson, internet, website, virtual laboratory, experiment, interactive modeling, simulation*

Учурда биз информациялык технологиянын кылымында жашап жатабыз. Ошондуктан компьютердик технологиялардын мүмкүнчүлүгүн тиешелүү чөйрөдө туура колдоно билүү учурдун талабы жана турмуштун зарылдыгы болуп калды. Бүгүнкү күндө жашообуздун бардык тармактарында инновациялык процесстер жүрүүдө. Мына ушул айтылгандар боюнча билим берүү чөйрөсүндө да информациялык технологияларды колдонуп, окуучулардын сабактарга болгон кызыгуусун арттыруу жана билим сапаттарын жакшыртуу каралууда.

Физикалык билим берүүнүн бир бөлүгүн лабораториялык иштерди демонстрациялоо жана практикалык иштерди аткаруу түзөт. Бирок, азыркы учурда көпчүлүк мектептерде лабораториялык сабактарды уюштуруу үчүн шарттар жокко эсе. Айрым мектептерде лаборатория кааналары болгон менен лабораториялык приборлор толук эмес, болгону дагы иштебейт. Айрым мектептерде болсо таптакыр эле приборлор жок. Мисалга алсак, бир эле районго караштуу 30 мектептин физика мугалимдеринен сурамжылоо жүргүзгөн учурда 4 мектепте лаборатория кааналары бар, 15 мектепте таптакыр жок. Ал эми 11 мектептин лабораторияларындагы приборлор толук эмес, болгон приборлор да жакшы иштебегендигин айтышкан. Мындан мектептердин жарымынан көбүндө физикалык лабораторияларды жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк жок деп жыйынтык чыгарууга болот.

Физика сабагында өтүлгөн темаларга тиешелүү эксперименттерди жүргүзүү үчүн, лабораториядагы шарттардын жоктугу окутуунун сапатына терс таасирин берүүсү баарыбызга белгилүү. Ошого карабастан акыркы мезгилде интернетте студенттерди, окуучуларды виртуалдык чөйрөдө тажрыйба жүргүзүүгө чакырган сайттар көбөйүүдө. Мына ушундай сайттардан пайдалануу үчүн бир катар ыңгайлуулукка ээ болгон, учурдагы эң популярдуу виртуалдык лабораториялардын бири – Колорадо университетинин долбоору болгон PhET Interactive Simulation. Бул Нобель сыйлыгынын лауреаты Карл Виман тарабынан негизделген, коммерциялык эмес ачык билим берүүчү ресурстук (OER) долбоору. Бул сайттын максаты физикалык кубулуштарды окуу процессинде көрсөтүү үчүн интерактивдүү моделдештирүү болуп эсептелет [1].

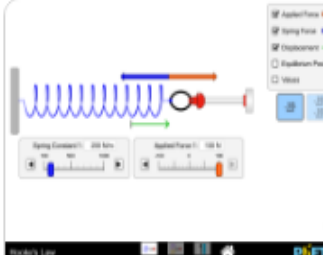
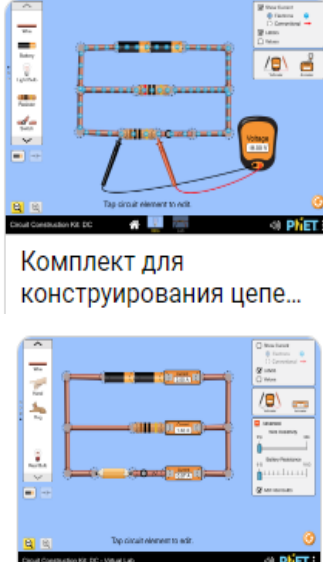
<http://phet.colorado.edu> сайтынын артыкчылыктары болуп жалпы аудиторияга демонстрациялоо мүмкүнчүлүгү, ар бир окуучунун, студенттин эксперименттерди индивидуалдуу аткаруусу жана эксперименталдык процесстин жогорку деңгээлдеги көрсөтүлгөндүгү.

PhET Interactive Simulation долбоорунун симуляцияларын пайдалануу үчүн Google дан издөө талаасынан лабораториялардын сайты <http://phet.colorado.edu> жазып издейбиз. Анда табигый илимдерге тиешелүү болгон бөлүмдөр бар. Ал бөлүмдөрдүн ичинен физика бөлүмүнө өтөбүз. Мындан кийин лабораториялардын топтому чыгат. Алардын арасынан бизге керектүү маалыматтарды пайдалана берсек болот.

Төмөндө физика предметин окутууда айрым симуляцияларды пайдаланууну сунуштайбыз (табл.1.).

Физика предметин окутууда айрым симуляциялар

Таблица 1

№	Симуляциянын аталышы	Физика сабагынан пайдаланууга боло турган темалар, лабораториялык иштер (классы)	Математика сабагынан алынган түшүнүктөр	Симуляциянын значогу
1.	Энергетический скейт-парк	<p>Механикалык энергиянын бир түрдөн экинчи түргө айлануусу. Энергиянын сакталуу закону (7-класс)</p> <p>Энергия. Механикалык энергиянын түрлөрү (10-класс)</p>	<p>Диаграмма, процент, парабола</p>	 <p>Энергетический скейт-парк</p>
2.	Закон Гука	<p>Деформация (10-класс)</p> <p>Гуктун закону</p> <p>Серпилгичтүү деформацияланган пружинанын энергиясы(10-класс)</p> <p>1-лаб.иш. Пружинанын катуулугун өлчөө (10-класс)</p>	<p>Теңдеме, вектор, функция, формула</p>	 <p>Закон Гука</p>
3.	<p>Комплект для конструирования цепей:</p> <p>DC – Виртуальная лаборатория</p>	<p>№4 электр чынжырын чогултуу жана аны ар кандай бөлүктөрүндө ток күчү менен чыңалууну өлчөө.</p> <p>№5. Амперметр жана вольтметрдин жардамы менен өткөргүчтүн каршылыгын аныктоо.</p> <p>№7 электр лампасындагы токту жумушун жана кубаттуулугун өлчөө.</p> <p>№.8 өткөргүчтөрдү удаалаш жана жарыш туташтыруу. (8-класс)</p> <p>№3 Ток булагынын ЭКК (\mathcal{E}) жана анын ички каршылыгын (r)</p>	<p>Параллель, пропорция, теңдеме, таблица, даража, формула</p>	 <p>Комплект для конструирования цепи...</p> <p>Комплект для конструирования цепи...</p>

		аныктоо.(10-класс)		
4.	Изгибающийся свет	Айнетин сынуу корсоткүчүн аныктоо (4-лаб. 9-класс)	Бурч, шоола, тегиздик, перпендикуляр, тик бурч, формула	 <p>Изгибающийся свет</p>
5.	Волновые помехи	Толкундар. Үн толкунданы (7-класс) Толкундун интерференциясы. Жарыктын интерференциясы. Дифракция кубулушу (9-класс)	График синусоида, косинусоида	 <p>Волновые помехи</p>
6.	Построить атом	Атом жана молекула. (8-кл.) Элементтердин Д.И.Менделеев түзгөн мезгилдик системасы жана атомдун түзүлүшү(9-класс) Атом ядросунун тузулушу(9-класс)	Шар, туюнтма, даража	 <p>Построить атом</p>
7.	Резерфордское рассеяние	Резерфорддун тажырыйбалары. Атом модели(9-класс) Атомдун ядролук модели. Резерфорддун тажырыйбасы (11-класс)	Аралык, борбор, «плюс», «минус»	 <p>Резерфордское рассеяние</p>

8.	Формы и изменения энергии	Энергиянын турмуш тиричиликте пайдаланылышы (7-класс)	Фигуралар, формула	 <p>Формы и изменения энергии</p>
9.	Диффузия	Диффузия кубулушу(8-класс) МКТнын жоболору, алардын иш жүзүндө далилдениши (10-класс)	Көптүк, даража, пропорция	 <p>Диффузия</p>
10.	Силы и движение	Нерселердин өз ара аракеттенишүүсү. Күч (7-класс) Күч. Масса – инерттүүлүктүн чени (10-класс)	«чоң», «кичине», «барбар»	 <p>Силы и движение: основы</p>

Жалпысынан алганда бул долбоордо 50дөн ашуун симуляциялар бар. Аларды пайдалануу менен мугалим предметти окутууну ресурстук камсыздоого коюлган айрым талаптарды ишке ашыра алат. Сабактын көргөзмөлүүлүгүн арттыруу менен бирге окуучунун, студенттин сабакка болгон кызыгуусун жаратат. Андан сырткары физикалык процессти элестүү түшүнүүсүнө шарт түзөт.

Методика – бул окутуу жараяны, метод- бул жараянды ишке ашыруучу ыкма. Демек, мугалимди мугалим деген атка татыктуу кылган бул- анын өздүк билимин өркүндөтүүсү, ийгиликти жаратуу үчүн максатка умтулуусу, «Эмне үчүн окутуу керек?» , «Эмнени окутуу керек?», «Окутууда кандай методдорду колдонуу керек?» деген суроолордун үстүндө терең ойлонуусу.

Корутунду

Жыйынтыктап айтканда, жалпы билим берүүчү мектептерде физикалык эксперименттерди жүргүзүүдө виртуалдык лабораторияларды (симуляцияларды) пайдалануу учурунда физика менен математика предметтеринин өз ара байланышы

көрсөтүлүп, андан бул сабактарда алган билим, билгичтиктери өсөт жана окуучулардын эске тутуу, салыштыруу, тез эсептөө, өз алдынча ой жүгүртүү көндүмдөрү калыптанат [7].

Пайдаланылган адабияттар:

1. Интернет булагы: <http://didaktor.ru/virtualnye-laboratorii-i-interaktivnye-simulyatory-ot-phet/>
2. Мамбетакунов Э.: Физика: Орто мектептин 7-классы үчүн окуу китеби: Б.: - 2009-175б.
3. Мамбетакунов Э., Мамбетакунов У.: Физика: Орто мектептин 8-классы үчүн окуу китеби: Бишкек: Билим-компьютер, 2008-159б.
4. Мамбетакунов Э., Карашев Т., Токтогулов М. :Физика: Орто мектептин 9-классы үчүн окуу китеби: Бишкек: Инсанат, 2010-237б.
5. Койчуманов М., Сулайманова О. Физика: Орто мектептин 10-классы үчүн окуу китеби: Бишкек: Инсанат, 2008-255б.
6. Шаршекеев Ө.: Физика: Жалпы билим берүүчү рто мектептин 11-классы үчүн окуу китеби: Бишкек: Энциклопедия борбору, 2011-211б.
7. Интернет булагы: <https://kutbilim.journalist.kg/2016/11/18/sapattuu-bilim-ber-zholu-innovatsiya/>

УДК: 371.3.51

Култаева Д. Ч.
п.и.к. доцент, ОшМУ,
kultaeva-dinara67@mail.ru
Нурмамат кызы Манзура
магистрант, ОшМУ,
manzuramamatkyzy445@g.mail.com

МАТЕМАТИКА БОЮНЧА КЛАССТАН ТЫШКАРКЫ ИШТЕРДИ УЮШТУРУУНУН ЖОЛДОРУ

Аннотация: Макалада математика сабагы боюнча класстан тышкаркы иштерди уюштуруунун жолдору каралган. Учурда жалпы билим берүүчү мектептерде окуучулардын математика боюнча билим деңгээлдери төмөн болууда. Себеби, алардын сабакка болгон кызыгуулары канааттандыраарлык эмес. Окуучулар турмушта, практикада кандайдыр бир тапшырмаларды аткарууда математикалык түшүнүктөрдү, формулаларды колдоно алышпайт. Ошондуктан окуучуларга математиканын турмушта колдонулушун терең түшүндүрүү үчүн, мектепте класстан тышкаркы иштерди уюштуруп туруу зарыл. Класстан тышкаркы иштерди өз убагында максаттуу уюштуруп туруу окуучулардын математикага болгон кызыгууларын арттырат жана предметтик компетенттүүлүктөрүн калыптандырат.

Түйүндүү сөздөр: окуучулар, мугалим, математика сабагы, класстан тышкаркы иштер, тапшырмалар, математикага болгон кызыгуусу, предметтик компетенттүүлүк.

СПОСОБЫ ОРГАНИЗАЦИИ ВНЕКЛАССНЫХ ЗАНЯТИЙ ПО МАТЕМАТИКЕ

***Аннотация:** В статье рассматриваются способы организации внеклассных занятий по математике. В настоящее время в общеобразовательных школах уровень математических знаний учащихся низкий. Это потому, что их интерес к уроку не удовлетворительный. Учащиеся не могут применять математические понятия, формулы при выполнении каких-либо заданий в жизни, на практике. Поэтому необходимо регулярно организовывать внеклассные занятия в школе, чтобы помочь учащимся глубже понять применение математики в жизни. Целенаправленная своевременная организация внеклассных занятий развивает у учащихся интерес к математике и формирует предметные компетентности.*

***Ключевые слова:** ученики, учитель, уроки математики, внеклассные занятия, задания, интерес к математике, предметная компетентность.*

METHODS OF ORGANIZING EXTRACURRICULAR ACTIVITIES IN MATHEMATICS

***Abstract:** The article discusses the ways of organizing extracurricular activities in mathematics. Currently, the level of mathematical knowledge of students in secondary schools is low. This is because their interest in the lesson is not satisfactory. Students cannot apply mathematical concepts, formulas when performing any tasks in life, in practice, therefore, it is necessary to regularly organize extracurricular activities at school to help students better understand the application of mathematics in life. Purposeful timely organization of extracurricular activities develops students' interest in mathematics and forms subject competencies.*

***Key words:** students, teacher, math lessons, extracurricular activities, assignments, interest in mathematics, subject competence.*

Киришүү. Бүгүнкү күндө окуучулардын сабакка болгон кызыгуусун арттыруу максатында класстан тышкары иштерди (КТИди) уюштуруп туруу зарыл. Себеби, милдеттүү сабактардан башка класстан тышкары иштерде да негизги жана предметтик компетентүүлүктөрдү калыптандыруунун мазмунуна, механизмдерине өзгөртүүлөрдү, жакшыртууларды кийирүү учурдун талабы. Окуучулар үчүн милдеттүү эмес болгондугуна карабастан, математика боюнча класстан тышкары иштерде окуучулардын сабак учурунда көрүнбөгөн мүмкүнчүлүктөрүн, кызыгууларын, мүдөөлөрүн ачууга себеп болот жана мугалим алардын кандай жөндөмдүүлүгү бар экендигин толук кандуу биле алат. Мисалы: Класстан тышкары иштердин бир түрү болгон “Акыл ордо” оюнун алсак, бул аркылуу окуучулардын математика сабагына кызыгуулары жогорулап, математикалык бир нече түшүнүктөрдү кабыл ала алышат. Ал эми математика боюнча өздөрү кыйналган суроолорго жооп издеп, билим, билгичтик жана көндүмдөрү өсүп, тапшырмаларды кызыгуу менен аткарышат жана чыгармачылыктары артат.

Изилдөөнүн материалдары жана методдору.

Класстан тышкаркы иштерди системалуу өткөрүү, мугалимдин окуучулар менен болгон байланышын күчөтүп, мугалимдин кадыр баркын көтөрөт. Ошону менен бирге сабакты окутуу жана тарбиялоо иштеринин сапатын жакшыртууга алып келет.

Математика боюнча КТИнин төмөнкүдөй түрлөрү белгилүү:

- а) программалык материалдарды өздөштүрүүдө начар көрсөткүчтөргө ээ болгон окуучулар менен жүргүзүлгөн жумуштар, б.а. кошумча сабактар;
- б) математиканы окуп-үйрөнүүгө дилгирликти көрсөткөн, кызыккан окуучулар менен иштөө.

Математика боюнча класстан тышкаркы иштер түрдүү формаларда өткөрүлөт. Алар:

- математикалык ийримдер;
- математикалык экскурсиялар;
- моделдер, көргөзмө куралдар жасоо;
- математикалык кечелер;
- математикалык шайыр-тапкычтар ийрими (ШТИ);
- математикалык күндөр, жумалыктар, декадалар, айлыктар;
- олимпиадалар;
- математикалык конкурстар, турнирлер, жарыштар ж.б.

Аларды шарттуу түрдө төмөнкүдөй ажыратууга болот:

- класстан тышкаркы иштердин негизги, турактуу дайыма жүргүзүлүүчү түрлөрү (математикалык ийрим, олимпиадалар, математика каанасынын иши);
- класстан тышкаркы иштердин мезгил-мезгили менен жүргүзүлүүчү түрлөрү (математикалык кечелер, оозеки журналдар, математикалык күндөр, жумалыктар, айлыктар, экскурсиялар, популярдуу лекциялар, көргөзмөлөр ж.б.);
- жарыштар, математикалык көңүл ачуулар (викториналар, турнирлер эстафеталар, оюндар, конкурстар, шайыр-тапкыч математиктер ийрими ж.у.с);
- мектептин математикалык басма сөзү, мектептин математикалык турмушунун маалымдуулугу (дубал газеталар, фото газеталар, веб баракчалар, математикалык баракчалар, стенддер ж.б.) [1].

Класстан тышкаркы иштер (КТИ) – мектептеги окуу-тарбия иштеринин курамдык бөлүгү, окуучулардын бош убактысын уюштуруунун бир формасы. Анын окуучулардын кругозорунун ар тараптан өнүгүшү жана аларды жашоо тиричиликке даярдоодо өтө кеңири мүмкүнчүлүктөрү бар. КТИ өзүнө ишмердиктин көп түрлөрүн камтыйт жана инсанды окутуп-тарбиялоодо төмөнкү мүмкүнчүлүктөргө ээ:

- класстан тышкаркы иштер окуучунун индивидуалдык өзгөчөлүктөрүн ар тараптуу ачууга өбөлгө түзөт;
- түрдүү КТИлерге катышуу окуучунун жеке тажырыйбасынын, анын адам ишмердигинин көп түрдүүлүгү жөнүндө билимин байытат жана ал керектүү практикалык ыкма-көндүмдөргө ээ болот;
- КТИлердин түрдүү формаларында окуучулар коллективде иштөөгө, бири-бири менен кызматташууга, өзүн башкалардын ордуна коюу аркылуу бүтүм чыгарууга үйрөнүшөт;
- математика боюнча класстан тышкаркы иштер бардык окуучулар үчүн милдеттүү болбогону менен системалуу жүргүзүлүшү зарыл [2].

Биз, жогоруда класстан тышкаркы иштердин түрлөрүн, формаларын белгилеп өттүк, аларды эске алуу менен изилдөөгө алган теманын негизинде сабак-таймаш усулун

пайдаланып, “Математикалык марафон” аталышындагы конкурсту өткөрүүнүн усулун, жүрүшүн сунуштайбыз.

Илимий натыйжалар жана талкуулар.

Азыркы учурда окуучулардын ойлорун бир нукка топтоо кыйын болгондуктан бир канча логикалык суроолорду, чыгармачыл тапшырмаларды, оюндарды камтысак билим берүү процессинин өнүгүшүнө өбөлгө түзүү менен бирге окуучулардын чыгармачыл шык-жөндөмүн ойготуп, предметке болгон кызыгууларын арттырууга болот.

Биз 5-класстын мисалында аппробацияланган сабак-таймаштын үлгүлөрүн сунуштайбыз.

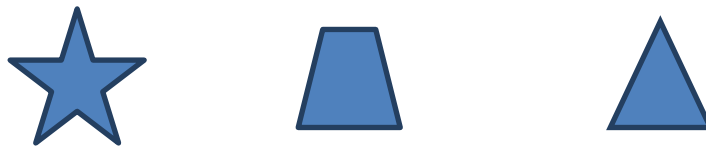
Класста 18 окуучу бар. Аларды 2 топко бөлүп алабыз. Биринчи топ – “Шамдагайлар”, экинчи топ – “Шайырлар” тобу.

Тапшырмалар 5 бөлүктөн турат, жөнөкөйдөн татаалга карай даярдалат.

1-тапшырма “Мультфильмдерден математикалык эсеп” деп аталып, мында 2 мультфильм коюлат. Мисалы: “Лоло жана Пене” (<https://www.youtube.com/watch?v=mpnbTWEuwQ0&t=295s>).

Мугалим экранда көрсөтүп, белгиленген жерге келгенде токтотот да канча пингвин бар экендигин сурап, 10 секунд убакыт берет, биринчи тапкан топ жооп берет, таппаса 2-топ жообун айтат. Оюн ушундай таризде уланат [3].

Баалоо: Мугалим геометриялык фигуралар аркылуу баалайт.

2-тапшырма. “Математикалык баш катырма” оюну.

1-топ үчүн 2 баш катырма, 2-топ үчүн 2 баш катырма тапшырма катары берилет. Ар бир туура тапкан баш катырмалар үчүн 1 упайдан эсептелип, жалпы 2 упай болот. Убактысы 3 мүнөт.

Бул баш катырманы чыгарып көрөлү.

$$15+15+15=45$$

$$4+4+15=23$$

$$4+3+3=10$$

$$2+3+3*11=38$$

3-тапшырма. Теңдемелер.

1-топ үчүн 1 татаал теңдеме, 2-топ үчүн да 1 татаал теңдеме тапшырма катары берилет. Ар бир туура тапкан теңдемелер үчүн 5 упайдан эсептелип, жалпы 5 упай болот. Убактысы 5 мүнөт.

$$7(a + 2) = 11(a - 2)$$

$$7a + 14 = 11a - 22$$

$$-4a = -36$$

$$a = -\frac{36}{-4}$$

$$a = 9$$

$$\text{Текшерүү: } 7(9 + 2) = 11(9 - 2)$$

$$77 = 77 \quad [4].$$

4-тапшырма. Маселелер.

1-топ үчүн 2 маселе, 2-топ үчүн 2 маселе тапшырма катары берилет. Ар бир туура тапкан маселе үчүн 5 упайдан эсептелип, жалпы 10 упай болот. Убактысы 10 мүнөт.

Маселе: Өлбөс Коцей 512 жашта, Жез кемпир 205 жашта. Канча жылдан кийин Өлбөс Коцей Жез кемпирден эки эсе улуу болот?

Чыгарылышы:

(Бул маселелерди көп кездешүүчү түрү. Изделүүчү санды x деп белгилеп, жоопту оңой табуу мүмкүн. Андан биз теңдеме түзүп алып чыгарабыз.)

$$2(205 + x) = 512 + x$$

$$410 + 2x = 512 + x$$

$$2x - x = 512 - 410$$

$$x = 102$$

$$\text{Текшерүү: } 2(205 + 102) = 512 + 102$$

$$614 = 614$$

Жообу: $307 - 205 = 102$, 102 жылдан кийин эки эсе улуу болот [5].

5-тапшырма. “Математикалык макалдар”

1-топ үчүн 5 макал, 2-топ үчүн 5 макал тапшырма катары берилет. Ар бир туура тапкан макал 1 упайдан эсептелип, жалпы 5 упай болот. Убактысы 3 мүнөт.

1	... күндүк жамгырдан, желшип өткөн суу жакшы.
2	... тамчы таш жарат, ... сөз баш жарат.
3	... кишинин атын билгиче, ... кишинин сырын бил.
4	... күндүк бейиштен, ... күнчөлүк жарык артык.
5	Арстан эрдин башына, ... мүшкүл ... келет.

Жыйынтык: Берилген тапшырмалардан топтогон упайларын эсептеп, окуучуларды каментарийлеп, тапшырмаларга активдүү катышкан окуучуларды белгилеп, (Балдар өздөрү да сезет. Эсептегенден кийинки жыйынтыктан кайсы топ жеңүүчү

болгонун) аларга сыйлык катары “Маселелерди оңой чыгаруунун жолдору” деген китеп берилет. Ал эми топто активдүү катышкан окуучулар үчүн диплом тапшырылат.

Корутунду

Класстан тышкаркы иштерди уюштуруу аркылуу мугалим окуучулардын сабакка болгон кызыгуусун арттырат. Аны менен чектелбестен салттуу окутууга өзгөчөлүктөрдү киргизе алат. Класстан тышкаркы иштерди уюштурууда мугалим инновациялык технологияларды колдонуу аркылуу сабакты дагы да кызыктуу өткөрсө болот. Көрсөтмөлүү сабак окуучулар үчүн түшүнүктүү болот жана жакшы жыйынтык берет.

Биздин тажрыйбабызды студенттерге, магистранттарга жана мектептин математика мугалимдерине сунуштайбыз.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Алтыбаева М., Оморов Ш., Мисиралиева Ж. Математика боюнча класстан тышкаркы иштерди уюштуруу жана өнүктүрүү. – Ош. –2021. –156 б.
2. Алтыбаева М., Назаров М. Математика боюнча класстан тышкаркы иштер. – Ош, –1991.
3. Аллан Рэй, Вильямс Мартин. Математика. –Б., –1999. –128 б.
4. Алтыбаева М., Тагаев У. Математика боюнча олимпиадалык маселелер. – Ош. – 2002.
5. Кыдыралиев К. С., Урдалетова Б. А., Дайырбекова Г. М. Математика 5-класс: окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептер үчүн окуу китеби. Аркус. – 2019. – 288 б.

УДК: 371.3.51

Султанбек уулу Абдухалил
 магистрант, ОшМУ,
abduhalilsultanbekuulu@gmail.com
 Култаева Д.Ч.
 п.и.к., доцент, ОшМУ
kultaevadinara67@mail.ru

ГЕОМЕТРИЯ КУРСУН ОКУТУУДА КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮККӨ БАГЫТТАЛГАН ТАПШЫРМАЛАРДЫН РОЛУ

Аннотация: Азыркы учурда билим берүү системасында компетенттүүлүк мамилени ишке ашыруу маселеси жигердүү талкууланууда. Компетенттүүлүккө багытталган каражаттарды пайдалануу жаңы мамлекеттик стандарттарга ылайык окутуунун натыйжаларын калыптандырууга мүмкүндүк берет. Бул макалада жалпы билим берүү системасындагы геометрия курсун окутууда, компетенттүүлүк мамилени ишке ашыруудагы компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалардын (КБТ) ролу каралды.

Түйүндүү сөздөр: геометрия, окуучулар, билим берүү, компетенция, компетенттүүлүк, компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалар (КБТ), параллелограмм, параллелепипед.

РОЛЬ КОМПЕТЕНТНОСТНЫХ ЗАДАНИЙ В ОБУЧЕНИИ ГЕОМЕТРИИ

Аннотация: В настоящее время активно обсуждается вопрос внедрения компетентностного подхода в систему образования. Использование компетентностных инструментов позволяет формировать результаты обучения в соответствии с новыми государственными стандартами. В данной статье рассматривается роль компетентностных заданий (КОЗ) в обучении геометрии в системе общего образования, реализация компетентностного подхода.

Ключевые слова: геометрия, ученики, образование, компетенция, компетентность, компетентностно-ориентированных задач (КОЗ), параллелограмм, параллелепипед.

THE ROLE OF COMPETENCY-BASED TASKS IN TEACHING GEOMETRY

Annotation: All present this issue of implementing competency approach in the education system in practice and in theory is being actively discussed. The use of competency-based tools will allow to form learning outcomes in accordance with the new state standards. This article discusses the role of competency-based tasks in teaching geometry in the general education system, the implementation of a competency-based approach.

Key words: geometry, pupils, education, competence, competency-based tasks, parallelogram, parallelepiped,

Киришүү.

Бүгүнкү күндүн башкы өзгөчөлүгү болуп, дүйнөнүн улам барган сайын өтө тездик менен өзгөрүшү эсептелет. Коомдун өнүгүшүнүн ылдамдатылган темпи билим берүү чөйрөсүндөгү жагдайга күчтүү таасир берүүдө. Жалпы эле билим берүүнүн мазмунуна карата, анын ичинде математикалык билим берүүнүн мазмунуна да коомдун көз карашы өзгөрүп жаткандыгы талашсыз. Учурдун талабы боюнча мектептин милдети окуучуларга сабакта билимдерди эле берүү эмес, ал билимдерди турмушта жана практикада колдонууга көнүктүрүү болуп саналат.

Жалпы билим берүү мекемелериндеги окутуу процессинде компетенттүүлүк мамилени жүзөгө ашыруу шарттарында, окуучулардын геометрия боюнча билимдерин жана билгичтиктерин турмуштук жагдайларда колдонуу жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүгө өзгөчө көңүл буруу керек. Анткени, азыркы мектеп окуучуларында мобилдүүлүк, конструктивдүүлүк, окуп үйрөнүү билгичтиги сыяктуу сапаттарды өнүктүрүү аркылуу, аларды тынымсыз жүрүп турган өзгөрүүлөрдүн шарттарында жашоого, эмгектенүүгө даяр болууну тарбиялообуз зарыл. Ошондуктан, учурдун талабына ылайык компетенттүүлүк мамилени окутуу процессинде колдонуу эң негизги талап болуп эсептелинет.

Компетенция – бул инсандын белгилүү чөйрөдө сапаттуу жана жемиштүү иштөөсү үчүн зарыл болгон өз ара байланышкан сапаттардын жыйындысы. Билимден айырмаланып компетенциялар өздөштүрүлгөн билимдерди практикалык ишмердикте жана күндөлүк турмушта колдонуу аркылуу көрсөтүлөт жана бааланат. Компетенция – (лат. сөзү compete – шайкеш келүү, кесиптик) натыйжалуу иштөөсү үчүн билим даярдыгына карата алдын-ала коюлуучу социалдык талаптар (нормалардын жана стандарттардын тизмеси). «Компетенттүүлүк» жана «компетенттүү мамиле» түшүнүктөрү билим берүү процессин модернизациялоого жана аны азыркы учурдагы эл аралык стандартка алып келүүгө байланышкан. Компетенттүүлүк өз ичине инсанга тиешелүү болгон өз ара байланышкан сапаттардын тобун, жөндөмдүүлүктү, кесиптеги ишмердүүлүктө аткара алууну камтыйт. Тиешелүү компетенттүүлүктөргө инсандын ээ болушу, ал алган билимдерин иш аракетте колдоно алышын билгизет. Окутууну активдештирүүчү көптөгөн ыкмалар жана каражаттар иштелип чыгууда. Алардын жардамы менен билим алуучуларды таанып-билүү ишине кызыктыруу менен бирге окутуу процессиндеги ишмердүүлүктөр активдештирилет. Мындай каражаттардын бири

компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалар (КБТ) аркылуу окутуу өзгөчө чоң орунда турат [1].

Компетенттүүлүк – бул өздөштүрүлгөн билимдерди практикалык ишмердикте жана күндөлүк турмушта колдонуу билгичтиги болсо, анда компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалар (КБТ) ушул милдетти жүзөгө ашырууга багытталган, башкача айтканда компетенттүүлүктү калыптандыруунун негизги каражаты болуп эсептелет. КБТны колдонуу менен сабак өтүүдө бизди курчап турган чөйрө, практика менен байланышкан тапшырмалар өзгөчө чоң мааниде болуп, окуучулардын сабакка болгон кызыгууларынын артышына чоң өбөлгө түзөт жана жакшы натыйжа берет.

КБТ окуучулардын компетенцияларынын эффективдүү калыптанышын камсыз кылуучу, окуу процессиндеги окуучунун даярдык сапатын баалоону жана окутууну, окутуунун мазмунун жана технологиясын өз ичине камтыйт. КБТны колдонуу окуучуларда:

- универсалдык жана кесиптик компетенцияларды калыптандырат;
- окуучуларды мотивдештирет: пассивдүү угуучудан активдүүгө, максатка умтулган тайпанын мүчөсүнө айландырат;
- чыгармачылык жана таанып-билүүчүлүк жөндөмүн активдештирет;
- аудиторияда өз ара сыйлоо, бирин-бири урматтоо, биргелешкен ишмердикке кызыгуу атмосферасы түзүлөт;
- окуучулардын предметтик окууга болгон кызыгуусун арттырат [2].

Геометрия курсу так илимдерге киргендиктен, окуучулар үчүн окуп түшүнүүгө бир кыйла кыйынчылыктарды жаратаары анык. Окуучуларды жалпы эле мугалим өзүнө көңүлүн бурдуруу, предметке болгон кызыгуусун арттыруу үчүн компетенттүүлүккө багытталган тапшырмаларды көп колдонуусу керек. Салттык окутуудан компетенттүү мамилеге карай өтүшү зарыл. Окутуунун натыйжалуулугу берилүүчү маалыматтын көлөмүнө эмес, окуу ишмердүүлүгүнүн таасири астында окуучунун руханий дүйнөсүндөгү сапаттык өзгөрүүлөргө байланыштуу.

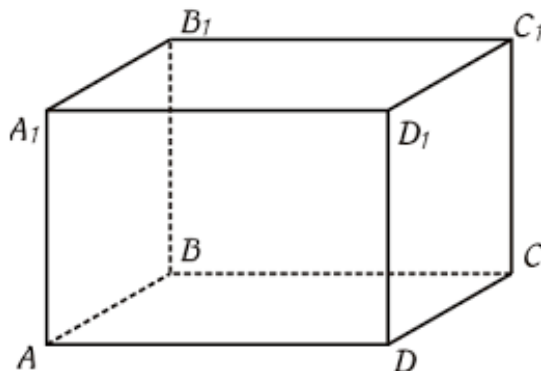
Материалдарды жана методдорду изилдөө.

Учурдун мектебинен окуучулар ойлонгон, сезгич, билимдерге ээ болуп гана чыкпастан, ошондой эле ал билимдерди турмушта колдоно билген, ички маданиятка ээ болуп чыгуусу да кажет. Максатыбыз окуучу коомдогу түрдүү кырдаалдарда убагында аракеттене алуусу, көйгөйдү туура жана так чече билүүсү болуп саналат.

Баарыбызга белгилүү болгондой геометрия курсу башка предметтерден айрмаланып турмуш менен байланышы аябагандай чоң. Геометрия курсун окутууда окуучу геометриялык фигуранын түзүлүшүн үйрөнүп, сандык формаларын эсептеп гана тим болбостон, турмушта анын кандай мааниси бар жана кайсыл жерде кантип колдонуу керек экендиги жөнүндө да билүүсү зарыл. Салттык окутуудан компетенттүү мамиледе окутуунун дагы бир өзгөчөлүгү – бул окуучу алган билимин турмушта колдоно билүү жана маселени жеке өзү чечүүгө калыптануусу саналат.

Жогорку класстардын геометрия курсунда теориялык билимдерди практика менен айкалыштыруу, окуучулардын келечектеги карьерасы жана күнүмдүк жашоосу үчүн зарыл болгон геометриялык билимди өнүктүрүү. Ошондой эле окуу процессинде ээ болгон билимди, билгичтикти жана көндүмдөрдү өзүнүн жашоосунда колдоно билүү үчүн калыптандыруу негизги милдет болуп саналат. Төмөндө геометрияны окутууда теориялык билимдерди практикада колдоно билүүгө мисал келтирели.

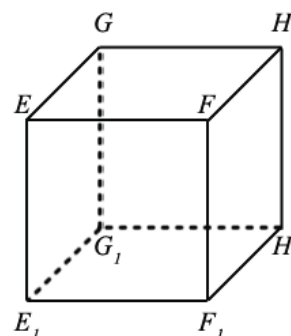
Мисалы, 11-класстын геометрия курсунун көп грандыктар деген главасынан

“Параллелепипед” деп аталган фигураны карайлы.

Негизи параллелограмм болуп эсептелген призма **параллелепипед** деп аталат.

1. Параллелепипеддин 6 грани бар болуп, алардын баары параллелограммдар болушат. Алар: $ABCD$ $A_1B_1C_1D_1$ ABB_1A_1 , ж.б.
2. Карама-каршы кырлары параллель жана барабар;
Мисалы: $DD_1 // CC_1$, ж.б.
3. Карама-каршы грандары параллель жана барабар;
Мисалы: $ABCD$ жана $A_1B_1C_1D_1$ грандары параллель жана барабар
4. Параллелепипеддин диагоналдары бир чекитте кесилишет жана ал чекитте тең экиге бөлүнүшөт.

Ал эми бардык кырлары барабар, б.а. бардык грандары квадраттар болгон тик бурчтуу параллелепипед **куб** деп аталат [3]. Кубдун грандары да, кырлары да барабар.

Бул сабактын теориялык түшүндүрмөсү, ушуну менен гана чектелүү. Бул болсо окуучулардагы билгичтик иш аракетинин чектелүүсүнө алып келет. Ал эми геометрияны окутуу процессинде КБТны колдонуу окуучулардын сабакка болгон кызыгуусун жогорулатып, алган билимдерин практикада колдоно алуусуна өбөлгө түзөт.

- Биринчи метод: параллелепипедди турмушта колдонулуштарына кеңири мисалдарды келтирүү, инновациялык технологияларды колдонуу менен;
- Экичи метод: дидактикалык ыкмаларды колдонуу менен окуучуларды сабакка кызыктыруу жана оңой өздөштүрүүсүн камсыз кылуу.

Мисалы: Класстагы окуучулардын бардыгы колуна А4 форматындагы актай баракты жана ручканы алышат. Баары артын карашып бири-бирин тескери карай турушат. Мугалим алгач үн чыгарбастан биринчи окуучунун артына актай баракты коюп, карандаш менен тиешелүү фигураны сызат. Биринчи окуучу ошол эле фигураны өзүнүн сезүүсү боюнча экинчи окуучуга сызат, акыркы окуучуга чейин ушул процесс уланат, жыйынтыгында алынган фигураны баштапкы фигура менен салыштырышат.

Андан кийин ошол эле абалда өз катарын бузбастан окуучулар кайрадан актай баракты алышат. Мугалим ошол фигураны баракка сызуу менен катар өлчөмдөрүн, абалын сүрөттөп түшүндүрүп айтат. Ушул процесс акыркы окуучуга чейин уланат. Биринчи окуучунун сызган фигурасы менен акыркы окуучунун сызган фигурасын салыштырышат.

Эки учурдун тең жыйынтыктарын салыштырышат жана кайсыл учурда иш ийгиликтүү аяктап, кайсыл бири натыйжалуу болгондугун айтышат. Үй тапшырмасын КБТга байланыштуу окуучу өз колу менен актай барактан параллелепипеддин моделин жасап келүүсү айтылат. Бул болсо окуучунун дагы да алган маалыматтарын бышыкталуусун шарттайт. Окуучу маалыматтын көпчүлүгүн өз алдынча окуп, изденүүдөн алаары талашсыз.

КБТлар сабактын ар түрдүү типтеринде колдонулат: жаңы материалды өздөштүрүү, алган билимди бышыктоо, билимди комплекстүү колдонуу, билимди жалпылоо жана системалаштыруу, текшерүү, баалоо сабактары.

Тагыраак айтканда, КБТлар окуучуларда кызыгуу менен коштолгон активдүү ой жүгүртүү ишмердигин ойготот, окуучулардын өздөрү тарабынан табылган ачылыштары аларда эмоционалдык канааттанууну пайда кылат жана даяр берилген билимге караганда алардын эсинде бекем сакталат. Бул активдүү ой жүгүртүү ишмердиги жаңы байланыштарды, инсандык сапаттарды, акылдын оң сапаттарынын калыптануусуна алып келет.

Жыйынтыктар жана корутундулоолор.

Изилдөө иштерин анализдөөдөн, өлкөбүздөгү окуучулардын окуу жетишкендиктери жалпы республикалык тестирилөөнүн жыйынтыктары боюнча көрсөткүчтөрүнүн төмөн экендиги, орто мектепте геометрияны окутуу процессинде олуттуу проблемалар бар экендигин айгинелейт. Ошондой эле жогорку жана орто кесиптик окуу жайларына математика багытындагы адистиктерге абитуриенттердин аз санда тапшыруусу, математика боюнча олимпиадаларда окуучулардын төмөн баллдарды алып, жогорку деңгээлдеги турларга катышууга жетишпей жаткандыгы орчундуу маселелерден болуп калууда. Окуучулардын математика боюнча билим деңгээлинин төмөнкү көрсөткүчтөрү геометриялык билимдин да төмөн экендигине алып келет.

Аталган себептерге ылайык өлкөбүздө геометрия предметин окутуу боюнча орчундуу маселелер бар экендиги көрүнүп турат. Мындан геометрияны орто мектепте окутууда төмөндөгүдөй карама-каршылыктар келип чыгат:

- салттуу окутууда негизинен түшүндүрүү-иллюстрациялоо мүнөздөгү элементтер камтылып, мугалим өзү проблеманы коюп, аны чечмелөөдө көрсөтмөлөрдү берип тургандыгы менен заманбап коомдун окуучуга чыгармачыл инсанды өнүктүрүү талабынын ортосундагы;
- окуучулар турмуштук жагдайларды эске алып, логикалык маселелерди чыгарууну билүү зарылдыгы менен геометриялык түшүнүктөрдү формалдуу түрдө жаттоо аркылуу кабыл алуусунун ортосундагы;
- окуучулардын жогорку деңгээлдеги геометриялык тапшырмаларды аткаруусу керектиги менен, мугалимдердин геометрияны окутууда билим берүүнүн активдүү технологияларын жана заманбап каражаттарын жетиштүү колдонушпагандыгында.

Аталган карама-каршылыктардан улам изилдөөнүн орто мектептерде геометрия курсун окутууда КБТлардын ролу абдан чоң.

КБТнын салттык маселелерден өзгөчөлөнгөн белгилери:

- турмуштук жагдайды имитациялоочу (ишкердик түзүмү);
- окутуучулук (үйрөтүүчүлүк) мүнөзү;
- предметтик билгичтиктер;
- кадимки окуу маселелерине салыштырмалуу берилгендердин топтомунун көп болушу (ашыкча берилгендер да болушу мүмкүн);

зарыл болгон айрым маалыматтар жетишсиз болот (окуучулар ар түрдүү булактарды пайдаланып, мындай маалыматтарды өз алдынча табуу керек) [4].

КБТны кантип түзүү керек? КБТ салттуу тапшырмалардан эмнеси менен айырмаланат? Биринчиден, бул ишмердүүлүккө карата тапшырма. Экинчиден, практикалык, турмуштук кырдаалдарды моделдештирет. Үчүнчүдөн, окуучу үчүн актуалдуу болгон материалга карата түзүлөт. Төртүнчүдөн, анын атайын структурасы төмөнкү элементтер менен берилет:

1. Стимул берилет (эгер..., анда...). Стимул окуучуну тапшырманы аткарууга мотивдештирет. Стимул окуучунун тапшырманын мазмунуна көңүл буруусун бөлбөй тургандай жана кыска болушу керек.
2. Тапшырмалык формулировка тапшырманы аткаруу үчүн керек болгон окуучулардын ишмердигин көрсөтөт. Тапшырманын формулировкасы таанып билүүчүлүк таасири бар иш аракетке багыттайт. Мисалы, үйрөнгүлө, пайдалангыла, аныктагыла, түшүндүргүлө, тапкыла ж.б.
3. Маалыматтын булагы тапшырманы аткаруу үчүн зарыл болгон маалыматты камтыйт. Маалыматтардын булагы көрсөтүлөт (текст, таблица, график, статистикалык маалыматтар ж.б.).
4. Тапшырманы аткаруунун бланкы КБТ, түзүмдөштүрүлгөн жоопту жана атайын берилген формада белгилениши зарыл болгон учурда керек.

Баалоо инструменти критерийлерден жана көрсөткүчтөрдөн, моделдик жооптон, байкоолордун бланкынан ж.б.у.с. турат [5].

Корутунду

Жогорудагы өткөрүлгөн тажрыйбадан да КБТлардын окутуу процессиндеги мааниси чоң экендигин билүүгө болот. Окуучу КБТга багытталган тапшырмаларды аткаруу менен сабакка болгон кызыгуусу артып, теориялык билимдерин практикада колдоно билүү компетенттүүлүгү өнүгөт, ошону менен бирге мугалимге болгон урмат-сыйы да артат. КБТларды окутуу процессинде колдонуу окуу ишмердүүлүгүн активдештирип, окуучунун өз алдынча изденүүсүн калыптандырат. Бул жерде мугалим багыт берүүчү ролун гана аткарат. Окуучу канчалык өзү иштеп, өзү аракеттенсе сабак да натыйжалуу болот.

Жыйынтыктап айтканда, Эмне үчүн окутуу керек? Эмнени окутуу керек? Кантип окутуу керек? деген үч суроонун айланасында балдарга КБТларды колдонуп, сабак өтүү эң жакшы натыйжаларга алып келет.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Алтыбаева М. Компетенттүүлүккө багытталган тапшырмаларды иштеп чыгуу. Наука.Образование.Техника. – 2017. 7-10 б.
2. Алтыбаева М., Аттокурова А.Дж., Култаева Д.Ч. ж.б. Математика боюнча компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалар. “Вок-дизайн” компьютердик кызматы. – Ош: – 2021. –126 б.
3. Бекбоев И.Б. ж.б. Геометрия 10-11. Бишкек: Педагогика. – 2003. – 190 б.
4. Болотов В.А., Сериков В.В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе. Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 8-14.
5. Шехонин А.А и др. “Компетентностно-ориентированные задания в системе высшего образования”. Учебное пособие. – СПб: НИУ ИТМО. – 2014. – С. 97.

УДК 372.14

*Жороева Сайкал Курсанталыевна
магистр, ОшМУ saikal@mail.ru*

*Мамытова Адина Махаматжановна,
магистр, ОшМУ adinamag@gmail.com*

*Шермаматов Жолдошбек Жеңишбекович
магистр, ОшМУ joldosh@mail.ru*

МАТЕМАТИКА САБАГЫНДА МААЛЫМАТТЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ КОЛДОНУП ОКУТУУ МАСЕЛЕЛЕРИ

Аннотация: Макалада математика сабагынын эффективдүүлүгүн артырууда информациялык технологияларды колдонуу маселелери каралат. Маалыматташтыруу проблемасы жана аны менен тыгыз байланышкан адамзат ишмердүүлүгүнүн бардык чөйрөлөрүн компьютерлештирүү биз жашап жаткан дүйнөнүн актуалдуу проблемаларынын бири экендиги талашсыз. Ага өткөн доорлордо угуп жана элестетүүгө мүмкүн болбогон маалымат алкагынын ролунун кескин жогорулашы, анын бардык чөйрөдөгү жана коомдук турмуштагы маанилүү кыймылдаткыч күчтөрдүн бирине

айланышы себеп болууда. Бүгүнкү күндө окуучуларды сабакка кызыктыруунун ар түрдүү жолдорун издөө жана түрдүү методдорду колдонуу менен кызыктуу сабактарды уюштуруу ар бир мугалимдин көйгөйү болууга тийиш.

Түйүндүү сөздөр: маалыматтык технологиялар, компьютерлештирүү, виртуалдык байланыш, мультимедиа, окутуу процесси, компьютердик-маалыматтык технология, маалыматтык маданият, компетенттүүлүк.

ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ

Аннотация: В статье рассматривается использование информационных технологий для повышения эффективности математических занятий. Нет сомнений в том, что проблема информатизации и компьютеризации всех сфер человеческой деятельности, тесно с ней связанных, является одной из самых актуальных проблем в мире, в котором мы живем. Это связано с резким возрастанием роли информационной сферы, о которой в прошлом нельзя было услышать или представить, и она стала одной из важнейших движущих сил во всех сферах и общественной жизни. Сегодня перед каждым учителем должно быть проблемой найти разные способы вовлечь учащихся в урок и организовать интересные уроки, используя разные методы.

Ключевые слова: информационные технологии, компьютеризация, виртуальная связь, мультимедиа, процесс обучения, компьютерно-информационная технология, информационная культура, компетентность.

PROBLEMS OF THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN MATHEMATICS LESSONS

Abstracts: The article discusses the use of information technology to improve the effectiveness of mathematical classes. There is no doubt that the problem of informatization and computerization of all spheres of human activity, closely related to it, is one of the most urgent problems in the world in which we live. This is due to the sharp increase in the role of the information sphere, which in the past could not be heard or imagined, and it has become one of the most important driving forces in all spheres and public life. Today, it should be a challenge for every teacher to find different ways to engage students in the lesson and organize interesting lessons using different methods.

Key words: information technologies, computerization, virtual communication, multimedia, learning process, computer and information technology, information culture, competence.

Билим берүүдө жаңы маалыматтык технологиянын өнүгүүсү программалык каражаттарды жана программаларды иштеп чыгууга, методологиялык идеяларды ишке ашырууга, окуу маалыматтарына жетүүнү, алынган жыйынтыктардын тууралыгын текшерүүнү автоматташтырууга түрткү берет.

Маалыматташтыруу проблемасы жана аны менен тыгыз байланышкан адамзат ишмердүүлүгүнүн бардык чөйрөлөрүн компьютерлештирүү биз жашап жаткан дүйнөнүн актуалдуу проблемаларынын бири экендиги талашсыз. Ага өткөн доорлордо угуп жана элестетүүгө мүмкүн болбогон маалымат алкагынын ролунун кескин жогорулашы, анын бардык чөйрөдөгү жана коомдук турмуштагы маанилүү кыймылдаткыч күчтөрдүн бирине айланышы себеп болууда [1].

Бүгүнкү мектеп окуучуларынын өз курбулары менен виртуалдык байланышы: чаттар, форумдар, электрондук почта аркылуу билдирүүлөрүн жөнөтүүсү Билим берүү системасынын алдына маалыматташтыруу жана жаңы технологиялардын өнүккөн шарттарында турмушка ылайыкташкан ар тараптан өнүккөн адистерди даярдоо маселесин коюуда. Жалпы билим берүүчү орто мектептерде, анын ичинде башталгыч мектептерде

окуу процессин натыйжалуу жүргүзүү үчүн мугалимдердин кесиптик даярдыгын анализдеп, аны азыркы шарттарга ылайыкташтыруу зарылдыгы жаралды [2].

Балдардын талабын канааттандыруу үчүн, учурда мектепте иштеген мугалим балдардын дүйнө таанымын байытуу, көп маалыматтын ичинен эң керектүүсүн алуу, сабактарына компьютердик технологияны максаттуу жана системалуу колдонуу зарылчылыгы пайда болду [4].

Курстун максатын өзгөртүү, программаны кайрадан карап чыгуу жана окуу куралдарын азыркы талапка ылайыктап иштеп чыгуу талаптары коюлууда. Келечекте эл күткөн мугалимди дардоо үчүн окуу жайлары келечектүү жаңы мектептин идеяларына сугарылган, өз алдынча чыгармачылык менен иштей ала турган адистерди чыгарууга тийиш. Болочок мугалимди тийиштүү билим, ык, машыгуулар менен гана куралдандырып тим болбостон, окуу жайлар аны өз билимин өркүндөтүп туруу ыгына да ээ кылып чыгаруусу зарыл. Анткени, ал мектепке барып мугалим болуп иштегенде окуучулардагы шык, талантты өстүрүүгө түрткү берүүгө тийиш [2].

5-6-класстарда математика сабагын окутуунун мисалында, ар бир окуучуну өтүлүп жаткан программалык материалдарды толук жана терең өздөштүрүүсүнө жеткирүү максатында мугалимдин сабакта компьютердик-маалыматтык технологияны темага, андагы материалдарга карата орундуу, рационалдуу пайдалана билүүнүн дидактикасын иштеп чыгып, учурда компьютердик-маалыматтык технология окуу процессине улам тереңдеп кирип бара жаткан мезгилде жогорку окуу жайларында башталгыч класстын мугалимдерин учурдун талабына ылайык даярдоого өзгөчө көңүл буруу зарылчылыгы жаралууда.

Негизги мектепте заманбап маалыматтык технологиялардын мүмкүнчүлүктөрүн сабаттуулук менен колдонуу төмөнкүлөрдү ишке ашырууга мүмкүнчүлүк түзөт:

- Окуучулардын жетишүүсүнүн сапатын жана таанып-билүү ишмердүүлүгүн жогорулатат;
 - кенже класстардын сабактарында колдонууга багытталган заманбап электрондук окуу материалдарынын жардамында окутуунун максатын ишке ашырат;
 - Кенже класстардын өз алдынча билим алуусунун жана өзүн-өзү текшерүүсүнүн машыгууларын өстүрөт, окутууга оңтойлуу шарттардын деңгээлин көтөрөт;
 - Окуучулардагы дидактикалык кыйынчылыктарды төмөндөтөт;
- Кенже мектеп окуучуларынын сабактагы активдүүлүктөрүн жана инициативасын көтөрөт; маалыматтык ойлоосун өстүрөт; маалыматтык-коммуникациялык компотенттүүлүгүн калыптандырат;
- Техника коопсуздугунун эрежелерин сактоо менен кенже мектеп окуучуларынын компьютерде иштөө машыгууларына жетишүүгө болот. Ошондой эле кенже мектеп окуучуларына сабак берген мугалимдерди өзүнүн үстүнөн үзгүлтүксүз эмгектенүүсүнө шык жаратат.

Математика сабагында компьютердик технологияларды колдонуу мугалимге окуу маалыматындагы керектүү дидактикалык бирдиктерди көрсөтмөлүү түрдө чагылдырууда жардам берет, сабакка даярдануусуна жеңилдиктерди жаратып, көрсөтмө куралдарын, таркатма материалдарын жасалгалоого ыңгайлуулуктар түзүлүп, алардын сапаттары жогору болот жана кенже окуучулардын математикага болгон кызыгуусун жогорулатат.

Окутуу процессинде компьютерди колдонуу олутуу өзгөрүүлөрдү пайда кылат:

- окутуунун сапаттуулугу үчүн керек болгон элестөөлөрүн, ойлоолорун өстүрүүгө кайра багыттайт; окуучулардын өз алдынча жана таанып-билүү ишмердүүлүгүн уюштуруунун эффективдүүлүгү камсыздалат;

- кызматташтыкка, өзүнүн үстүнөн иштөөгө, чыгармачылыкка ж.б. болгон шыктуулугу өркүндөйт; компьютерди колдонууда сабактын негизги этаптары сакталат.

Математика сабагында компьютердин жардамында сабак өтүү мугалимге бир канча проблемаларды чечүүгө жардам берет. Монитордун экранына геометриялык фигураларды коюу менен салыштырышат, көптүктөрдүн өз ара катышын анализдешет. Башталгыч класстын окуучуларынын окуу процессинде компьютерди жардамчы катары колдонууга болгон каалоолорун ишке ашыруу үчүн анын универсалдуулугу жөнүндөгү колдонуучулук машыгууларын камсыз кылуу керек.

Заманбап техникалык, аудиовизуалдык каражаттары жана окутуунун интенсивдүү методдору окуучуларды сабакка кызыктырат жана материалды жеңил өздөштүрүүсүнө өбөлгө түзөт.

Компьютердик–маалыматтык технологияны сабактын бардык этаптарында колдонууга болот:

- жаңы теманы түшүндүрүүдө (презентациялар, формулалар, схемалар, сүрөттөр, видеофрагменттер ж.б.);
- өтүлгөн теманы бышыктоодо; үйрөнүлүп жаткан тема боюнча суроолордун жардамында проблемалык жагдайды түзүүдө;
- окуучулардын билимин баалоодо; тарбиялык иш-чараларда.

Компьютердик-маалыматтык технологияларды сабакта колдонуу сабактын эффективдүүлүгүн арттыруу үчүн техникалык жана дидактикалык каражаттар менен камсыз кылат. Техникалык жетишкендиктери сабактын оперативдүүлүгүн жогорулатып, сабактын фрагментин бир убакта көрүү жана угуу мүмкүнчүлүктөрүн жана башка мультимедиялык функцияларын ишке ашырат. Ал эми дидактикалык жетишкендиктери окуучулардын сабакта өтүлүүчү материалдарды өз көзү менен көрүп, өз ишмердүүлүгүндө колдонуп, көптү билүүгө кызыгуусун ойготот [3].

Мисалы, математика сабагында 9га көбөйтүүнүн жадыбалын колдун манжалары аркылуу үйрөтүүгө болот. Манжалары аркылуу эсептөө менен 9дун жадыбалы окуучулардын эсинде сакталып калат.

Маалыматтык маданияттын компотенттүүлүгүн жогорулатуу жана калыптандыруу үчүн математик мугалимдер окуу тапшырмаларынын системасынын проблемалуулугун, жаңылануусун, турмуштук маанисин, практикалуулугун, маалыматтарды тандоодо окуучулардын ишмердүүлүгүнө таасир этүүсүн эске алуусу керек.

Ар бир мугалим компьютерди колдонуп өтүлүүчү сабакты иштеп чыгууда төмөнкүлөрдү аныктап алуусу зарыл:

- кандай темаларды өтүүдө жана кайсы дидактикалык маселелерди чечүүдө компьютерди колдонууга болот; компьютердик тапшырмаларды түзүүдө жана аткарууда кандай программалык каражаттарды пайдалануу максатка ылайыктуу;

- балдардын компьютер менен иштөөдөгү кайсы билгичтиктери алдын ала калыптануусу керек; кайсы темаларды компьютерлештирүү максатка ылайыктуу; компьютердик сабакты кантип уюштуруу керек.

Мисалы, жөнөкөй визуалдык программалоону колдонуп, сүрөттөгүдөй терезелерди түзүп, сабактарда колдонсок окуучулардын сабакка болгон кызыгуусу

арта тургандыгын өз практикабыздан байкадык.

Компьютерди колдонуп сабак өтүүдө диалог иретинде окутуунун формасы катары “окуучу – окуучу”, “окуучу - мугалим” диалогу көп колдонулуп, кайтарым байланыш ишке ашырылат.

Мектептердеги практика көрсөткөндөй дидактикалык шарттарда компьютердик технологияларды традициялык сабактын чегинде колдонуу окуу процессин жекелештирүү жана дифференцирлештирүү үчүн кеңири мүмкүнчүлүктөрдү ачып берет жана ар бир окуучуга билим берүүдө жана алган билимдерин өркүндөтүүгө жардам берет [5].

Корутунду

Ушундай шартта азыркы мезгилдин мугалими билим берүүдө жаңы маалыматтык технологияны колдонуунун шартында окуучулардын ишмердүүлүгүн, билгичтиктерин башкара билүүсү зарыл болууда.

Ошондуктан окутуу процессин ар бир окуучу сабакка кызыгып, өз эмгегин баалап, активдүү иштей тургандай кылып уюштуруу мугалимден изденүүчүлүктү, талыкпаган эмгекти талап кылат.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Буняев М. Подготовка учителя - решение проблемы информатизации. Информатика и образования №3. 2021
2. Захарова Н. И. Внедрение информационных технологий в учебный процесс // Начальная школа. – 2018. - № 1.
3. Роберт И. В. Современные информационные технологии: дидактические проблемы, перспективы использования. М. – 2001
4. Никитина Н. Н. Роль ИКТ в образовательном процессе – Мурманск, 2007.
5. Роберт И.В. Современные информационные технологии в образовании: дидактические проблемы; перспективы использования. // М.: Школа-Пресс, - 2014. - 205 с.

УДК 004.37

Зулпукарова Д.И.
п.и.к., доцент, ОшМУ,
zdamira15@mail.ru

Алымкул кызы Даткайым, магистрант,
ОшМУ, datkasalieva@gmail.com
Авазбек кызы Гулнур, магистрант,
ОшМУ, gulnura@mail.ru

ДИСТАНТТЫК БИЛИМ БЕРҮҮДӨ КОЛДОНУЛГАН ОНЛАЙН ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Аннотация: Макалада дистанттык билим берүүдө колдонулган онлайн технологиялар жөнүндө сөз болот. Онлайн технологиялары учурда окуу процессинин эффективдүүлүгүн жогорулатууда жана окуучуларды предметке кызыктырууда активдүү колдонууга ээ болууда. Биз дистанттык билим берүүдө колдонулган бир канча онлайн платформаларын сабактарга колдонуп, практикалап көрдүк. Бүгүнкү күндө окутуунун эффективдүүлүгүн жогорулатуучу онлайн платформалар абдан көп, алардын ичинен бир канчасына токтолуп, аларды сабактын кайсы этабында колдонуубуз, кандай тапшырмаларды окуучуларга сунуштасак болот, кандай эффект берет деген суроолорго

жооп берүүгө аркет кылдык. Ошондой эле онлайн технологиялар бир гана дистанттык билим берүүдө гана пайдаланылбастан, кадимки сабактарды колдонууда сабакты эффективдүү, кызыктуу өтүүгө жана активдүү методдорду айкалыштырууга шарт түзөрүн көрдүк.

Түйүндүү сөздөр: аралыктан окутуу (ДО), онлайн технологиялар, онлайн - окутуу, окуу процесси.

ОНЛАЙН-ТЕХНОЛОГИИ, ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ В ДИСТАНЦИОННОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация: В статье рассматриваются онлайн-технологии, используемые в дистанционном образовании. Онлайн-технологии сейчас активно используются для повышения эффективности учебного процесса и вовлечения учащихся в предмет. Мы использовали и практиковали несколько онлайн-платформ, используемых в дистанционном обучении. На сегодняшний день существует множество онлайн-платформ, повышающих эффективность обучения, и мы остановимся на некоторых из них и постараемся ответить на вопрос, на каком этапе урока мы их используем, какие задания мы можем предложить ученикам и какой эффект они дают. Мы также практиковали, что онлайн-технологии используются не только в дистанционном обучении, но и в использовании обычных уроков, чтобы сделать уроки более эффективными, увлекательными и сочетать активные методы.

Ключевые слова: дистанционное обучение (ДО), онлайн технологии, онлайн - обучение, учебный процесс

ONLINE TECHNOLOGIES USED IN DISTANCE EDUCATION

Abstract: The article deals with online technologies used in distance education. Online technologies are now actively used to improve the efficiency of the educational process and involve students in the subject. We have used and practiced several online platforms used in distance learning. Today, there are many online platforms that increase the effectiveness of learning, and we will focus on some of them and try to answer the question at what stage of the lesson we use them, what tasks we can offer students and what effect they give. We also practiced that online technologies are used not only in distance learning, but also in the use of regular lessons to make the lessons more effective, fun and combine active methods.

Key words: distance learning (DL), online technologies, online learning, educational process.

Заманбап коомдун санариптештирүү шартында билим берүү системасына маалыматтык-коммуникациялык технологияларды (МКТ), анын ичинде онлайн технологияларды киргизүүнүн актуалдуулугу төмөндөбөйт.

Билим берүүнүн салттуу формаларын аралыктан окутуу технологиялары (ДББ) менен толуктаган билим берүү мекемелеринин саны көбөйүүдө. Жогорку окуу жайларынын окуу процессин трансформациялоонун бул багыты өзгөчө белгилүү бир убакыт алкактарындагы окуу процесси дистанциялык форматта жүргүзүлүп жаткан пандемия шартында өзгөчө актуалдуу болду десек болот.

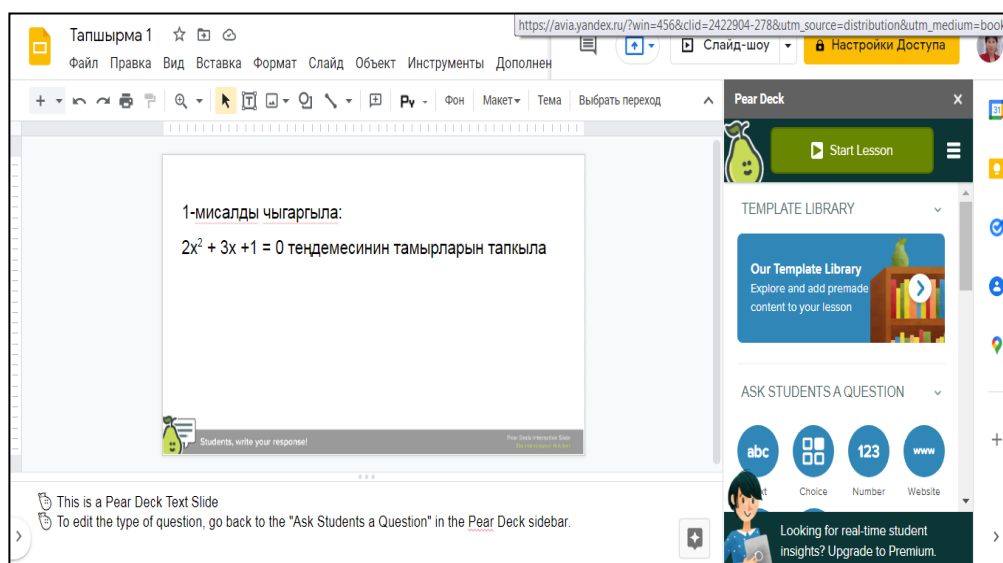
Бүгүнкү күндө дистанттык окутуунун технологияларын колдоно албаган, электрондук окутууну уюштуруунун негиздерин билбеген мугалим кесиптик чөйрөдө өзүнүн атаандаштык артыкчылыктарын гана жоготпостон, башка билим берүү мейкиндигинде студенттер менен өз ара аракеттенүү үчүн виртуалдык билим берүү чөйрөсүн түзүү мүмкүнчүлүгүнөн да ажырайт.

Маалыматтык билим берүү технологиялары электрондук маалыматтык-билим берүү чөйрөсүндө студенттердин өз алдынча иштерин активдештирүү аркылуу ишке

ашырылат. Учурда дистанттык окутууда колдонулган онлайн платформалар абдан көп. Алардын кээ бирлерине токтололу.

Дистанттык окутууда студенттердин предмет боюнча өз алдынча ишмердүүлүгүн уюштурууда жана ойлоосун өстүрүүдө Peardeck, Mentimeter, Quizziz, LearningApps сервистерин колдонсок болот.

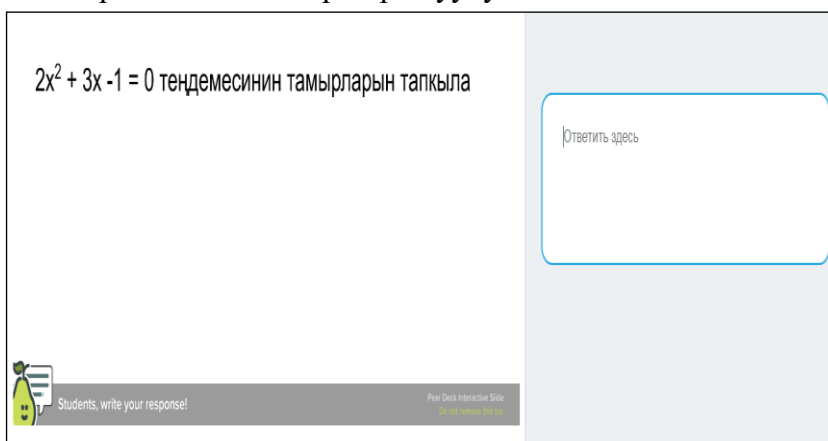
Peardeck сервисин колдонууда адегенде google сервистеринен презентацияны ачып, слайдка суроолорду же тапшырмаларды жайгаштырабыз. Бир канча суроодон турган бир же бир нече слайд түзсөк болот. Андан соң Дополнение менюсунан Peardeck сервисин орнотуп алабыз (1-2-3-сүр.).

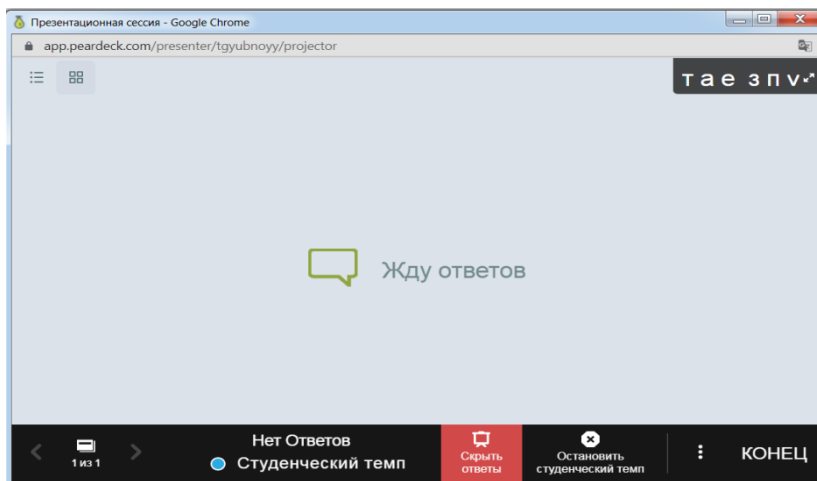
1-сүрөт. Google презентацияга түзүлгөн тапшырма

Натыйжада слайд менен сервистин байланышы түзүлөт. Слайдды окуучуларга жөнөтүп, окуучулардын өз алдынча тапшырмаларды аткаруусун көзөмөлдөсөк болот. Мугалимдин панелинде кайсы окуучу кандай жолдор менен тапшырмага (суроого) жооп берип жаткандыгы көрүнүп турат.

Окуучулар тапшырмаларын чыгара башташат, ал эми мугалимге учурдагы окуучулардын жооптору көрүнүп турат. Бул окуучуларды сабакка активдүү катышууга, жоопткерчиликке тарбиялайт жана ар бир окуучу өз алдынча иштөөгө мажбур болот.

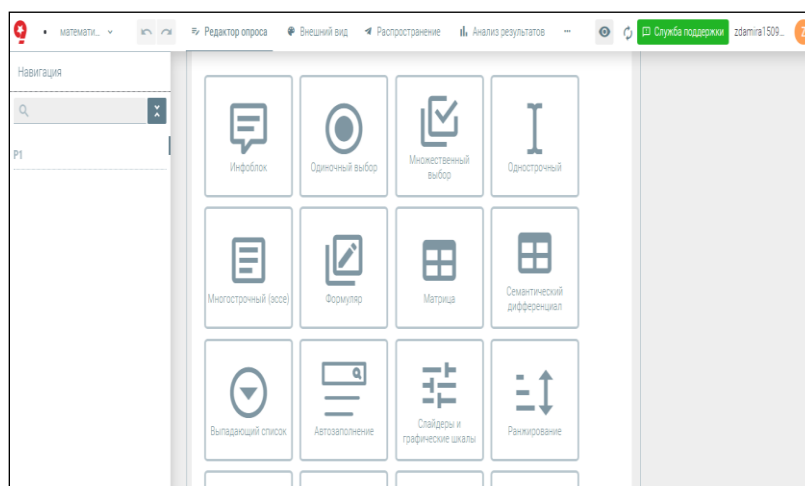

2-сүрөт. Окуучулардын жооп жазуучу талаасы

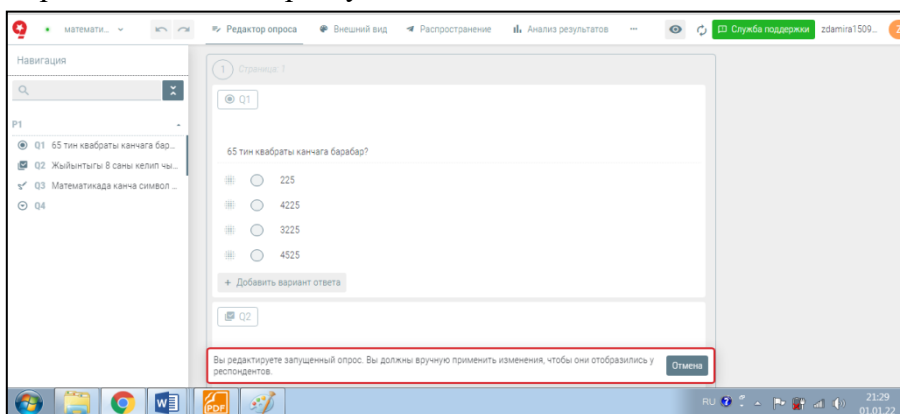
3-сүрөт. Мугалимдин панели

Survey.questionstar.ru сервисинин тест түзүүнүн бир канча формаларын сунуштайт. Бул окуучулардын учурдук, аралык, жыйынтык билимдерин текшерүү үчүн эффективдүү каражат болуп саналат (4-5-6-сүр.).

4-сүрөт. Тапшырма (суроо же тест) түзүү терезеси

Сервистин жүктөп, тест түзүп баштайбыз. Сервистин мүмкүнчүлүктөрү абдан кеңири. Суроолорду кийрип, туура жоопту белгилеп, сылкасын окуучуларга жөнөтөбүз. Окуучу жооп берип, закончить опросту тандап коет.

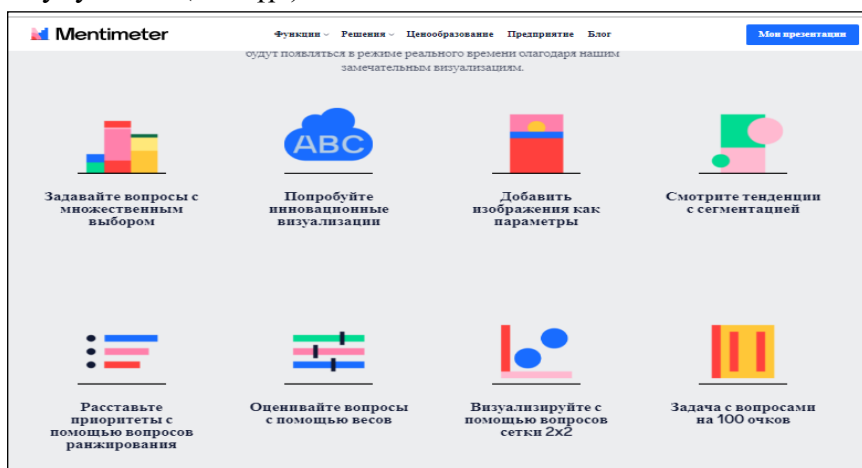
5-сүрөт. Түзүлгөн тестин көрүнүшү

Анда тестин анализи автоматтык түрдө диаграммасы менен чагылдырылат.

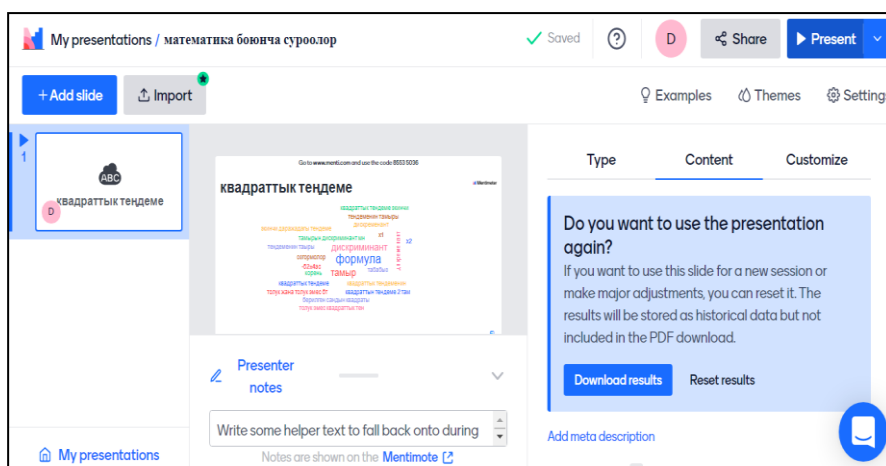

6-сүрөт. Тестин жыйынтыгы

Mentimeter servиси тест, сурамжылоо, шкала ж.б. суроолорду түзүүнүн формаларын сунуштайт (7-8-сүр.).

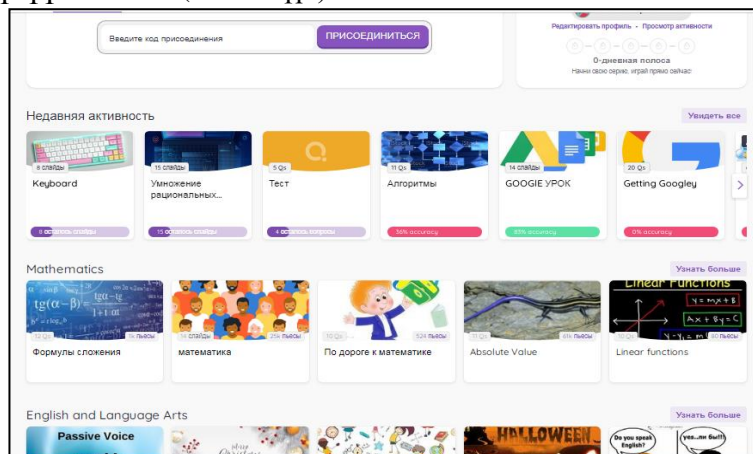
7-сүрөт. Суроолорду түзүүнүн терезеси

8-сүрөт. Mentimeter сервисинде кластер түзүү

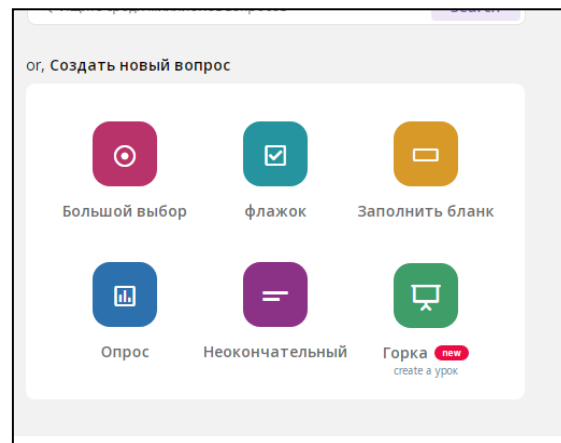
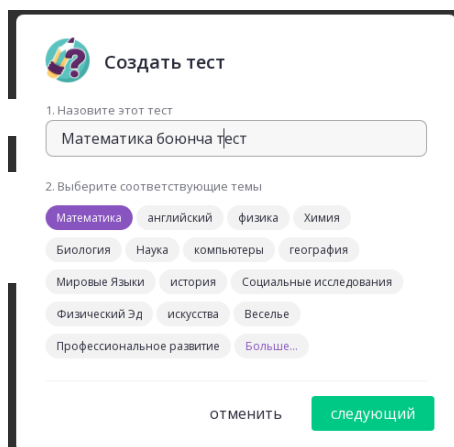
Бул сервис викториналарды уюштурууга, суроолордун түрлөрүн колдонуп тест түзүүгө, кластер түзүүгө, жарыштарды уюштуруу га, ким көп ачко топтойт сыяктуу тапшырмаларды түзүп колдонууга мүмкүнчүлүк берет.

Quizziz сервисин окуу процессинде колдонуу окуучулар үчүн абдан кызыгууну жаратат. Бул сервисин жардамында оюн формасында тестик суроолорду жана сабактын иштелмелерин түзүүгө болот (10-11-сүр.).

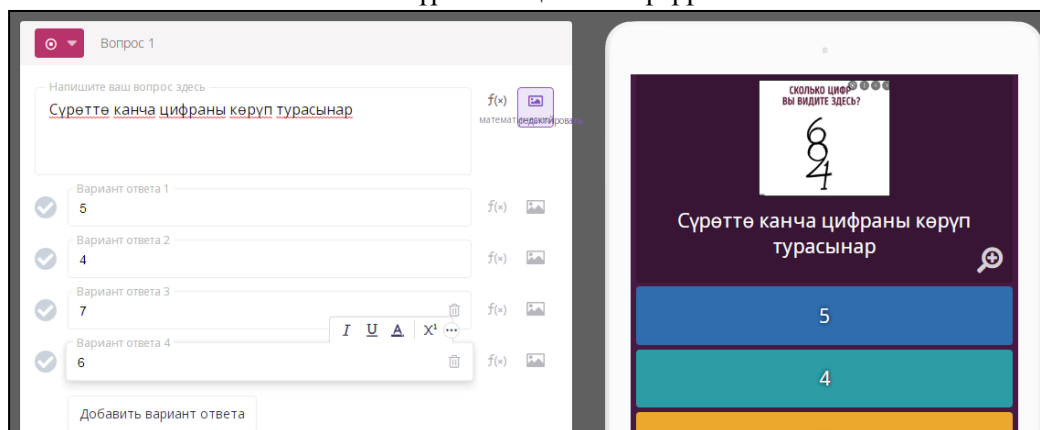

9-сүрөт. Quizziz сервисиндеги даяр тесттердин шаблондору

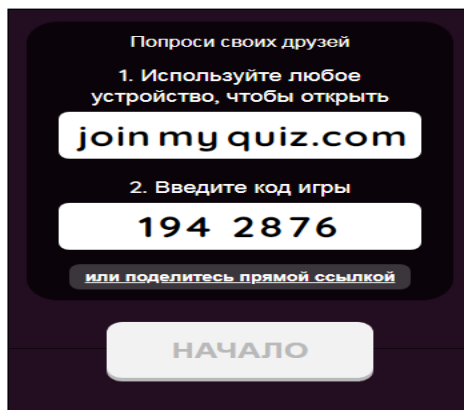
Quizziz сервисинде бардык предметтер боюнча даяр тестин варианттары камтылган. Предметтерди тандап, даяр шаблондордон колдонсок болот же өзүбүз жаңы түзүп алып колдонобуз.

10-сүрөт. Жаңы тест түзүү

11-сүрөт. Суроолорду кийирүү

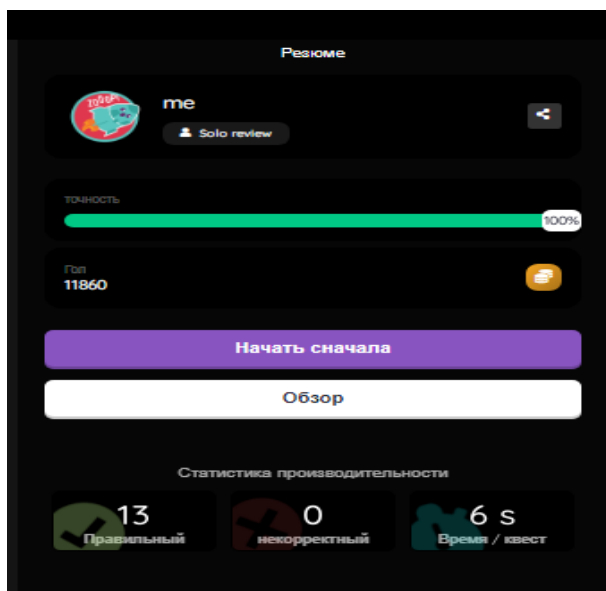

Суроолорду түзүп бүткөн соң, окуучуларга экранга чыгарылган кодду кийирип, Присоединиться кнопкасын тандап оюнга катыша алышат.

Тестке жооп берип бүткөн соң жыйынтык чыгарылат. Эң биринчи жооп берген 3 окуучуга сыйлык баалар берилет жана суроолордун анализи экрандан көрсөтүлөт. Канча суроого туура жооп берилди ж.у.с.

Түзүлгөн тестик тапшырмаларды класста иштетүүгө, өз алдынча жекече тапшырмаларды же үйгө тапшырма катары берүүгө болот.

ДО системасында мугалимдин ишмердүүлүгүн 2 этапка бөлүүгө болот: студенттердин окуу-тарбия иштерин дистанциялык формада уюштуруу (мугалим бир катар методикалык жана уюштуруу маселелерин чечет); дистанттык курстун мазмунун даярдоо жана ишке ашыруу (техникалык маселелерди чечүү, окуу программаларын иштеп чыгуу жана даярдоо, теориялык материалды толтуруу, практикалык тажрыйба алуу үчүн тапшырмаларды тандоо, окуу процессин ишке ашыруу).

Интерактивдүү окуу куралдары онлайн окутуу процессинин негизги компоненттеринин бирине айланууда, бул аларды окутуунун заманбап формалары жана ыкмалары менен, анын ичинде окуучулардын класстан тышкаркы иштеринде активдүү колдонууну билдирет.

Класстан тышкаркы жумуштарда алар алган билимдерин практикада сынап көрүүгө, өз ишинин натыйжаларын көрүүгө, билим берүү маселелерин чечүүдө компьютерди колдонууда жеке тажрыйбага ээ болууга мүмкүндүк берүүчү онлайн ресурстар маанилүү роль ойнойт, бул өз кезегинде окуучулардын дисциплинага болгон кызыгуусун арттырат.

Корутунду

Мындай интернет-ресурстар интерактивдүү тапшырмаларды колдонууну камтыйт, бул билимди бекемдөөгө гана эмес, студенттердин универсалдуу көндүмдөрүн жана алардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүгө да салым кошот.

Ар кандай санариптик технологияларды колдонуу менен окуу процессин уюштуруу студенттерди жаңы маалыматтык, коммуникациялык жана санариптик компетенцияларды өздөштүрүүсүнө түрткү берет.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Вайндорф-Сысоева М. Е. Методика дистанционного обучения: учебное пособие для вузов / М.Е. Вайндорф-Сысоева, Т.С. Грязнова, В.А. Шитова. — Москва: Издательство Юрайт, 2020. — 194 с.
2. Ламонина Л.В., Смирнова О.Б. Об онлайн-ресурсах в учебной деятельности обучающихся // Электронный научно-методический журнал Омского ГАУ. - 2019. - №2 (17). - URL <http://e-journal.omgau.ru/images/issues/2019/2/00733.pdf>

3. Ламонина Л.В., Смирнова О.Б., Мадиев А.Г. О роли открытых онлайн курсов в самостоятельной работе обучающихся: двусторонний взгляд субъектов образовательного процесса // Электронный научно-методический журнал Омского ГАУ. - 2018. -№1 (12) - URL <http://e-journal.omgau.ru/images/issues/2018/1/00499.pdf>
4. Степанова Т.Ю. К вопросу о технологиях дистанционного обучения / Т.Ю. Степанова, А.С. Клоков, Л.В. Ламонина, О.Б. Смирнова // Разработка теории и методики преподавания математических и естественнонаучных дисциплин с использованием современных информационных технологий: сборник материалов заочной науч.-практич. конф. с международным участием [Электронный ресурс]. - Электрон.дан. - Омск: Изд-во ФГБОУ ВО Омский ГАУ, 2017. - С. 19-23.
5. Юсупова, А. В. Современные технологии обучения и контроля знаний: Учебное пособие / А. В. Юсупова, Г. В. Завада, А. Г. Фролов. - Казань: Казан. гос. энерг. ун-т, 2010. - 88 с.
6. Обзор мирового и российского рынка электронного обучения [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://ra-kurs.spb.ru/2/0/3/1/?id=42>. - Дата доступа: 18.04.2022.
7. Теория и практика дистанционного обучения: уч. пос. для студ. высш. пед. учеб. заведений / Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина, М.В. Моисеева. Под ред. Е.С. Полат. - М.: Издательский центр «Академия», 2004. - 416 с.

УДК: 37.012

*Исамидин уулу Ибрахим
магистрант, Б.Осмонов ат. ЖАМУ*

“АЛГАЧКЫ ХИМИЯЛЫК ТҮШҮНҮКТӨР” ТЕМАСЫН ОКУТУУНУН АЙРЫМ ТЕОРИЯЛЫК АСПЕКТИЛЕРИ

Аннотация: Аталган макалада орто мектептин химия курсунда “Алгачкы химиялык түшүнүктөр” темасын окутуунун айрым теориялык маселелери каралат.

Түйүндүү сөздөр: система, түшүнүк, закондор, теориялар, методдор, зат, химиялык элемент, химиялык реакция.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ ТЕМЫ “ПЕРВОНАЧАЛЬНЫЕ ХИМИЧЕСКИЕ ПОНЯТИЯ”

Аннотация: в данной статье рассматриваются теоретические вопросы темы “Первоначальные химические понятия” школьного курса химии.

Ключевые слова: система, понятия, законы, теории, вещество, химический элемент, химическая реакция.

THEORETICAL ASPECTS OF THE STUDY OF THE TOPIC “INITIAL CHEMICAL CONCEPTS”

Annotation: this article discusses the theoretical issues of the topic “Initial chemical concepts” of the school chemistry course.

Keywords: system, tushunuk, kondor, theoryar, metoddor, zat, chemical element, chemical reaction.

Бир нече кылымдар бою өнүгүп келе жаткан химиялык билим азыркы учурда фактылардын, концептуалдык системалардын, закондордун жана теориялардын татаал структурасы болуп саналат. Мектепте химия боюнча билим берүүнүн мазмунун көрүнүктүү окумуштуу-химиктер – Д.И.Менделеев, П.П.Лебедев, В.Н.Верховский, С.Г.Шаповаленко, Ю.В.Ходаков, Д.А.Епштейн, Л.А.Цветков, Н.Е.Кузнецовалар иштеп чыгышкан. Аларды төмөндөгүдөй дидактикалык бирдиктерге бөлүүгө болот:

Закондор жана теориялар (Д. И. Менделеевдин мезгилдик закону жана элементтердин мезгилдик системасы, атомдук жана молекулалык теория, заттын түзүлүш теориясы, электролиттик диссоциация теориясы, органикалык заттардын түзүлүш теориясы, заттардын массасынын сакталуу закону, Авогадро закону, энергиянын сакталуу жана айлануу закону).

Түшүнүктөр. Зат. Химиялык элемент. Химиялык реакция. Химиялык өндүрүш.

Маалыматтар.

Химия илиминин методдору.

Көрүнүктүү химиктердин илимге кошкон салымы [10].

"Алгачкы химиялык түшүнүктөр" - мектептин химия курсунун биринчи темасы. Анын эң чоң мааниси бар, анткени окуучулардын кийинки материалды ийгиликтүү өздөштүрүүсүнүн ачкычы. Бул теманы окууда фундаменталдык түшүнүктөр, идеялар, ошонун негизинде келечекте химиянын теориялык концепциялары түзүлөт. Демек, окуучулар бул түшүнүктөрдүн эң маанилүүлөрүн, биринчи кезекте «атом», «молекула», «химиялык кубулуш» химиялык формула", "химиялык теңдеме", "зат", "химиялык реакциялардын белгилери" ж.б. сыяктуу түшүнүктөрдү ийгиликтүү өздөштүрүүлөрү зарыл.

Химиялык түшүнүктөр, бир эле теманын ичинде белгилүү бир темада бириктирилет. VIII класстын химия курсунда "Алгачкы химиялык түшүнүктөр" химиялык билимдеринин системасына бириктирилген. Аны төмөндөгү 1-таблицадан көрүүгө болот.

Окуучулардын химиялык билимдеринин системасы (VIII класс)

Таблица 1.

"Алгачкы химиялык түшүнүктөр" подсистемасы	
Зат жөнүндөгү билим	Атом-молекулалык көз караштын негизинде химиялык билимдерди жалпылоо
Химиялык реакциялар жөнүндөгү билимдер	
Затты жана химиялык реакцияларды таанып билүү жана аны колдонуу боюнча көз караштар	
Заттар жөнүндө билимдердин подсистемасы	
Атомдор. Молекулалар. Химиялык байланыш	Атом-молекулалык окуу жөнүндөгү түшүнүктөрдүн өнүгүшү, электрондук-иондук көз караштардын калыптандырылышынын башталышы.
Д.И.Менделеевдин ХЭМС.	
Заттын агрегаттык абалы: газ, суюк, катуу	Атом-молекулалык окуу жана электрондук-иондук деңгээлдердеги билимдер
Заттын сандык мүнөздөмөсү: заттын саны, молярдык масса, газдын молярдык көлөмү	Атом-молекулалык деңгээл
Заттардын классификациясы: металлдар жана металл эместер	Атом-молекулалык окуу жана электрондук-иондук деңгээлдердеги билимдер Атом-молекулалык окуу жана электрондук-иондук деңгээлдердеги билимдер
Химиялык реакциялар жөнүндөгү билимдердин подсистемасы	

Химиялык реакциялар жөнүндө жалпы малыматтар: заттын массасынын сакталуу закону, кайталангычтыгы, жылуулук эффектиси, кычкылдануу-калыбына келүү реакциясы	Атомдук-молекулалык жана электрондук-иондук деңгээл, алгачкы термодинамикалык жана кинетикалык көз караштарды калыптандыруу
Эритмелердеги химиялык реакциялар : электролиттердин диссоциациясы, иондук алмашуу реакциялары	Электрондук-иондук деңгээл

Окуу программаларын жана окуу китептерин иштеп чыгууда заманбап авторлор эмпирикалык же теориялык ыкмалардын бирин карманышат. Эмпирикалык ыкма конкреттүүдөн абстракттууга өтүүнү камтыйт. Мында химияны үйрөнүү салттуу түрдө «Зат», «Аралашмалар», «Физикалык жана химиялык кубулуштар» деген темалардан башталып, андан соң «Кычкылтек», «Суутек» ж.б. темалары каралат.

Илимий билим заттар жана кубулуштар жөнүндөгү маалыматтардын төмөнкү формулага ылайык топтоосунун негизинде акырындык менен келип чыгат: *кабылдоо – чагылдыруу – түшүнүк*.

Бул ыкма 80-жылдарга чейин ишке ашырылган. өткөн кылымдын орто мектептеги химия курсунун окуу пландарында заманбап программалар ушул ыкманын негизинде курулган. Г.И.Шелинский, С.С.Бердоносков, Р.Г.Иванова, Е.Е.Минченков, Н.Е.Кузнецова. Башка авторлордун [1,4,5,6,7] пикири боюнча, окутуу окумуштуунун изденүүсүнүн натыйжасы болгон нерседен, б.а. концепциядан башталышы керек. Алар химияны изилдөө логикалык мамиленин алкагында жүргүзүлүшү керек жана атомдун түзүлүшүн кароодон башталышы керек деп эсептешет, анткени «илимде универсалдуу закондор буга чейин эле табылган (атомдун түзүлүшү белгилүү, мезгилдик закон) [8,17-б.].

Окуу материалынын абстракттуу материалдан акыл-эстүү конкреттүү материалга өтүү шартында убакытты бир топ үнөмдөөгө, ар бир окуучунун түйшүгүн азайтууга жана аны ойлонууга үйрөтүүгө болот. *Биринчи ыкманын* кемчилиги концепцияларды калыптандырууга убакыттын олуттуу текке кеткендигинде көрүнүп турат. Бирок *экинчи ыкманын* да кемчиликтери бар – мезгилдик закон, атомдун түзүлүшү сыяктуу абстракттуу түшүнүктөрдү изилдөө абстракттуу ой жүгүртүүсү өнүккөн окуучуларда кездешет.

Атомдордун түзүлүшүн изилдөө менен химия курсун баштоо аракеттерин Н.С.Ахметов жана Л.М.Кузнецова тарабынан жүргүзүлгөн [1,3]. Алар илимдин логикасына ылайык атомдун түзүлүшүнөн мезгилдик системаны чыгарышкан. Л.М.Кузнецованын пикири боюнча, «көп окуу китептеринин авторлору таанып-билүүнүн жалпы тарыхый да, тарбиялык процессинин да мыйзам ченемдүүлүктөрүн этибарга албай коюшат, бул окуучулардын билимди формалдуу өздөштүрүүсүнө алып келе тургандыгын көрсөткөн.

Мезгилдүүлүк жөнүндөгү билимге болгон жол көп кылымдык болуп, элементтер жана алардын бирикмелери жөнүндөгү билимдердин акырындык менен топтолушуна жана аларды классификациялоонун зарылдыгын түшүнүүгө алып келген. Демек, мектеп окуучулары мезгилдик законду үйрөнүүдөн мурун, ар кандай класстагы органикалык эмес заттар жөнүндөгү билимдердин бүтүндөй системасын өздөштүрүүлөрү керек. Демек, Ю.В.Ходаков жана башкалардын салттуу окуу китептеринде [10], андан кийин Ф.Г.Фельдмандын жана Г.Е.Рудзитистин [4] окуу китептеринде эмпирикалык түрдө табылган жана берилген изилденүүчү мазмундун ырааттуулугу деп таануу керек.

Химия боюнча заманбап мектеп окуу китептеринин авторлорунун көбү тарыхый мамилени ишке ашырышат, мында түшүнүктүн аныктамасы ырааттуулукта билимдин логикасына негизделет. Башкача айтканда, орто мектептин химия курсу бири-бирин ырааттуу алмаштырган алдыңкы илимий концепциялардын – атомдук жана молекулалык теориянын (АМТ), Авогадро законунун, составдын туруктуулугунун жана заттардын массасынын сакталуу закондорунун, мезгилдик закону, Д.И.Менделеев түзгөн химиялык

элементтердин мезгилдик системасы, заттын түзүлүш теориясы, электролиттик диссоциация теориясы жана органикалык заттардын түзүлүш теориясынан турат.

Ушуга ылайык химия курсунда шарттуу түрдө баштапкы жана негизги этаптар бөлүнөт. Химиянын баштапкы курсунун илимий негизин АМТ жана Авогадро закону, заттардын составынын туруктуулугу жана массасынын сакталуу закону түзөт. Эреже катары, алар химия курсунун биринчи (киришүү) темасында: Химия предмети. Заттар жана алардын касиеттери. Молекулалар жана атомдор, Химиялык элементтердин салыштырмалуу атомдук массасы, Химиялык элементтердин мезгилдик таблицасы, таза заттар жана аралашмалар, Атом-молекулалык окуу, жөнөкөй жана татаал заттар, валенттүүлүк, химиялык формулалар, салыштырмалуу молекулалык масса каралат [3].

Химия илиминин маңызын химиялык өзгөрүүлөрдү изилдөө экенин эске алып, б.а. реакциялар, кээ бир окуу китептеринде адегенде химиялык кубулуштарга байланышкан түшүнүктөр изилденип, андан соң затка байланыштуу түшүнүктөр киргизилет.

Баштапкы түшүнүктөрдү изилдөөгө арналган тема адатта 19 саатка чейин берилет. Теманын тарбиялык милдеттери заттар, алардын составы, түзүлүшү жөнүндө түшүнүктөрдү калыптандыруу, курамынын жана түзүлүшүнүн түшүнүктүүлүгүн көрсөтүү, касиеттери жана колдонулушу менен байланышы бар. Окуучуларга заттардын көп түрдүүлүгүнүн себептеринин бири түшүндүрүлөт (атап айтканда, ар түрдүү элементтердин атомдорунун бири-бири менен биригүү жөндөмдүүлүгү). Ошондой эле химиялык өзгөрүүлөрдүн маңызын жана алардын тышкы белгилерин ачып берет (түшүндүрүү АМТга негизделген).

Окуучулар ар кандай химиялык реакциялар жана алардын классификациялары менен таанышат. Жаратылыш кубулуштарынын өз ара байланышы баса белгиленип, заттар жана реакциялар жөнүндө жалпыланган билимдер калыптанат, бул билимдердин заттар дүйнөсүн жана адамдардын практикалык ишмердигин түшүнүү үчүн мааниси көрсөтүлөт. Мындан тышкары студенттер химиянын байкоо, эксперимент сыяктуу ыкмаларын үйрөнүп, химиялык тилди үйрөнө башташат.

Окуучуларга ой жүгүртүүнүн ыкмаларын (салыштыруу, классификациялоо, маанилүүсүн бөлүп көрсөтүү, конкреттештирүү, жалпылоо) үйрөтүү бул теманын эң маанилүү өнүктүрүү милдети болуп саналат. Ошондой эле окуучулардын инсандык сапаттарын (эстүүлүк, тырышчаактык, тактык ж.б.), химияга болгон таанып-билүү кызыгуусун арттырууну белгилей кетүү зарыл.

Бул теманы окуганда окуучулар химия менен башка окуу предметтеринин – физиканын, биологиянын, географиянын ортосунда дисциплина аралык байланыштарды түзө башташат. Мугалим адегенде башка курстардан билимди тартуунун мүмкүнчүлүгүн жана зарылдыгын көрсөтүп, андан соң студенттерди бул байланыштарды өз алдынча издөөгө үндөйт. Дисциплиналар аралык байланыштардын негизинде каралып жаткан теманын эң маанилүү тарбиялык милдети болуп саналган дүйнө тааным билими калыптанат.

Окуучуларга «маңыз», «закон», «себеп», «натыйжа» сыяктуу түшүнүктөрдүн маңызын ачпастан, материянын кыймылынын химиялык формасынын деңгээлинде дүйнө таанымдык билимдер берилээрин гана эске алуу керек.

Корутунду

Л.А.Дубинин бир убакта химия илиминин өнүгүүсүндөгү эң маанилүү тарыхый этаптарды ыңгайлаштырылган формада изилдөөгө туура келген студенттердин мазмундук-логикалык ой жүгүртүүсүн калыптандыруунун ырааттуу өз ара байланышкан беш деңгээлин белгилеген. *Биринчи деңгээлде* химиялык практиканын өнүгүүсүнүн илимге чейинки этаптары жөнүндө түшүнүктөр калыптанат. Бул этапта Р.Бойль биринчи жолу химиялык элемент түшүнүгүн киргизген, бул орто кылымдагы мистификацияны жеңүүнүн башталышы болгон.

Студенттердин логикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүнүн экинчи деңгээли заттарды системалаштыруунун тарыхый зарылдыгын түшүнүү менен байланышкан, анткени алардын кыйла көп саны синтезделген. Бул этаптын теориялык жыйынтыгы элементтердин, жөнөкөй жана татаал заттардын эксперименталдык жактан негизделген классификациясынын пайда болушу болуп саналат. Окуучулардын мазмундук-логикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүнүн үчүнчү деңгээли – химиялык элементтердин табигый классификациялары жана мезгилдик мыйзамдын ачылышы менен таанышуу. Төртүнчү деңгээлдин негизин Д.И.Менделеевдин мезгилдик мыйзамынын түзүлүшү менен ошол кездеги илимий маалыматтардын ортосунда келип чыккан карама-каршылыктар түзөт.

Жыйынтыктап айтканда окуучулар 8-класста химиялык түшүнүктөрдүн алгачкы системасын атом-молекулалык окуунун деңгээлинде өздөштүрүшөт.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Ахметов, М. А. О содержательном аспекте формирования химических понятий / М. А. Ахметов, О. Ф. Денисова // Химия в школе. 2004. – №10. – С. 30-33.
2. Батина, Е. В. Об использовании дидактической карточки при контроле знаний / Е. В. Батина // Химия в школе. – 2005. – № 5. – С. 40-41.
3. С.Б.Исмаилова, Ж.Т.Маматкулова и др. Химия: Учеб. для 8 кл. общеобразовательных школ / С.Б.Исмаилова, Ж.Т.Маматкулова. – Б.: , 2009.
4. Химия: неорг. химия: учеб. для 8 кл. общеобр. учреждений / Г. Е. Рудзитис, Ф. Г. Фельдман. – М.: Просвещение, ОАО «Московские учебники», 2009
5. Преподавание неорганической химии в 7 - 8 классах / Ю. В. Ходаков, Д. А. Эпштейн, П. А. Глориозов и др. – М.: Просвещение, 1980.
6. Кузнецова, Н. Е. Формирование систем понятий в современном обучении химии: Учебное пособие. – Л.: Изд-во ЛГПИ им. А.И.Герцена, 1985.
7. Чернобельская, Г. М. Методика обучения химии в средней школе: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений / Г. М. Чернобельская. – М.: Гуманит.изд. центр ВЛАДОС, 2000.
8. Шаповаленко, С. Г. Методика обучения химии / С. Г. Шаповаленко. – М., 1963.
9. Тишкова, Н. В. Два подхода к построению содержания учебного предмета / Н. В. Тишкова // Химия в школе. 2004. – № 4. – С. 16-17.
10. Ходаков, Ю. В. Неорганическая химия: учеб. для 7–8 кл. сред. шк. / Ю. В. Ходаков, Д. А. Эпштейн, П. А. Глориозов. – 18-е изд. – М.: Просвещение, 1987.

УДК 004.37

Турганбаева Райхан Жаныбековна
п.и.к., доцент, ОшМУ
Тынчтыкбек кызы Гулнар
магистр, ОшМУ
Каратаева Кунсулуу Аданбаевна
магистр, ОшМУ

БАШТАЛГЫЧ КЛАСС ОКУУЧУЛАРЫНА ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯЛАП ОКУТУУ ЫКМАЛАРЫ

Аннотация: Дифференцирлеп окутуу, окутууга мүнөздүү бардык системаны кучагына алган өзгөчө шарттар, жеке инсандын максаттарга карата умтулуусунун баалуулугун түзүүгө багытталган окутуунун ыкмалары сунушталган. Башталгыч класс

мугалимдин өзүнүн ишке кирише турган реалдуу мотивдердин системасында жана дифференцирлеп окутууну ишке ашыруусу жана кесиптик чыгармачылыктын калыптануу жолдору берилген. Башталгыч класста окутуунун эффективдүүлүгүн жогорулатуу жолдорунун бири – математика сабагында дифференцирлеп окуу иштерин уюштуруу формаларын кээ бир жолдору сунушталган.

Түйүндүү сөздөр: Башталгыч класс, дифференцирленген окутуу, мугалим, кесиптик чыгармачылык, окутуу, математика, окуучу, билим берүү, методика, тапшырма, инсанга багытап окутуу.

ДИФФЕРЕНЦИРОВАННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация: Дифференцированное обучение, специальные условия, охватывающие всю систему обучения, методы обучения, направленные на формирование ценности индивидуальных устремлений к цели. Учителю начальных классов дается система реальных мотивов осуществления и дифференцированного обучения и способов развития профессионального творчества. Одним из путей повышения эффективности обучения в начальной школе является предложение некоторых способов организации дифференцированного обучения математике.

Ключевые слова: Начальная школа, дифференцированное обучение, учитель, профессиональное творчество, обучение, математика, ученик, обучение, методика, задание, личностно-ориентированное обучение.

DIFFERENTIATED METHODS OF TEACHING YOUNGER STUDENTS

Annotation: Differentiated learning, special conditions covering the entire learning system, teaching methods aimed at shaping the value of individual aspirations for the goal. The primary school teacher is given a system of real motives for the implementation and differentiated learning and ways to develop professional creativity. One of the ways to improve the effectiveness of teaching in elementary school is to offer some ways to organize differentiated teaching of mathematics.

Key words: Primary school, differentiated learning, teacher, professional creativity, learning, mathematics, student, learning, methodology, task, student-centered learning.

Жалпы билим берүүчү мектептерде бардык балдар бирдиктүү окуу пландары, бирдиктүү окуу программалары, бирдиктүү окуу китептери жана бирдиктүү окуу куралдары менен окутулат. Бирок алардын тубаса жөндөмдүүлүктөрү, кызыкчылыктары, өсүү деңгээли, турмуштук пландары ар башка. Башталгыч класстарда алардын мындай айырмачылыктары анча кескин түрдө байкалбаса да улам барган сайын дааналанып, айырмалана баштайт. Ошондуктан жогорку класстарда бүткүл класс менен иштөөдө ал айырмачылыктарды эсепке алуу кыйындай берет да, белгилүү класстан баштап бүткүл балдарды алардын жекече өзгөчөлүктөрүн эске алуусуз бирдей окутуу педагогика жактан максатка ылайык келбей калат.

Дифференциациялап окутуунун ыкмалары - Сабакты окуучулардын окуу мүмкүнчүлүктөрүнө жараша дифференциациялаштырып уюштуруунун ар түрдүү ыкмалары бар.

Дифференцирлеп окутуунун ролу. Окутууда дифференцирлеп мамиле жасоо – бул окуучулардын жөндөмдүүлүгүнө жана алардын кызыкчылыгына, мүмкүнчүлүгүнө жараша окутуу. Дифференцирлөө – латын сөзү, кыргызча мааниси бүтүн нерсенин ар түрдүү бөлүктөргө, формаларга, катмарларга, айырмачылыктарга бөлүү дегенди билдирет [1].

Көрүнүктүү педагог И.Б. Бекбоев “Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери” деген эмгегинде дифференцирлеп окутууга

төмөндөгүдөй аныктама берип, мындай деп белгилеген: “Окуучулардын типтүү айырмачылыктарын эсепке алуу менен мүнөздөлүүчү окуу тарбиялык процесс дифференцирленген процесс деп, ал эми мындай процесстеги окутуу болсо, дифференцирленген окутуу деп аталат” [2]. Ю.К. Бабанский “Тандалган педагогикалык чыгармалар” аттуу китебинде окуу процессин оптималдаштыруу теориясында окуучуларга дифференцирленген мамиле жасоо, окуучулардын психологиялык жана педагогикалык өзгөчөлүктөрүнө негизделген окуу материалын өздөштүрүүнү талап кыларын белгилеген.

Дифференцирленген окутуу төмөндөгүдөй максаттарды көздөйт: психологиялык-педагогикалык көз караш боюнча оптималдуу шарттарды түзүүнүн негизинде ар бир окуучунун кызыгуусунун, мүмкүнчүлүгүнүн өнүгүшү шартталат; социалдык көз караш боюнча коомдук, кесиптик, интеллектуалдык, чыгармачылык түзүлүшүнө социалдык таасир этүү аркылуу ар бир адамдын социум менен болгон рационалдуу мамилеси калыптандырылат; дидактикалык көз караштан алганда негизги жана принципалдык жаңы мотивациялык негизде окуучуларды дифференцирлеп окутуунун жаңы методикалык системасы түзүлөт.

Окутууну дифференциациялоо– дидактиканын эң негизги проблемаларынын бири, анткени, окуучулардын жекече өзгөчөлүктөрүн эсепке алып, алардан толук пайдаланган кезде гана окутуунун билим берүүчүлүк жана тарбиялоочулук гана эмес, анын балдарды жалпы өнүктүргүч потенциалынын жогорку эффектинге жетишүүгө болот.

Кадимки класста окутууну дифференциациялоодо окуучуларга сунуш кылынуучу проблема дифференциацияланбайт, проблема бүткүл класс үчүн жалпы бирдей, анткени, куу программасы бардык окуучу үчүн бирдей милдеттүү талап кылынат, мында төмөнкү үч нерсе дифференциацияланат:

1. Окуучулардын ишинин мазмуну дифференцирленет (проблеманы чыгарууга киришсин үчүн алардын ар кимисине ар кандай деңгээлдеги жардамдар көрсөтүлөт, жалпы проблема майдаланып берилет же аны чыгаруунун планы, жолу көрсөтүлөт жана башкалар).

2. Бирдиктүү жалпы проблеманы чыгарууга ар бир окуучунун зарыл түрдө минималдуу сарп кылуучу убактысы дифференциацияланат (жай ойлонуп иштөөчүлөргө кошумча убакыт берилет жана башкалар).

3. Окуучулардын изденүүлөрүнүн натыйжаларын эсепке алып баалоо дифференциацияланат (эгерде күчтүү окуучу жалкоолонуп жардам алса, анда көрсөтүлгөн жардам үчүн анын баллын кемитүүгө болот, ал эми алы жетпегендиктен муктаж болгон окуучуга көрсөтүлгөн жардам үчүн анын баллы кемитилбейт жана башкалар) [3].

Интерактивдүү методдорду дискуссия, диспут, викторина, класстан тышкаркы сабактарда проблемалык ситуацияларды чечүүдө колдонууга болот.

1. Инсанга багытталган окутууда ар бир окуучунун жөндөмүнө жана мүмкүнчүлүгүнө ылайыкташтырып түрдүү деңгээлдеги тапшырмаларды берүү. Мында окуучулардын өз алдынчалуугу, инициативдүүлүгүн өнүктүрүүчү, тапшырмаларды чыгарууда өзү жол таап кетүүсүнө мүмкүндүк берүүчү дидактикалык материалдарды колдонуу керек.

2. Педагогикалык кызматташтык окуучулардын окуу ишмердүүлүгүн интенсивдештирүүнүн жана активдештирүүнүн негизинде жүргүзүлөт. Окуучулар коллективдүү, группалык жана жуптарда иштешет. Мында окуучулар коллектив менен иштөөдө жоопкерчиликтүү болууга, жеке, жуптардагы ойлоону машыгуулары, эске сактоо, алган билимдерин жана тажрыйбаларын актуалдаштырууга көнүгүшөт.

3. Окутууну дифференцирлөө жана жекелештирүүдө мугалимдин 75-80% убактысы окуучулар жана класс менен иштөөгө жумшалат.

Дифференцирлештирип окутууда:

- бардык окуучуга бирдей тапшырма берилип, жакшы окуган окуучуга тапшырманы чыгаруу убактысы кыскартылат;

- окуучуларга түрдүү деңгээлдеги тапшырмалар берилет;
- бардык окуучуларга бирдей тапшырма берилип, начар окуган окуучуларга тапшырманы аткаруу үчүн таяныч бере турган кошумча материал берүү;
- бир канча варианттын ичинен туурасын тандоо үчүн тапшырмаларды ж.б.

Мында окуучулардын психологиялык акыл-эсинин өнүгүүсү, ар бир окуучунун жеке жөндөмдүүлүгү өркүндөп, ойлоо мүмкүнчүлүктөрү калыптанат.

4. Башталгыч класстарда дидактикалык оюндарды сабактын бардык этаптарында колдонууга болот. Оюндар аркылуу математикалык маселелерди чечүүгө, жаратылышты сүрөттөөгө, сөздөрдү үйрөтүүгө болот.

5. Маалыматтык-компьютердик технологияларды колдонуп окутуу учурда өтө актуалдуу болууда. Орусия жана шериктеш өлкөлөрдүн окуу тажрыйбаларын кайрылсак, бул маселелер аларда бир канча жыл мурун каралып, окуу процессинде ийгиликтүү колдонулуп келе жаткандыгына күбө болобуз.

Окуучулар менен бирдикте маселе түзүп көрөбүз.

Окуучуларга тааныш болгон кыргыз адамынын атын колдонуу максатка ылайыктуу.

“Акмат огороддон 2 бадыраң, 2 сабиз үзүп келди. Акмат огороддон канча жашылча үзүп келди?”.

Мугалим окуучулардын көңүлүн, маселеде төмөнкүдөй суроо коюлгандыгына бурат.

“Акмат огороддон канча жашылча үзүп келген?”. - Бул суроого кантип жооп беребиз?, - деп окуучуларга кайрылат. Окуучулардын бири жашылчаларды санап чыгабыз, - деген сунуштарды киргизет.

Мугалим ал окуучунун сунушун колдойт дагы, - Ооба жашылчаларды санап чыгабыз. - 1, 2, 3, 4, - деп саноону аткарат.

Демек, Акмат 4 жашылча үзүп келген. Биз маселенин суроосуна жооп бердик, маселени чыгардык, - деп белгилейт мугалим. Кийинки сабактарда, жогоркуларга окшош эле, шакекчелерге алынып суроо белгиси коюлган б. а. “Бардыгы канча?” деген суроого жоопту табууга сүрөттөр келтирилген маселелерди чыгаруу сунуш кылынат.

И. Б. Бекбоевдин окуу китептеринин системасында 1 – класста маселенин шартын кабыл алуу, анализдөө тегерекчелер аркылуу ишке ашырылаарын эске алуу абзел.

Маселенин шартынан баштап, жообуна чейин жазуу ыкмаларын кошуу темасын өтүүдө көрсөтөбүз.

Бул максатка төмөнкүдөй мисал каралышы максатка ылайыктуу.

“Канатта 5 шар бар. Ага дагы 3 шар сатып беришти.

Канатта канча шар болду?. $5 + 3 = 8$.

Жообу: 8 шар.

Бул маселени чыгаруу схемасын жазып алууну, окуучуларга сунуш кылабыз. Жообу дегенди “Ж” деп жана эки точка менен коштоп белгилөө максатка ылайыктуу экенин белгилейбиз. Мында, жообуна тиешелүү болгон буюмдардын аттары кыскалык үчүн жазылбай тургандыгын эскертүү да зарыл.

Ар түрдүү деңгээлдеги окуучулардын билим, билгичтиктерин текшерүү жана баалоо ишке ашырылат. Башталгыч класс окуучуларына математиканы окутууда дифференцирленген тапшырмаларды колдонуунун ыкмаларын пайдаланылууда. Түрдүү тапшырмаларды аткаруу үчүн сабактарда ар кандай форма жана ыкмалар колдонулат. Башталгыч класста окутуунун эффективдүүлүгүн жогорулатуу жолдорунун бири - дифференцирлеп окуу иштерин уюштуруу формаларын тандап алуу.

Демек, дифференцирлеп окутуу окутууга мүнөздүү бардык системаны кучагына алган өзгөчө шарттар жеке инсандын максаттарга карата умтулуусунун баалуулугун түзүүгө мүмкүнчүлүк ачат.

Корутунду

Мындай максаттарды жайылтуу, биринчи кезекте, мугалимдин өзүнүн ишке кирише турган реалдуу мотивдердин системасында жана дифференцирлеп окутууну ишке

ашырууда кесиптик чыгармачылыктын калыптануусу менен негизделет. Демек, бул мамиле - окуучунун жеке инсан катары калыптануусуна багыт берүүчү, жеке-багыт алуучу мамиленин өзүн - өзү баалоого жөндөмдүү, өзүнө-өзү ишенүүгө, өзүн - өзү өнүктүрүүгө, ички мүмкүнчүлүктөрүн толук кандуу алып чыгууга, бир эле убакта бири - бирине өз ара жардамдашууга, окуучу менен мугалимдин өз ара жана башкалар менен биргелешип кызматташуусуна жардам берүүчү ыкма катары түшүнөбүз.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Актуальные проблемы дифференцированного обучения. // Под ред. Л.Н. Ружиной. – Минск, 1992.- С.189.
2. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык негиздери. - Б., «Педагогика века», - 2004. .жана– Б., “Бийиктик”, 2011. – Б.382.
3. Омаралиева З.И, Бабаев М.Д Профессиональная подготовка будущего педагога по осуществлению дифференцированного обучения в школе М. // Вестник №:2(32) том 2. “Информационные технологии в образовании: состояние, проблемы и перспективы” Бишкек. 2011 б.238-241

УДК 004.37

*Алиева Бусалийма Маннаповна,
п.и.к., доцент ОшМУ
Абдрахман кызы Айзада,
магистр, ОшМУ
Осмонова Гульзар Канатбековна,
магистр, ОшМУ*

МАТЕМАТИКА МУГАЛИМДЕРИНИН ИНТЕРАКТИВДҮҮ УСУЛДАРДЫ ПАЙДАЛАНУУ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

***Аннотация:** Билим берүүнүн инсанга багытталган интерактивтүү окутуу жана сынчыл ойлом стратегияларын пайдалануу менен окуучулардын ой жүгүртүүсүн калыптандыруу. Окутуунун максаттарынын окуучуну эркин, чыгармачыл ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү, өз пикирин тартынбай айта билүүгө үйрөтүү, башкаларды уга билүү, алардын пикирин сыйлоо, алган билимин турмушта колдоно билүү ыктарына ээ кылуу эсептелет. Макалада сынчыл ойлом стратегиялары колдонулат. Конустун жана цилиндрдин байланышын аныктоо үчүн Венндин диаграммасы колдонулган. Мында сынчыл ойлом стратегияларын колдонуунун өзгөчөлүктөрү баяндалган.*

***Түйүндүү сөздөр:** Билим берүү, баалоо, технология, сабак, окуучу, мугалим, интерактивдүү, ой жүгүртүү, чыгармачыл, методдор, сынчыл ойлоо, конус, цилиндр.*

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ УЧИТЕЛЯМИ МАТЕМАТИКИ

***Аннотация:** Формирование мышления учащихся посредством интерактивного обучения и стратегий критического мышления. Цель обучения – развить свободное и творческое мышление студентов, научить их само выражаться, слушать других, уважать их мнение, уметь применять полученные знания на практике. В статье используются стратегии критического мышления, для определения связи между конусом*

и цилиндром используется диаграмма Венна. В данном случае определены особенности использования стратегий критического мышления.

Ключевые слова: Обучение, оценивание, технология, урок, ученик, учитель, интерактивное мышление, креативность, методы, критическое мышление, конус, цилиндр.

FEATURES OF THE USE OF INTERACTIVE METHODS BY TEACHERS OF MATHEMATICS

Annotation: Formation of students' thinking through interactive learning and critical thinking strategies. The purpose of the training is to develop free and creative thinking of students, teach them to express themselves, listen to others, respect others opinion, and be able to apply the acquired knowledge in practice. The article uses critical thinking strategies and uses a Venn diagram to determine the relationship between a cone and a cylinder. In this case, the features of the use of critical thinking strategies are determined.

Key words: Learning, assessment, technology, lesson, student, teacher, interactive thinking, creativity, methods, critical thinking, cone, cylinder.

Акыркы мезгилде инсанга багытталган окутуу кеңири белгилүү болууда. Анын негизги көз карашы – окуучунун жекечелигине, окутуу процессинде анын исандыгынын өнүгүшүнө багыт алуу.

Инсанга багытталган окутуунун теория жана практикасынын бир топ тарыхы жана бир нече башкача аталыштары бар, алардын ар биринин артында окутуу жана тарбиялоого карата белгилүү бир көз караш жатат: бул гуманисттик педагогика, эркин тарбиялоо (АКШ, Европа 70-жылдары XX к.), кызматташуу педагогикасы (СССРде 80-жылдары XX к.). Советтик психолог Л.С. Выготский инсанды өзү башка адамдар менен карым-катышта жана ишмердүүлүктө калыптануу менен ушул ишмердүүлүктүн жана карым-катыштын мүнөзүн аныктай тургандыгын караган. Америкалык педагог Д. Дьюи мугалим же мектеп предмети эмес, бала окуу процессинин борбору деп ырастайт. Гуманисттик психолог К. Роджерс окуучудан өзүнүн табигый ресурстарын, акыл жана жүрөгүн, умтулуусун, исандыгын өнүктүрүүгө жөндөмдүү, тандоо жасоого, чечим кабыл алууга жана ага жоопкерчилигин алууга, окуу жана башка ишмердүүлүк процессинде жеке өзүнүн баалуулуктарын иштеп чыгууга жөндөмдүү инсанды көрөт.

Инсанга багытталган интерактивтүү окутуу чөйрөнү сапаттуу уюштурууга, окуучунун окутуу максаттарын так түзүүгө, окуучунун ар түрдүү интерактивтүү усулдары менен ыкмаларын жана окуучулардын окуу ишин уюштуруу формаларын пайдаланууга, окуучулардын жетишкендиктерин калыптандыруучу баа берүүнү жүргүзүү менен сабактарды иштиктүү негизде иштеп чыгуу жана байкоо жүргүзүү менен сабакка коюлган максаттар, проблемалар эмне жөнүндө эле, аны окуучу түшүнүү жана чече билүү үчүн суроолорду так даана коё билүүбүз зарыл.

Сынчыл ойлом - бул идеялар менен мүмкүнчүлүктөрдү интеграциялоочу, маалымат менен концепцияларды кайра куруп, кайрадан андап түшүнүүчү татаал чыгармачылык процесс. Бул бир эле учурда бир нече деңгээлде жүрө турган активтүү жана интерактивтүү таанып билүү процесси.

Окутуунун негизги максаттарынын бири баланын эркин, чыгармачыл ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү, өз пикирин тартынбай айта билүүгө үйрөтүү, башкаларды уга билүү, алардын пикирин сыйлоо, алган билимин турмушта колдоно билүү ыктарына ээ кылуу эсептелет.

Ошондуктан мезгил мугалимден ар бир сабакка чыгармачылык мамиле жасоо талабын коюп жаткандыгы бекер эмес. Бала сабакта эркин отурса мугалим эркин түшүндүрсө ошондо гана жемиштүү болот.

Анткени бүгүнкү балдардын психологиясы такыр башкача. Алар сабак кызыксыз болсо, мектепке келбей коюуга даяр. Демек сабактын таасирдүүлүгүн, жугумдуулугун артыруу, ички сырларын ачуу, окутуунун жаңы формасын ыкмаларын эркин тандоо, баланын жан дүйнөсүнө кирүү, окуучуну эргитүү болгондо гана исापатуу, терең билимге ээ болорунда шек жок.

Жогоруда жүрөк өйүгөн проблемаларды сынчыл ойлоо стратегиялары аркылуу чечүү мүмкүнчүлүгү бар экендигин турмуш ырастап жатат.

Сынчыл ойлоону – бул идеялар менен мүмкүнчүлүктөрдү интеграциялоочу, маалымат менен концепцияларды кайра куруп, кайрадан аңдап түшүнүүчү татаал чыгармачылык процесс.

Сынчыл ой жүгүртүү - эмнеге ишенүү керек же кандай чара көрүш керек деген чечимге багытталган рационалдуу, аңдап түшүнүү менен жүрө турган ой жүгүртүү. Ал жөндөмдүүлүктү да, шыкты да өзүнө камтыйт.

Сынчыл ой жүгүртүү маалымат алуудан башталып, чечим кабыл алуу менен аяктай турган татаал ой жүгүртүү процесси болуп саналат. Сынчыл ошондой жүгүртүүнү калыптандыруунун жана өнүктүрүүнүн илимий негизи катары окутуунун иш-аракеттик теориясы кызмат кылат. Сынчыл ой жүгүртүү башка бардык окуу иш-аракеттериндегидей эле үч негизги курамдан (баскыч) турат:

1. Козгоо, ынтызарлыкты пайда кылуу;
2. Ой калчоо аркылуу иш-аракеттин аткарылышы;
3. Иш-аракетти аткаруу процессине жана анын натыйжасына баа берүү (рефлексия).

Сынчыл ойлом стратегиялаы пайдаланууда төмөнкүлөр болушу зарыл:

- Сынчыл ойломдун тажрыйбасы топтолгончо убакыт жана мүмкүнчүлүк берүү;
- Окуучуларга ой жүгүртүүгө мүмкүнчүлүк берүү;
- Ар түрдүү идеялар менен ой-пикирлерди кабыл алуу;
- Окуучулардын окуу процессинде активтүү болушуна өбөлгө түзүү;
- Окуучуларды күлкү болбойсуң коркпо деп ынандыруу;
- Ар бир окуучу сынчыл ой жүгүрткөнгө жөндөмдүү деген ишенимди пайда кылуу.

Сабактын темасы: Конустун көлөмү.

Сабактын максаты:

- а) окуучулар айрым телолордун көлөмдөрүн табууну жана формуланын жардамында мисалдарды чыгарууну билишет.
- б) практикада берилген эсептерди туура пайдаланып чыгара билишет.
- в) окуучулар мугалимдерди сыйлоого, адептүүлүккө, патриоттуулукка, тактыкка тарбияланышат.

Сабактын тиби: жаңы билим берүү.

Сабактын формасы: Топтор менен иштөө.

Сабакка колдонулган методдор: суроо-жооп, көргөзмөлүүлүк проблемалык.

Сабактын жабдылышы: Компьютер (ноутбук), проектор, буклеттер, слайд-шоу, окуу китеби, дидактикалык материалдар, көлөмдүү фигуралар, плакаттар ж.б

Сабактын жүрүшү:

- а) Уюштуруу (алтын эреже түзүү)
- б) Үй тапшырманы суроо.
- в) Жаңы темага өбөлгө түзүү.
- г) Жаңы тема.
- д) Формулаларды колдонуп мисал иштөө.
- е) Теманы бышыктоо.
- ж) Үйгө тапшырма берүү.
- з) Баалоо.
- и) Жыйынтыктоо.

а) Уюштуруу: Класстын тазалыгына, окуучулардын катышуусуна көңүл буруу менен алтын эреже түзүү.

б) Үй тапшырманы суроо:

- 1) Призманын көлөмү деп эмнени айтабыз?
- 2) Пирамиданын көлөмү деп эмнени айтабыз?
- 3) Параллелопипеддин көлөмү деп эмнени айтабыз?
- 4) Цилиндрдин көлөмү деп эмнени айтабыз?

В) Жаңы темага өбөлгө түзүү (1-сүр. (а) менен (б)).

Конус деген эмне?

Цилиндр деген эмне?

Конус кандай бөлүктөрдөн турат?

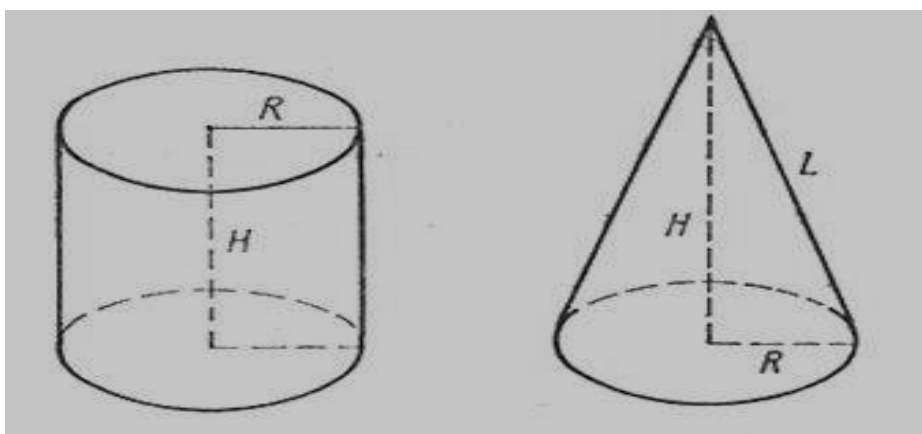
Конустун түзүүчүсү кандай фигураны берет?

Конус - деп тик бурчтуу үч бурчтуктун бир катетинин айланасында айландыруудан пайда болгон тело.

Цилиндр - деп тик бурчтуу тик бурчтуктун бир жагынын айланасында айландыруудан пайда болгон тело.

Конус жана цилиндрдин радиусу, бийиктиги, түзүүчүсү, негизи болот.

Конус жана цилиндрдин негизи, тегерек формасы болот.

а)

б)

Сүр.1. Цилиндр(а) менен конус(б)

- Конустун жана цилиндрдин байланышын аныктоо үчүн **Венндин** диаграммасын колдонобуз.
 1. Конус жана цилиндрдин негиздери тегерек формасында.
 2. Конус менен цилиндрдин байланышы негизи жана бийиктиктери окшош.
- **Негизинин аянтын табуу.**
 1. Тегеректин аянтын табуу үчүн π саны колдонулат.
 2. π саны тегеректин узундугун диаметрине болгон катышына барабар.
 3. Формуласы $\pi=c/d$, мында c – узундук, d - диаметр.
 4. Тегеректин аянты. $S=\pi R^2$.

Конустун көлөмүн табуу.

Теорема: Конустун көлөмү негизинин аянтын бийиктигине көбөйткөн көбөйтүндүүсүнүн үчтөн бирине барабар. Бул теореманы далилдөөдө төмөндөгүдөй тажрыйба жүргүзөбүз.

Тажрыйба жүргүзүү.

1. учур. Негиздери жана бийиктиктери бирдей болгон конус менен цилиндрди алабыз. Жүгөрүнү конуска 3 жолу салганда цилиндр толду.

2. учур. Негиздери бирдей бийиктиктери ар кандай болгон учурда 3 жолу цилиндрге салганда ашып кетти.

3. учур. Негиздери жана бийиктиктери ар кандай болгон учурда 3 жолу цилиндрге салганда толгон жок.

Демек, биз мындан негиздери жана бийиктиктери бирдей болгон учурда цилиндрдин көлөүнөн конустун көлөмү 3 эсе кичине экендигин байкадык. Бул тажрыйбалардын негизинде жогорудагы теорема далилденди.

Конустун көлөмүн табуунун формуласы: $V = \frac{1}{3}\pi R^2 h$.

Формулалар: Бул формуланы пайдаланып радиусту жана бийиктикти келтирип чыгарууга болот.

$$R^2 = 3V/\pi h; R = \sqrt{3V/\pi h}; h = 3V/\pi R^2.$$

Мисал иштөө.

- Берилди конус Формула Чыгаруу

$$V = 3,14 \text{ см}^2 R^2 = 3V/\pi h \quad R^2 = 3 \cdot 3,14 \text{ см}^2 / 3,14 \cdot 3 \text{ см} = 1 \text{ см}^2$$

$$h = 3 \text{ см} \quad R = \sqrt{3V/\pi h} \quad R = \sqrt{1} \text{ см}^2 \quad R = 1 \text{ см}$$

$$R^2 = ?$$

$$R = ?$$

Жообу: $R = 1 \text{ см}$

- Берилди конус. Формула Чыгаруу.

$$h = 21 \text{ см} \quad V = \frac{1}{3} \pi R^2 h \quad V = \frac{1}{3} \cdot 3,14 \cdot 25 \text{ см}^2 \cdot 21 \text{ см} = 5499,5 \text{ см}^3$$

$$R = 5 \text{ см}$$

$$V = ? \quad V = 549,5 \text{ см}^3$$

Жообу: $V = 549,5 \text{ см}^3$

- Берилди конус. Формула Чыгаруу.

$$h = 21 \text{ см} \quad V = \frac{1}{3} \pi R^2 h \quad V = \frac{1}{3} \cdot 3,14 \cdot 16 \text{ см}^2 \cdot 21 \text{ см} = 351,68 \text{ см}^3$$

$$R = 4 \text{ см}$$

$$V = ? \quad V = 351,68 \text{ см}$$

Жообу: $V = 351,68 \text{ см}$

- Берилди конус. Формула Чыгаруу.

$$h = 21 \text{ см} \quad V = \frac{1}{3} \pi R^2 h \quad V = \frac{1}{3} \cdot 3,14 \cdot 9 \text{ см}^2 \cdot 21 \text{ см} = 197,82 \text{ см}^3$$

$$R = 3 \text{ см}$$

$$V = ? \quad V = 197,82 \text{ см}^3$$

Жообу: $V = 197,82 \text{ см}^3$

- Берилди конус. Формула Чыгаруу.

$$h = 21 \text{ см} \quad V = \frac{1}{3} \pi R^2 h \quad V = \frac{1}{3} \cdot 3,14 \cdot 4 \text{ см}^2 \cdot 21 \text{ см} = 87,92 \text{ см}^3$$

$$R = 2 \text{ см}$$

$$V = 87,92 \text{ см}^3$$

Жообу: $V = 87,92 \text{ см}^3$

Бышыктоо: Мыкты катышуучуларды доскага чыгарып темага байланыштуу кроссворд толтуруу жана жоопторун талкуулап кошумча түшүнүктөрүн берүү менен бышыктоо.

Үй тапшырма: Мисалдарды аткарып келүү.

Корутунду

Түшүнбөгөн суроолоруна жооп берүү. Биздин экономикабыздын жогорулашына математика илиминин салымы чоң. Ошондуктан, математикага көбүрөөк көңүл буруп, келечекте жакшы ийгиликтерге жетишкиле.

Демек, сынчыл ойлом стратегиялары окуучулардын мугалим менен өз ара тыгыз кызматташтыкта пикир алмашуусуна, ар бир окуучу шыгын жөндөмүн көрсөтүүгө, түгөйлөр менен чакан топтордо иштөөгө, өздөрүн эркин сезүүгө жана жаңы идеяларды табууга мүмкүнчүлүктөрдү түзөт.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Бекбоев И. Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. Бишкек, 2011.
2. . Саалаев Ө. Интерактивдүү усулдары пайдаланууда жана сабакта ишти уюштурууда мугалимдин ролу II-бөүм. – Бишкек, 2014.
3. <https://multiurok.ru/files/tarbiialyk-saat-boiuncha-achyk-sabak-6-klass.html2>.

УДК: 373.3

Омошева Арууке,
магистрант, ОиМУ

ЭСТЕТИКАЛЫК БААЛУУЛУКТАРДЫН ӨНҮГҮҮ ТАБИЯТЫ

Аннотация: Бул макалада эстетика - жалпы адамзаттык баалуулуктардын, анын ичинде философиялык нарктардын тарыхый шартталган маңызы, алардын генезиси, эволюциясы, кабылданышы, бааланышы жана таанылып - өздөштүрүлүшү, адам ишмердүүлүгүндө дүйнөнү эстетикалык өздөштүрүүнүн жалпы принциптери жөнүндөгү философиялык окуу катары чагыдырылат. Анын логикалык структурасына эстетикалыктын табияты, объективдүү реалдуулуктагы жана искусстводогу көп тараптуулуктун философиялык туюнтулушу, адамдын дүйнөгө карата болгон эстетикалык, баалуулук мамилесинин парадигмалары, принциптери, искусствонун аксиологиялык маңызы жана философиялык баалуулуктарды чагылдырган мыйзам ченемдүүлүктөрү кирет.

Түйүндүү сөздөр: эстетика, эстетикалык табит, эмоционалдуулук, көркөм образ, баалуулук, көркөм шарттуулук.

ЕСТЕСТВЕННОСТЬ РАЗВИТИЯ ЭСТЕТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ

Аннотация: В данной статье эстетика отражена как философское учение об универсальных принципах общечеловеческих ценностей, в том числе философских ценностях, их генезисе, эволюции, восприятии, оценке и признании, общих принципах эстетического осмысления мира в деятельности человека. В его логическую структуру входят природа эстетики, философское выражение многогранности объективной действительности и искусства, парадигмы и принципы эстетического, ценностного отношения человека к миру, аксиологическая сущность искусства и законы, отражающие философские ценности.

Ключевые слова: эстетика, эстетический вкус, эмоциональность, художественный образ, ценность, художественная обусловленность.

NATURAL DEVELOPMENT OF AESTHETIC VALUES

Annotation: *In this article, aesthetics is reflected as a philosophical doctrine of the universal principles of human values, including philosophical values, their genesis, evolution, perception, evaluation and recognition, general principles of aesthetic understanding of the world in human activity. Its logical structure includes the nature of aesthetics, the philosophical expression of the versatility of objective reality and art, the paradigms and principles of the aesthetic, value attitude of man to the world, the axiological essence of art and the laws that reflect philosophical values.*

Key words: *aesthetics, aesthetic taste, emotionality, artistic image, value, artistic conditioning.*

Эстетикалык феномендерди концептуалдуу талдоого алууда кооздук жана көркүздүк проблемасына байланышкан тарыхый-философиялык рефлексиялар, кыргыз элинин искусствосундагы философиялык - эстетикалык идеялар зор мааниге ээ.

“Эстетика” (гр. тил.- “сезимге таандык”) терминин биринчи жолу немец агартуучусу А. Г. Баумгартен (1714-1762) 1750-жылы жазылган “Эстетика, предназначенная для лекций” аттуу эмгегинде колдонгон: “*Эстетика (эркин искусствонун теориясы, төмөнкү гносеология, кооз ой жүгүртүү искусствосу, эсакылдын аналогунун искусствосу) - сезимдик таанып-билүү жөнүндөгү илим*” [1, 452-б.].

Жаңы мезгилдеги философиялык эстетиканы түзүүчүлөрдүн бири катары немец философу И.Кантты эсептешет. Анын идеялары, эстетикалык проблемаларды негиздөө жана изилдөө методдору XIX-XX к.к. көркөм практикага жана дүйнөлүк эстетикалык ой жүгүртүүгө чоң салым кошкон. Ойчулдун окуусунун негизи катары эстетикалык ой жүгүртүү жөнүндөгү идеяларын иликтөө зор методологиялык, эпистемологиялык баалуулукту өзүнө камтыйт. И.Канттын пикирине ылайык эстетикалык ой жүгүртүү предметти жана түшүнүктү баамдоодон көз каранды эмес, тескерисинче, түрдүү кызыкчылыктардан эркин, анын өзөгүн ички сезим түзөт. Ал эми Г. В. Гегелдин ою боюнча искусство - объективдүү чындыкты абсолюттук духтун негизинде таанып-билүү. [2, 330-б.].

Эстетика-реалдуулукту эстетикалык, көркөм өздөштүрүүнүн жалпы мыйзам ченемдүүлүктөрү жөнүндөгү илим. Байыркы Чыгыш маданиятында эстетикалык аң-сезим културдук аң-сезимдин негизинде өнүккөндүгү белгилүү. Аталган маданият чексиз ааламдын жаратуучусу абсолют деп эсептеген жана анын энергиясынын натыйжасында дүйнө, дегеле бардык болмуштар гармония абалында турат деген ойду бекемдеген. Эстетикалык аң-сезим сөз болуп жаткан чыгыш маданиятында өзүнчө түшүнүк катары бөлүнүп каралган эмес. Көркөм чыгармачылыкты социалдык ишмердүүлүктүн өзгөчө түрү катары белгилөөгө болот, ал эми анын натыйжасы болуп атайын рухий эстетикалык баалуулуктар эсептелет.

Эстетика - жалпы адамзаттык баалуулуктардын, анын ичинде философиялык нарктардын тарыхый шартталган маңызы, алардын генезиси, эволюциясы, кабылданышы, бааланышы жана таанылып -өздөштүрүлүшү, адам ишмердүүлүгүндө дүйнөнү эстетикалык өздөштүрүүнүн жалпы принциптери жөнүндөгү философиялык окуу. Анын логикалык структурасына эстетикалыктын табияты, объективдүү реалдуулуктагы жана искусстводогу көп тараптуулуктун философиялык туюнтулушу, адамдын дүйнөгө карата болгон эстетикалык, баалуулук мамилесинин парадигмалары, принциптери, искусствонун аксиологиялык маңызы жана философиялык баалуулуктарды чагылдырган мыйзам ченемдүүлүктөрү кирет.

Эстетика нормативдүү болуп эсептелет, анткени ал искусствонун мыйзамдарын жалпылайт, анын натыйжалары, жыйынтыктары объективдүү мыйзамдардай күчкө ээ болуп, аны бузуу дүйнөнү көркөм өздөштүрүүнүн милдеттеринен жана табиятынан четтөөгө алып келет. Ошол эле мезгилде искусствонун өнүгүү законченемдүүлүктөрү

абсолюттуу сенек эмес, алар салыштырмалуу, конкреттүү- тарыхый мүнөзгө ээ жана көркөм чыгармачылыктагы зарыл, кайталануучу, маңыздуу байланыштарды туюнтуп турушат. Ушул жагдайларды эсепке алып, Ю. Боров эстетикага төмөнкүдөй аныктама берет: эстетика - реалдуулуктун негизги касиеттерин, кооздук мыйзамы боюнча аны өздөштүрүү процессин, социалдык болмуштун өзгөчөлүгүн, искусствонун функцияланышын, көркөм ишмердүүлүктүн продуктысын кабыл алууну жана түшүнүүнү чагылдырган мыйзамдардын, категориялардын, жалпы түшүнүктөрдүн системасы [3, 10-б.].

Искусствонун цивилизациялык мейкиндиктеги жана социалдык убакыттагы диалектикалык өнүгүүсү көрсөткөндөй, эстетикалык баалуулукту алып жүрүүчү катары реалдуу болмуштун көп түрдүү, чексиз көрүнүштөрү эсептелет, анткени ал булагы жок, «таза» абстракциялардан эмес, конкреттүү предметтерден, кубулуштардан, мамилелерден жана процесстерден турат. Демек, эстетикалык категорияларда, алардын философиялык баалуулуктарында адамдардын реалдуулукка болгон эстетикалык баалуулук мамилелери жалпы түрдө ачылат. Татаал карама-каршылыктуу өнүгүүдө болгон коомдук-тарыхый тажрыйбанын жүрүшүндө субъектин эстетикалык сезимдери (баамдоо, кабылдоо, элестөө ж.б.), ой жүгүртүүлөрү, керектөөлөрү жана жөндөмдөрү, объективдүү реалдуулукту философиялык өздөштүрүү, эстетикалык баалоо сыяктуу касиеттер калыптанат.

Бүгүнкү социомаданий кризис шартында гармониялуу адамдын эстетикалык аң-сезими коомдук турмуштун объективдүү практикалык талабына аздыр-көптүр дал келип, эстетикалык талап, табит предметтүү мүнөзгө ээ болууда. Натыйжада эстетикалык зарылдыктын агымында эстетикалык баалуулуктун (зарыл жана каалаган) белгилүү идеалдары пайда болууда. Ал эстетикалык баалуулуктун калыптанышынын эң жогорку критерийи болуп саналат.

Искусство эстетикалык баалуулуктун маңыз – маанисин, адамзаттык ченемин көрсөтүү менен бирге дүйнөнү көркөм таанып-билүү менен гана чектелбестен, көркөм өнөр менен илимди, образ менен түшүнүктү жакындаштырат. Н. А. Добролюбовдун пикири боюнча ой жүгүртүүчү күч жана чыгармачыл жөндөмдүүлүк – экөө тең философ менен акылга таандык жана зарыл көрүнүш катары бааланат. [4, 768-б.]. Философиялык ой толгоонун, концептуалдуу логикалык конструкциянын улуулугу таанылуучу-өздөштүрүлүүчү объекттин имманенттүү мүнөзүн кокустуктан айырмалай билүүдө, кала берсе аларды аң-сезимде, «акыл-сересинде» адекваттуу, туура түзүүдө турат. Логикалык ой жүгүртүүнү көркөм ой жүгүртүүгө каршы коюуга болбойт, тескерисинче ал логикалык экспликация менен тыгыз байланышта көрүнөт, башкача айтканда, реалдуу объекттердин маңызын ачып берүү абстракттык ой жүгүртүү менен диалектикалык байланышкан. Ушул өңүттөн алганда да, эстетикалык баалуулуктарда философиялык мазмун орун алгандыгы көрүнүп турат.

Эмоционалдуулук баалуулук ченинде предметти өздөштүрүү жана рационалдуулук (логикалуулук, концептуалдуулук) бири-бирин искусстводо эле эмес, коомдук, айрыкча эстетикалык ишмердүүлүктүн бардык чөйрөлөрүндө да коштоп жүрөт. Ар бир адистин эмгеги, чыгармачылыгы эмоционалдык мүнөзгө ээ экендиги белгилүү. Канткенде да искусстводогу эмоционалдуулук өзгөчө сапаты менен айырмаланып турат. Окумуштууну эмоционалдык элемент жумушта, үйдө коштоп жүргөн менен, ал логикалык түшүнүктөрдүн, илимий акыйкаттын табиятында жатпайт. Искусстводо болсо эмоция чыгармачылыктын өткөөл элементи эмес, зарыл, ажырагыс бөлүгү болуп саналат, башкача айтканда, сезим, көркөмдөө менен айкалышкан ой жүгүртүү гана күчтүү ишенимге, көз караштык мазмунга ээ. Көркөм образдар өзүнүн табияты боюнча эмоцияга бай, андагы ой жүгүртүү ар дайым субъектин аң-сезимине, руханий дүйнөсүнө белгилүү таасирин тийгизет, натыйжада сүйүү же жек көрүү, симпатия же антипатия, кубаныч же кайгы, күлкү же ыйлоо сыяктуу эмоционалдык реакциялар пайда болот, алар табияттык,

социалдык болмуштарды, адамдар турмушун баалуулуктун алкагында чагылдыруу аркылуу философиялык маңызга ээ болушат. Искусствонун идеялык - эстетикалык жана таанып - билүүчүлүк мааниси объективдүү чындыкты адекваттуу, көркөмдөп чагылдыруу даражасы жана күчү менен аныкталат.

Искусствого мүнөздүү негизги көрүнүштөрдүн бири катары көркөм шарттуулукту кароого болот. Көркөм шарттуулук – көп маанилүү түшүнүк [5, 94-б.]. Кең мааниде шарттуулук бардык искусствонун табиятында жатат. Архитектура менен колдонмо искусство утилитардык - практикалык башатты бириктирген чыгарманын түрү экендиги белгилүү, ал эми көркөм өнөрдүн бардык башка түрлөрү - реалдуулуктун өзү эмес, ошол реалдуулуктун чагылдыруусу. Демек, шарттуулукту тануу объективдүү дүйнө менен искусствону вульгардуу түрдө бириктирүүгө, турмуштук материалдарды идеялык – эстетикалык позициядан кароодон баш тартууга, натурализмге алып келет.

Шарттуулук реалдуулуктагы салыштырма, өзгөрүп туруучу сапаттардын жана касиеттердин өзгөчө чагылдырылышы болуп эсептелет [6]. Бул категория индивидуалдык жана коомдук аң-сезимдин диалектикалык өнүгүшүнүн табигый продуктысы катары каралат, демек, ал тарыхый мүнөзгө ээ. Ошону менен катар эле шарттуулук «конкреттүү - сезимдик формада көрүнбөсө деле, турмушту образдуу чагылдыруучу каражаттардын бири катары кызмат өтөйт» [7,10-б].

Корутунду

Жыйынтыктап айтканда, эстетикалуулукта, эстетикалык категорияларда, алардын философиялык баалуулуктарында адамдардын реалдуулукка болгон эстетикалык - аксиологиялык мамилеси жалпы түрдө ачылат. Татаал диалектикалык өнүгүүдө болгон коомдук - тарыхый практиканын жүрүшүндө субъектин эстетикалык сезимдери, керектөөлөрү жана жөндөмдөрү, объективдүү реалдуулукту философиялык баалуулуктуку өздөштүрүү сыяктуу касиеттери калыптанат. Дүйнөнү көркөмдөп чагылдыруунун натыйжасында калыптанган эстетикалык баалуулуктар (принциптер, категориялар, идеалдар, түшүнүктөр, ишенимдер, билимдер ж.б.) философиялык табиятка ээ, себеби алардын мазмунунда, логикалык структурасында болмуштун формалары, байланыштары, өзгөчөлүктөрү тууралуу көз караштык маанайдагы идеялар, концепттер орун алган. Алар эң оболу субъекттердин (адам, инсан, этнос, улут, адамзат) объекттерге (аалам, табият, коом ж.б.) болгон көп кырдуу катыштарды туюнтуп турат. Мындай шартта дүйнөнү, адамды биримдикте эстетикалык таанып-билүүнүн жана эстетикалык баалоонун негизги таянычтары болуп кооздук жана көрксүздүк, сулуулук, нарктуулук, асылдык, трагикалык жана комикалык эсептелет. Субъект ар дайым белгилүү тарыхый социалдык практикага таянат, ал эми эстетикалык мамиле, инсанга ал тажрыйбаны, социомаданий чөйрөнү руханий формада өздөштүрүп, жалпы адамзаттык элементтерди табууга түрткү берет.

Пайдаланылган адабияттар:

1. История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли. т. 2. -М,1964.- 452-бет
2. Гегель, Г.В.Ф. Эстетика [Текст]: в 4-х т. / Г.В.Ф. Гегель. – М.: Искусство, 1968. – Т.1. – 330 б.
3. Борев Ю. Эстетика.-М., 1988.- 10-бет.
4. Добролюбов, Н.А. Полное собрание сочинений [Текст]: в 6 т. / Н.А. Добролюбов. – М.: Гослитиздат, 1934-1941. – Т. – 2: Литературная критика:ст. и рец. 1859-1861 гг. – 1935. – 768 б.
5. Аскарров Т. Эстетическая природа художественной условности.- Фрунзе: Илим, 1966, 94-бет.
6. Хримли А.Н. Художественное восприятие и проблема условности в реалистическом искусстве.-М., 1967.

7. Аскарров Т. Эстетическая природа художественной условности в литературе. Автореф. канд. филос. наук. - Ф., 1964.- 10-бет.

УДК: 398.5

Садирдин уулу Жеңишбек
магистрант, ОиМУ

КООЗДУК ТҮШҮНҮГҮ АРКЫЛУУ ДҮЙНӨНҮ ЧАГЫЛДЫРУУ

Аннотация: Бул макалада элдик музыка, фольклордун башка түрлөрү менен катар эле, турмуштук тартиптин практикасынан рухий аспектилерин чагылдырылган. Ал адамдардын байыркы жана азыркы курчап турган айлана-чөйрө жөнүндө көз караштарын, алардын дин ишенимин, мүдөөлөрүн, кооздукка болгон түбөлүк тартылуусун жана сезим – туюмдарын чагылдырат.

Түйүндүү сөздөр: музыка, фольклор, жанр, турмуш, ыр, кооздук, сезим.

ОТРАЖЕНИЕ МИРА ЧЕРЕЗ ПОНЯТИЕ КРАСОТЫ

Аннотация: В данной статье рассматриваются духовные аспекты народной музыки, как и других форм фольклора, из практики жизненного порядка. В нем отражены взгляды людей на древнюю и современную среду, их религиозные убеждения, стремления, вечное влечение к красоте, эмоции.

Ключевые слова: музыка, фольклор, жанр, жизнь, песня, красота, чувство.

REFLECTION OF THE WORLD THROUGH THE CONCEPT OF BEAUTY

Annotation: This article examines the spiritual aspects of folk music, as well as other forms of folklore, from the practice of life order. It reflects the views of people on the ancient and modern environment, their religious beliefs, aspirations, eternal attraction to beauty, emotions.

Key words: music, folklore, genre, life, song, beauty, feeling.

Сезим интеллектуалдык, социалдык жана эстетикалык болуп бөлүнөт. Эстетикалык сезим – бул кооздукту, сулуулукту сезүү. Кооздук – бул эстетикалуулуктун маңызы. Бардык эстетикалык теориялар ушул түшүнүккө келип такалат. Кооздук адамдын аң-сезиминдеги дүйнөнүн материалдык болмушунун универсалдуу формасынын бири болуп саналат.

Ю. Боров эстетикага төмөнкүдөй аныктама берген: «Эстетика – реалдуулуктун негизги касиеттерин, кооздук мыйзамы боюнча аны өздөштүрүү процессин, социалдык болмуштун өзгөчөлүгүн, искусствонун функцияланышын, көркөм ишмердүүлүктүн натыйжасын кабыл алууну жана түшүнүүнү чагылдырган мыйзамдардын, категориялардын, жалпы түшүнүктөрдүн системасы» [1, 10-б.].

Белгилүү болгондой, сезим интеллектуалдык, социалдык жана эстетикалык болуп бөлүнөт. Эстетикалык сезим – бул кооздукту, сулуулукту сезүү. Кооздук – бул эстетикалуулуктун маңызы. Бардык эстетикалык теориялар ушул түшүнүккө келип такалат. Кооздук адамдын аң-сезиминдеги дүйнөнүн материалдык болмушунун универсалдуу формасынын бири болуп саналат.

Жаштарга музыкалык билим жана тарбия берүү байыртадан эле салт болуп келген. Музыкалык тарбия берүү элдик педагогиканын эң башкы бөлүктөрүнүн бири болуп саналат, ошол сыяктуу эле бүгүнкү күндө да музыкалык тарбия берүү жалпы билим берүү мектептеринде маанилүү орунду ээлейт. Музыкалык тарбия берүүнүн эң башкы максаты – инсанды музыка аркылуу тарбиялоо, биринчи кезекте баланын инсан болуп

калыптануусуна багыт берүү. Музыкалык тарбия берүү баланын көркөм дүйнөгө болгон көз карашынын, башкача айтканда эстетикалык маданиятынын фундаменти болуп саналат.

Аристотель кооздук менен жакшылыктын биримдигин баса белгилеген. Ал кооздукту жакшылык катары караган, себеби, аны жагымдуулукту жана жыргалчылыкты алып келүүчү нерсе деп белгилеген. Анын пикири боюнча, “искусствонун образдары кооз, ошондой эле моралдык жактан жогору болушу зарыл”. Көркөм өнөр дайыма сулуулукту көрсөтө бербейт, бирок реалдуулукту кооз формада чагылдырат. «Дүйнө кооз» деген тезис антикалык эстетиканын тарыхынан бери жашап келе жатат [2, 307-б.].

Эстетикалык жактан өнүккөн инсан катары көркөм билимдерге ээ болгон, реалдуулукту баалай алган, коомдук ишмердүүлүктө өнүккөн кооз жагдайларды өздөштүргөн адамды айтууга болот. Искусствонун жашоодогу мааниси өтө маанилүү. Ал адам баласын ар кандай мезгилдерде, түрдүү кырдаалдарда коштоп жүрөт. Көркөм өнөр параллелдүү реалдуулук катары дүйнө менен бир мезгилде жашайт. Анын активдүү жардамынан тышкары бир да коомдук түзүлүш кайра түзүлүүгө мүмкүнчүлүгү жетпейт. Бул жерде эстетикалык-баалоочулук ишмердүүлүктө, башкача айтканда, кооздук тууралуу идеяларда карама-каршылыктар пайда болот. Адам тигил же бул кубулуштарды өзүнүн элестетүүлөрү жана коомдун пикирлери боюнча түзөт [3, 137-б.].

Жаштардын музыкалык-эстетикалык кызыгууларын калыптандырууда кыргыз элинин фольклорунун социалдык-тиричилик жактарын камтыган “Бекбекей”, “Шырылда”, “Бешик ыры” жанрлары жөнүндө баяндалган. Соңку жылдарда көпчүлүк элдер улуттук-маданий кайра жаралуу мезгилин баштан өткөрүп жаткандыгын даана байкоого болот. Ал деген – төл маданиятына, тилине, үрпадат менен салт-санаасына кайрылып келүү, жаралып, өсүп-өнгөн тамырын табуу. Тамыр болсо элдин үмүт-тилеги, ал тургай, өмүр-жашоосунун өбөлгөсү, таяныч-түркүгү. Дал ошол журт өзүнчөлүгүн сактап турган, анын руханий-маданий бак-дөөлөтүн, казына байлыгын арттырып турган уникалдуу касиет - фольклор. Фольклор - кеңири мааниде айтканда, элдин салттуу (традициялык) маданияты, кылымдар аралап эл үмүтүн, эл тилегин чагылдырып келаткан күзгү. Н. Чернышевский “искусство – бул адам үчүн жашоо жөнүндөгү окуу китеби болуп калышы керек” деген ойду айткан [4, 547-б.]. Эстетикалык маселелер байыркы мезгилден тартып эле каралып келген. Алардын ичинде коом маселеси негизги орунда турган. Ар бир предметтин маңызын изилдөө күнүмдүк тажрыйба менен тыгыз байланышкан. Предметтин маңызы “пайдалуулук”, “баалуулук” түшүнүктөрү аркылуу ачылат.

Фольклордун формаларына - тил, адабият, музыка, бий, оюндар, мифология, ырым-жырымдар, салт-санаа, кол өнөрчүлүк жана башкалар кирет. Анткени, фольклор, анын айрым жанрынын чыгармалары калктын дүйнө түшүнүгүн, нравалык-этикалык, тарыхый-саясий, философиялык көз карашын аныктап турчу касиетке ээ. Анда элдин даанышмандыгы жатат, демек бул жаш муунду ата-бабанын мурастарынын үлгүсүндө тарбиялоого үгүттөйт. Кыргыз фольклорундагы архаикалык мифологиялык катмар, жөнөкөйлөтүп айтканда эмгекке тарбиялоо жана жанрдык идеологиялык синкретизм менен камыр-жумур байланышкан «Оп майда», «Шырылдан», «Бекбекей» эмне деген казынабыздан кабарлабайт. Албетте, бул – биринчи иретте, адабият, көркөм сөз.

Бирок, ал ырдагы ыргакты, речитативди мындай коелу, шандуу – шайыр обон коштолуп айтылганда максаттын маани-маңызы шаңкайып ачыла түшөрүн эске алуу зарыл. Ырас, адамзат, жер жүзүндө ар кайсы кесип – өнөрдү, тиричилик-жашоону бешенесине насип эткен элдердин саны көп. Бартольд белгилеп кеткендей, кыргыз адамынын ар бир сөзүнөн ыр жаңырыктап тургандыгы чын. «Ыр» деген сөздү колдонбой аткарылган бир дагы каада-салт, үрп-адат жок. Кээде аны «терме, санат-насыят, накыл» деген сөздөр менен алмаштырылат.

Фольклордук чыгармалар аркылуу жаштардын музыкалык эстетикалык кызыгуусун арттыруу маселеси жаш муундардын гармониялуу тарбиялоо бүгүнкү күн тургай,

эзелтеден келаткан проблема. Ырас, коомдук формация алмашкан учурда руханий кыйроолор жүрүп, дөөлөттөрдүн нарк-насилине доо кетип, вакуум пайда боло тургандыгын турмуш өзү далилдеп турат. Академик Д.С.Лихачев минтип айткан: «Биздин жашоо турмушубузга карама каршы кирип келген массалык маданиятка, бийик маданиятыбызды каршы коюу – эстетикалык жана нравалык тарбия берүүнүн бирден бир милдети».

Элдик музыка, фольклордун башка түрлөрү менен катар эле, турмуштук тартиптин практикасынан рухий аспектилерине чейин чагылдырат. Ал адамдардын байыркы жана азыркы курчап турган айлана-чөйрө жөнүндө көз караштарын, алардын дин ишенимин, мүдөөлөрүн, кооздукка болгон түбөлүк тартылуусун жана сезим – туюмдарын чагылдырат. Ала-Тоонун абасындай тунук эл обондору. Себеби тарыхыбызда, ошондой эле, айрым учурда азыркы турмушубузда элибиздин фольклордук ырлары тиешелүү каада-салттык, турмуштук ырларда ар дайым жаңырууда, ал эми мындай салт-санааларды ырсыз элестетүү эч мүмкүн эмес. Айрым аваздык жанрлардын кескин айырмачылыктары жокко эсе, бул турмуштук кырдалдын көп кырдуу жана көп түрдүүлүгү менен түшүндүрүлөт.

Кээ бир эмгек процесстери табият күчтөрүнө же мифтик образдарга табынуу салттарын да камтыйт, элдин ишениминде мндай ырым-жырымдар иштин ийгилигине өбөлгө болот деп ынангандыктан келип чыккан. Буга мисал катары «бекбекей», «шырылдаң» жанрларынын функционалдуулугун айтсак болот. «Бекбекейдин» социалдык-тиричиликтик милдети ачык-айкын колдонмо мүнөзгө эгедер болгондугу. Короо кайтарган кыз-келиндер үчүн бул ырлар ууру – бөрүнү үркүткөн сактануу сигналы гана болбостон, көңүл ачуу каражаты да боло келген. Бул жалпы эл ырдай билген оозеки чыгармачылыктын өзүнчө бир популярдуу музыкалык формасы болгон. «Бекбекей» короо кайтаруучулардын коомдук – өндүрүштүк милдеттерин аткарууда чоң мааниге ээ болгон эстетикалык элемент. Маселен, түнкүсүн биргелешип кой кароону, жылкы үйүрүн кайтаруу өзүнчө бир оюн-зооктун көрүнүшү катары саналчу.

Оюн-зоокко албетте, чыгармачылык мүнөздүү. Күлкү чакырган сөз кайрыктары, юмор, «ээй!» деген музыкалык ыргак менен аяктаган «Бекбекей» ыры бир туруп адам тиричилигин даңазаласа, бир туруп түнкү кооз табият картинасын көзгө тартат. Ырда «Эчки деген жаныбар, ээгинде жалы бар», «Эчкинин сүтү эрменде, эчки уурдаган шерменде» - деп, эчкинин кандай жаныбар экени сүрөттөлсө, «Койдун сүтү коргошун, койду уурдаган оңбосун» - деп кой сүтүнүн коюлугу сүрөттөлөт. «Ууру келсе урабыз, уруп сууга салабыз, Тебетейин тебебиз, тээп сууга салабыз» деген саптар укканды сөзсүз жылмайтат. Юморсуз оюн-зоок болобу? «Эл көчөрдүн белгиси, Карача каймал буркурайт. Таң атардын белгиси – Тараза жылдыз жаркырайт». «Алты аркар жылдыз батпайбы, Агарып таң да атпайбы» - деген сүрөттөөлөр астрономия сабагынын бир үзүмү.

Коңшу боордош элдерден «Бекбекей» окшогон ыр жанрын кезиктире албайбыз. Кыргыздар менен тарыхый-маданий жана этнографиялык тыгыз алака-катышта болгон казак элинде да кыз-келиндер короо кайтарган элдик ыр жок. Ушундай эстетикалык ажайып көрүнүштөр, мукамдуу обон кайрыктары жылкычылар ыры «Шырылдаңда» да, эмгек ыры «Оп-майда» да бар. Ал эми фольклордун дагы бир жанрынын бири «Бешик ыры». «Бешик ыры» - фольклордун башат - булагы, эне тилибиздин ширин – шербети, алтын казыгы. Ооз эки чыгармачылыктын «төл башы» десек жаңылыштык болбос. Андагы не бир жүрөккө жылуу сезилген салыштыруулардан тышкара, «Алдей, алдей, ак балам, Ак бешикке жат, балам!» деген сөздөрдү коштогон изги, назик обон ар кимдин бала чагын ойго салат. Ата-эненин кадырын көкөлөтүп, алардын алдындагы балалык парзынды капилет эске салат.

Профессионал композиторлор жазган бешик ырларында дал ушул касиеттүү сөздөр, мукам мотив өзөк боюнча турат. Кандай сонун обон жаратышса да эзелки ыргак таңкы чолпон жылдыздай көктө балбылдап жана берет жүрөктө «тыз» эттире берет. Бешик ырлары поэтикалуулугу, ачык элестүүлүгү, чын көңүлдүүлүгү менен айырмаланат.

Аларда наристенин энеси өз баласынын тагдырын алдын ала айткысы келип, уулунун эр жүрөк, чынчыл, акыйкатчыл адам болуп чоңоюшун, ал эми кызынын акылдуу, сулуу, ата-энелерди сыйлаган аялзатынан болушун каалаган. Элдик ыр маданиятынын кыргыз журтчулугунда негизги каада-салтка айланган эң маанилүү бөлүгү үйлөнүү салт ырлары.

Мазмуну жана формасынын ар түрдүүлүгү менен айырмаланган бул жанр кыргыздардын көз карашын, үй-бүлөлүк каада-салттарын жана ырым-жырымдарын чагылдырат. Атап айтсак «Той баштар», «Жар көрүү», өзүнчө эле көчмөн элдин театрлашкан салтанат кечелери. «Секетпай» менен «Күйгөндү» алардан бөлүп кароого болбойт. Бир бүтүндүктөн ажырагыс бөлүкчөлөрү [5, 70-б.]. Тамаша-шаңга толгон мындай тойлор музыкалык-эстетикалык таалим-тарбиясы жагынан асыресе, жаш өспүрүмдөргө, алардын жан дүйнөсүнө жакшы таасир калтырат. Турмуш, жашоо – статикалык, бир калыпта туруучу нерсе эмес. Коом өзгөргөн сайын, анда жашаган адамдар да психологиялык өзгөрүүлөргө дуушарланат. Фольклордук чыгармаларды жашоонун жаңы образына ыңгайлаштырып пайдалануу, боектор кошуп, кызыктуулугун арттыруу зарылчылыгы келип чыгат. Эзелки чыгармачылыкка жаңы чыгармачылык мамиле жасоого неге болбосун. Ушул милдет албетте, мектеп мугалимдерине, айрыкча музыка мугалимдерине жүктөлөт. Учурда кризис жалаң гана экономикага тийип, руханий сфераны кыйгап өткөн жок.

Корутунду

Жыйынтыктап айтканда, фольклордун кайсы формалары болбосун, адабиятпы, кол өнөрчүлүкпү, оюндабы, ырым-жырым, салт-санааларбы, тигил же бул даражада музыка обон коштолот. Таланттуу уюштургуч музыка адамы аларды таасирдүү жеткилең аранжировкалай алат. Мунун өзү жеткинчектердин музыкалык эстетикалык кызыгуусун жаратат. Ал эми, кызыккан улан-кыз өзүндөгү талант-шыкты ойготуп, элибиздин өткөндөгү асыл мурастарына кылдат жана камкор мамиле жасоого үйрөнөт.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Борев Ю. Эстетика.-М., 1988.- 10-бет.
2. Эстетика Аристотеля / Краткий словарь по эстетике [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // <https://estetuka-arustotelua.html>. – Загл. с экрана. 307
3. Заховаева, А.Г. Искусство и его роль в формировании личности [Текст]: дис. ... канд. филос. наук / А.Г. Заховаева. – Иваново, 1999. – С. 137. 105
4. Чернышевский, Н. Полное собрание сочинений [Текст]: в 15-ти т. / Н. Чернышевский. – М.: Гослитиздат, 1949. – Т. 6: Политика. – С. 545. 257
5. Дуйшалиев, К.Ш. Киргизская народная песня [Текст] / К.Ш. Дуйшалиев. – М., 1982. – 70 с. 98

УДК 372.851

Оморов Ш.Д.
п.и.к., доцент ОшМУ
shermamat.omorov@bk.ru
Таибек кызы Бүбүсадагул,
магистрант, ОшМУ

МАТЕМАТИКАНЫ ОКУТУУДА МААЛЫМАТТЫК ТЕХНОЛОГИЯНЫ КОЛДОНУУ

Аннотация: Макалада окутуунун маалыматтык технологиялары жөнүндө түшүнүктү ачыктап берилип жана аны мектептеги окуу процессинде колдонуунун багыттары баяндалды. Маалыматтык технологиялардын каражаттарын комплекстүү

пайдалануунун шарттарында математиканы окутууда инсанга багытталган идеяларды ишке ашыруунун жолдору белгиленген.

Түйүндүү сөздөр: мультимедиа, маалыматтык технологиялар, математиканы окутуу, системалуу программалык каражаттар, окутууну жекечелештирүү.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ МАТЕМАТИКЕ

Аннотация: В статье уточняется понятие информационных технологий в образовании и описываются направления их применения в учебном процессе школы. Выявлены пути реализации личностно-ориентированных идей в обучении математике в условиях комплексного использования информационных технологий.

Ключевые слова: мультимедиа, информационные технологии, обучение математике, системные программные средства, индивидуализация обучения.

THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN TEACHING MATHEMATICS

Annotation: The article clarifies the concept of information technologies in education and describes the directions of their application in the educational process of the school. The ways of implementing personality-oriented ideas in teaching mathematics in the context of the integrated use of information technologies are revealed.

Key words: multimedia, information technology, teaching mathematics, system software, individualization of learning.

Окутуу – бул билимдерди алуунун негизги жолу, ал тажрыйбалуу адамдардын (педагогдор, окутуучулар, насаатчылар ж.б.) жетекчилиги астында билимдер, билгичтиктер менен көндүмдөргө ээ болуу үчүн максаттуу уюштурулган, пландуу жана системалуу ишке ашырылган процесс. Окутуунун салттуу маңызын О.Г.Хомерики системалаштырылган билимдерди педагогдун берүү жана окуучунун өздөштүрүшү үчүн нормативдүү түзүлгөн, катуу регламентацияланган процесс катары ачып берет [1].

Анын түшүнүүсүндө бул билимдер, билгичтиктер жана көндүмдөрдү, ошондой эле таанып-билүү ишмердүүлүктүн жолдорун активдүү өздөштүрүү процессте окуучу башынан эле окутуунун субъекти катары эсептелет. Анын оюу боюнча: «Билим берүү – бул таалим-тарбия гана берүү эмес, бирок окуучунун өзгөчө жеке окуу үчүн ишмердүүлүгү; окутуунун эң негизгиси бул – ар бир окуучунун таанып-билүүсүн жекече мүмкүндүктөрүн ачып берүү менен аларды канааттандырууга зарыл болгон педагогикалык шарттарды аныктоо болуп саналат» [1]. Биз «окутуу» түшүнүгүнө берген аныктаманы пайдаланып, маңызы боюнча бардык окутуунун түрлөрү инсандын өнүгүүсүнө шарттарды түзүү болгондуктан, өнүктүрүүчү жана инсанга багытталган болушун сездик.

Окутуунун маалыматтык технологиясы - деп компьютерлердин жана маалыматтык каражаттардын жардамы менен окутуу процессти оптималдаштырууга багытталган методикалык уюштуруу аракеттердин топтомун атайбыз. Алар бул каражаттарды окутуунун бардык мезгилде үзгүлтүксүз колдонууга, техникалык, программалык, уюштуруучу жана окуу-методикалык камсыздоого негизделип, педагогикалык процессти илимий уюштуруунун маанилүү жана ажырагыс компоненттери болуп саналат.

Г.И.Кириллова жана О.Н.Волик окуу процессте жаңы маалыматтык технологияларды колдонуунун төмөнкү төрт негизги багыттарын белгилешкен:

- телекоммуникациялар,
- тексттик редакторлор жана басма чыгаруу технологияларын колдонуу,
- гипертексттер жана интерактивдүү мультимедиялар,
- компьютердик робототехника [2].

Бул каражаттардын топтомун түзүүнүн актуалдуулугун авторлор алардын жогорку технологиялык мүмкүндүктөрү менен гана негиздешпестен, баарынан мурда окутуунун педагогикалык керектөөлөрү жана анын натыйжалуулугун жогорулатуу, анын ичинде өз алдынча окуу ишмердиктин көндүмдөрүн калыптоо зарылдыгы, окутууда изилдөөчүлүк мамилени ишке ашыруу, сын ой жүгүртүүнү, эмгектин маданиятын ж.б. калыптандырууну белгилешет.

Ошондой эле бул каражаттардын дидактикалык мүмкүнчүлүктөрү каралат: фрагментти көп жолу кайталоо, түшүнүктөр менен элестетүүлөрдү окуу материалдардын ар кандай формалары менен көрсөтүү (графика, түстүү, динамикасы менен ж.б.), моделдештирүүнүн ар кайсыл түрлөрү, берилгендерди кайра иштетүүнү автоматташтыруу ж.б.

Азыркы кезде Кыргызстандын көпчүлүк мектептерде салыштырмалуу заманбап компьютердик техниканын жетиштүү санда камсыз болгондуктан окутуу процесстин дидактикалык мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтет, өзгөчө мультимедия технологияларды ишке ашыруу деңгээли жогорулап жатат (латынча *multum* – көп, *multia* – ой жүгүртүү).

Мультимедиа – бул көп компоненттүү маалыматтык чөйрө, аны үч топко бөлүштүрсө болот: аудиокарта, видеокарта жана тексттик маалымат. Мультимедиа компьютердик системада текстти, үндү, видеокөрсөтүүнү, графиктик сүрөттөөнү жана анимацияны бириктирүүгө мүмкүндүк түзүүчү заманбап компьютердик технология болуп эсептелет. Жыйынтыгында бир эле убакытта адамдын сезиминин бир нече органдарына аракеттенүү болгондуктан окутулган материалды эске тутуусу дээрлик жогорулайт. Мультимедиа – системалар компьютердик окутуу программаларды пайдалануучуларга берилген маалыматты ар кайсы параметрлери боюнча трансформациялоого, лабораториялык стенддердин, түрдүү түзүлүштөрдүн иштөөсүн ж.б. башкарууга мүмкүндүк берет. Мында система пайдалануучунун аракеттерин талдоого, окуучу менен педагогдун ортосунда коммуникацияларды жакшыртууга, окутуу аракеттердин кенен спектрин жүзөгө ашырууга мүмкүнчүлүк камсыздайт. И.В.Роберт өзүнүн изилдөөлөрүндө мультимедиадын аудиокарта менен видеокарта негизги компоненттерин кенен карап чыгып, мультимедиа-продуктарын иштеп чыгуу жана кайра түзүү үчүн керек болгон маалыматты ташуучулар, аппараттык менен программалык каражаттар жөнүндө толук маалыматтарды берген [3]. Мультимедиага көп компоненттүү маалыматтык чөйрөгө жогоруда аталган үч топко аныктама берген, аларды математиканы түздөн-түз жана дистанттык окутууда ыңгайлуу каражат катары колдонсо болот.

Мектептерде окуу процессинде маалыматтык технологияларды колдонуунун азыркы абалын жана мүмкүнчүлүктөрүн талдоосу төмөнкү тыянактарды чыгарууга шарттарды түздү:

- 1) компьютердик технологиялардын чөйрөсүндө окутуу педагогдордун аныкталган кесиптик даярдыкты жана учурдагы маалыматтык технологияларды алар тарабынан тиешелүү баалоону талап кылат;
- 2) мектептерде көпчүлүк учурларда программалык менен усулдук иштелмелер боюнча жеткиликтүү жана системалаштырылган маалыматтар, ошондой эле маалыматтык технологияларга окутуунун методикалык борборлору жетишпейт;
- 3) окуу процессинде маалыматтык технологияларды пайдаланууда аларды колдонуу боюнча кай бир проблемалар пайда болот. *Биринчиси* – компьютердин жардамы менен окутууну билим алуунун башка формалары менен кантип айкалыштыруу керек, мисалы китептер менен Интернетти пайдаланганда. *Экинчиси* – каалаган маалыматтык технология автордун көз карашын жүзөгө ашырат да, түзүмдүн байланыштарынын системасы окуучунун ан-сезимине дээрлик катуу киргизилгендиктен инсандын өнүгүшүнө дайыма эле көмөктөшпөйт;

4) жогоруда аталган көйгөйлөрдү арылтуу үчүн жана маалымат технологияларды жыйынтыктуу колдонууга математика боюнча сабактардын бардык түрлөрүнүн уюштуруу усулдары менен формаларын талдоодон өткөрүү зарыл.

Корутунду

Мектептерде окутууда математикалык билим берүүнүн өзгөчөлүгүн эске алуу менен окуучулардын өз алдынча ишмердигине өзгөчө көңүл бөлүү керек. Окуучулардын өз алдынча ишмердүүлүгү тапшырмаларды жана контролдук иштерди аткарууну, илимий изилдөө иштерди жүргүзүүнү жана модулдар менен жыйынтыктоочу экзамендерге даярданышты камтыйт. Өз алдынча даярдануунун максаты – бул конкреттүү модулга жана экзаменге даярдануу үчүн материалды өздөштүрүү гана болбостон, мурда үйрөнүлгөн же жаңы материалды өздөштүрүүнү пайдалануу менен турактуу өз алдынча ишмердүүлүктү түшүнүш керек.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Хомерики О.Г. Образование, наука, культура в глобальном информационном пространстве. –М., 2008. -235 с.
2. Кириллова Г.И., Волик О.Н. Актуальные вопросы креативного образования как основы развития личности в информационном обществе //Образовательные технологии и общество. 2008, № 11. – С. 74-79.
3. Роберт И.В. Теория и методика информатизации образования (психолого-педагогический и технологический аспекты). – М.: ИИО РАО, 2010.

УДК: 82.2

Максамбек уулу Майрамбек,
магистрант, ОшМУ

“АЛТЫН КЫЗ” ДРАМАСЫ ЖАШООНУ ЧАГЫЛДЫРУУЧУ ОБРАЗ КАТАРЫ

Аннотация: Бул макалада «Алтын кыз» драмасы социалисттик реализмдин талаптарына жана принциптерине жооп бергендиги чагылдырылган. Драматург революциялык өнүгүүнүн ачкычында турмушту көрсөтүүгө умтулуп, кыргыздын ички жерлерин коллективдештирүү учурунда өзү күбө болгон турмуштук окуялардан спектаклге материалдарды тандап, бардыгын көркөм образдар түрүндө жыйынтыктаган.

Түйүндүү сөздөр: драматург, театр, сахна, совет бийлиги, колхоз, лирика, конфликт.

ДРАМА «АЛТЫН КЫЗ» КАК ОБРАЗ ОЛИЦЕТВОРЕНИЯ ЖИЗНИ

Аннотация: В данной статье показано, что драма «Алтын кыз» отвечает требованиям и принципам социалистического реализма. Драматург стремился показать жизнь в ключе революционного развития, отобрал материалы для пьесы из жизненных событий, свидетелем которых он был в период коллективизации кыргызского интерьера, и обобщил все это в виде художественных образов.

Ключевые слова: драматург, театр, сцена, советская власть, колхоз, лирика, конфликт.

DRAMA "ALTYN KYZ" AS AN IMAGE OF THE PERSONIFICATION OF LIFE

Annotation: *This article shows that the drama "Altyn Kyz" meets the requirements and principles of socialist realism. The playwright sought to show life in the key of revolutionary development, selected materials for the play from life events that he witnessed during the period of collectivization of the Kyrgyz interior, and summarized all this in the form of artistic images.*

Key words: *playwright, theatre, stage, Soviet power, collective farm, lyrics, conflict.*

Кыргыз театр искусствосунун үчүнчү этабы 1937- жылдан башталат. Башкача айтканда Ж. Бөкөнбаевдин либреттосуна жазылган композитор В. Власов менен В. Ференин «Алтын кыз» аттуу музыкалуу драмасынын коюлушу Кыргызстан Мамлекеттик театрынын чыгармачылык профилин өзгөрттү. Театр музыкалуу драма жана андан кийин опера жана балет театрына айландырылды. Ошол жылдан баштап республикада элдик таланттарды бириктирген Кыргызстан мамлекеттик филармониясы иштей баштады. Республикалык жаш балдар театрынын чыгармачылык коллективи кеңейтилип, райондордо колхоз, совхоз театрларынын тармагы көбөйдү.

«Алтын кыз» идеялык мааниси менен көркөмдүк сапаты бири-бирин толуктап, кыргыз айылдарында айыл чарбасын коллективдештирүү, Совет бийлигин орнотуу үчүн күрөштү реалдуу көрсөткөн. Бул драманын сынчылары Б. Керимжанова, М. Борбугулов, С. Байгазиев, А. Садыков, С. Искендерова жана башкалар бир добуштан чыгарманын ийгилиги менен өз убагында аткарылганын, ошондой эле мезгилдин талабына жооп берген көркөмдүк деңгээлинин бир топ жогору экендигин белгилешкен.

Айрыкча, драмалык жанр багытында изилдөө иштери менен алектенген С. Байгазиев сахналык мүнөздү, башкача айтканда, коомчулуктун тилектештик реакциясын жарата алганын, музыкалык талаптарга жооп берген чыгарманын жогорку деңгээлин белгилейт. Драманын жыйындысында сюжеттин театралдуулугун жана адаттан тышкары чагылдырылышын алып келген драма. Адабият таануучу жогоруда айтылгандардан башка драманын тексти кыргыз элинин ыр саптарына, канаттуу сөздөргө, макал-лакаптарга, фразеологиялык бирдиктерге бай экендигин баса белгилейт. Элдик оозеки чыгармачылыкка мүнөздүү, ошондуктан көрүүчүгө ушунчалык жакын жана түшүнүктүү болгон керкем чечен речитативдер, аллитерациялар колдонулат.

Драманын көркөм мааниси, биринчи кезекте, фольклордук лириканын, элдик мотивдердин, чындыктын реалисттик чагылдырылышы менен айкалышы жана камтылышына байланыштуу бүгүнкү күндө да өзүнүн маанисин жогото элек. Драмадагы ырлардын фольклордук жаңылышы турмуштун өзү эле ишеничтүү, жандуу көрүнгөн. Бул акындын ийгилиги катары эсептелет. Ж.Бөкөнбаев кыргыз адабиятындагы драматургиянын негиздөөчүлөрүнүн бири болгон. «Алтын кыз», «Балээ» (Каргаша), «Токтогул», «Семетей» пьесаларын жазган, ошондой эле «Айчүрөк» операсынын либреттосунун авторлоштору. 1939-жылы кыргыз искусствосуна арналган биринчи декадада толугу менен анын ырларынан түзүлгөн ораториялар жаңырып, Чоң театрда коюлган үч пьесадан экөө да анын чыгармачылыгына таандык. Мезгилдин талабына ылайык жаңы темалардын зарылдыгынан улам Жоомарт «Алтын кыздын» үстүндө бир топ убакыт аралыгында үзүрлүү эмгектенген.

XX кылымдын 30-жылдарында драматургиянын ийгилигине К.Тыныстановдун «Академиялык кечелер», Ж.Турусбековдун «Ажал ордуна», М.Элебаевдин «Күрөш», «Саринжи-Бөкөй» сыяктуу драмалары себеп болгон. 1939-жылы май айында «Айчүрөк», «Ажал ордуна», «Алтын кыз» чыгармалары кыргыз искусствосунун биринчи декадасында көрсөтүлүп, И.В.Сталин баштаган саясий бюронун мүчөлөрү тарабынан жылуу кабыл алынган.

Кийинчерээк Жоомарт «Өмүр жарыгы» («Өмүр чырагы») аттуу эскерүүсүндө декада кандай өткөнү тууралуу эскерүүлөрүндө белгилеп өткөн: «Мен 1939-жылдын май айын жашоомдогу эң бактылуу ай деп эсептейм. Анткени бул айда улуу Сталинди өз көзүм

менен көрүү бактысына ээ болдум. Ал менин оюnumду башынан аягына чейин көрдү. Демек, бул менин жашоомдо унутулгус окуя жана сөз менен жеткис кубаныч болду. Дал ошол учурда мени каптаган кубанычты, толкунданууну сөз менен, кагаз жүзүндө жеткирүү кыйын» [1, 57-б.].

Ж.Бөкөнбаевдин «Алтын кыз» музыкалык драмасынын Сталин баш болгон саясий бюросунун ийгилиги жана жактырылышынын себеби, автор «Балээ» («Каргаш») чыгармасына салыштырганда, анын «Каргаш» аттуу чыгармасы менен салыштырып, анын ийгилиги үчүн олуттуу күч-аракет жумшаган. «Алтын кыз» драмасы социалисттик реализмдин талаптарына жана принциптерине жооп берген. Драматург революциялык өнүгүүнүн ачкычында турмушту көрсөтүүгө умтулуп, кыргыздын ички жерлерин коллективдештирүү учурунда өзү күбө болгон турмуштук окуялардан спектаклге материалдарды тандап, бардыгын көркөм образдар түрүндө жыйынтыктаган.

Ж.Бөкөнбаев 1925-1926-жылдары педтехникумда (Эл агартуу институтунда) окуп жүргөндө драмалык ийримге катышып, драмалык жанрды өздөштүргөн. Аны менен бирге көптөгөн таланттуу жаш таланттар классикалык драмалык пьесалардын негизинде кыргыз тилиндеги пьесалардын сынамык варианттарынын үстүндө иштөө менен драмалык жанрдын техникасынын башталгыч деңгээлин өздөштүргөн. Кийин алар кыргыз профессионалдык драматургиясынын олуттуу чыгармаларын жарата алышкан. К.Жантөшев, Р.Шүкүрбев, Ж.Турусбеков, Т.Байжиев, Ж.Бөкөнбаев, М.Элебаев, М.Токобаев сыяктуу жазуучулардын галактикасы техникумдун дал ошол драмалык ийриминде пьеса жазуу техникасын өркүндөтүшкөн.

Ошентип, драмалык ийрим кыргыз адабиятынын көптөгөн атактуу инсандары үчүн өзүнчө бир аянтча болуп калды. Белгилүү изилдөөчү Салижан Жигитовдун өткөн кылымдын 20-жылдарындагы өз алдынча уюшулган драмалык-сахналык чыгармалардын мааниси жана ролу тууралуу бүтүмүндө бардык жүйөөлөр бар: ийримдин репертуарын туура түзүү үчүн биринин артынан экинчиси пайда болгон [2, 92-б.].

Көркөм чыгармачылыктын катышуучуларынын ичинен Ж.Бөкөнбаев азыр профессионал драматургга айланганы менен азыркы замандын талабына жооп берген өзгөчө, көркөмдүк деңгээли жогору драмаларды жарата алган жана бүгүнкү күнгө чейин бар. Ж.Бөкөнбаевдин драмасынын стилиндеги чыгармалардын ичинен «Алтын кыз» аттуу музыкалык драмасы талкууга, кылдат изилдөөгө татыктуу. Акыныбыздын чыгармачылык жолун изилдеген адабий сынчы Б.Керимжанова драмага байланыштуу төмөнкүдөй пикирин билдирген: «Ырда ишке ашпай калган нерсени драмалык жанрга кайрылуу аркылуу ойду ийгиликтүү жеткирүүгө болот, элге жана көрүүчүгө күчтүүрөөк таасир этет» [1, 57-б.].

Адабиятчы М.Борбугуловдун классификациясы боюнча «Драма (көз караш маанисинде) турмуштук драма, лирикалык драма, психологиялык драма, социалдык драма ж.б.у.с. [3.]. Драмалар 1920-40-жылдар турмуштук жана социалдык деп классификациялоого болот, анткени ал мезгилде негизинен элдин турмушун жана социалдык абалын чагылдырган чыгармалар жаралган. Мына ушуга байланыштуу талкууланып жаткан драманы коомдук деп атоого туура болор эле. Анткени драмада эски менен жаңы замандын ортосунда күрөшүп жаткан элдин турмушу, абалы сүрөттөлөт.

Филология илимдеринин доктору, профессор С.Байгазиевдин изилдөөлөрүнө дагы кайрыла турган болсок, төмөндөгүлөрдү табабыз: “Алтын кыз” – социализмдин жеңишинин, Кыргызстандагы колхоздук курулуштун башааты. «Алтын кыз» музыкалык драмасын жаркын коомдук маанайга, улуу оптимизмге, социализм үчүн күрөштүн каардуу эрдигине сугарылган кайталангыс жеңиш пафосуна арналган романтикалык драма деп атоого болот» [4.]. Драманын предмети иш-аракет - бир же бир нече адамдар кандайдыр бир конкреттүү максатка жетүү үчүн бардык күч-аракетин жумшашат.

Драма сахнада аткаруу үчүн жазылгандыктан, сахнанын өзгөчөлүктөрү эске алынат. «Драматургияда адамды толук таанып-билүү үчүн анын кыймыл-аракетин, сезимин, сөзүн

угуп, ээрчүү зарыл» [5]. Жашоодо жана адабиятта конфликттердин үч түрү көбүнчө кездешет. Алардын бири коомдук түзүлүш менен каармандардын ортосундагы конфликт. Конфликттин мындай түрү өткөн кылымдын 20-40-жылдарындагы кыргыз адабий чыгармаларынын көбүндө кездешет». К.Тыныстановдун «Жаңыл Мырза», М.Элебаевдин «Узак жол», Ж.Турусбековдун «Ажал ордуна», Ж.Бөкөнбаевдин «Алтын кыз» жана башка чыгармалар конфликттин ушул түрүнө негизделген.

Алардын ичинен Ж.Бөкөнбаевдин «Алтын кыз» драмасынын конфликтти коомдогу эки күчтүү лагердин, Совет бийлиги жана колхоздук чарбаларды түзүү үчүн жан-дили менен ооруган эмгекчилердин күрөшүнөн туруп, образ түрүндө берилген. Башкы каармандар Чынар, Жапар жана Кузнецов жана жаңы түзүмдөрдүн каршылаштары – басмачылар болгон. Конфликт драманын стилинде өзгөчө роль ойнойт жана өзгөчө курч мүнөздө болот. Конфликтсиз бир да драма жазылып, сахнада жандана албайт. Драмада конфликт кагылышуу (латын тилинен) деп аталат. Адабият таануучу М.Борбугулов белгилегендей, эпикалык жана лирикага салыштырмалуу адабиятта драмалык негиз үчүн конфликт өзгөчө роль ойнойт.

Ар кандай адабий чыгармаларда сюжеттин өнүгүшүндө конфликт тигил же бул ролду ойносо да, дал драмада конфликт драмалык иш-аракеттердин өнүгүшүнүн негизги булагы, каармандарды ачуунун негизги куралы болуп саналат. Жашоо менен болмуштун кыймылдаткычы – конфликт, карама-каршы күчтөр, түшүнүктөр, күрөш башка нерселер сыяктуу эле тынымсыз агып, кыймылда, өнүгүүдө, маанисин, көрүнүшүн, табиятын, көрүнүштөрүн өзгөртүп турат.

Буга далил катары байыркы дүйнөдөгү адам менен Эсхилдин сокур тагдыры («Эдип Рекс»), Шекспирдин ишенчээктиги менен кара ниеттиги («Отелло»), башкаруучу Пушкиндин акылы менен абийиринин ортосундагы карама-каршылыктарды мисал кылууга болот. Бийликке абийирсиз келген («Борис Годунов») ж.б. Адабиятта «позитивдүү баатыр», «терс баатыр» деген түшүнүктөр бар. Аты айтып тургандай, «позитивдүү каарман» жашоонун жакшы, жаркын жана позитивдүү жактарын чагылдырат. Андай баатырга автор оң маанай көрсөтөт.

Социалисттик реализмдин эстетикасында жакшы каарман проблемасы борбордук проблема катары каралып, ага теориялык жактан да, практикалык жактан да көп көңүл бурулган. Социалисттик реализм адабиятында коммунисттик коомдун идеалын көрсөтүүгө багытталган коммунисттин позитивдүү образын түзүү жазуучунун ардактуу жана зарыл милдети катары эсептелген. 1963-жылы Ч.Айтматов «Биринчи мугалим» повести боюнча минтип жазган: «Ооба, мен адабиятка биздин жакшылык концепциябызды орнотуп, жан-дили менен революциялык ишке жан-дили менен берилген коммунисттин образын ан-сезимдүү идеалдаштыргым келди. Бул образды бүгүнкү күндүн көзү менен кароого аракет кылдым, жаштардын өлбөс-өчпөс аталарын эске салгым келди» [6, 91-б.]. Чынында, көбү жаза да, окуй да албаган ошол кездеги муун үчүн драма жанры актуалдуу болчу. Анткени, бул жанрдагы диалогдун, сахнадагы аткаруунун өзгөчө таасири бар экенин баары билет. «Алтын кыз» пьесасында идеялык мааниси, көркөмдүк сапаты бири-бирин толуктап, кыргыз айылдарында айыл чарбасын коллективдештирүү, Совет бийлигин орнотуу үчүн болгон күрөштү реалдуу көрсөткөн.

Бир сөз менен айтканда, саналып өткөн артыкчылыктар үнсүз ансамблди түзүп, сахнада музыканын коштоосунда көрүүчүлөргө эстен кеткис таасир калтыра алышкан. Ушундай эле ойду филология илимдеринин кандидаты С.Искендерова да Ж.Бөкөнбаевдин чыгармачылыгына фольклордук таасири тууралуу айтып жатып: Автор «Алтын кыз» драмасын да элдик лирика менен шайкеш улан-кыздардын ырлары менен ачат. Ошентип, чыгармада башынан аягына чейин баатырлардын ырлары да, Чынар да, башка каармандар да элдик мотивдин стилинде угулуп турат.

Корутунду

Жыйынтыктап айтканда, чындык эч кандай чыгарманын кемчилиги эмес, тескерисинче, ошол кездеги жаштардын турмушуна, турмушуна өзгөчө көрк берип, каармандардын кулк-мүнөзүн ачууга шарт түзөт. Чынында ошол доордун жаштары азыркы профессионал ырчылардын тили менен ырдаса мөөрдөй угулат, башкача ырдай алмак эмес. Ошон үчүн драмадагы ырлардын үнүн улуттуулугу турмуштун өзү эле ишеничтүү, жандуу көрүнгөн.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Керимжанова Б. Творческий путь поэта. Ф., 1960. 57 с.
2. Жигитов С. Кыргызская литература 20–х годов. С. 91–92.
3. Борбугулов М. Возникновение и развития киргизской драматургии. Дисс. докт. Фил. наук. Ф., 1966
4. Байгазиев С. Производное от пролетатной эстетики и фольклорной поэтики. В книге. Образцовая жизнь, неугасаемый талант. Б., 2003.
5. Белинский В. Г. Собр. соч. в 3 т. т. 1, 1984..
6. Айтматов Ч. В соавторстве с землей и водой. Ф., «Кыргызстан», 1978. 91 с.

УДК: 37.02

Турдубаева Зура
улук окутуучу, ОшМУ
Ахмедова Рано
магистрант, ОшМУ

КӨРКӨМ БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАШ МУУНДАРДЫ ЭСТЕТИКАЛЫК ТАРБИЯЛООНУН БУЛАГЫ КАТАРЫ

Аннотация: Бул макалада эстетикалык тарбия окуучуларда көркөм кол өнөрчүлүктү өнүктүрүү аркылуу үй-бүлөгө, улуттук маданиятка, аймакка таандык болуу сезимин калыптандыруу өбөлгөрү чагылдырыган Көркөм кол өнөрчүлүктү окутуунун илимий-теориялык негиздерин иштеп чыгуу үчүн бир катар методологиялык идеяларды жана теорияларды талдоо зарылдыгы каралган. Бул билим берүүнү гумандаштыруу жана демократиялаштыруу процесстери ар кандай типтеги билим берүү мекемелеринин пайда болушуна өбөлгө болгондугу менен түшүндүрүлөт, алардын ишмердүүлүгү окуучулардын билим берүү, кесиптик даярдоо, көркөм-эстетикалык керектөөлөрүн ишке ашырууну камсыз кылуучу шарттарды түзүүгө багытталган.

Түйүндүү сөздөр: тарбия, көркөм, эстетика, гумандуулук, адеп, чыгармачылык.

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК ИСТОЧНИК ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

Аннотация: В данной статье рассматривается необходимость анализа ряда методологических идей и теорий для разработки научно-теоретической основы обучения декоративно-прикладному искусству, отражающей формирование чувства принадлежности к семье, национальной культуре и региону через развитие искусства и ремесла. Это связано с тем, что процесс гуманизации и демократизации образования привел к появлению различных типов образовательных учреждений, деятельность которых направлена на создание условий для реализации образовательных, профессиональных, художественно-эстетических потребностей обучающихся.

Ключевые слова: образование, искусство, эстетика, человеколюбие, нравственность, творчество.

ART EDUCATION AS A SOURCE OF AESTHETIC EDUCATION OF THE YOUNGER GENERATION

Annotation: This article discusses the need to analyze a number of methodological ideas and theories to develop a scientific and theoretical basis for teaching arts and crafts, reflecting the formation of a sense of belonging to a family, national culture and region through the development of art and craft. This is due to the fact that the process of humanization and democratization of education has led to the emergence of various types of educational institutions, whose activities are aimed at creating conditions for the implementation of educational, professional, artistic and aesthetic needs of students.

Key words: education, art, aesthetics, philanthropy, morality, creativity.

Көркөмдүк тарбия адамга көркөм өнөр аркылуу максаттуу таасир этүү процесси катары каралат, мунун аркасында окуучулардын эстетикалык сезимдерин жана табитин, искусствого болгон сүйүүсүн, аны кабыл алуу, түшүнүү, андан ырахат алуу, чыгармачылыкта жаратуу жөндөмдөрүн калыптандыруу. Искусство, мумкун болсо, аларда көркөмдүк жана чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүнүн чыгармачылык процесси. Эстетикалык тарбиянын жана көркөм өнөрдүн жардамы менен көркөм тарбия берүүнүн жалпы системасында көркөм кол өнөрчүлүк маанилүү роль ойнойт. Ал жалпы искусствонун бир бөлүгү катары да, көркөм чыгарма катары да каралат.

Эмгекке тарбиялоонун биринчи жана башкы максаты – мектеп окуучуларын эмгекти сүйүүгө тарбиялоо. Эмгектин бардык түрлөрү инсандын гармониялуу өнүгүшүнө кызмат кылууга тийиш, В. Сухомлинский. «Жүзү жок, ишке кайдыгер, алар айткандай, эч нерсеге жан тартпаган бир дагы адам болбошу керек. Ар ким эле илимпоз, жазуучу, сүрөтчү боло бербейт, демек, ар бир адам өз ишинде сүрөтчү болушу керек – бул инсандын ар тараптуу өнүгүүсүнүн эң маанилүү шарты» [1,240-б.].

Б.М. Йемен эстетикалык жана көркөм тарбия маселелерине кенири токтолгон, ал искусствого башкы ролду берет. Жетекчи катары ал көркөм ишмердүүлүктүн ар кандай түрлөрүн өнүктүрүү аркылуу инсанды чыгармачылык менен өнүктүрүү милдетин алдыга коёт. Ал окуучулардын көркөм өнөрүн өстүрүү сабакта гана жүргүзүлбөшү керектигин баса белгилейт. Класстан тышкары жана мектептен тышкары мекемелердин (кружоктордогу жана студиялардагы класстар) иши ушул максатты ишке ашырууга багытталышы керек [2, 225-б.].

Е.В. Квятковскийдин идеясы өсүп келе жаткан муундарды көркөм билим берүүнүн тийиштүү деңгээлине тарбиялоо. Жалпы билим берүүнүн мазмунун түшүнбөй туруп, кошумча билим берүү концепциясын кароого болбойт. Педагогика илиминде билим берүүнүн мазмуну билимдердин, билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн жыйындысы катары каралат. Б.Симондун ою боюнча, тарбия – бул процесс же процесстердин жыйындысы, бул процесстин жүрүшүндө бала чоңдор тарабынан багытталган өзүнүн ишмердүүлүгүнүн натыйжасында белгилүү бир жөндөмдүүлүктөрдү, шыктарды жана жөндөмдөрдү калыптандырат.

Көркөм-эстетикалык багыттагы кошумча билим берүү мекемелеринде балдарга билим берүүнүн жана тарбиялоонун мазмунунун негизин окуучулардын таанып билүү, чыгармачылык, көркөм, эмгектик активдүүлүгү түзөт. Билим берүүнүн жана тарбиялоонун мазмунунун өзгөчө маанилүү компоненттери деп атоого болот: адамзаттын жалпы руханий тажрыйбасын сактоо, түрдүү маданияттар менен элдердин ортосундагы диалог; балдардын көркөм-техникалык чыгармачылык негиздерин өздөштүрүү; жалпы жана улуттук көркөм маданияттын материалдык жана руханий баалуулуктары менен

таанышуу, кайра жаратуу, чыгармачылык ишмердүүлүктө кайра чыгаруу аркылуу тааныштыруу.

Дидактик окумуштуулар Н.М. Скаткин, В.В. Краевский, И.Я. Лернер жана башкалар билим берүүнүн негизги глобалдык максаты «адамзат топтогон коомдук тажрыйбанын негиздерин жаш муундарга өткөрүп берүү» деп эсептешет жана бул тажрыйбанын төрт элементин аныкташат: 1) жаратылыш, адам, техника жөнүндө билим; 2) иш-аракеттин жолдорунун тажрыйбасы (жөндөмдөрү); 3) чыгармачылык иш тажрыйбасы; 4) дүйнөгө, өзүнүн ишмердүүлүгүнө эмоционалдык жана баалуу мамиленин тажрыйбасы.

Б.М. Йеменский мындай деп жазган: «Билим берүүнүн мазмуну коомдук тажрыйбанын негиздерин өздөштүрүү үчүн түзүлгөн, ошондуктан аны анын курамынан гана билүүгө болот: билим берүүнүн мазмуну бүтүндөй коомдук тажрыйба сыяктуу эле элементтерден турушу керек. Бардык окуу предметтери боюнча программаларда жана окуу китептеринде мазмундун бардык түрлөрүнүн формаларын табуу зарыл» [3, 192-б.].

Көркөм эмгек коомдук педагогикалык адабияттарда жалпы эмгектик тарбиянын бир бөлүгү катары эстетикалык тарбиянын жана эмгекке тарбия берүүнүн зарыл, ажырагыс бөлүгү катары каралат. В. Сухомлинский. «Эмгекке болгон мамиле, адамдын руханий жашоосунун эң маанилүү элементи. Эмгек процессинде эмгекчилдик тарбияланат деп айтуу жетишсиз.

Эмгекчилдик адеп-ахлактык мүнөздүн эң маанилүү белгиси катары руханий турмуш процессинде да интеллектуалдык, эмоционалдык жана эрктүү болууга тарбияланат. Аз ойлонуп, аз түйшүк тарткан адам эмгекчил боло албайт. Адам канчалык акылдуу болсо, анын сезимдери ошончолук байып, эрки ошончолук күчтүү болсо, анын эмгек ишмердүүлүгүнүн ар кандай түрлөрүнө ыктоосу ошончолук жаркын көрүнөт» - деп жазган [4, 71-б.].

Мугалимдердин, психологдордун көптөгөн илимий булактарында жана практикада далилденгендей, кол өнөрчүлүк ар кандай материалдардын сапаттарын эң натыйжалуу өздөштүрүүгө, пропорция, ритм, мейкиндик мамилелерин, сызыктар сезимин өнүктүрүүгө мүмкүндүк берет. Мында колду тез, так жана ишенимдүү кыймылдатуу, эмгек процессинде аларды координациялоо көндүмдөрү калыптанат. Бала кезинде искусство баланын оюнунун ажырагыс бөлүгү болуп саналса, колдун чыгармачылык аракети эң чоң деңгээлде чыгармачылык кубаныч сезимин ойготот.

Е.В. Квятковский искусствосуз мектепти гумандаштыруу жана гумандаштыруу, руханий, адеп-ахлактык, эстетикалык жактан өнүктүрүү, окуучулардын көркөм табитин, кызыкчылыктарын, керектөөлөрүн, идеалдарын калыптандыруу милдеттерин аткаруу мүмкүн эмес. Негизги көркөм окуу үй-бүлөнүн, мектептин жана мамлекеттик органдардын катышуусу менен комплекстүү түрдө жүргүзүлүүгө тийиш, ийримдерде, студияларда ж.б. Мындан тышкары, «бүгүнкү күндө жогорку класстардын окуу пландарында сүрөт искусствосу, музыка, театр жана кинонун жоктугу аларга класстан тышкаркы иштерде көңүл буруу менен толукталууга тийиш» деп эсептейт [5, 110-б.].

Эстетикалык маданият адамдын жаратылышты жана коомдук турмушту «сулуулуктун мыйзамдары боюнча» өздөштүрүү жана өзгөртүүнүн жалпы же жетектөөчү, негизги жөндөмү менен мүнөздөлөт. Көркөм маданият кененирээк эстетикалык маданияттын өзгөчө бир бөлүгү болуп саналат. Көркөм маданият адамдын коомдук трансформациялык ишмердүүлүгүнүн конкреттүү сезимдик репрезентацияларда – образдарда ишке ашырылышы мүмкүн болгон спецификалык жалпылоосун камтыйт, алар руханий турмуштун топтолгон тажрыйбасын муундан-муунга өткөрүп берип, көркөм образдарда, мифтерде, символдордо же белгилер менен бекемделген.

Эстетикалык тарбиянын милдети – алган билимдеринин жана көркөм-эстетикалык кабылдоо жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүнүн негизинде адамдын эстетикалык маанидеги предметтерди жана кубулуштарды эмоционалдык жактан сезүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылган социалдык-психологиялык сапаттарды калыптандыруу, алардан ырахат алуу.

Инсанды активдүү жаратуучуга, эстетикалык баалуулуктарды жаратуучуга айландыруучу сапаттарды, керектөөлөрдү жана жөндөмдөрдү тарбиялоо, өнүктүрүү.

Адам искусствого муктаж болуп төрөлбөйт. Бул муктаждык адам болуу процессинде калыптанат. Биринчиден, бул искусствонун тигил же бул түрүнүн тилин өздөштүрүү, анын чыгармаларын кабыл алуу жана ар кандай искусствону өз алдынча практикалык жактан өнүктүрүү үчүн зарыл болгон көндүмдөргө ээ болуу. Инсандын руханий өнүгүүсүндөгү тарбиянын жетектөөчү ролун З.И. Равкин мындай белгилейт: «Бул билим берүү өзүнүн массалык мүнөзү жана системалуу мүнөзү боюнча өсүп келе жаткан муундарды мектептердин ар кандай түрлөрү менен камтыгандыктан, жалпы адамзаттык маданияттын түпкү баалуулуктарын калыптанып келе жаткан жаңы коомдук аң-сезимдин чөйрөсүнө «которушат», демек, рухий турмушта, экономикада жана саясатта болуп жаткан процесстер» [6, 39-б.].

Эстетикалык тарбия теориясынын өнүгүүсүнүн азыркы этабында адамдын аң-сезимин жана жүрүм-турумун калыптандыруудагы анын функцияларын бөлүп көрсөтүү зарыл. Ал жаратылыштын, турмуштун, эмгектин, искусствонун, материалдык мамилелердин таасири астында ар түрдүү иш-аракеттерде ишке ашырылат. Бул кенен мааниден тышкары эстетикалык тарбиянын тар мааниси адамда эстетикалык сапаттарды: муктаждыктарды, билгичтиктерди, табитти, эстетикалык кабыл алууну калыптандыруунун максаттуу процессин камтыйт, алар адамдын эстетикалык өнүгүү процессинин эң маанилүү бөлүгү болуп саналат.

Эстетикалык тарбия окуучуларда көркөм кол өнөрчүлүктү өнүктүрүү аркылуу үй-бүлөгө, улуттук маданиятка, аймакка таандык болуу сезимин калыптандырууга өбөлгө түзөт. Көркөм кол өнөрчүлүктү окутуунун илимий-теориялык негиздерин иштеп чыгуу үчүн бир катар методологиялык идеяларды жана теорияларды талдоо зарыл. Бул билим берүүнү гумандаштыруу жана демократиялаштыруу процесстери ар кандай типтеги билим берүү мекемелеринин пайда болушуна өбөлгө болгондугу менен түшүндүрүлөт, алардын ишмердүүлүгү окуучулардын билим берүү, кесиптик даярдоо, көркөм-эстетикалык керектөөлөрүн ишке ашырууну камсыз кылуучу шарттарды түзүүгө багытталган.

Ушуга байланыштуу гимназиялар, лицейлер, билим берүү борборлору, мектеп-комплексер, искусство мектептери, жалпы жана башталгыч көркөм-эстетикалык тарбиянын бири-бирин толукташын, көркөм-эстетикалык тарбиянын жана мектеп окуучуларын тарбиялоонун биримдигин, окуу-тарбия процессин эстетикалаштыруу.

Бирок кошумча билим берүүнүн шарттарында окуучуга багытталган окутуу системасын өнүктүрүү али атайын илимий изилдөөнүн предмети боло элек, анткени мунун алдында, албетте, эстетикалык мазмунду аныктоо үчүн аналитикалык жана проективдүү изилдөө иштери жүргүзүлүшү керек. Натыйжада педагогикада кыска жобо калыптанган – эстетикалык тарбия жашоодогу жана искусстводогу сулуулукту кабыл алуу, түшүнүү, баалоо жана жаратуу жөндөмдүүлүгүн тарбиялоо деп түшүнүлөт.

Корутунду

Жалпысынан караганда, руханий жана эстетикалык маданиятты тарбиялоонун фактору катары эстетикалык тарбиянын кайра жаралышы анын мазмуну илимий негизинде каралса, б.а. классикалык эстетикалык теорияга кайтуу, маданияттардын диалогу, гумандаштыруу, эстетикалык теорияларды өнүктүрүүгө тарыхый мамилени ишке ашыруу жана эстетикалык тарбияны долбоорлоодо колдонуу. Бул жалпы адамзаттык баалуулуктарга багыт алуу, жалпы адамзаттык баалуулуктарга болгон кызыгууну кайра жаратуу, азыркы мезгилде эстетиканы гумандаштыруу.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Сухомлинский В.А. Мудрая власть коллектива / В.А. Сухомлинский // Методика воспитания коллектива / Пер. с укр. Н. Дангуловой. - М.: Молодая гвардия, 1975. - 240 с.
2. Неменский Б.М. Мудрость красоты: о проблемах эстетического воспитания: Книга для учителя / Б.М. Неменский. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Просвещение, 1987. - 255 с., ил.
3. Неменский Б.М. Распахни окно / Б.М. Неменский. - М.: Молодая гвардия, 1974. - 192 с.
4. Сухомлинский В.А. Духовный мир школьника / В.А. Сухомлинский. - М.: Учпедгиз, 1961. - С. 71.
5. Опыт разработки концепции воспитания / Под ред. Е.В. Бондаревской. - Ч. I—II. - Ростов н/Д., 1993. - 112 с.; 110 с.
6. Евладова Е.Б. Дополнительное образование: содержание и перспективы / Е.Б. Евладова, Л.А. Николаева // Педагогика. -1995.-№5.-С. 33-39.

УДК: 745/749

Жумабек уулу Сыдыкбек
магистрант, ОшМУ

ЭЛДИК КОЛ ӨНӨРЧҮЛҮК ИСКУССТВОНУ КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ФАКТОРУ КАТАРЫ

Аннотация: Бул макалада элдик көркөм кол өнөрчүлүктүн салттарын өздөштүрүүнүн өтө эффективдүү фактору болуп көркөм кол өнөрчүлүк жана көркөм кол өнөрчүлүк чеберлеринин көп кылымдык тажрыйбасы, ата-бабалардан калган буюмдардын тарбиядагы ролу чагылдырылган. Курчап турган чындыкты объективдүү жана ошол эле учурда субъективдүү, чыгармачылык менен кабыл алуу психологиялык жөндөмдүүлүгү пайда боло баштагандан тартып бала күнүмдүк, күнүмдүк гана эмес, чыгармачылык, эвристикалык иш-аракеттерди да стихиялуу түрдө үйрөнөт.

Түйүндүү сөздөр: кол өнөрчүлүк, тарбия, эстетикалык, дидактикалык, педагогика, гармония.

КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ НАРОДНЫХ ПРОМЫСЛОВ

Аннотация: В данной статье отражен многовековой опыт мастеров и ремесленников, роль продуктов предков в воспитании, что является весьма действенным фактором в овладении традициями народного декоративно-прикладного искусства. С момента развития психологической способности воспринимать окружающую действительность объективно и в то же время субъективно, творчески ребенок спонтанно обучается не только бытовой, бытовой, но и творческой, эвристической деятельности.

Ключевые слова: ремесла, образование, эстетика, дидактика, педагогика, гармония.

AS A FACTOR IN THE FORMATION OF FOLK CRAFTS

Annotation: This article reflects the centuries-old experience of craftsmen and artisans, the role of ancestors' products in education, which is a very effective factor in mastering the traditions of folk arts and crafts. Since the development of the psychological ability to perceive the surrounding reality objectively and at the same time subjectively, creatively, the child spontaneously learns not only everyday, everyday, but also creative, heuristic activities.

Key words: crafts, education, aesthetics, didactics, pedagogy, harmony.

Коомдун өнүгүүсүнүн азыркы мезгили элдердин тарыхый жана эстетикалык мурастарына болгон кызыгуусунун интенсивдүү өсүшү менен мүнөздөлөт. Бул тенденцияда жалпы адамзаттык жана маданий мурастарды гармониялуу айкалыштыруу, улуттук көркөм тажрыйбаны жемиштүү пайдалануу, мектепте окуучулардын визуалдык жана көркөм жана чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүнүн эстетикалык-дидактикалык критерийлеринин системасы, жалпы билим берүү тармагындагы дисциплиналарды окутууда терең маселеге айланган.

Миңдеген жылдар бою турмуштук практикада элдик педагогикада аймактык жана этникалык өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен окуучуларды адеп-ахлактык тарбиялоонун жана жалпы эстетикалык тарбия берүүнүн тарыхый калыптанган методдору менен терең тааныштыруу үчүн олуттуу жана өтө жемиштүү чыгармачылык потенциал топтолгон. Эң прогрессивдүү көп жылдык байкоолор көрсөткөндөй, дидактикалык системасы биринчи кезекте элдик ыкмаларга, үй-бүлөлүк, мектептик жана салттуу коомдук тарбиялоонун формаларына жана методдоруна негизделген окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүдө оптималдуу натыйжаларга жетишилип келген.

Мында гуманитардык билим берүүнүн теориялык тажрыйбасы менен ар бир окуучуга мүнөздүү болгон аймактык эстетикалык жүктү билгичтик менен жемиштүү айкалыштырууга, көрүү жана чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүдө, элдик кол өнөрчүлүктү билүүдө билгичтик менен колдонууга тийиш.

Ар бир адамдын тажрыйбасы улуу муундан кичүү муунга моралдык жана көркөм-эстетикалык тажрыйбаны өткөрүп берүү менен тыгыз байланышта. Баштапкы этап, өзгөчө улуттук аймактар үчүн, үй-бүлөлүк тарбия жана конкреттүү учурларда окутуу болуп саналат. Келечекте бала сөзсүз түрдө жалпы билим берүүчү (же атайын) окуу жайына – мектепке, колледжге ж.б. билим алышат.

Демек, эркек балдар физикалык жактан көп күч-аракетти талап кылган кол өнөрчүлүк менен алектениши керек - жер айдоо, мал жаюу, үй-бүлөлүк салттуу кол өнөрчүлүк олуттуу физикалык күчтү талап кылат. Кыздар, өз кезегинде, күнүмдүк баалуулуктарды тымызын кабыл алышат. Алгачкы аял психологиясына мүнөздүү болгон айрыкча, килем токуучулук, саймачылык сыяктуу эмгектерде ийкемдүүлүк, кылдаттык, тактык сапаттарга ээ болушат [1, 40-б.].

Предметтик мугалимдердин, ата-энелердин, улуу муундун өкүлдөрү алгач дени сак коомчулукка негизделген балдардын түздөн-түз ишмердүүлүгүнүн берилген шарттарында тарбиялоонун жана окутуунун оптималдуу ыкмаларынын түдүү формаларын аныктоосу зарыл. Элдик педагогиканын баштапкы позициялары мурунку муундардын жоголуп кеткен салттарын аягына чейин кайра жандандырууга жардам берет.

Окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүдө жеке элдик көркөм кол өнөрчүлүктүн жергиликтүү өзгөчөлүктөрүн кылдаттык менен карап чыгуу зарыл. Элдик педагогиканын тажрыйбасын эске алуу менен элдин оригиналдуу педагогикалык маданиятынын потенциалын пайдалануу аркылуу берилген көркөм-эстетикалык тарбия берүүнүн эң эффективдүү оптималдуу негизи боло алат.

Элдик көркөм кол өнөрчүлүктү окутуу жана үйрөнүү көркөм жана декоративдик искусствонун объектилеринин циклинин башка дисциплиналары менен тыгыз логикалык жана таанып-билүүчү байланышта кароо зарыл. Окуучулар ээ болууга тийиш болгон билимдердин жана көндүмдөрдүн комплекси элдик оюм-чийимдин мотивдерин билүү, композицияны туура сезүү жана буюмдарды жасоодо техника менен технологияны билгичтик менен колдонууну камтыйт.

Элдик көркөм кол өнөрчүлүктүн тарбиялык-педагогикалык потенциалын ишке ашыруунун маанилүүлүгүн жана мектеп окуучуларынын чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн калыптандырууда мурунку муундардын тажрыйбасын пайдалануу зор жетишкендиктерге алып келет.

Эмгек ар бир элдин салттуу элдик педагогикасынын эң маанилүү тарбия жана окутуу каражаты болуп саналат. Эмгек тарбиясына арналган сабактарда тажрыйбалуу мугалим окуучуларга декоративдик-прикладдык искусствонун элдик чеберлеринин областтык да, республикалык да, ал тургай дүйнөлүк масштабда да таанылган чыгармачылык үлгүлөрүн өтө эффективдүү көр-сөткүч катары пайдалануу максатка ылайыктуу. Буюм менен аналитикалык таанышуунун жүрүшүндө ар бир жеке устанын жекече топтогонуна, ошондой эле элдик эстетикалык идеалдарга, чыгармачылык принциптерге жана алгач өздөштүргөн практикалык көндүмдөрүнө басым жасоо зарыл [2, 40-б.].

Элдик декоративдик-прикладдык искусствонун чеберлеринин (алар элдик этикалык принциптер менен эстетикалык идеалдардын органикалык жана гармониялуу айкалышынын ишке ашкан натыйжасы экендигин кошумчалайлы) чыгармаларынын эң жогорку эстетикалык артыкчылыгынын далили катары мугалим эске ала алат жана эске алышы керек. Алтын жана күмүш жип менен кездемеге сайма сайган уста катары жалпыга таанылган элдик усталардын, сүрөтчүлөрдүн, декоративдик-прикладдык искусствонун чыгармачылык тажрыйбасын эске алуу.

Элдик көркөм кол өнөрчүлүктүн салттарын өздөштүрүүнүн өтө эффективдүү фактору болуп көркөм кол өнөрчүлүк жана көркөм кол өнөрчүлүк чеберлеринин көп кылымдык тажрыйбасы, ата-бабалардан калган буюмдарды көрсөтүү болуп саналат. Курчап турган чындыкты объективдүү жана ошол эле учурда субъективдүү, чыгармачылык менен кабыл алуу психологиялык жөндөмдүүлүгү пайда боло баштагандан тартып бала күнүмдүк, күнүмдүк гана эмес, чыгармачылык, эвристикалык иш-аракеттерди да стихиялуу түрдө үйрөнөт.

Элдик маданиятты патриоттук, руханий, адеп-ахлактык, этномаданий, көркөм, эстетикалык жана экологиялык тарбиялоонун мазмундуу негизи катары органикалык түрдө айкалыштыруу зарыл.

Жетиштүү эффективдүү эстетикалык, ошондой эле жемиштүү тарбиялык жана этикалык потенциал катары, анткени бул иш-аракеттер улуунун авторитетин олуттуу түрдө жогорулатып, кичүү баланын кесипке, ата-эненин күнүмдүк ишмердүүлүгүнө кызыгуусун активдештирет. Улуттук тарыхый жактан калыптанган салттуу аймактардын, бул элдик педагогикасы эмгектеги этикалык жана эстетикалык тарбиянын узак мезгил ичинде калыптанган [3, 13-б.].

Ар кандай ыкмалар мугалимге иш жүзүндө түгөнгүс материалды жана аларды педагогикалык жана окутуу процессинде азыркы улуттук мектеп методдору менен гармониялуу айкалыштыруу үчүн эффективдүү, жемиштүү негизди берет. Ал эми тарыхый, ландшафттык, этникалык жана маданий жактан ар бир айыл – бул салыштырмалуу локалдык жактан жабык комплекс, түптөлгөн, гармонияланган салттуу, кылымдар бою далилденген жана реалдуу дүйнө, байыртан бери келе жаткан кесиптер жана адистиктер муундан-муунга өтүп, элдик салттарынын тарбиялык потенциалынын баа жеткис тажрыйбасын сактап келет.

Элдик көркөм кол өнөрчүлүктүн эстетикалык негиздерин кылдаттык менен сактоо жана кылдат изилдөө окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн ар тараптуу өнүктүрүүнүн зарыл жана эффективдүү фактору катары каралууга тийиш.

Азыркы өсүп келе жаткан муун биздин алыскы ата-бабаларыбыздын жыгач жана таш архитектурасында, тиричилик буюмдарында, көркөм кол өнөрчүлүктүн техникасында, технологияларында чеберчилигинде чагылдырылган. Ар бир элдин чеберлеринин мурасы баалуу гана эмес, татыктуу түрдө улуттун байлыгы болуп саналат.

Этномаданий тарбиялоо, өсүп келе жаткан муундарды элдик каада-салттар менен тааныштыруу билим берүүнүн маанилүү максаттарынын бири катары каралышы мүмкүн. Жаш муундарга этномаданий тарбия берүү концепциясында Т.Я. Шпикалова, Т.И. Бакланова жана Л.В. Эршова [4.] сыяктуу изилдөөчүлөрдүн эмгектеринде каралган:

инсандык өнүгүү, жаркын инсанды калыптандыруу, маданияттын башатын түшүнүү, мезгилдин үзгүлтүксүз байланышын баалай билүү, улуттук жана дүйнөлүк баалуулуктарды сактоо жана өркүндөтүү үчүн жоопкерчиликтин ченеми азыркы учурду жана келечектеги иш-аракеттерди аң-сезимдүү максаттарды коюу.

Искусство чөйрөсүндө билим берүү программаларын ишке ашыруу үзгүлтүксүздүк жана улантуучулук принциптерине негизделип, таланттуу балдарды жана жаштардын кесиптик деңгээлин жогорулатууга, окуучулардын жаш курагына, эмоционалдык жактан өнүктүрүүгө багытталганы белгиленген.

Элдик чыгармачылык турмуштун рухийлигин сактоонун эң маанилүү шарттарынын бири жана чындыгында маданий башталыш фактыларында рухий тажрыйбаны алуунун көрсөткүчү болуп саналат.

Корутунду

Жыйынтыктап айтканда, элдик чыгармачылык билим берүүнүн интегралдык, дисциплинардык системасынын негизи жана надстройкасы болуп саналат, ал элдик, этномаданий тажрыйбанын эң бай катмарын ишке ашырууга мүмкүндүк берет. Элдик чыгармачылык – бул туулган жердин психогенетикалык эс тутуму, азыркы ойчул адамдын космостук-синергетикалык, аксиологиялык байлыгы, өткөндүн жана азыркы турмуштун сыры [5, 31-б.]. Ушуга байланыштуу өсүп келе жаткан муундарга билим берүү жана тарбиялоо миңдеген жылдар бою топтолгон маданий салттарды жеткирүүнүн маанилүү каналдарынын бири болуп саналат, бул билим берүүнү кезектеги кайра куруунун жана кайра куруунун азыркы мезгилинде абдан маанилүү.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Гамзатова Г.К. Исторический и теоретический анализ сложившегося опыта традиционной народной педагогики в развитии художественных и творческих способностей учащихся. – Махачкала, 2001. – 67 с.
2. Раджабов И.М. Декоративно-прикладное творчество в системе художественно-эстетического образования / И.М. Раджабов, Гамзатова Г.К. – Махачкала, 1999. – 40 с..
3. Рашидов О.К. Методические основы обучения студентов художественно-графических факультетов народному орнаментальному искусству в педагогических университетах(институтах): Методическое пособие. – Махачкала, 2005.
4. Шпикалова Т.Я. Концепция этнокультурного образования в РФ / Т.Я. Шпикалова, Т.И. Бакланова, Л.В. Ершова. – М.: ГОУ ВПО «МГУКИ», 2011. – С. 13
5. Банников В.Н. Образовательная, аксиологическая парадигма народного искусства // Народное искусство и современность: Сб. Всеросс.научно-практической конференции. – Ханты-Мансийск: Институт развития образования, 2009. – С. 31.

УДК: 004.37

Сайдирахманова Таттыбүбү
магистрант, ОшМУ

КОМПЬЮТЕРДИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫН ОКУУ ПРОЦЕССИНДЕГИ ОРДУ

Аннотация: Бул макалада окуу процессинде заманбап компьютердик технологияларды колдонуунун усулдук максатка ылайыктуулугу мектеп шарттарында да, окуу процессинин бардык катышуучуларынын өз алдынча иштөөсүндө да маалымат булактары менен иштөөнүн кеңири мүмкүнчүлүктөрү чагылдырылат. Алар ошондой эле

чыгармачылыкка, ар кандай көндүмдөрдү өздөштүрүүгө жана бекемдөөгө жаңы багыттарды ачат, кубулуштарды жана процесстерди математикалык моделдештирүүнүн колдонулган маалымат каражаттарынын жана методдорунун негизинде окутуунун принципалдуу жаңы формаларын жана ыкмаларын ишке ашырууга мүмкүндүк берет.

Түйүндүү сөздөр: компьютер, модел, кибернетика, интернет, онлайн, вебинар, электрондук почта,

РОЛЬ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация: В данной статье отражена методическая целесообразность использования современных компьютерных технологий в учебном процессе, что определяется широким спектром возможностей работы с источниками, как в школьной среде, так и в самостоятельной работе всех участников учебного процесса. Они также открывают новые направления для творчества, приобретения и закрепления различных навыков, позволяют реализовать принципиально новые формы и методы обучения на основе средств и методов, применяемых при математическом моделировании явлений и процессов.

Ключевые слова: компьютер, модель, кибернетика, интернет, онлайн, вебинар, электронная почта

THE ROLE OF COMPUTER TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Annotation: This article reflects the methodological expediency of using modern computer technologies in the educational process, which is determined by a wide range of possibilities for working with sources, both in the school environment and in the independent work of all participants in the educational process. They also open up new directions for creativity, the acquisition and consolidation of various skills, allow the implementation of fundamentally new forms and methods of teaching based on the means and methods used in the mathematical modeling of phenomena and processes.

Key words: computer, model, cybernetics, internet, online, webinar, email.

Окутууда заманбап компьютердик технологияларды колдонуунун негизи 1970-жылдардын ортосунда түзүлгөн аргумент боло алат. Б.з.ч. Леднев жана А. Кузнецов: «Кибернетика ар кандай мүнөздөгү системаларга мүнөздүү болгон информациялык байланыштардын концепциясын, бардык максатка ылайыктуу иштеп жаткан системалардын башкаруу органдарынын жалпы структурасы жөнүндө түшүнүктү киргизип, дүйнөнүн биримдиги жөнүндөгү идеялардын калыптанышына өбөлгө түзөт» [1,103-б.].

Жалпы мааниде алганда, «кибернетика» - бул башкаруу, ар кандай, анын ичинде биологиялык системаларда маалыматты иштетүү жөнүндөгү илим. И.П. Павлов мындай деп жазган: «Адам, албетте, система (болжол менен айтканда, машина). бардыгы үчүн сөзсүз жана бирдиктүү жаратылыш мыйзамдарына баш ийүү, бирок. эң жогорку өзүн-өзү жөнгө салууда жалгыз. Адамдын колунан жасалган буюмдардын ичинен өзүн өзү жөнгө салуучу ар кандай машиналар жөнүндө биз буга чейин эле жетиштүү билебиз. Бул көз караштан алганда, адамдын системасын изилдөө ыкмасы башка системалар менен бирдей» [2,556-б.].

Бул билдирүү адам жана техника илимдеринин өз ара аракеттенүүсүнүн методологиялык мүнөзүнө ээ жана объективдүү чындыктын предметтеринин жана кубулуштарынын универсалдуу байланышынын жана өз ара байланышынын философиялык принцибине негизделген. Ф.Энгельстин пикири боюнча, «Эгерде коомдун техникалык муктаждыгы бар болсо, анда бул илимди ондон ашык университеттин алдыга жылдырат» [3, 264-б.].

Окуу процессинде заманбап компьютердик технологияларды колдонуунун усулдук максатка ылайыктуулугу мектеп шарттарында да, окуу процессинин бардык катышуучуларынын өз алдынча иштөөсүндө да маалымат булактары менен иштөөнүн кенири мүмкүнчүлүктөрү менен аныкталат. Алар ошондой эле чыгармачылыкка, ар кандай көндүмдөрдү өздөштүрүүгө жана бекемдөөгө жаңы багыттарды ачат, кубулуштарды жана процесстерди математикалык моделдештирүүнүн колдонулган маалымат каражаттарынын жана методдорунун негизинде окутуунун принципиалдуу жаңы формаларын жана ыкмаларын ишке ашырууга мүмкүндүк берет.

Билим берүүнү маалыматташтыруунун азыркы этабында заманбап компьютердик технологиялар биологияны окутуунун методологиясында толук изилдене элек жана колдонула элек окуу мүмкүнчүлүктөрү чоң жаңы окуу куралы болуп саналат. Ошондуктан сабактарды окутууда компьютердик окутуунун технологияларын колдонуунун методикасын иштеп чыгуу зарылчылыгы келип чыкты. Бул методика окуучулардын жалпы билимдерин жалпылоодо окуу-тарбия процессин өркүндөтүү каражаты да, жогорку класстын окуучуларынын маалыматтык маданиятын өнүктүрүү фактору да болуп калууга тийиш [4, 42-б.].

Компьютердик байланыш каражаттарына бир нече формалар кирет: электрондук почта, конференц-чалуулар, вебинарлар, интернет. Бул инструменттер педагогдорго жана окуучуларга маалымат алмашууга, жалпы көйгөйлөр боюнча кызматташууга, идеяларды же комментарийлерди жарыялоого, көйгөйлөрдү чечүүгө жана талкуулоого катышууга мүмкүндүк берет. Компьютердик байланыш каражаттары - электрондук почта - конференц-чалуулар - вебинарлар (онлайн семинарлар) – Интернет [5, 155-б.].

Электрондук почтаны эки абоненттин ортосундагы байланыш үчүн да колдонсо болот. Анын ишинин бул өзгөчөлүктөрүн физикалык жайгашкан жерине карабастан, мугалимдер же окуу программалары менен бир же бир нече окуучулардын ортосунда пикирлерди түзүү үчүн колдонуу максатка ылайыктуу. Электрондук почта аралыктан жана ачык окутууда координациялоо жана кайтарым байланыш үчүн кеңири колдонулат. Электрондук почтанын (e-mail) билим берүү мүмкүнчүлүктөрү бардык маалыматтык жана телекоммуникациялык технологиялардын ичинен эң жеткиликтүү жана ошол эле учурда эң эле бааланбаганы экенин белгилей кетүү керек.

Атайын почта программалары окшош принциптерге негизделет, демек, электрондук почтаны колдонуу үчүн олуттуу кесиптик билим талап кылынбайт. Электрондук почтанын билим берүү процессинин сапатын жогорулатуу үчүн абдан кеңири мүмкүнчүлүктөрү бар. Бул ошондой эле окуучулардын мугалим менен жана бири-бири менен баарлашуусуна эң сонун мүмкүнчүлүктөрдү берген окуу жана таанып-билүү ишмердигин кошумча колдоонун каражаты болуп саналат. Электрондук почтанын жардамы менен мугалим эң көп берилүүчү суроолорго жоопту бергендерге эле эмес, башкаларга дароо тарата алат.

Электрондук почта окуучунун изилденип жаткан дисциплинадан тышкары көйгөйлөргө байланыштуу суроолорду берүүгө тоскоол болгон тоскоолдуктарды алып салууга мүмкүндүк берет. Электрондук почта аттестациянын жыйынтыктарын, буйруктарды жана башка административдик маалыматты алдын ала жайылтууга мүмкүнчүлүк түзүп, окуу процессин башкарууну сапаттык жактан өзгөртүүгө мүмкүндүк берет. Ошол эле электрондук почта менен студенттер сабакка келбей калышынын себептерин түшүндүрүп, ооруу тууралуу эскертмелерди, алыскы жерлерден учурдагы практикалык отчетторду ж.б. жөнөтө алышат.

Электрондук почтаны мындай колдонуу студенттерге мугалимдер менен да, окуу жайдын администрациясы менен да жеке байланыш сезимин берет. Интернетте электрондук почтаны жана башка байланыш каражаттарын колдонуу мугалимдердин ишинин натыйжалуулугун жогорулатууга мүмкүндүк түзөт [6, 275-б.]. Конференц-байланыштар мурунку формадан айырмаланып, синхрондуу мүнөзгө ээ жана аз сандагы

маектештердин реалдуу убакыт режиминде өз ара аракеттенүүсүнө мүмкүндүк жаратат [7].

Skype онлайн конференциялары мындай технологиянын эң сонун мисалы болуп саналат. Конференциялар көбүнчө чет тилдер боюнча консультация жана практикалык окутуунун каражаты катары уюштурулат (эне тилинде сүйлөгөндөр менен тил практикасын уюштуруу үчүн). Вебинар (видеоконференция) өз ара аракеттенүүнүн синхрондук каражаты гана эмес, ошондой эле көп сандагы катышуучуларга (бир нече ондогондон бир нече жүздөгөн, ал тургай миңдеген адамдарга) багытталган.

Вебинарлар конференц-чалууларга караганда ийкемдүү система – көбүнчө мындай берүүлөр жазылат, добуш берүү мүмкүнчүлүгү бар, ал эми алып баруучу угуучуларга пикир алышуу үчүн сөз бере алат же бул функцияны өчүрө алат. Бул байланыш технологиясы учурда негизинен филиалдарынын кеңири тармагы бар жогорку окуу жайларында колдонулат. Эгерде элүү жыл мурун мындай технологияны өнүктүрүүгө негизги тоскоолдук зарыл болгон жабдуулардын кымбаттыгы болсо, анда бүгүнкү күндө ал тургай, жалпы жеткиликтүү кийүүчү аппараттар мындай иш-чараларга катышуу үчүн ылайыктуу болуп саналат.

Адамды курчап турган дүйнө динамикалуу болуп, идеяларга, маалыматка жана машиналарга толуп баратат. Азыркы учурда адамзат илимди жана техниканы өнүктүрүүдө эбегейсиз зор секирик жасады, ошону менен илимий-техникалык революцияны ишке ашыруу үчүн жагымдуу шарттарды түздү. Заманбап илимде информатика алдыңкы орундардын бирин ээлейт. Жана бул кокустук эмес, анткени ал компьютерлештирилген маалымат иштетүү системаларын долбоорлоонун, иштеп чыгуунун, түзүүнүн, баалоонун, иштешинин, аларды колдонуунун жана коомдук практиканын ар кандай чөйрөлөрүнө тийгизген таасиринин бардык аспектилерин изилдейт.

Биздин кылымдын 70-жылдарында кагаз (китеп жана башка басма материалдар) жана кино (фото-транспаранттар, киноматериалдар) маалымат алып жүрүүчүлөргө негизделген маалыматтык технологиялар (IT) түшүнүгү пайда болгон. IT өзүнүн эволюциялык өнүгүүсүндө бир нече этаптарды бөлүп көрсөтүүгө болот: жазуу. Адамзат тарыхынын алгачкы этаптарында аткарылган аракеттерди синхрондоштуруу үчүн адамга коддолгон байланыш сигналдары керек болгон. Адамдын мээси бул маселени эч кандай жасалма түрдө жаратылган куралдарсыз чечкен - адамдын сүйлөө жөндөмү өнүккөн. Сүйлөө да адам билиминин биринчи маанилүү алып жүрүүчүсү болгон.

Эмгек процесси аркылуу станокторго, машиналарга, технологияларга жана башкаларга айланган билимдер жаңы идеялардын жана жемиштүү илимий багыттардын булагы болуп калды. Цикл: билим - илим - коомдук өндүрүш - билим жабылып, технологиялык цивилизациянын спиралы барган сайын тездик менен өнүгө баштады. Ошентип, китеп басып чыгаруу биринчи жолу өндүргүч күчтөрдүн тездик менен өсүшү үчүн информациялык өбөлгөлөрдү түздү; телеграфтын жана телефондун ойлоп табуусу, анын аркасында маалымат ага кызыккан керектөөчүгө заматта берилиши мүмкүн, ал эми берилүүчү маалыматтын көлөмү кыйла өстү.

Маалымат, компьютерлердин, аудио-видео жабдуулардын электрондук каражаттарынын жана байланыш системаларынын (кабель, була-оптикалык байланыш линиялары) пайда болушу. Заманбап байланыш каражаттары өтө кыска убакыттын ичинде өтө чоң көлөмдөгү маалыматты берүүгө мүмкүндүк берет.

Корутунду

Жыйынтыктап айтканда, коомду маалыматташтыруунун шарттарында билим берүү системасынын иштөө жана ишке ашыруу механизмдерин өзгөртүү. Коомду маалыматташтыруунун таасири астында орто жана жогорку билим берүү системасынын иштөө жана ишке ашыруу механизмдеринде олуттуу өзгөрүүлөр болуп жатат. Ошентип, маалыматташтыруу төмөнкү процесстерди баштайт:

- илимий-педагогикалык маалыматтардын, маалыматтык-методикалык материалдардын, байланыш тармактарынын атомдоштурулган маалыматтар банктарын колдонуунун негизинде билим берүү системасын башкаруу механизмдерин өркүндөтүү;

- мазмунду тандоонун методологиясын жана стратегиясын өркүндөтүү, коомду маалыматташтыруунун шарттарында окуучунун инсандыгын өнүктүрүү милдеттерине ылайык келген окутуунун жана тарбиялоонун ыкмаларын жана уюштуруу формаларын;

- окуучунун интеллектуалдык потенциалын өнүктүрүүгө, билимди өз алдынча алуу көндүмдөрүн калыптандырууга, маалыматтык-билим берүү, эксперименталдык жана илимий-изилдөө иштерин, маалыматты иштеп чыгуу боюнча биргелешкен иш-аракеттердин ар кандай түрлөрүн түзүүгө багытталган усулдук окутуу системаларын түзүү;

- окуучулардын билим деңгээлин көзөмөлдөө жана баалоо үчүн компьютердик тестирилөө, диагностикалык методдорду түзүү жана колдонуу.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Использование средств обучения на уроках биологии/ А.М. Розенштейн, Н.А. Пугал, И.Н. Ковалёва, В.Г. Лепина. -М.: Просвещение, 1989. 191с.: ил. - (Б-ка учителя биологии).
2. Борланд Р. Эффективная работа с Word 7.0 для Windows 95/ Перев. с англ. СПб: Питер, 1997. - 1104с.
3. Гершунский Б.С. Компьютеризация в сфере образования: Проблемы и перспективы. М.: Педагогика, 1987. - 264 с
4. Кондратенко Б. А. Персонализация профессионального с использованием информационно коммуникационных технологий. Калининград 2015 42с
5. Andrea Santo-Sabato, Marta Vernaleone From the First Generation of Distance Learning to Personal Learning Environments: An Overall Look // ELearning, E-Education, and Online Training. - 2014. - №138. - С. 155-158.
6. Mary Webb. Pedagogy with information and communications technologies in transition // Education and Information Technologies. - 2012. - №19, Issue 2. - pp 275-294
7. Дистанционное образование в России: проблемы и перспективы // Материалы шестой международной конференции по дистанционному образованию \ Под ред. В.П. Тихомирова, В.И. Солдаткина, Д.Э. Колосова. М.,1998.

УДК: 373.3

Жусупова Шайыргул
магистрант, ОмМУ

КООЗДУК ТҮШҮНҮГҮНҮН ИСКУССТВОДО ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ

Аннотация: Бул макалада кооздук – гармониялуу, шайкеш кубулуш, ал эми ар түрдүү гармониялар, маселен, музыкалык гармония-дүйнөлүк гармониянын жеке көрүнүштөрү, алар көп кырдуу туюнтулат. Кооздук гармониялыктын ченеми, болмуштун акыйкаттыгынын көркөмдөлгөн аспектиси иретинде кызмат өтөйт. Эстетиканын сөз болуп жаткан түшүнүгүнөн айырмаланып, "сулуулук ички жана сырткы көрүнүштү сүрөттөп, маңыздык жана формалык жагдайларды, алардын диалектикалык байланышын чагылдыра алат. Сулуулук түшүнүгү негизинен тируу жандыктардын, антропологиялык - социалдык чөйрөнүн сыпаттык өзгөчөлүгүн мүнөздөө үчүн колдонушу белгилүү.

Ачкыч сөздөр: классицизм, космос, тазалык, гумандуулук, искусство, кооздук, гармония, сулуулук.

ОТРАЖЕНИЕ ПОНЯТИЯ КРАСОТЫ В ИСКУССТВЕ

Аннотация: В этой статье красота — это гармоничное, гармоничное явление, а различные гармонии, например музыкальная гармония, — это индивидуальные проявления мировой гармонии, которые выражаются во многом. Норма красоты служит художественным аспектом правды существования. В отличие от понятия эстетики, «красота может описывать внутренний и внешний облик, отражать смысловые и формальные аспекты, их диалектическую взаимосвязь. Понятие красоты используется в основном для описания характеристик живого, антропологической и социальной среды.

Ключевые слова: классицизм, космос, чистота, человечность, искусство, красота, гармония, красота.

REFLECTION OF THE CONCEPT OF BEAUTY IN ART

Annotation: In this article, beauty is a harmonious, harmonious phenomenon, and various harmonies, such as musical harmony, are individual manifestations of world harmony, which are expressed in many ways. The norm of beauty serves as the artistic aspect of the truth of existence. Unlike the concept of aesthetics, “beauty can describe the internal and external appearance, reflect the semantic and formal aspects, their dialectical relationship. The concept of beauty is used mainly to describe the characteristics of the living, anthropological and social environment.

Key words: classicism, space, purity, humanity, art, beauty, harmony, beauty.

Искусство өзү кооздуктун калыптануу процесси болуп эсептелет, себеби ал болмуштун көрүнүштөрүндөгү кооздукту ачып берип, аларды (сулуулуктан алыс болсо да) кооз, көркөм түрдө чагылдырат. Искусство кооздуктун татаал табиятын туюнтуп эле тим болбостон, аны түзүүчү, жаратуучу, өнүктүрүүчү катары да баалуу. Эстетикалык ой жүгүртүүнүн тарыхында искусствонун өзүнүн социомаданий чөйрөдөгү кооздугу анын жалаң сулуу, баалуу нерселерди гана чагылдырышы менен аныкталат, мындай жагдайдын натыйжасында искусство өзү да кооз, асыл көрүнүшкө айланат деген идея да басымдуулук кылган. Мындай пикирлер өз учурунда классицизмдин нормативдүү эстетикасында кеңири колдоого алынган.

Классицизм “искусство - жаратылышты тууроо” деген формуланы “искусство-кооз, сулуу табиятты тууроо” деп өзгөрткөн. Ушуга байланыштуу эстетикалык изилдөөлөрдө искусствонун кооздугу кээде идея менен образдын, форма менен мазмундун биримдиги катары каралат. Көркөм чыгарма кооз болуш үчүн форма менен мазмундун дал келиши жетишсиз. Искусствонун кооздугу анын мазмунунда, турмушту, бүтүндөй эле реалдуулукту адекваттуу көркөмдөп чагылдырышында, дүйнөнүн көрүнүштөрүнүн сулуулугунун, кооздугунун субъектилердин руханий интеллектисине айланышында турат.

Кооздук – гармониялуу, шайкеш кубулуш, ал эми ар түрдүү гармониялар, маселен, музыкалык гармония-дүйнөлүк гармониянын жеке көрүнүштөрү, алар көп кырдуу туюнтулат. Кооздук гармониялыктын ченеми, болмуштун акыйкаттыгынын көркөмдөлгөн аспектиси иретинде кызмат өтөйт. Эстетиканын сөз болуп жаткан түшүнүгүнөн айырмаланып, "сулуулук ички жана сырткы көрүнүштү сүрөттөп, маңыздык жана формалык жагдайларды, алардын диалектикалык байланышын чагылдыра алат. Сулуулук түшүнүгү негизинен тирүү жандыктардын, антропологиялык - социалдык чөйрөнүн сыпаттык өзгөчөлүгүн мүнөздөө үчүн колдонушу белгилүү" [1, 48-б.].

Байыркы кыргыздарда дүйнөгө болгон мамиле бүтүндүк катары каралып, эстетикалык кызыгуу, кооздукту издөө чөйрөдөн жана күнүмдүк тажрыйбадан да ажыратылган эмес, башкача айтканда объективдүү реалдуулукка болгон катыш

эстетикалык мүнөзгө ээ болгон. Илгерки кыргыз искусствосу бири-бири менен тыгыз байланышкан билимдердин жыйындысы катары каралган да, алардын дүйнөнү сүрөттөшүндө сөзсүз түрдө эстетикалык баалоо катышып, аалам, коом жана адамзат жөнүндөгү баштапкы идеялар эстетикалык мүнөздү, кооздукту, ал аркылуу көрксүздүк феноменин камтыган. Ошону менен бирге эле кыргыздар эстетикалыкты жана космологиялыкты биримдикте карашкан: кооздук - ааламдык гармония, дүйнөнүн сулуулугу (“космос” деген сөз дүйнөнү, сулуулукту, иреттүүлүктү, гармонияны түшүндүрөт); ал эми дисгармония башаламандык, көрксүздүк катары элестетилген. Мындай жагдайда курчап турган айлана - чөйрөдөгү гармонияны жана симметрияны, шайкештикти элибиз кооздук катары кабыл алган. Эмгектин натыйжасында пайда болгон жаратылыштык жана коомдук, адамзаттык өз ара аракеттешүү кооздукту дүйнөнүн объективдүү касиети, анын предметтеринин инсан үчүн маанилүүлүгү, нарктуулугу дүйнөнү адам аркылуу өздөштүрүү чөйрөсү катары жаратат.

Ушуга байланыштуу адамдын реалдуулукка карата эстетикалык мамилесинин алгачкы предмети болуп эмгек куралдары, өндүрүш каражаттары эсептелген. Формасы мазмунуна, функциясына дал келген, шайкеш чеберчилик менен жасалган эмгек куралдарынан чыгармачыл атуулдар ырахат алып, эмгекти эстетикалык жыргалчылыктын булагы деп билген.

Жалпы эле адамзаттын дүйнө өздөштүрүүсүнүн диалектикасы көрсөткөндөй, коомдук практиканын өсүшү менен эстетикалык баалуулуктардын чөйрөсү да байып, тереңдеп, кеңейиши мыйзам ченемдүү көрүнүш. Натыйжада адамдар жаратылышты, коомду, өздөрүн да эстетикалык планда кабыл алып, ошол деңгээлде баалай баштайт. Уруу, урукка же этноско, калкка пайдалуу, зарыл болгон нерселер бакыбаттыктын, байлыктын символу, кооздук катары наркталат. Дегеле, активдүү чыгармачылыктын, жаратуучу эмгектин күчү искусстводон улуу, бийик экендиги адамда биринчи кезекте дүйнөгө карата утилитардык, андан кийин гана эстетикалык мамиле калыптанганынан көрүнүп турат. Субъектилердин социалдашышынын башкы белгиси болгон эмгек ишмердүүлүгү эстетикалык мүнөзгө ээ. Инсандан айырмаланып, жаныбарлардын аркеттери дүйнөнү чыгармачылык менен кайра түзө албайт. Алар аң - сезимдүү түрдө эмес, биологиялык зарылдыктын күчү менен гана аракеттенишет. Адамдардын дүйнөнү өздөштүрүү процессинде баалуулук (кооздук, асылдык, нарктуулук) ченем предметтин инсанга «кызмат кылуучу», пайда келтирүүчү, анын талаптарына жана мүдөөлөрүнө дал келүүчү ички мүмкүнчүлүктөрүн табуунун натыйжасы болуп эсептелет.

Кыргыз искусствосунда башка элдердегидей эле пайдалуу нерселер ар дайым кооз, ал эми кооз нерселер дайыма пайдалуу; пайдасыз объектилер - көрксүз; акыйкат менен кооздук да ушундай эле айкалышат деп түшүндүрүлөт. Реалдуулукту мындай гармониялуу кабыл алуу турмушта ийгиликтүү багыт алуунун себептеринин бири, жандуу жана жансыз жаратылыш менен адамдардын, коомдун, эффективдүү өз ара аракеттешүүнүн негизи катары каралат. Искусствонун диалектикалык табиятынан көрүнүп тургандай, гармония, шайкештик симметрия, ритмикалык уюшкандык, бүтүндүк түшүнүктөрү кыргыздар үчүн жаратылышта, ааламда, ошондой эле адам ишмердүүлүгүндө бирдей байкалып келген, башкача айтканда инсандын эстетикалык көз караштары нерселердин жана кубулуштардын сапаттарын, касиеттерин түз, тике кабыл алууга негизделген [2, 194-б.]. Адамзаттын тарыхый тынымсыз өнүгүүсү, айрыкча Чыгыш цивилизациясынын диалектикасы айкын көрсөткөндөй, алгачкы мезгилдерде адам бардык нерселерди жаратылыштан үйрөнгөн, ал дүйнөнү таанып-билүү процесси менен кооздукту бөлүнгүс нерсе катары караган. Ай менен Күн фольклордук чыгармаларда кеңири белгилүү жана урматтуу табияттык предмет катары сүрөттөсө, ал эми "караңгы", "кара", "түнт" түшүнүктөрү аталган космостук объектилердин антиподдору катары терс маанини, жамандыкты билдирген.

Күн менен Ай өздөрүнүн сырткы касиеттери, сапаттык өзгөчөлүктөрү аркылуу сезим органдарына таасир тийгизүүгө жөндөмдүү болгондуктан көбүрөөк эстетикалык эмоциялар өнүгөт. Бул объектилер дээрлик бардык элдерде жашоонун булагы, сулуулуктун, кооздуктун табигый критерийи катары даңазаланат. Демек, "кооздук" категориясы табияттык нерселердин баалуулуктарынын контекстинде пайдалуу, жыргалчылык жөнүндөгү идеяларды камтыган.

Элдик искусстводо Чолпон, Үркөр, Алтын казык, Жетиген сыяктуу жылдыздар сулуулуктун символу катары муундан-муунга өтүп келгендиги баарыбызга маалым. Дегеле кооздук түшүнүгүнүн калыптанышында түс сезими аныктоочу ролду ойногон. Кыргыз эли үчүн "ак", "ачык көк", "кызыл", "алтын түстүү" ж.б. эң баалуу түстөр катары каралган. Мисалы, жашыл түс өмүрдүн, жашоонун символу катары бааланат. Элдик орнаменттерде ар бир түс белгилүү мааниге, кооздук ченемине ээ. Калкыбыз жылдын эң жакшы мезгили катары жазды түшүнгөн, себеби жылдын ушул мезгилинде жаратылыш «ойгонуп», бардык нерсе жашарып, кооздугу, сулуулугу артып, кайра жаралат. Демек, географиялык чөйрө, асман телолору, флора жана фауна пайдалуу функцияларды аткаруу менен бирге, белгилүү кооздуктук, керемет - кенчик, эстетикалык - эмоционалдык жүктү көтөрүшөт.

Кыргыз эли дайыма эстетикалык категорияларды этикалык түшүнүктөр менен тыгыз байланышта караган. Оозеки чыгармалардагы, айрыкча баатырдык эпостордогу элдик баатырлар эң жакшы, баалуу адамдык сапаттардын ээси катары сүрөттөлүшкөн жана кооздуктун айныксыз атрибуту болгон чоң кара күчкө, айкөлдүккө, гумандуулукка ээ экендиги баса белгиленген. Ошону менен бирге эстетикалык баалоонун негизги критерийи катары алардын моралдык сапаты, атуулдук касиеттери, ички сулуулугу, руханий жактан тазалыгы биринчи орунда турган. Бардык бийик моралдык сапаттар-чынчылдык, эр жүрөктүүлүк, кең пейилдик, гумандуулук, терең эс-акыл, намыскөйлүк, жоопкерчилик адам бактысын ишке ашырууга, кооздук дүйнөсүнө кирүүгө багытталган [3, 130-б.]. Мындай сапаттарга ээ болгон баатырлар турмуштагы ар кандай кыйынчылыктарга туруштук беришип, татаал кырдаалдарды же көрксүздүктү жеңип чыга алышат. Демек, калкыбыздын мазмуну бай фольклорунда кооздук феномени белгилүү формага гана ээ болбостон, ички дүйнөнүн асылдыгын, тазалыгын, гармониясын түшүндүрөт.

Көркөм ишмердүүлүктүн көрүнүшү болгон фольклордун диалектикалык өнүгүшү эстетикалык таанып-билүү менен чыгармачылык бир эле мезгилде ишке ашарын көрсөткөн. Жалпысынан көркөм ишмердүүлүк эстетикалыктын өнүгүүсү үчүн зарыл өбөлгөлөрдү түзүп, кооз предметтерди жаратууну үйрөнүү менен адам дүйнөдөгү кубулуштардын, нерселердин көркөмдүгүн баалоого жөндөмдүүлүгү артып, күчөп, реалдуулукка кооздук ченеминен мамиле мүмкүндүгүн өөрчүттү. Дегеле көркөм ишмердүүлүктөгү кооздук жөнүндөгү элдик көз караш калкыбыздын оозеки чыгармаларындагы көптөгөн образдардын тегерегинде ой жүгүртүүдө объективдүү аныктоочу фактор катары кызмат өтөйт. Ушундай ишмердүүлүккө же кооздукту, баалуулукту түзүүчү эмгекке карата эстетикалык алака-катыш төмөндөгү макал-лакаптарда чагылдырылган: "Эмгегинен бакыт тапкан адам – чыныгы сулуу адам", "Эмгекти көрбөгөн, ыракаттын кадырын билбейт" [4, 324-б.], "Акак көркү - берметте, азамат көркү - эмгекте" [5, 98-б.]. Демек, фольклордо эмгек улуу, кооз көрүнүш катары көрсөтүлүп, аны поэтизациялоо ага карата эстетикалык мамилени натыйжасы болуп эсептелет [6].

Корутунду

Жыйынтыктап айтканда, байыркы, айрыкча антикалык философиядан башат алып, философиялык маданияттын тарыхый-конкреттүү функцияланышында кооздук, сулуулук проблемаларынын талкууланышындагы баалуулуктар, руханий көркөм ориентациялар кыргыз элинин кооздук жөнүндөгү элестөөлөрүндө, ой толгоолорунда, «акыл сересинде»

уланып, кооздук жалпы адамзаттык ченемдеги баалуулук иретинде цивилизациялык мейкиндикте жана социалдык убакытта өнүгүп туруучу өзгөчө феномен катары каралды. Кооздук өзүнө гана таандык имманенттүү маани - маңызга ээ, ал тигил же бул индивиддин, конкреттүү адамдын кабылдоосунан эмес, предметтердин адамзат үчүн реалдуу баалуулугу менен шартталган. Бул эстетикалык сапат (касиеттердин системасы) коомдук мүнөзгө ээ, себеби ал социалдык өндүрүш, социомаданий кырдаалдар менен тыгыз шартталган.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Акматов Ө. Молло Нияз – гуманист ойчул.- Ош, 2000.- 48-бет.
2. Аскарлов Т. А. Эстетическое постижение мира.-Фрунзе, 1982.- 194-бет.
3. Мукасов Ы.М. Кыргыз элинин философиялык ойлорунун тарыхый динамикасы.- Б.,2004.- 130 - бет.
4. Киргизско-русские пословицы, поговорки и изречения.-324-325-беттер; Мукасов Ы.М. Кыргыз элинин философиялык ойлорунун тарыхый динамикасы.-Б.,2004.- 130-133-беттер.
5. Таджиева Г. М., Курманбекова А. А. Народное устное творчество: его вчера, сегодня и завтра.-Бишкек, 1993.- 98-бет.
6. Айзенштат Р.Г. Об эстетическом отношении к труду. Автореферат дисс. канд. филос.наук.-М., 1966.

УДК: 75.049

Эгемберди кызы Ырыскан
магистрант, ОшМУ

ЧЫГАРМАЧЫЛЫК ИШМЕРДҮҮЛҮКТӨ ЖИВОПИСТИК КАРАЖАТТАРДЫН РОЛУ

Аннотация: Бул макалада живопись адамдын чыгармачылык ишмердүүлүгү, турмуштун ар кандай кубулуштарын: жаратылышты, адамды, жаныбарлар дүйнөсүн, адамдардын коомдук же жеке жашоосундагы окуяларды кайра жаратуу жөндөмү толук көрсөтүлгөн. Живопись искусствосу, биринчиден, спектрдин жана баалуулуктардын хроматикалык (түстүү) тондорунун жылуу-муздак мамилелеринин жардамы менен түстөрдү жана объектилерди жарыктандырууга негизделген. Экинчиден, чындыкты сүрөттүү кабыл алуу табиятты алыстан кароо деп аталган нерсеге негизделет, мында эң негизгиси объектти мейкиндик жана жарык-аба чөйрөсү менен байланышта кабыл алуу болуп саналат.

Түйүндүү сөздөр: живопись, түс, визуалдык, мозаика, фреска, майлуу боек, акварель, гуашь.

РОЛЬ ЖИВОПИСИ В ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация: В данной статье подробно описывается творческая деятельность человека, способность воссоздавать различные явления жизни: природу, человека, живую природу, события общественной или частной жизни. Искусство живописи основано, прежде всего, на освещении цветов и предметов с помощью тепло-холодных отношений хроматических (цветовых) тонов спектра и значений. Во-вторых, образное восприятие действительности основано на так называемом дистанционном оцупывании природы,

важнейшее из которых - восприятие предмета в отношении к пространству, свету и воздуху.

Ключевые слова: живопись, цвет, визуал, мозаика, фреска, масляные краски, акварель, гуашь.

THE ROLE OF PAINTING IN CREATIVE ACTIVITY

Annotation: This article describes in detail the creative activity of a person, the ability to recreate various phenomena of life: nature, man, wildlife, events of public or private life. The art of painting is based primarily on the illumination of colors and objects with the help of warm-cold relations of chromatic (color) tones of the spectrum and meanings. Secondly, the figurative perception of reality is based on the so-called remote feeling of nature, the most important of which is the perception of an object in relation to space, light and air.

Key words: painting, color, visual, mosaic, fresco, oil paints, watercolor, gouache.

Живопись – Европа маданиятындагы көркөм сүрөт искусствосунун эң популярдуу жана белгилүү түрү, анын чыгармалары ар кандай катуу тегиздикке колдонулган боёктордун жардамы менен жаралат. Живописстин негизги экспрессивдүү каражаты болуп түс эсептелет.

Живопись – көркөм визуалдык каражаттарга эң бай искусствонун бир түрү: бул түс гана эмес, тагыраак айтканда, хроматикалык тондордун байланышы эмес, ошондой эле ахроматикалык тоналдык мамилелер (жарык менен караңгынын контрасттары жана нюанстары), графикалык каражаттар (сызык, силуэт), боёк катмарынын текстурасы. Живопись искусствосу, мындай каражаттардын ар түрдүүлүгүнөн улам, сүрөттөлгөн объекттин формасы жана мейкиндиги жөнүндө эң толук түшүнүк берүүчү образдын көркөмдүүлүгү, ачыктыгы менен тыгыз байланышта. Искусствонун бул түрү өзүнүн популярдуулугун түшүндүрөт. Демек, живопись табигый түрдө «сүрөт» искусствосунун академиялык триадасында биринчи орунду ээлейт: «живопись, скульптура, архитектура» [1, 325-б.]

Академиялык сөздүктөрдө живопись искусствосу этимологиянын негизинде аныкталат («боё» – жандуу, жандуу сүрөттөө). Орусча « живопись » деген сөз бул искусствонун майлуу боек менен иштөө техникасында мольберттик живопись искусствосу катары каралат. Бул узак жана көп кырдуу процесс Европада искусство академияларынын пайда болушу жана өнүгүшү менен байланышкан.

Демек, живопись адамдын чыгармачылык ишмердүүлүгү, «турмуштун ар кандай кубулуштарын: жаратылышты, адамды, жаныбарлар дүйнөсүн, адамдардын коомдук же жеке жашоосундагы окуяларды кайра жаратуу жөндөмү» [2, 185-б.]

Живопись искусствосу, биринчиден, спектрдин жана баалуулуктардын хроматикалык (түстүү) тондорунун жылуу-муздак мамилелеринин жардамы менен түстөрдү жана объектилерди жарыктандырууга негизделген [3, 484-б.]. Экинчиден, чындыкты сүрөттүү кабыл алуу табиятты алыстан кароо деп аталган нерсеге негизделет, мында эң негизгиси объекти мейкиндик жана жарык-аба чөйрөсү менен байланышта кабыл алуу болуп саналат. Сүрөттү жыгач тактайдын, картондун же кагаздын тегиздигине которууда сүрөттүн бети үч өлчөмдүү мейкиндикке окшоштурулат. Бул сүрөт искусствосу менен графикалык искусствонун негизги айырмасы. «Алыскы визуалдык образ» түшүнүгү ушундан келип чыккан [4, 23-б.]

Искусствонун салттуу тарыхында живопись бир нече негизги түрлөргө бөлүнөт: станкалык живопись (б.а. живопись), монументалдык жана декоративдик живопись (фреска ж. б.), театралдык жана декоративдик живопись, цифралык сүрөттөр, миниатюра ж.б. [5.]

Мольберттик живописке сүрөтчүнүн мольбертинде (б.а. мольбертте) жаралган жана көргөзмөдө, музейде, башкача айтканда, курчап турган мейкиндикке карабастан, өз

алдынча кабыл алуу үчүн арналган чыгармалар кирет. Демек, станкалык живопистин чыгармалары (ошондой эле графика) ушул шартты баса белгилеген объекти талап кылат. Мольберт менен сүрөт көбүнчө бөзгө тартылганы менен, жыгач да негиз катары кызмат кыла алат, сейрек учурларда айнек же металл [6, 50-б.]. Монументалдык-декоративдик живописти живопись деп атап кетүү туура болот, анткени ал жасалгалануучу беттин ажырагыс бөлүгү катары ойлонулуп, жаратылган. Мозаика искусствосу да ушул эле себептен, ошондой эле чыгармачылык ыкмасы менен техникасынын өзгөчөлүгүнөн улам монументалдык-декоративдик искусствонун бир түрү катары өзүнчө каралат.

«Монументалдык живопистин» эң байыркы үлгүлөрү (чындыгында графиканын архаикалык түрлөрү) петроглифтер, геоглифтер, таш доорунун алгачкы мергенчилеринин аскага тартылган сүрөттөрү эсептелет. Бирок алар өз функциялары боюнча синкреттик (магиялык, ритуалдык, гносеологиялык, коммуникативдик) болуп саналат. Мындай образдардын эстетикалык баалуулуктары, көркөм-сүрөттүк мааниси ушул күнгө чейин аныктала элек, ошондуктан, морфологиялык жактан аныктоо маселелери турат. Монументалдык живопись, мозаика же граффито түздөн-түз имараттардын жана башка курулуштардын дубалдарына жана шыптарына түшүрүлөт. Мурда нымдуу гипске (фреска) минералдык суу же клей боёк менен сүрөт тартуу басымдуулук кылган. Италияда 16-кылымдын башына чейин "таза фреска" боюнча темпера менен деталдарды акыркы каттоо практикаланган. «Таза фреска» техникасы сүрөтчүдөн өзгөчө чеберчиликти талап кылат, ошондуктан башка технологиялар да колдонулган, мисалы, кургак гипсте анчалык туруктуу эмес – секко живописи, кийинчерээк монументалдык живописке жараксыз майлуу боектор менен тартылган сүрөттөр.

Тунук (ачык) акварель, ал тургай тунук эмес гуашь же темпера менен түзүлгөн түстүү (полихромдуу) сүрөттөр живопись катары классификацияланбайт, алар графика катары классификацияланат, анткени бул учурларда негизги сүрөт чөйрөсү (жөн эле материал эмес) кагаздын ак фону бойдон калууда. Пастелдеги түстүү сүрөттөр фонду толугу менен жаап, аны элестүү мейкиндикке окшоштурса да, графикалык искусство деп да аталат, бирок башка себептерден улам - тартуунун ыкмасы жана техникасы менен айырмаланып турат.

Компьютерде түзүлгөн сүрөттөр, веб-дизайн продуктылары, анимация жана графикалык дизайндын башка түрлөрү, граффити, стрит-арт, прикладдык графика жана визуалдык байланыш ыкмалары автономдуу классификацияны жана морфологияны камтыйт. Сүрөттүн элестүү тереңдигинин өлчөмү, сүрөттөлгөн объектилердин мейкиндигинин жана көлөмүнүн, алардын түстүүлүгүнүн, жарыктануусунун, материалдуулугунун даражасы, албетте, живописте да, графикада да ар кандай болушу мүмкүн, ошондуктан, өткөөл формалар сүрөттөрдө да сакталып калган. Графикалык живописттик сүрөт тартууга түстүү графика, гризайл, акварель жана гуашь (живописьтин бардык суб-жанрлары, атап айтканда, портреттик жана китептик миниатюралар, графика боюнча чек ара кирет).

Дүйнөнүн эң кооз көрүнүшүн эң жогору баалагандар француз импрессионисттеринин искусствосу болуп саналат. Алар жанрдык мамилелердин көп түрдүүлүгү боюнча көркөм өнөргө чоң салым кошушкан [7, 642-б.].

Живопись пигментти (боёкту) байланыштыруучу заттардын мүнөзү, пигментти тегиздикке бекитүүнүн технологиялык жолдору менен айырмаланат. Ал ар кандай негизде жасалышы мүмкүн: ташка, гипске, кенепке, жибекке, кагазга, териге (анын ичинде жаныбардын же адамдын денесине - татуировка), металлга, асфальтка, бетонго, айнекке, керамикага ж.б.у.с., жана башкалар. Боёкторду табигый жана жасалма пигменттерден даярдоого болот. Сүрөт тартуунун салттуу ыкмалары: энкаустикалык, темпера (жумуртка менен), дубал (акиташ), клей жана башка түрлөрү бар.

XV кылымдан тартып майлуу живопись (майлуу живопись) популярдуулугун жоготпой, ал кылымдар бою эң популярдуу бойдон калууда. Майлуу боёк зыгыр майы

менен боёчу пигментти айкалыштыруудан алынат. Боёк катмары калыңдыгына жараша экиден үч күндөн бир нече айга чейин кургап калышы мүмкүн. Майлуу боёк атайын праймерди колдонууну талап кылат. Ал, адатта, эки бөлүктөн турат - астыңкы эки жабышчаак катмар (балык клей, желатин), бөз же жыгач жана андан кийинки майдын кирип кетүүсүнө жол бербөө, жана үч-беш жогорку катмарлары - адгезияны жакшыртуу үчүн, башкача айтканда, боёктун топурак менен байланышы, ага көбүнчө клей, бор, глицерин кирет. Майлуу боёк менен иштөө үчүн кыл, синтетикалык щеткалар, ошондой эле башка шаймандар - палитра бычактары, шпательдер колдонулат. Майлуу боёк кургагандан кийин, сүрөттү үстүн каптоого болот. Бул боёк катмарын коргоо үчүн да, анын бетинин чагылтуу жылтылдыгын тегиздөө үчүн да жасалат.

Башка түрлөрү: гипске суу боёктору менен боёк - чийки (фреска) жана кургак (секко), буга чейин айтылган темпера жана мом живописи (энкаустика), клей живописи, эмаль, керамикалык боёктор менен сүрөт (байлгыч - эригич айнек, флюс, глазурь) - керамикага күйгүзүү жолу менен бекитилет), силикат боёктор менен сырдоо (байланыштыруучу зат эрүүчү айнек) ж.б.

XX-кылымда полимерлерден (акрил, винил ж. б.) жасалган туташтыргычы бар синтетикалык боёктор пайда болуп, алар иштөөгө жеңил, кургатуу ылдамдыгы ж.б. тез убакытта кургай турган түрлөрү пайда болду.

Корутунду

Жыйынтыктап айтканда, сүрөт тартуу ыкмалары живопистин түрүнө жараша айырмаланат. Ошентип, монументалдык живописе темпера живописи (фреска, секко) эң кеңири таралган, сейрек учурларда - майлуу боёктор колдонулуп келген. Байыркы Египеттин жана Байыркы Грециянын монументалдык искусствосунда колдонулган энкаустик живописи бүгүнкү күндө толук жок боло элек болсо да сейрек колдонулат. Монументалдык живопистин узакка созулган ыкмаларынын арасында түстүү таштарды же смальтты колдонгон мозаиканы, ошондой эле кадимки мозаикадан айырмаланбаган, бирок өтүүчү жарык колдонулган витражды камтыйт.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Каган М. С. Морфология искусства. - Л.: Искусство, 1972. - С. 323-325
2. Аполлон. Изобразительное и декоративное искусство. Архитектура. Терминологический словарь. - М.: НИИ теории и истории изобразительных искусств РАХ-Эллис Лак, 1997. - С. 185-186
3. Власов В. Г. Тепло-холодные отношения тонов // Власов В. Г. Новый энциклопедический словарь изобразительного искусства. В 10 т. - СПб.: Азбука-Классика. - Т. IX, 2008. - С. 484
4. Гильдебранд А. Проблема формы в изобразительном искусстве и собрание - М.: Изд-во МПИ, 1991.- С.22-23
5. Владимирская А., Владимирский П. Искусство для простых смертных. - М.: Вильямс, 2006. Владимирская А., Владимирский П. Искусство для простых смертных. -М.: Вильямс, 2006.
6. Муратов А.М., Назарова О.А. Железное дерево - Излучение. - М. : Большая российская энциклопедия, 2008. - С. 50-58. - (Большая российская энциклопедия : [в 35 т.] / гл. ред. Ю. С. Осипов ; 2004-2017, т. 10). - ISBN 978-5-85270-341-5
7. Власов В.Г. Живописное начало в искусстве, живописность, живопись // Власов В.Г. Новый энциклопедический словарь изобразительного искусства. В 10 т. - СПб.: Азбука-Классика. - Т. III, 2005. - С. 638-642

УДК: 37.013

Ысмайылов Муктар
доцент, ОшМУ
Аширалиева Бактыгул Масалиевна
магистрант, ОшМУ

МЕКТЕП ЖАШЫНДАГЫ ӨСПҮРҮМДӨРДҮ ЭМГЕККЕ ТАРБИЯЛООНУН МААНИСИ

Аннотация: Бул макалада эмгекке тарбиялоо процессинде алынган билимдер, билгичтиктер жана көндүмдөр педагогикалык иш-аракеттин түпкү натыйжасы жана түпкү натыйжасы эмес, адамдын негизги жөндөмдүүлүгүн - эмгекке жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүнүн каражатары каралган. Бул окутуунун репродуктивдүү методдорунун үлүшүн кыскартууну карайт жана таанып-билүүнүн активдүү изилдөө ыкмаларын колдонууга, эвристиканын жана ойлоп табуучулуктун негиздерин өздөштүрүү үчүн мүмкүнчүлүктөрдү ачат.

Түйүндүү сөздөр: эмгек, тарбия, метод, педагогика, жөндөмдүүлүк, эстетика, психика.

ВАЖНОСТЬ ОБУЧЕНИЯ ПОДРОСТКОВ ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ТРУДУ

Аннотация: в данной статье знания, умения и навыки, приобретаемые в процессе трудового воспитания, рассматриваются не как конечный результат и конечный результат педагогической деятельности, а как средство развития основной способности человека - способности к труду. Это сократит долю репродуктивных методов обучения и откроет возможности для использования активных методов познавательного исследования, овладения основами эвристики и изобретательства.

Ключевые слова: труд, воспитание, метод, педагогика, способности, эстетика, психика.

THE IMPORTANCE OF TEACHING SCHOOL-AGED ADOLESCENTS TO WORK

Annotation: In this article, the knowledge, skills and abilities acquired in the process of labor education are considered not as the end result and end result of pedagogical activity, but as a means of developing the basic ability of a person - the ability to work. This will reduce the share of reproductive teaching methods and open up opportunities for using active methods of cognitive research, mastering the basics of heuristics and invention.

Key words: emgek, tarbiya, method, pedagogy, zhondemdyuluk, aesthetics, psyche.

Эмгекке тарбиялоо ар бир окуучунун чыгармачылыгын өнүктүрүү жана ишке ашыруу үчүн ар кандай мүмкүнчүлүктөрдү карайт. Бул мүмкүнчүлүктөр окуу процессинде дүйнөнүн миң жылдык тарыхында түптөлгөн декоративдик искусствонун прикладдык түрлөрүн колдонууда өзгөчө чектелбейт. Көркөм кол өнөрчүлүк буюмдарында чагылдырылган улуттук каада-салттар бизге элдин талантынын, көөнөрбөс чыгармачылыгынын далили катары өтүп келген.

Көркөм кол өнөрчүлүк – мейкиндик искусствосу жаатындагы көркөм чыгармачылыктын бир түрү. Ал адамдын скульптура, живопись, архитектура, бий, музыка ж.б. сыяктуу эсептелет. Көркөм байлык, адам жашаган жана иш-аракет кылган чөйрөнүн кемчиликсиздиги, ага киргизилген кооздук элементтеринин саны менен гана эмес, аныкталат. Декорациянын элементтери берилген кырдаалга, анын өзгөчө социалдык мазмунуна, адамдардын пайдалуу жана руханий керектөөлөрүнөн улам келип чыккан маанайга канчалык максатка ылайыктуу жана терең ылайык келери маанилүү. Көркөм

элементтер айлана-чөйрөнү кооздоп эле койбостон, анын көркөм-сүрөттүү мазмунун, экспрессивдүүлүгүн арттырып, байытып, өнүктүрөт.

Бала тарбиянын объектиси гана эмес, ошондой эле субъекти болуп саналат. Демек, баланын ички дүйнөсүн, анын физикалык өнүгүүсүн, психикалык өсүшүн жана жаш өзгөчөлүгүн терең изилдеп, тарбиялоонун мазмунун жана ыкмаларын аныктоодо аларды эске алуу зарыл. Ошондуктан окуучулардын башка психикалык касиеттери жана сапаттары менен биримдикте өнүккөн умтулуулары жана кызыкчылыктары баса белгиленүүсү зарыл.

Эмгек ишмердүүлүгүнүн процесси жана анын натыйжалары психологиялык көз караштан изилденип, окуунун жүрүшүндө окуучулардын индивидуалдык өзгөчөлүктөрүн эске алуунун негизинде аларга индивидуалдык мамиле жасоо талап кылынат.

Эмгекке даяр болуу ар биринде төмөнкү милдеттер чечилген тарбиялык иштердин системасы аркылуу ишке ашат: эмгектин максаттарын жана милдеттерин билүү; эмгектик иш-аракеттин мотивдерине тарбиялоо; эмгек шык-жөндөмдөрүн калыптандыруу [1, 102-б.].

Эмгекке тарбиялоонун жаңы технологияларынын негизин окутуунун программаларынын, методдорунун жана уюштуруу формаларынын өзгөрмөлүүлүгүнүн принциби түзөт. Эмгекке тарбиялоо программалары мүнөздүү. Алар тарбиялоонун, окутуунун жана окутуунун натыйжаларына карата мамлекеттик минималдуу талаптарды камтыйт, аларга ылайык окуучунун, мугалимдин жана мектептин ишмердүүлүгү бааланат. Мугалим мектеп окуучуларынын тигил же бул составын, региондук өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен программаны түзөт, эмгек маданиятынын негизги компонентинин биримдигин катуу сактоо менен жүзөгө ашырууга болот [2, 103-б.].

Эмгекке тарбиялоо процессинде алынган билимдер, билгичтиктер жана көндүмдөр педагогикалык иш-аракеттин түпкү натыйжасы жана түпкү натыйжасы эмес, адамдын негизги жөндөмдүүлүгүн - эмгекке жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүнүн каражаты болуп саналат. Бул окутуунун репродуктивдүү методдорунун үлүшүн кыскартууну карайт жана таанып-билүүнүн активдүү изилдөө ыкмаларын колдонууга, эвристиканын жана ойлоп табуучулуктун негиздерин өздөштүрүү үчүн мүмкүнчүлүктөрдү ачат.

Балдарды эмгекке тартуу кенже мектеп жашындагы балдардын физиологиясын, алардын организминин жана психикасынын өзгөчөлүктөрүн, кызыкчылыктарын жана жөндөмдүүлүктөрүн эске алуу менен ишке ашырылууга тийиш. Эмгекке аралашып, окуучулар эмгектин предметтери, каражаттары, натыйжалары, эмгектин өзү менен, эмгектин катышуучулары менен инсандар аралык мамилелерге кирет. Жеке сапаттар эмгекте пайда болгон мамилелердин негизинде калыптанат.

Эмгек предметине болгон мамиленин калыптанышы окуучулардын экологиялык, адеп-ахлактык тарбиясын тереңдетет, инсандын эстетикалык маданиятын өнүктүрүүгө шарт түзөт. Ошентип, ишмердүүлүгү чыгармачылык жана конструктивдүү эмгек менен айырмаланган инсандын гармониялуу өнүгүшүнө шарт түзөт. Эмгек каражаттарына болгон мамилелер эмгек объектисин иштетүү үчүн технологияны, жабдууларды, шаймандарды, продукцияны түзүү үчүн колдонуунун натыйжасында келип чыгат.

Эмгек куралдарына болгон мамиленин негизинде кенже окуучуларда эмгек куралдарына, жеке буюмдарга, мектеп мүлкүнө, коомдук мүлккө аяр мамиле жасоо калыптанат. Бул мамилелер тактыкта, тартиптүүлүктөн, кунт коюучулуктан көрүнөт. Эмгек объектисин эмгек каражаттарынын жардамы менен иштетүү процесси материалдык натыйжа менен аяктайт, анын мазмундук мааниси анын максатка ылайыктуулугу, колдонуунун жеңилдиги жана кооздугу менен аныкталат. Жаш окуучулардын арасында тактыкты, тартипти, тапшырылган иш үчүн жоопкерчиликти, адамдын эмгегинин натыйжасын сыйлоо сезимин калыптандыруу үчүн эмгектин натыйжасына болгон мамилени калыптандыруу өзгөчө мааниге ээ [3, 10-б.].

Мектеп окуучуларынын эмгек процессинин өзүнө болгон мамилесинин пайда болушунун натыйжасында коомдун жыргалчылыгынын бирден-бир булагы, инсандын өнүгүшүнүн жана калыптанышынын шарты катары эмгек түшүнүгү калыптанууда. Окуучуларда чыдамкайлык, эмгекчилдик, кунт коюучулук, адилеттуулук, ак ниеттуулук, уюшкандык, максатка умтулуу, тырышчаактык, тартип, өзүн-өзү сындоо сыяктуу жеке сапаттарды калыптандыруу учун окуучулардын эмгек процессине мамилеси зор мааниге ээ.

Окууну турмуш менен, эмгек менен, азыр базар экономикасынын практикасы менен байланыштыруу — жаңы адамды калыптандыруунун башкы жолу. «Билим берүүнү жаш муундун өндүрүмдүү эмгеги менен айкалыштырмайынча келечектеги коомдун идеалын элестетүү мүмкүн эмес: өндүрүштүк эмгексиз окутуу жана тарбиялоо да, параллелдүү окутуу жана тарбиялоосуз үзүрлүү эмгек да азыркы заман талап кылган бийиктикке көтөрүлө албайт».

Н.К.Крупская эмгектин маанилүүлүгүн баса белгилеп, баланы өзүн жана анын күчтүү жана жөндөмдүүлүгүн билүүгө, аларды туура баалоого үйрөтүүчү эмгек экенин айтат. Мамлекетти өнүктүрүүчү жаны адамды тарбиялоодо мектеп класстарда эмгекке тарбиялоо маанилүү орунду ээлегө тийиш. Заманбап технологиянын тез өсүшү жаш муундарды бала кезинен эмгекке психологиялык жактан даярдоо зарылдыгын катуу талап кылууда.

Окуучуларды эмгекке тартуу аларды чоңдордун эмгегин урматтоого, коомдук мүлктү урматтоого үйрөтөт. Эмгекке катышкан балдар мыкты аткаруучу болуп гана тим болбостон, уюштуруучулук шыктарга ээ болушат, демилгелүү болууга, өз алдынча ой жүгүртүүгө жана белгилүү даражада өз иштерин пландаштырууга үйрөнүшөт.

Окуучуларды эмгекке даярдоодо алардын жаш өзгөчөлүктөрүн эске алуу чоң мааниге ээ. Эмгекке тарбиялоо процессинде балдардын эмгекке карата жаш өзгөчөлүктөрү ачылат. Бул программанын тиешелүү талаптарында, аспаптарда, жабдууларда жана башкаларда чагылдырылат. Ошондуктан эмгекке үйрөтүү боюнча окуу планынын ылайыктуулугу, инструменттер жана жабдуулар балдарда эмгекке карата позитивдүү мамилени калыптандырууда маанилүү маселелерден болуп саналат.

Мектеп балдарга теориялык гана билим бербестен, аларды турмушка практикалык жактан даярдоого тийиш. Биздин коомдо адамдардын сапаттык өлчөмү эмгек активдүүлүгү менен өлчөнөт. Эмгекчилдик тубаса сапат эмес, ал балага бала кезинен сиңилет. Биздин бардык тарбия ишибиз балдарды эмгекчилдикке тарбиялоого багытталууга тийиш.

Эмгекте пайда болгон эмгек ишмердигинин субъекти катары өзүнө болгон мамиле кичүү окуучуларда өзүнө болгон ишенимди жана жоопкерчиликти калыптандырат. Эмгек окуучуларда болгон мүмкүнчүлүктөрдү объективдүү чагылдырууга жана текшерүүгө, жеке сапаттарды калыптандырууда өзүн-өзү тарбиялоо процессинин маанисин түшүнүүгө мүмкүндүк берет. Эмгек ишмердиги баланын инсанынын «Менин» калыптандыруунун эң маанилүү фактору катары аракеттенүү менен окуучулардын күчтөрүнүн жана жөндөмдүүлүктөрүнүн өзүн-өзү тарбиялоосун жана өз алдынча өнүгүшүн камсыз кылат, алардын аң-сезимин жана өзүн-өзү аңдоосун калыптандырат [3, 10-б.].

Жеке кызыкчылык менен коомдук кызыкчылыктын ортосунда өз ара байланыш бар, мунун натыйжасында ишмердүүлүктүн социалдык максаттары жана инсандын багыты, иш-аракетти жамааттык башкаруу жана жүрүм-турумду өз алдынча башкаруу, жамааттык эмгекти уюштуруу жана өзүн өзү уюштуруу, эмгектик ишмердиктин мазмуну жана жеке эмгек тажрыйбасы, коллективди түзүү жана андагы адамды тарбиялоо өз ара байланышта [4, 32-б.].

Эмгекке тарбиялоонун жана тарбиялоонун уюштуруу формаларын мугалим тандап алат. Эмгек сүйүктүү нерсеге айланышы үчүн бала эмгектин ийгилигин жана кубанычын сезиши керек. Ошондуктан, окутууну эң жогорку, жеткиликтүү кыйынчылык деңгээлинде

куруу максатка ылайыктуу; татыктуу эмгек ийгилигинин кубанычын билип, жаш адам өз эмгеги менен сыймыктануу сезимине ээ болот.

Эмгекке тарбия берүүнүн жаңы технологиясында мектеп окуучуларынын теориялык билимдерин практикалык жактан колдонууга басым жасалат. Эмгекке тарбиялоонун структурасы да өзгөрүүдө. Ал татаал болуп, инженерия жана технология жөнүндөгү идеяларды, практикалык маселелерди чечүү, жогорку сапаттагы натыйжаларга жетишүү жөнүндөгү ойлорду камтыйт. Стандарттуу эмес милдеттерди чечүүгө чыгармачылык менен мамиле кылуу, өндүрүштүн техникалык-экономикалык жана социалдык керсеткучтерин жакшыртууга умтулуу айрыкча жогору бааланышы керек.

Мектеп окуучуларынын чыгармачылык активдүүлүгүн рецензиялар, көргөзмөлөр, мыкты моделди, приборлорду, көрсөтмө куралдарды даярдоо боюнча сынактар жогорулатат [5, 201-б.]. Мектеп окуучуларына эмгектик шыктарды жана башка шыктарды берүү - аларды турмушка, эмгекке даярдоо дегендикке жатпайт. Акыркысы мектеп окуучуларын коомдук пайдалуу, анын ичинде педагогикалык жактан туура даярдоо менен эмгекке тарбиялоонун негизги каражаты болуп саналган өндүрүштүк эмгектин ар кандай түрлөрүнө тартуу аркылуу ишке ашат.

Эмгекке тарбиялоодо класстык-сабактык иштердин өзгөрүшү класстан тышкары жана класстан тышкары тарбиялык иштерди кайра курууга алып келет. Ал инсанга багытталган, адамга жана коомго максималдуу пайдалуу болуп калат. [6, б. 95].

Эмгекке тарбиялоо системасы коомдук пайдалуу эмгекти ан-сезимдуу, максатка умтулган аткарууну, тартипти жана уюшкандыкты, коомдук байлыкты өнүктүрүүгө коллективдин жеке салымы учун жоопкерчиликти, жолдошчулукту жана өз ара жардамдашууну өнүктүрүүнү камсыз кылуучу бардык формаларды жана методдорду колдонууга тийиш [7, 370-б.].

Корутунду

Жалпысынан айтканда, окуучулардын эмгекке үйрөтүү сабагында алган билимдери, билгичтиктери жана жөндөмдөрү аларда калыптанган жана өнүгүп жаткан умтулууларына жана кызыкчылыктарына канчалык дал келерин, окуучулардын өнүгүп келе жаткан муктаждыктарын эмгектик ишмердүүлүк процессинде канааттандыруу жактарына көңүл буруу зарыл.

Пайдаланылган адабияттар:

1. О трудовом воспитании в младшем школьном возрасте // Оценка эффективности образовательных технологий: Тез. докл. 2-й Всероссийской науч.-практ. конф. Ч. II - Славянск - н/К, 2000. - С.-102-104.
2. Батышев С.Я. Трудовая подготовка школьников: вопросы теории и методики. – М.: Педагогика, 1981 с. 68-78, с. 103-120.
3. Пашков А.Г. Труд как средство воспитания // Педагогика, 1992, № 7-8 с. 3-10
4. Актуальные вопросы трудового воспитания младших школьников на современном этапе. Программно-методическое пособие. - Славянск- н/К: ИЦ СФАГПИ, 2000.-32с.
5. Перспективы профессионально-педагогической подготовки учителя к трудовому воспитанию младших школьников //Технология 2000: Теория и практика преподавания технологии в школе: Сб. тр. VI Международной конф. - Самара, 2000. - С. 200-202
6. К вопросу о формировании мотивов трудовой деятельности младших школьников // Оценка эффективности образовательных технологий: Тез. докл. 2-й Всероссийской науч.-практ. конф. Ч. II - Славянск - н/К, 2000. - С. 95-96. Соавт.:Е.А. Мозговой, Т.С. Юрьева.
7. Харламов И.Ф. Педагогика: Учебное пособие. – 4-е изд., М.: Гардарики, 2004, - с. 363-405.

УДК: 373.3

Омошева Арууке
ОшМУнун магистранты**ДҮЙНӨНҮН КӨРКӨМ СҮРӨТТӨЛҮШҮНҮН ИММАНЕНТТҮҮ МАҢЫЗЫ**

Аннотация: Бул макалада дүйнөнүн көркөм сүрөттөлүшүндө негизги ролду ойногон искусствонун активдүү - кайра түзүүчү функциясы чоң мааниге ээ: ал бир эле социалдык же башка процесстерди чагылдырбастан, коомдун социомаданий, саясий жана руханий өнүгүшү жөнүндө кабар берип, коомдук аң-сезимдин формасы катары тарыхый процесстин жүрүшүнө түз жана кыйыр таасирин тийгизе тургандыгы каралган. Консервативдүү тартиптин өзгөрбөстүгү, кылымдар бою негизделген социалдык иерархиянын бузулбастыгы жөнүндөгү элестөөлөрдүн түп тамырынан бери өзгөрүшүндө искусствонун ролу зор.

Ачык сөздөр: дүйнөнүн образы, имманенттүү, сүйүү, өмүр, өлүм, түбөлүктүү, тарых, факт.

ИММАНЕНТНАЯ СУЩНОСТЬ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОПИСАНИЯ МИРА

Аннотация: В данной статье большое значение имеет активно-преобразующая функция искусства, играющего ключевую роль в изображении мира: оно отражает социокультурное, политическое и духовное развитие общества, прямо и косвенно как форма общественного сознания при условии, что оно имеет эффект. Искусство играет важную роль в коренном изменении представлений о незыблемости консервативного порядка, незыблемости сложившейся веками социальной иерархии.

Ключевые слова: Образ мира имманентный, любовь, жизнь, смерть, вечность, история, факт.

THE IMMANENT ESSENCE OF THE ARTISTIC DESCRIPTION OF THE WORLD

Annotation: In this article, the active transformative function of art, which plays a key role in depicting the world, is of great importance: it reflects the socio-cultural, political and spiritual development of society, directly and indirectly as a form of public consciousness, provided that it has an effect. Art plays an important role in radically changing the ideas about the inviolability of the conservative order, the inviolability of the social hierarchy that has developed over the centuries.

Key words: Immanent image of the world, love, life, death, eternity, history, fact.

Көпчүлүк учурларда философиялык иликтөөнүн объектиси болуучу аталган түшүнүктүн синонимдик варианттары да учурайт. Мисалы, "дүйнөнүн модели"- өзгөчө логикалык конструкция, ал белгилүү доордун коомдук-тарыхый өнүгүшүнүн реалдуулугу жөнүндөгү абстракттуу элестөөлөрдү камтыйт. Аталган феномен көбүнчө дүйнө жөнүндөгү түшүнүмдөрдүн бардык суммасын салттуу мүнөздө кыска, жөнөкөйлөтүп чагылдырууну билдирет [1, 163-б.]. Дегеле "образ", «дүйнөнүн образы» түшүнүктөрүнүн метафоралуулугу жана көп маанилүүлүгү бизди кызыктырган проблеманы концептуалдуу иликтөө этабында аларды пайдалануунун татаалдыгын көрсөтөт. Ошондуктан илимий изилдөөнүн максатына ылайык "дүйнөнүн сүрөттөлүшү" түшүнүгүнүн имманенттүү маңызын ага тектеш категорияларды колдонуу аркылуу ачуу зарыл. Бул категориядан тышкары анын "дүйнөнүн образы" аттуу синоними да кеңири колдонулат.

Дүйнөнүн сүрөттөлүшүн индивидуалдык жана коомдук аң-сезимдин системасында калыптандыруу диалектикалык мүнөзгө ээ, ал жалпы социумдун, субъектилердин, болмуштардын маңызын түшүнүү, ошондой эле таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүгүнүн өзгөчөлүктөрү аркылуу аныкталат. Өз учурунда П. Н. Федосеев белгилегендей, ар бир

окумуштуу дүйнөнүн сүрөтүнүн өзүнө караштуу бөлүгүн түзүп, ага өз образын жана сүртүмдөрүн киргизүүгө милдеттүү [2, 466-б.].

Дүйнөнүн сүрөтү анын бардык компоненттеринин байланыштарынын, биримдигинин натыйжасында универсалдуу мүнөзгө ээ. Р.С. Карпинскаянын пикири боюнча дүйнөнүн табигый - илимдик сүрөттөлүшүнө физика, химия жана биология, экология илимдеринин жетишкендиктерин, жаратылыш менен коомдун өз ара аракеттенүү мыйзам ченемдүүлүктөрүн билүү кошулганда, ал өзүнүн табигый илимдик мүнөзүн жоготуп, гуманитардык жана философиялык билимдерди камтыган дүйнөнүн идеалдуу образын түзөт" [3, 203-б.].

Кээ бир авторлор дүйнөнүн салыштырмалуу "локалдык" сүрөттөлүшүн "биологиялык", "геологиялык", "физикалык" ж.б. деп бөлүп карашат [4].

Дүйнөнүн илимий жана көркөм сүрөттөлүшү объективдүү реалдуулукту өздөштүрүү процессинин диалектикалык эриш-аркак жактары болуп эсептелет. Ошол себептүү дүйнөнүн көркөм сүрөттөлүшүнүн имманенттүү маңызын, мазмунун, өзгөчөлүктөрүн, алардын функцияларын окуп-үйрөнүүнүн методологиялык принциптерин өздөштүрүү актуалдуу маселелердин бири болуп саналат. Сөз болуп жаткан феномен социомаданий шарттардын, дүйнө таанымдын контексттеринде түрдүү деңгээлинде каралышы мүмкүн (искусствонун жалпы тарыхый өнүгүшүнөн тартып тигил же бул конкреттүү доорлордун, аймактардын, өлкөлөрдүн социалдык табиятына, алардын реалдуулукту өздөштүрүү жагдайлары, багыттарына чейин).

Конкреттүү-тарыхый өнүгүп туруучу шарттарда калыптанган дүйнөнүн көркөм сүрөттөлүшүн изилдөөдө бир эле мезгилдик интервалда анын түрдүү баскычтары, калыптануу тенденциялары, мыйзамдары болоорун белгилей кетүү максатка ылайыктуу. Алардын өзгөчөлүктөрү социалдык-экономикалык, руханий-маданий процесстер, искусство ишмерлеринин дүйнөгө болгон көз караштары жана эстетикалык идеалы менен детерминацияланган. Түрдүү социалдык топтордун умтулуулары коомдук жана индивидуалдык аң-сезимдерде тигил же бул топтун кызыкчылыктарына гана жооп берген көркөм сүрөттөөнүн варианттарынын бекемделишине өбөлгө түзгөн.

Ар кандай илимий аныктамаларга коюлган негизги талап тигил же бул түшүнүктүн конкреттүү объектти (предметти), материалдык жана руханий турмуштун ар тараптуу жагдайларын мүмкүн болушунча адекваттуу аныкташында турат. Дүйнөнүн көркөм сүрөттөлүшү өнүгүп туруучу руханий диалектикалык процесс катары түрдүү элдердин жана өлкөлөрдүн искусствосунда терең чагылдырылат. "Сүрөттөлүү" жөнүндөгү жалпы элестөө индивидуалдык жана коомдук аң-сезимдин системасында түзүлүп, (эгерде индивидуалдык рецепцияны ала турган турган болсок, дүйнөнүн көркөм сүрөттөлүшүнө карата көз караштар угуучунун же көрүүчүнүн социо-маданий деңгээли, анын жөндөмдүүлүктөрү ж.б.) көптөгөн факторлор менен аныкталат. Ушул өңүттө дүйнөнүн көркөм сүрөттөлүшүн өнүгүп, улам байып туруучу феномен иретинде аныктоодо көркөм чыгарма, живопись, музыка, кино, театр, искусство таануу изилдөөлөрү, сын эмгектер, радио жана телевидение, интернет чоң жардам берет.

Дүйнөнүн көркөм жана илимий сүрөттөлүштөрүн салыштырууда искусстводогу таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүгүнүн кээ бир терең мыйзам ченемдүүлүктөрү ачылат. Демейде эксперимент илимий изденүүгө, айрыкча табигый-техникалык изденүүлөргө гана тиешелүү иретинде каралып келгендиги белгилүү. Дүйнөнүн көркөм сүрөттөлүү процессинде да көркөм эксперимент кеңири пайдаланылары байкалат. Маселен, субъектти көркөм-образдуу чагылдыруу үчүн сүрөтчү демейки шартта байкалбаган жүрүм-турум импульстары, мүнөздүн өзгөчөлүктөрү даана ачыла турган турмуштук кырдаалдарды тандап алууга укуктуу. Дегеле, объективдүү реалдуулукту толук жана адекваттуу таанып-өздөштүрүүдө дүйнөнү көркөм чагылдыруунун ритм, интонация, поэзиядагы жана музыкадагы обон, живописистеги түс нюанстары, киноматографиядагы монтаж ж.б. өзгөчө ыкмалары жана каражаттары кызмат өтөп, мындай жагдайда

таанылуучу чындык жөнүндөгү элестөөлөрдү, ой корутундуларды терең түшүнүүгө жана чагылдырууга негиз түзгөн көркөм каражаттарды издөө аң-сезимдүү түрдө ишке ашат [5, 40-б.].

Дүйнөнүн көркөм сүрөттөлүшү табигый - илимдик сүрөттөн тышкары гуманитардык, тарыхый - коомдук билимдер тармагы менен салыштыруу аркылуу да аныкталат. Үстүртөн караганда эле аты аталган тармактардын ортосунда көп окшоштуктар, жалпылыктар бар экендигин байкоого болот: бекеринен тарыхты "доорлордун жылнаамасы", айрым өлкөлөрдүн турмушунун сүрөттөлүшү, жалпы дүйнөнүн өткөн чагынын панорамасы деп аташпайт. Тигил же бул "сүрөттөрдүн" ортосундагы мүнөздүү айырмачылыктарды жана чектерди көрө билүү да маанилүү. Тарых окуялардын жүрүшүн, алардын ыраттуулуктарын, байланыштарын детерминанттарын, социалдык күчтөрдүн ролун жана өз ара аракеттенишин логикалык аныктамалар жана түшүнүктөр аркылуу анализдеп, жалпылайт.

Сүрөтчү тарыхый фактыларды жана окуяларды адам болмушу аркылуу түшүндүрөт: көңүлүнүн борборунда адам, курчап турган чөйрөгө жана өзүнө карата анын мамилеси, дүйнөнү, коомдук көрүнүштөрдү баалоосу, курчап турган реалдуулукту сезүүсү турат. Көркөм өнөр ишмерлеринде ассоциативдүү ой жүгүртүү өтө курч өнүгүп, анын негизинде жазуучу же сүрөтчү жалпы абалдагы типтүү образдарды түзөт, башкача айтканда көптөгөн инсандарга тиешелүү касиеттерди бир образда топтойт. Мисалы, тигил же бул атуулдун реалдуу турмушун чагылдыруу аркылуу сүрөтчү бүтүндөй доордун тарыхын, анын өнүгүшүнүн социомаданий ченемдерин түшүндүрө алат.

Дүйнөнүн көркөм сүрөтүн изилдөөдө конкреттүү өлкөлөрдүн, доорлордун жана элдердин, атуулдардын аалам, социум жана адамзат, коомдук турмуш жөнүндөгү элестөөлөрүндө, ой корутундуларында чагылдырылган айрым жагдайларга көңүл буруу талап кылынат. Алардын ичинен биринчи планда инсандын болмушу, дүйнөдөгү орду, максаты жана милдети, анын баалуулуктук багыттары жөнүндөгү элестөөлөр, акыл-эс ченемдери турат. Мында диахронияда жана синхронияда социум менен табияттын, адам жана коомдун, инсан менен башкаруу чөйрөсүнүн байланыштарын жана башка бир топ социомаданий аспектилерди өздөштүрүү, ой сересинен өткөрүү дүйнөнүн көркөм сүрөттөлүшүнүн өзөгүн түзөт. Бул маселе көркөм чыгармачылыкта аныктыктардын системасын туруктуу чагылдыруу менен тыгыз байланышкан. Тактап айтканда, искусствонун проблематикасы тынымсыз татаалдашып, реалдуулуктун дээрлик бардык катмарларын камтуу тенденциясы күчөп, алардын көркөм сүрөттөлүшүнүн көп кырдуулугун, адамдын ченемин билдирет. Ушул өңүттө дүйнөнүн жалпы сүрөтүндө инсан үчүн адам жашоосунун маңызы, жакшылык жана жамандык, сүйүү, өмүр жана өлүм сыяктуу "түбөлүктүү" маселелерди түшүндүрүү кандай өзгөргөндүгү өзгөчө кызыгууну туудурат.

Дүйнөнүн көркөм сүрөттөлүшүндө негизги ролду ойногон искусствонун активдүү - кайра түзүүчү функциясы чоң мааниге ээ: ал бир эле социалдык же башка процесстерди чагылдырбастан, коомдун социомаданий, саясий жана руханий өнүгүшү жөнүндө кабар берип, коомдук аң-сезимдин формасы катары тарыхый процесстин жүрүшүнө түз жана кыйыр таасирин тийгизет. Консервативдүү тартиптин өзгөрбөстүгү, кылымдар бою негизделген социалдык иерархиянын бузулбастыгы жөнүндөгү элестөөлөрдүн түп тамырынан бери өзгөрүшүндө искусствонун ролу зор.

Искусство коомдук жана индивидуалдык аң-сезимде болуп жаткан ар түрдүү өзгөрүүлөрдү тез кабылдап, аларга адекваттуу жооп берет. Мындай өзгөрүүлөрдү изилдөө искусствонун эволюциясы менен функцияларын түшүнүүнү, турмушту көркөм өздөштүрүүнү жана чагылдырууну, анын өнүгүшүнүн имманенттик мыйзамдарын, социумду көркөм сүрөттөө өбөлгөлөрүнүн динамикасын аныктоого жардам берет. Дүйнөнү көркөм өздөштүрүүнүн жолдорун жана өбөлгөлөрүн жакшыртуу менен искусстводо рефлексивдүү процесстердин татаалдашын байкоого болот. Искусство

ишмерлеринин айлана-чөйрөнү образдуу чагылдырышы субъектин ички ресурстарын, мүмкүнчүлүктөрүн кеңири таанып-билүүгө шарт түзөт. Мындай учурда романтиктердин чыгармаларынын каарманы болуп сүрөтчүнүн өзү, ал эми сүрөттөө объектиси катары чыгармачыл процесс, анын ишмердүүлүгү менен байланышкан жагдайлар эсептелгендиги көпчүлүккө маалым. Бул маселелер боюнча М. Планк дүйнөнү таанып-билүүдө биология жана антропология аркылуу "физикадан химияга, социалдык илимдерге карай үзүлгүс чынжыр бар" [6, 183-б.]. деп белгилеген.

Искусствонун имманенттүү өнүгүшү индивид менен жаратылыштын, ошондой эле социум менен инсандын ортосундагы өз ара шайкеш, гармониялуу мамиле менен диалектикалык түрдө байланышкан. Дүйнөнүн түрдүү сүрөттөрүндө бул проблема индивид өзүн жаратылыштан бөлүп карабаган байыркы доордон тартып экологиялык кризис күчөгөн бүгүнкү күнгө чейинки көп кылымдык аралыкта ар түрдүү чагылдырылып келет. Азыр бул маселе айрым аспектилерде нравалык проблемалар жана гуманизм менен бирдикте каралса, башкаларында бардык цивилизациянын тагдыры, келечеги жана ядролук алаамат коркунучуна каршы прогрессивдүү адамзаттын күрөшү менен биримдикте сүрөттөлөт.

Корутунду

Жогоруда белгиленген жагдайлардан тышкары дүйнөнүн көркөм сүрөттөлүшүнүн анын илимий сүрөтү менен өз ара катышы да чоң мааниге ээ. Учурда искусство мурда илимий билимдин гана энчиси катары каралып келген коомдук өнүгүүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрүн, илимий - техникалык прогресстин социалдык- маданий акыбеттерин, искусстводогу жана илимдеги чыгармачыл процесс сыяктуу проблемаларды да терең изилдей баштады. Мында илимий идеяларды искусстводо тике чагылдырууга арналган изденүүлөрдүн чектелгендиги көзгө урунат. Көркөм таанып-билүүнүн жана рефлексиялардын реалдуулук менен инсан жөнүндөгү туура эмес элестөөлөрдү жана ой корутундуларды жеңип чыгууга багытталган новатордук тенденцияларын терең ачуу зарыл. Демейки аң-сезим деңгээлинде кабыл алууга мүмкүн болбогон көрүнүштөрдөгү амбиваленттүүлүктү жана парадоксалдуулукту, жөнөкөй кубулуштардагы өзгөчөлүктөрдү ачып берүү искусстводо кеңири жайылууда.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Топоров В. Н. Модель мира. Мифы народов мира. Энциклопедия, т. II.-М., 1982.- 163-бет.
2. Федосеев П.Н. Диалектика современной эпохи. Изд.2-е, дополненное.-М., 1975.- 466-бет.
3. Карпинская Р. С. Биология и мировоззрение.-М., 1980.- 203-бет.
4. Мелюхин С. Т. Марксизм-ленинизм и современная естествонаучная картина мира.-М.-1968;
5. Мостепаненко М. В. Философия и физическая теория. Физическая картина мира и проблема происхождения и развития физических теорий.-Л., 1969.
6. Эйнштейн А. Собр. научных трудов.-М., 1967.- 9-40-беттер.
7. Планк М. Единство физической картины мира.-М., 1977.- 183-бет.

УДК: 398.5

Садирдин уулу Жеңишбек
магистрант, ОшМУ**ИСКУССТВОДОГУ КООЗДУК ПРОБЛЕМАСЫНЫН ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ**

Аннотация: Бул макалада искусство – кооздукту системалуу өздөштүрүүнүн өзгөчө тармагы экендиги баяндалган. Искусство философиясы көрсөткөндөй, реалдуу турмуштагы кубулуштарды кооз жана көрксүз деп бөлүүгө болот. Искусстводогу кооздукту эки өңүттөн кароого мүмкүн, анткени ал өз башатын объективдүү чындыктан, жашоодон алат. Жаратылыштагыдай кооздукту эч жерден табууга болбой тургандыгы жөнүндөгү идеяга ойчулдар ар дайым кайрылышкан.

Ачкыч сөздөр: кооздук, жаратылышы, гумандуулук, дүйнө, кыймыл, космос.

ОТРАЖЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ КРАСОТЫ В ИСКУССТВЕ

Аннотация: В этой статье объясняется, что искусство является уникальной областью систематического изучения красоты. Философия искусства показывает, что явления реальной жизни можно разделить на прекрасные и безобразные. Красоту в искусстве можно рассматривать с двух точек зрения, потому что она исходит из объективной реальности и жизни. Мыслители всегда утверждали, что природную красоту нельзя найти больше нигде.

Ключевые слова: красота, природа, человечество, мир, движение, космос.

REFLECTION OF THE PROBLEM OF BEAUTY IN ART

Annotation: This article explains that art is a unique area for the systematic study of beauty. The philosophy of art shows that the phenomena of real life can be divided into beautiful and ugly. Beauty in art can be viewed from two points of view, because it comes from objective reality and life. Thinkers have always argued that natural beauty cannot be found anywhere else.

Key words: beauty, nature, humanity, world, movement, space.

Байыркы грек даанышманынын эстетикасынын борбордук түшүнүгү - сулуулук. Ал ойчулдун объекттердин түрлөрү же идеялары жөнүндөгү философиялык концепциясынан келип чыккан. Платондун ою боюнча идеялар акыйкат болмушту түзөт, Кооздук - гумандуу, жамандык - көрксүз. Бул көз карашты байыркы ойчулдар да колдошуп, Аристотель кооздук менен жакшылыктын биримдигин баса белгилесе, Сократ “кооздук жакшылыгы менен айырмаланат”, - деген ойду жайылткан. Кооздуктун жакшылыкка тийгизген таасирин гректер калокагатия деп аташкандыгы көпчүлүккө белгилүү.

Космостун алкагында бардык нерселер түбөлүк аракетте турат, эң жогорку кыймыл деген концепцияга таянуу менен Платон да кооздуктун маңызын статикалык түрдө түшүндүргөн: эгерде кимдир-бирөө кооздук идеясына жакындагысы келсе, сулуулук түбөлүк экендигин, ал пайда болуп, жок болуп кетпешин, кыскарбашын жана көбөйүшүн билиши керек, кооздук бир жерде сулуу көрүнсө, экинчи жерде көрксүз катары таанылышы мүмкүн [1, 100-б.]. Платондун ою боюнча болмуштан тышкары (небытие) чөйрө да бар, аны ойчул материя деп эсептейт. Демек, байыркы грек философунун идеясы боюнча сулуулук – объективдүү, түр, идея, чыныгы болмуш; аны сезимдин жардамы аркылуу өздөштүрүүгө мүмкүн эмес, ага акыл-эс, интеллектуалдык интуициянын жардамы аркылуу гана жетүүгө мүмкүн. Платондун эстетикасы нравалык мүнөзү менен айырмаланып турат. Бул окууга ылайык, сулуулукка жетүүгө аракеттенүү руханий процесс иретинде бир нече баскычтан турат. Биринчи баскычта адам сезимдик дүйнөдө конкреттүү кооздукту бөлүп карап, аныктоону үйрөнсө, экинчи баскычта ал ички, руханий кооздукту өздөштүрүүнү, үчүнчү баскычта илим кооздуктун үйрөнүп,

төртүнчү баскычта гана ал кооздук дүйнөсүндө жашайт. Демек, Платондун философиялык рефлексиясындагы баалуу жагдайларга төмөнкүлөр кирет: ойчул кооздуктун көп кырдуу мүнөздөмөлөрүн, эстетикалык ой жүгүртүүнүн өзгөчөлүгүн баса белгилеп, аны кайталангыс касиет, дүйнөгө карата адамдык руханий мамиленин натыйжасы катары анализдеген.

Жаңы мезгилдеги бир топ ойчулдар кыймылдын жана грациянын гармониясынын тегерегинде сөз козгоо аркылуу кооздук түшүнүгүн толук ачып берүүгө болот деген пикирди колдошкон. Мисалы, Ф. Бэкондун пикири боюнча кооздуктун маңызы кыймылдын кооздугунда турат [2, 78-б.]. Ал эми Винкельман кооздуктун жогорку, абстракттуу түшүнүгүн өздөштүрүү үчүн грацияны үйрөнүү зарыл деп ырастоо менен бирге ойчул алдыга карай жылбастан, байыркы грек ойчулдарынын кооздук жөнүндөгү элестөөлөрүнө чегинген.

“Кооздук – кыймылдын гармониясы” деп аталган абстракттуу түшүнүктү Лейбниц бир топ позитивдүү идеялар менен толуктаган. Бул түшүнүк бир абалдан экинчи абалга тынымсыз өтүү жөнүндөгү идеяны билдирген “үзгүлтүксүздүк” деп аталган негизги философиялык принциптен келип чыгат. Ойчулдун пикири боюнча бул жалпы принцип чексиздикти кароодон келип чыгат жана ой жүгүртүү үчүн абдан пайдалуу. Ал геометрияга сөзсүз зарыл, бирок аны физикада да ийгиликтүү колдонсо болот, анткени нерселердин булагы болгон улуу акылмандык геометрияны пайдаланып, теңдеши жок кооздукка ээ болгон гармонияны сактайт. Бул жободо кооздуктун принциптери жөнүндөгү элестөөлөр Лейбництин негизги философиялык жана математикалык идеялары менен үндөшүп турат. Ньютондун физикасынын кадыр-баркы кооздуктун динамикалык концепциясына чоң колдоо көрсөткөн. Мындай философиялык, эстетикалык салтты улантуу аркылуу француз агартуучулары кооздук менен көрксүздүктүн чөйрөсүн дагы кеңейтишип, аны жаратылыштын табигый касиети катары түшүнүшкөн. Немец классикалык эстетикасы кооздуктун имманенттүү маңызын түшүнүүдө бир топ диалектикалык идеяларды пайдаланган. Алсак, Кант сулуулукту кызыкпаган мамилелердин объектиси катары, ал эми Гегель бул категорияны тарыхый – философиялык өңүттөн карап, рухтун жалпы дүйнөлүк кыймылынын, өздүк өнүгүүсүнүн бир этабын кооздук катары эсептеген да, өзүнүн өнүгүүсүндө рух материалдуулук менен гармониялык биримдикке жетишип, идеянын формада толук жана адекваттуу чагылдырылышынын натыйжасында кооздук келип чыгат деген жыйынтыкка келген. Гегель үчүн кооздук искусство чөйрөсү болсо, орус ойчулу Н.Г.Чернышевский жашоонун өзүн кооздук иретинде карап, турмуш кандай болушу керектиги жөнүндөгү суроону алдыга жылдырат. Мында кооздукту материалисттик маанайда түшүнүү биринчи орунда туруу менен бирге антропологиядан да таасири байкалат.

Кооздук философиясы, анын диалектикалык өнүгүшү бир эле искусствого эмес, дүйнөнүн, анын бөлүктөрүнүн гармониясы жөнүндөгү элестөөлөргө, кабылдоолорго жана ой корутундуларга да таянат. Дээрлик бардык элдердин эстетикасы кооздук жөнүндөгү окуунун искусствонун скульптура, живопись ж.б. түрлөрү менен болгон ажырагыс, көп кырдуу байланышын көрсөтөт. Бул жерде белгилей турган жагдай, кооздуктун чексиздиктин чагылдырылышы катары каралган аныктамасы абстракттуу аныктама болуп эсептелет, ал эми акыйкат болсо конкреттүүлүктү талап кылат. Ушул жобого таянып, өз учурунда Гегель кооздукту чектүүлүк менен чексиздиктин биримдиги катары, бирок диалектиканын башка категориялары менен байланышта карайт. “Гегель диалектиканын бир дагы мыйзамдарын же категориясын абсолютташтырбайт. Акыйкатты ал бүтүндүк катары карайт. Ойчул үчүн искусство - татаал көрүнүш, ал анализдин бардык негизги диалектикалык принциптеринин жардамы менен таанып-билинет. Бул жобо аркылуу Гегель идеалисттик философиялык-эстетикалык теорияларды четке кагып, искусствонун диалектикасын бийиктикке көтөрөт. Белгилүү болгондой, идеологиялык концепциялар тигил же бул методологиялык ыкманы гана абсолютташтырышат” [3, 262-б.]. Гегелдин

пикири боюнча кооздук искусство аркылуу түзүлүп, чектелет. Ойчул искусствону, ошондой эле кооздукту диалектикалык логиканын бардык мыйзамдары жана категориялары аркылуу аныктоо менен бирге кооздуктун туу чокусу катары байыркы грек скульптурасын эсептейт [4, 111-б.].

Кооздук жөнүндөгү диалектикалык элестөөлөрдүн өнүгүү планында аны чексиздикте чагылдырылган катары караган Шеллингдин аныктамасы негизги ролду ойногон. Кооздукту чектүүлүктүн жана чексиздиктин биримдиги катары диалектикалык позицияда түшүнүүсүз көркөм кооздукту, ошондой эле жаратылыштын жана адамдын кооздугун туура аныктоого мүмкүн эмес. Табияттагы кооздукту жогорудагыдай түшүнүү азыркы физиканын ультракичине менен ультрачоңду окшош карама-каршылыктар катары кароо тенденциясы менен үндөшүп турат. Бул тенденцияны М.А.Марковдун "Аалам жалпысынан микроскопиялык бөлүкчө катары каралышы мүмкүн. Микроскопиялык бөлүкчө өзүнө жалпы ааламды камтышы ыктымал" [5, 145-б.] деген гипотезасынан ачык көрүүгө болот.

Искусство – кооздукту системалуу өздөштүрүүнүн өзгөчө тармагы. Искусство философиясы көрсөткөндөй, реалдуу турмуштагы кубулуштарды кооз жана көрксүз деп бөлүүгө болот. Искусстводогу кооздукту эки өңүттөн кароого мүмкүн, анткени ал өз башатын объективдүү чындыктан, жашоодон алат. Жаратылыштагыдай кооздукту эч жерден табууга болбой тургандыгы жөнүндөгү идеяга ойчулдар ар дайым кайрылышкан. Кооздукту көрө, тааный - билүү керек, табияттагы, социалдык чөйрөдөгү, турмуштагы кооздукту сахнага, көркөм дүйнөгө которуп алуу зарылдыгы жөнүндөгү пикири ушул маанини билдирет. Искусство – реалдуу дүйнөдөгү кооздуктун концентрациясы, ал кубулуштардагы кооздуктун мүнөзүн көркөмдүккө карама-каршы коюу менен баса көрсөтүп, анын таасирин күчөтөт, адамдын сулуулуктан, асылдыктар системасынан ырахаттануу табитин өстүрөт. Айрыкча, көркөм өнөрдө реалдуулукту эстетикалык өздөштүрүү өзүнүн жогорку формаларында ишке ашат да, сүрөткердин чеберчилигинин натыйжасында ар дайым эстетикалык ырахат тартуулап, мүдөөлөрдү канааттандырат.

Идеялык - эстетикалык ой жүгүртүү, көркөм жетишкендик, гармония, образдуу интуиция, жашоонун эркин агымы искусстводо чыгармачыл эргүү пайда кылып, ар бир адамда чеберчилик, сүрөткердик сезимин ойготот, анын руханий-жаратуучулук күчү ушунда турат.

Искусство өзү кооздуктун калыптануу процесси болуп эсептелет, себеби ал болмуштун көрүнүштөрүндөгү кооздукту ачып берип, аларды (сулуулуктан алыс болсо да) кооз, көркөм түрдө чагылдырат. Искусство кооздуктун татаал табиятын туюнтуп эле тим болбостон, аны түзүүчү, жаратуучу, өнүктүрүүчү катары да баалуу. Эстетикалык ой жүгүртүүнүн тарыхында искусствонун өзүнүн социомаданий чөйрөдөгү кооздугу анын жалаң сулуу, баалуу нерселерди гана чагылдырышы менен аныкталат, мындай жагдайдын натыйжасында искусство өзү да кооз, асыл көрүнүшкө айланат деген идея да басымдуулук кылган. Мындай пикирлер өз учурунда классицизмдин нормативдүү эстетикасында кеңири колдоого алынган. Классицизм “искусство - жаратылышты тууроо” деген формуланы “искусство- кооз, сулуу табиятты тууроо” деп өзгөрткөн. Ушуга байланыштуу эстетикалык изилдөөлөрдө искусствонун кооздугу кээде идея менен образдын, форма менен мазмундун биримдиги катары каралат. Көркөм чыгарма кооз болуш үчүн форма менен мазмундун дал келиши жетишсиз. Искусствонун кооздугу анын мазмунунда, турмушту, бүтүндөй эле реалдуулукту адекваттуу көркөмдөп чагылдырышында, дүйнөнүн көрүнүштөрүнүн сулуулугунун, кооздугунун субъектилердин руханий интеллектуалдык айлананышында турат.

Корутунду

Жалпысынан айтканда, кооздук – гармониялуу, шайкеш кубулуш, ал эми ар түрдүү гармониялар, маселен, музыкалык гармония-дүйнөлүк гармониянын жеке көрүнүштөрү, алар көп кырдуу туюнтулат. Кооздук гармониялыктын ченеми, болмуштун акыйкаттыгынын көркөмдөлгөн аспектиси иретинде кызмат өтөйт. Эстетиканын сөз болуп жаткан түшүнүгүнөн айырмаланып, "сулуулуку ички жана сырткы көрүнүштү сүрөттөп, маңыздык жана формалык жагдайларды, алардын диалектикалык байланышын чагылдыра алат. Сулуулуку түшүнүгү негизинен тирүү жандыктардын, антропологиялык - социалдык чөйрөнүн сыпаттык өзгөчөлүгүн мүнөздөө үчүн колдонушу белгилүү" [6, 48-б.].

Пайдаланылган адабияттар:

1. История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли. Т.1.-М., 1962.- 100-бет.
2. История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли. Т.2.-М., 1964.- 78-бет.
3. Овсянников М. Ф. История эстетической мысли.- 262-бет.
4. Красностонов Э. Диалектика в искусстве и философии прекрасного// Вопросы философии. №10.-М., 1985.- 111-бет.
5. Марков М. А. О природе материи.-М., 1976.- 145-бет.
6. Акматов Ы. Молло Нияз – гуманист ойчул.- Ош, 2000.- 48-бет

УДК: 82.2

*Максатбек уулу Майрамбек
магистрант, ОшМУ*

«АЖАЛ ОРДУНДА» ДРАМАЛЫК ЧЫГАРМАСЫНЫН МУЗЫКАДАГЫ ОРДУ

Аннотация: Бул макалада «Ажал ордуна» музыкалуу драмасы, драмалык өнүгүүнүн жакшы үлгүсү гана болбостон, ал ошону менен бирге, кыргыз элинин профессионал музыка маданиятынын пайда болушу жана опера искусствосунун алгачкы баскычы экендиги такталды. Формасы жагынан улуттук, мазмуну социалисттик болгон кыргыз элинин театр искусствосунун мындан аркы өнүгүп-өсүшүнө Ж. Турусбековдун «Ажал ордуна» аттуу музыкалуу драмасы мына ушундай бурулуш жасаган этаптуу спектакль болуп калды. Бул спектаклдин коюлушу Кыргызстан мамлекеттик театрынын жаш коллективинин профессионалдык багытта өнүгүп-өсүшүнүн келечегин көрсөттү.

Ачык сөздөр: драма, опера, үркүн, революция, пьеса, эпизод, согуш.

МЕСТО ПЬЕСЫ «НА МЕСТЕ СМЕРТИ» В МУЗЫКЕ

Аннотация: В данной статье подчеркивается, что музыкальная драма «Вместо смерти» является не только удачным образцом драматического развития, но и зарождением профессиональной музыкальной культуры кыргызского народа и первым этапом будущей оперы. Ж. за дальнейшее развитие театрального искусства кыргызского народа, национального по форме и социалистического по содержанию. Таким переломным моментом стала музыкальная драма Турусбекова «Вместо смерти». Постановка этого спектакля показала перспективы профессионального развития молодых сотрудников Кыргызского государственного театра.

Ключевые слова: драма, опера, ужасы, революция, пьеса, эпизод, война.

PLACE OF THE PLAY "AT THE PLACE OF DEATH" IN MUSIC

Annotation: *This article emphasizes that the musical drama "Instead of Death" is not only a successful example of dramatic development, but also the emergence of professional musical culture of the Kyrgyz people and the first stage of the future opera. J. for the further development of the theatrical art of the Kyrgyz people, national in form and socialist in content. Turusbekov's musical drama "Instead of death" became such a turning point. The staging of this performance showed the prospects for the professional development of young employees of the Kyrgyz State Theater.*

Key words: *drama, opera, horror, revolution, play, episode, war.*

XX-кылымдын отузунчу жылдарынын башындагы кыргыздын улуттук алгачкы музыкалуу драмасы “Ажал ордуна” тарыхта өз ордун тапкан. Адатта, айрыкча совет доорунда бул музыкалуу драма кыргыздын биринчи улуттук-боштондук кыймылын таасын жана объективдүү чагылдырган чыгарма катары аталып келет. Октябрь төңкөрүшүнүн көп сандаган юбилейлик мааракесине карата “Ажал ордуна” Кыргызстандын драмалык дагы, опералык дагы театрларынын сахнасында байма-бай коюлуп турган. “Кайгылуу Какей” сыңары эле “Ажал ордуна” дагы кыргыз совет драматургиясынын идеологиялык жактан программалуу чыгармаларынын катарына кирген. Ошондуктан, “Ажал ордуна” музыкалуу драмасы тарыхый чындыкты коммунисттик вульгардык философиянын позициясынан фальсификациялаган, совет бийлигинин заказын аткаруудан улам жаралгандыгы, мыйзамченемдүү көрүнүш.

М. Борбугуловдун эмгегиндеги дагы бир белгилей кетүүчү учур – орус адабиятынын, тагыраак айтканда, драматургиясынын кыргыз драматургиясына тийгизген таасири жөнүндө айтылган пикирлер менен байланыштуу. Автор орус драматургиясынын кыргыз пьесаларына тийгизген таасирин өтө үстүртөдөн, кээде ишенимсиз мүнөздөп өткөн. Анын айтуусу боюча Жусуп Турусбековдун «Ажал ордунасы», Пушкиндин «Борис Годунов» аттуу драмасынын таасири астында жазылган. Себеби, «Борис Годуновдун» сюжети эски форманын үлгүсүндө берилбестен жаңыча курулган жана анда жекече каарман эмес, эл тагдыры, мамлекеттин тагдыры жөнүндө баяндалган. Биринчиден, бул айтылган пикирлер ишенимдүү фактылар, мисалдар менен далилденген эмес, экинчиден элдин, массанын тагдыры жөнүндө, тарыхтагы атактуу бурулуштар, өзгөрүштөр жөнүндө 20-жылдарда эле совет драматургиясында бир канча чыгармалар пайда болгон [1, 55-б.].

Биринчиден, чыгарма толук бойдон марксистик-лениндик философиянын концепциясына так баш ийдирген, ошондуктан эки таптын – эзүүчүлөр менен эзилүүчүлөр, башкача айтканда бай-кедейдин ортосундагы карама-каршылыкка негизделген. Анда коммунисттик идеологиянын, совет бийлигинин постулатына ылайык, “Ажал ордунадагы” кыргыз элинин улуттук-боштондук кыймылынын жетекчиси, Искендер, ал эми ички душмандары болсо, ошол учурдагы эле байлар чагылдырылган. Тагыраак айтканда, “Ажал ордуна” музыкалуу драмасы нукура идеологиялык искусствонун улуттук үлгүсү болуп эсептелет.

Экинчиден, бүткүл кыргыз элинин башына болуп көрбөгөндөй мүшкүл алып келип, жалпы улуттук кайгыга айланган Үркүндүн окуясынын чыгышы “Ажал ордунда” да бир жактуу сүрөттөлөгөн. Бул улуттук трагедиянын чыгышынын объективдүү жана субъективдүү себептери, жалпы элдик кыймылдын революциячыл күчтөрү, көтөрүлүштүн башында кимдер турганы тууралуу тарыхта кеңири далилденген.

Демек, “Ажал ордунанын” чындыгы объективдүү тарыхый чындыкка таптакыр тишеси жок – бир партиянын идеологиясынын алкагында ишке ашкан, чындык экендигин моюнга алууга туура келет.

Дүйнөнүн өнүгүшү эки гана түстө - ак менен каранын карама-каршылыгына байланышкан деген “илимий” түшүнүккө негизделип, ага ылайык коомдук татаал процесстерди жөнөкөй гана эзүүчү тап жана эзилүүчү таптын антагонизмине байлап коюудан алыс кетпеген большевиктик, коммунисттик идеология үчүн, “Ажал ордунда”

чыгармасы көптөгөн жылдар боюу театр искусствосунун, адабияттын эталону катары саналып келгени түшүнүктүү.

“Ажал ордунадагыдай” ашынган, максималдуу бир беткейлик совет доорунун 30-жылдарындагы адабият менен театр искусствосуна, сүрөт менен музыкага толук мүнөздүү көрүнүштөрдөн. Ошол эле совет доорунда, “Ажал ордунанын” катарына коюлуп, ооздон түшпөгөн “Алтын кыз” музыкалуу драмасы да, эң башкысы, дал ушул агитациялык, идеологиялык максатты көздөгөн. Социалисттик реализм методунун багыты менен ишке ашкан. Бир айылдын элин эзип, күн көрсөтпөгөн ырайымсыз Командорго каршы куралдуу көтөрүлүштү баштап, акыры өлтүрүп тынган тайманбас кыздын образы кайсы тарыхый окуя менен үндөш экенин, кыргыз сыяктуу карапайым элди эмнеге үндөп атканын түшүнүү кыйынга турган эмес. «Адам драманын каарманы болуп саналат, – деп жазган улуу Белинский өз мезгилиндеги драмалык чыгармаларды талдай отуруп, – драмадагы окуялар адамга кожоюндук кылбайт, тескерисинче, адам окуяга кожоюн болуп, өз эрки менен анын тигил же бул жол менен чечилишине же аякташына таасир этет» [2, 14-б.].

Отузунчу жылдардын орто ченинде күч алган, Кыргызстандын ар бир аймагында колхоз-совхоз театрларынын түзүлүшү да, советтик театрдын тарыхында айтылып, жазылып жүргөндөй, улуттук маданиятты элге кеңири жайылтуу жана көтөрүү эмес, биринчи кезекте, көрүүчүлөрдүн аң-сезимин совет бийлиги талап эткен керектүү багытка буруу үчүн саясий-агитациялык, нукура идеологиялык максат менен ачылган.

Агитациялык театрдын кудурети басаңдаган мезгил – экинчи дүйнөлүк согуштун аякташына, жер шарынын жарымында социалисттик системанын үстөмдүгүнүн орношуна туура келет. Экинчи дүйнөлүк согуш социалисттик лагердин түзүлүшү менен аяктап, СССРде 1950-жылдардын башындагы “конфликтсиздик теориясынан” доору башталганга чейинки кыргыз театрынын дээрлик отуз жылдык таржымалын – “агитациялык театрдын активдүү мезгили” деп мүнөздөсөк, чындыкка дал келет. Ал эми, кыргыздын европалык типтеги алгачкы музыкалуу-драмалык студиясы маданий максатты эмес, биринчи ирээтте дал ошол агитацияны жүргүзүү максаты менен түзүлгөн. Чындыкты түз айта турган болсок – дегеле советтик кыргыз театрынын тарыхы – биринчи ирээтте, агитациялык, идеологиялык искусствонун таржымалы болуп саналат.

Улуу сынчы Белинский – «Драматизм жөнөкөй эл сүйлөшүү эмес, сүйлөшкөндөрдүн бири-бирине тийгизген жандуу таасири. Мисалы, эки адам кандайдыр бир нерсе жөнүндө талашып кетсе, бул жерде драма эмес, драманын элементи да жок. Бирок алар бири-бирине үстөм болушу үчүн, бири-биринин мүнөзүнүн кандайдыр бир жагына тийүүгө аракет кылса, же көнүлүнө катуу тийип койсо жана ошол талашта алардын мүнөзү көрүнсө, ал эми талаштын жыйынтыгында экөөнүн бири-бирине болгон мамилеси өзгөрсө – бул өзүнчө бир драма» – дейт [3, 14-б.].

Драмалык окуяга катышуучу бардык персонаждардын негизги проблемага түздөн-түз багындырылгандыгы чыгармага өзүнчө бир көркөмдүк бүтүндүк берип турат. Мындай сапат пьесадагы бардык кейипкерлердин сюжеттик-фабулалык өз ара тыгыз байланышы менен чындалат жана бекемделет. Драмадагы Зулайканын образы чыгарманын борбордук коллизиясы менен бекем жуурулушкан. Пьесанын идеялык-көркөмдүк дүйнөсүнө Зулайка трагедиялык мотивди – ырайымсыз социалдык адилетсиздиктин тушундагы кыргыз кызынын тагдыры жөнүндөгү мотивди алып кирет. Көтөрүлүштүн мезгилиндеги Зулайканын трагедиясы автор тарабынан кеңири планда, жалпы эле падышалык колониялык саясатынын натыйжасы катары чечмеленет. Эл менен кошо кытайга качып барган тарыхчы Белек Солтоноев өзүнүн «1916-жылдагы кыргыз көтөрүлүшү» деген эмгегинде минтип жазат: «Кытайга барганда мал-мүлкүнөн ажырап, тамак алып ичишке акчасы түгөнүп калып, адамдар кыздарын уйгурга, дунганга, калмакка сата баштады» [4, 182-б.].

Демек, драмадагы Зулайканын кытайлык сүткор Учей-Фуга бир табак жүгөрү унга сатылышы бул драматургдун ойдон чыгарган окуялары эмес, тескерисинче, кашкайган

турмуштук-тарыхый чындык. Биздин оюбузча көтөрүлүштүн жүрөк титиреткен драматизми согуштун кандуу кыргынында эмес, дал ушул карачечекей балдардын бөлөк-бөтөн адамдарга аргасыздан бир сындырым нан, бир табак талкан үчүн сатылышында өзүнүн апогейине жеткен. Ж.Турусбеков элдик көтөрүлүштүн жеңилишинин трагизмин даана берүү үчүн дал ушул окуяны аң-сезимдүү түрдө көркөм символика катары пайдаланган. Ачкадан айласы куруп турган качкындардын амалсыз абалынан пайдаланып Учей-фу Зулайканын бир чейрек жүгөрү унга сатылышына жетишет.

«Ажал ордуна» музыкалуу драмасы кыргыз драматургиясында, ошондой эле Кыргызстан мамлекеттик Театрында 1934-жылдын декабрь айына чейин коюлган спектаклдеринин ичинен таасирдүүсү. «Биздин коллективдүү чыгармачылыгыбыз драматургдан башталат, ансыз артисттерге да жана режиссерго да кылар иш жок» - деп айткан Станиславский. Улуу художниктин акылмандуулук менен айткан бул сөзү, театрдын турмушу менен аралашып жүрөт. Драматург жазбаса театрда иш болбосу объективдүү чындык. Ал эми «Ажал ордуна» музыкалуу драмасынын коюлушу менен

Кыргызстанда театр искусствосунун алгачкы муундары тарбияланып чыкты. Сахнадагы чыгармачылык табылгалары менен көрүүчүлөрдүн алкоосуна толук татыктуу болушту. Ошондуктан, Октябрь революциясы эмгекчи масса, прогрессивдүү интеллигенция тарабынан жогору эмоцияда, романтикалык интонацияда кабыл алынды. Жазуучулар, акындар анын тарыхый маанисин, ролун ачуу үчүн ар кандай метафора, салыштырууларды колдонушту, революцияга байланыштуу элдик сезимдерди, ошол кездеги тарыхый шартты, мезгилдин жүзүн ачууга аракеттеништи. «Из мира жизни, из мира прозы мы взброшены в невероятность», – деп жазган, В. Брюсов, – ал мезгилдин толук жүзүн ачуу максатында [5, 570-б.].

Ж. Турусбеков Зулайка аркылуу революциядан мурунку кыргыз кыздарынын кулк-мүнөзүн, көз карашын, иш-аракетин жалпылаштырып көрсөткөн. Автор чыгармасында интернационалдык теманы да көтөрөт. Пьесада Григорийдин образы чыгармага формалдуу түрдө киргизилген жансыз сөлөкөт эмес, ал маанилүү идеялык функцияны көтөргөн образ. Мында тарыхый чындык да бар. 1916-жылы падышачылыктын адилетсиздигине каршы чыгып, айрым орус кедейлеринин көтөрүлүш чыгарган кыргыздар тарапка кошулган учурлары болгон. Мисалы, Георгий орденинин үч баскычынын кавалери М.Д. Власенко, Ф. Павлов, бир туугандар Тимофей жана Афанасий Лобзов ж.б. [6, 38-б.].

Пьесанын кайсы сценасын албайлы андагы каармандын оозунан чыккан сөз, реплика өзүнүн көп маанини камтыган лаконизми, образдык экспрессиясы, драмалык кыймыл-аракеттүүлүгү менен бөтөнчөлөнөт. Диалогго катышып жаткан адамдардын айткан сөзүнүн мааниси – ал жек көрүп жатабы же сүйүп айтып жатабы, эмне максатты көздөп отурат – ачык көрүнүп турат. Бул бөтөнчөлүктү изилдөөчү М.Борбугулов адилет белгилейт. «Драмалык диалог куруу кыргыз жазуучуларынын алгачкы пьесаларынан тартып иштеле баштаса да, бул маселе толук бойдон «Ажал ордунда» чечилди» [7, 94-б.].

Корутунду

Жалпысынан айтканда, «Ажал ордуна» пьесасы Ж.Турусбековдун драмалык түрдүн спецификасын кыйла өздөштүрүүгө жетишкендигин айгинелеген, автордук идеяны, мазмунду, драманын образдык системасында, катышуучу каармандардын жүрүм-турумунда бере алган, кыргыз драматургиясында өзүнчө жаңы көркөм кадам жасаган жаңычыл чыгарма болду.

Пайдаланылган адабияттар:

- 1.Классикалык изилдөөлөр: Адабият таануу: 3-китеп. /Түз.: А. Акматалиев, Ж. Тургунбаева, А. Жакыпбекова. – Б.: «Принтэкспресс»,2017.–55б.
- 2 . Белинский В. Г. Собр. Сочинений. В 3-х томах. Т 2. - М., Гослитиздат, 1948, 14-б.
3. Белинский, чыгармалар, II том, Госполитиздат, 61-бет.
4. Солтоноев Б. 1916-жылдагы кыргыз көтөрүлүшү. – Китепте: Үркүн, – Бишкек, Кыргызстан, 1993, 182-б.
- 5 Классикалык изилдөөлөр: Адабият таануу: 3-китеп. /Түз.: А. Акматалиев, Ж. Тургунбаева, А. Жакыпбекова. – Б.: «Принтэкспресс», 2017. – 570 б.
6. Труды института языка, литературы и истории вып.4. Фрунзе: Изд. КиргФАН СССР, 1954, 38-б
7. Правда, 1939, 29-май. 2 Борбугулов М. Учү-кыйырсыз жол, 94-б.

УДК: 37.02

*Ахмедова Рано
магистрант, ОшМУ*

ОКУУЧУЛАРГА КӨРКӨМ БИЛИМ БЕРҮҮНҮ ОКУТУНУН МЕТОДДОРУ

Аннотация: Бул макалада мектеп окуучулары көркөм өнөр менен таанышып гана тим болбостон, бул искусствонун салттарында да өзүнчө бир нерсе жаратса, элдик чыгармачылыктын, көркөм кол өнөрчүлүктүн тарбиялык таасири терең чагылырылган. Көркөм өнөрдү үйрөнүү, аны кантип жасоону үйрөнүү бир эле учурда балага жардам берет:- профессионалдык искусствону жакындатуу, түшүнүү, аны кылдат жана терең сезүү, анын башатын билүүгө жардам берүү;- искусствонун бул турунун негиздерин үйрөнүү, маданияттуу адам учун зарыл болгон сапаттарды калыптандыруу, бирдиктуу инсанды калыптандыруу.

Түйүндүү сөздөр: образ, ыкмалар, руханий, маданият, декративдик прикладдык.

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация: Данная статья не только знакомит школьников с искусством, но и создает нечто особенное в традициях этого искусства, глубоко отражает воспитательное воздействие народных художественных промыслов. Обучение искусству, обучение его искусству одновременно помогает ребенку: - приблизить профессиональное искусство, понять, прочувствовать его глубоко и глубоко, помочь познать его истоки; - познать азы этого искусства, сформировать необходимые качества для формирования личности цивилизованного человека.

Ключевые слова: образ, методы, духовное, культурное, декоративно-прикладное.

ART EDUCATION TEACHING METHODOLOGY

Annotation: This article not only acquaints schoolchildren with art, but also creates something special in the traditions of this art, deeply reflects the educational impact of folk art crafts. Teaching art, teaching its art at the same time helps the child: - bring professional art closer, understand it, feel it deeply and deeply, help to know its origins; - to learn the basics of this art, to form the necessary qualities for the formation of the personality of a civilized person.

Key words: image, methods, spiritual, cultural, arts and crafts.

Декоративдүү-прикладдык искусство адамдын рухий жактан өсүп-өнүгүшүндө, жаш

муундарды эстетикалык жана эмгекке тарбиялоодо баа жеткис мааниге ээ. Көркөм кол өнөрчүлүктүн өнүгүп келе жаткан мүмкүнчүлүктөрү алардын түпкү базасында элдик чыгармачылыктын негизинде камтылган. Мугалимдин чыгармачылыгында элдик чыгармачылыктын оригиналдарынын баа жеткис баалуулугун көп жылдык практика тастыктайт. Элдик чыгармачылыктын нукура үлгүлөрүн окуу процессинде колдонуу окуучуларга көркөм кол өнөрчүлүк сабагында теориялык жана практикалык билимдерди тез өздөштүрүүсүнө шарт түзөт.

Көптөгөн искусство таануучулар, элдик көркөм кол өнөрчүлүктү изилдөөчүлөр элдик чыгармачылык ата мекендик, дүйнөлүк маданиятка таандык экенин айтышат. Л.В. Шевчук, маселен, мындай деп жазат: «Элдик чыгармачылык объективдуу дүйнөнү түзгөн искусство катары – материалдык маданият менен рухий маданиятта жашайт. Биздин кундербубуде рухий-эстетикалык маданият негизги болуп калды [1, 128-б.].

Элдик чыгармачылыкка болгон сүйүү окуучуларда сүрөт тартууну, кыркууну, сайма сайганды, токууну үйрөнүү каалоосун гана пайда кылбастан, ошондой эле элдик чыгармачылыкты изилдөөгө, сактоого кызыгуусун да өстүрөт. Аны сактоо жана изилдөө зарылчылыгы жөнүндө көптөгөн сүрөтчүлөр айтышкан. Ошентип, И.Грабар биздин өткөнүбүз көп жагынан биз үчүн мындан аркы курулушта табигый жол көрсөтүүчү жылдыз болуп саналат деп жазган: биз анын бизге берген жакшысын сактап, мүмкүн болсо өркүндөтүшүбүз керек, ал эми ал алып келген жамандыкты ташташыбыз керек.

Ар бир элдин маданияты көркөм чыгармаларда, турмуш-тиричиликте чагылдырылган. Алыскы ата-бабалардан бизге жеткен тиричилик буюмдары алардын күнүмдүк турмушун, адаттарын, табитин, көз карашын чагылдырат. «Элдик чыгармачылык, – деп жазган И.Билибин, – турмуш сыяктуу, эч качан токтобогон, ар дайым эски менен аралашып, жалпы бир бүтүнгө сиңип, кайра иштетилген ар кандай жаңылыктар болгон жана ал байланыштуу болсо да, андан ары да болуп чыкты. Бул жаңылыктар жогорку катмардан да, жаңы келген келгиндерден да, басып алуучулардан да, басып алгандардан да келип, мунун баары элдик чыгармачылыктын жалпы казынасына ташылып, аралашып, жашап келген» [2].

Профессионалдык көркөм искусствонун тилин алгачкы изилдөө, декоративдик-прикладдык искусствонун эстеликтериндеги образды табуу, декоративдик-прикладдык искусстводо композиция – бул милдеттерди элдик чыгармачылыктын негизинде гана эн ийгиликтүү чечүүгө болот. Заманбап дизайн жана жайларды жасалгалоо искусствосунун салттары элдик чыгармачылыктын калыңдыгынан келип чыккан.

М.Горький: «Адамдарды карапайым, пайдалуу нерселерди – «тиричилик идиштерин», идиш-аяктарды, эмеректерди, кооз формаларды, ачык түстөрдү, татаал оюмдарды берүүгө эмне түрткү берет, жалпысынан адамдарды кооздоп, жасалгалоого эмне түрткү берген? Булар: «Форманын кемчиликсиздигине умтулуу. Кубанычтын эң чоңу субстанциянын, материянын өзгөрүшүнүн үстүндө иштеген адамдарга – жаңы, өзгөчө жаратуучулардын кубанычы» [3].

Өсүп келе жаткан муундарды эстетикалык, эмгектик, адептик-патриоттук тарбиялоодо көркөм кол өнөрчүлүктүн алгачкы маанисин А.Б. Салтыков изилдеген. Ал «декоративдик искусствонун өзгөчөлүгү – жашоого кирүү, жаңы материалдык чөйрөнү түзүү, эски нерселерди жаңы кооз нерселер менен алмаштыруу. Анын бул өзгөчөлүгү чыгармачылык процесстин өзүнө олуттуу таасирин тийгизет» деп жазган [4, 30-б.].

Автор элдик көркөм кол өнөрчүлүктүн өзгөчө көркөмдүк өзгөчөлүктөрүн баса белгилеген. «Көркөмдүк сапаттарга бир эле ийирүүчү дөңгөлөк эмес, моюнтурук, чөйчөк, чөйчөк, чана ж.б.у.с. ээ болушу керек эле. Мына ушундан улам элдик чыгармачылыктын чыгармаларынын көркөмдүк сапаты жогору болгон, буга чейин да, азыр да жолуккан адамды сыйкырлайт. Балдарды кооз нерселер курчап, аларга нерселердин сулуулугу эмне экенин түшүндүрүү керек». «Элдик каада-салттарга эң чоң көңүл бурулуп, аларды жан-дили менен изилдеп, кабыл алуу, өздөштүрүү керек».

Элдик декоративдик искусствонун атактуу изилдөөчүлөрү В.М. Василенко, А.В.

Бакушинский. Эл артисттеринин жана балдардын чыгармачылыгындагы мамилелердин жакындыгы жөнүндө жазышкан. Элдик чыгармачылыкта баланын жан дүйнөсү бар, ошондуктан ал балдарга абдан жакын жана түшүнүктүү болгондуктан, балдарды эстетикалык тарбиялоодо маанилүү роль ойноого тийиш деп эсептешет [5, 286-б.].

Баланын жашоосунда искусствонун мааниси жөнүндө жазган С.Т. Шацкий: «Искусствону балдар сезе алат, алар үчүн жакын жана зарыл. Болгону баланын жан дүйнөсүнө жол табуу керек. Качан балдар (адегенде, балким, өтө эле элементардык түрдө) искусствонун канчалык көп берерин түшүнүшкөндө, алар өздөрү да билимге да, шык-жөндөмгө да каалап, алдыга умтулуп, алардын түшүнүгүнө жеткиликтүү чөйрөнү кеңейтүүгө умтулушат» [6]. Өзүнүн улуттук маданиятына сыймыктануу, бала кезинен тарбияланган маданий мурастарды сактоого жана көбөйтүүгө умтулуу өспүрүмдөрдө өзүн-өзү андоо сезимин калыптандырууга жардам берет дешет америкалык инсандык изилдөөчүлөр.

Элдик көркөм кол өнөрчүлүктү өнүктүрүү үчүн элдик чыгармачылыктын келип чыгышын, ошондой эле түрдүү материалдарды көркөм иштетүүнүн ыкмаларын, өзгөчөлүктөрүн жана технологиясын жакшы билүү керек. Таза утилитардык объекти кооздоо каалоосу ошол эле элдин сулуулукка болгон муктаждыгынан улам келип чыккан, ал жомоктор менен уламыштарды, бийлерди жана ырларды жараткан. Стилдештирилген образдардын өзү дайыма айланадагы жашоодо, жаратылышта чагылдырылган мотивдерге негизделген.

Ар бир адам үчүн табият булагы болуп саналат. Аристотель сүрөтчүнүн ишмердүүлүгүн жана табиятты салыштырып, «искусство экинчисин туурап, табият жасай албаган нерсени бүтүрөт» деп эсептеген [7, 48-б.]. Кайра жаралуу доорунун улуу сүрөтчүсү Леонардо да Винчи да жаратылыштын адамдын чыгармачылыктагы маанисин жазган. Ал «жаратылыш сулуулугу адамдын сулуулук сезиминин табигый негизи катары, өзүнөн өзү объективдүү түрдө бар. Сулуулук менен чындык ажырагыс, демек, искусствонун эстетикалык мааниси жөнүндө айтсак, кооз, чынчыл искусствонун өнүгүшү бир сүрөтчүнүн экинчисине тууроо эмес, сүрөтчүнүн табиятты туураганынын негизинде гана мүмкүн болорун».

Гёте үчүн эң жогорку сулуулук бүтүндөй жаратылыш эле. Качан гана адам мунун баарын бир көз ирмемге көрө алса. Бирок биздин фантазиябыз, сезимдерибиз жаратылыштын бүтүндөй бүтүндүгүн, курчап турган чындыкты, бүт ааламды чагылдыра албайт.

«Жаратылыш езунун кызыкчылыгы учун жаратат,- деп айткан Гёте,— художник адам катары жана адам учун жаратат. Жаратылыш бизге сунуш кылган нерселердин ичинен биз каалаган жана жашообузда кабыл ала турган нерселерди гана тандайбыз. Сүрөтчү адамга алып келгендин баары биздин сезимдерибизди кабыл алууга жеткиликтүү болушу керек, толкундантып, өзүнө тартып, керектөө жана көтөрүү керек. Ошентип, өзүн жарык дүйнөгө алып келген табиятка ыраазы болгон сүрөтчү ага жаңы экинчи табият тартуулайт, бирок сезим жана ой менен жаралган, адамдык жактан жеткилен» [8, 580-б.].

Бердяев: «Кайра жаралуу доорунун бардык искусствосу байыркы искусстводон үйрөнгөндөй эле, табияттан формалардын жеткилендигин үйрөнөт» [9]. «Жаратылыш адам аны таанып билсе, ойго себеп-натыйжа байланыштарына киргенде гана тарбиянын кубаттуу булагы болуп калат» деп жазган В. Сухомлинский [10]. Өткөн доордун көрүнүктүү ишмерлери жаратылыштан билимдин кубаттуу булагы, акыл-эстин, сезимдин, эрктин өнүгүү каражатын көрүшкөн. Адамды жаратылыш менен анын билими аркылуу тааныштыруу анын дүйнө таанымын калыптандыруунун каражаты катары ар дайым кызмат кылып келген. Жаратылыштын өзүнөн алынган элементтер, сүрөтчү искусство объектисинин элементтерин гана эмес, жаратылыштын элементтерин да жасайт.

Мектеп окуучулары көркөм өнөр менен таанышып гана тим болбостон, бул искусствонун салттарында да өзүнчө бир нерсе жаратса, элдик чыгармачылыктын, көркөм кол өнөрчүлүктүн тарбиялык таасири абдан жогорулайт. Көркөм өнөрдү үйрөнүү, аны кантип жасоону үйрөнүү бир эле учурда балага жардам берет: – профессионалдык искусствону жакындатуу, түшүнүү, аны кылдат жана терең сезүү, анын башатын билүүгө жардам берүү; –

искусствонун бул турунун негиздерин уйренуу, маданияттуу адам учун зарыл болгон сапаттарды калыптандыруу, бирдиктуу инсанды калыптандыруу.

Билим берүүнүн мазмунунун өзгөчө маанилүү компоненттери деп атоого болот: – адамзаттын жалпы руханий тажрыйбасын, түрдүү маданияттар менен элдердин диалогун сактоо; – көркөм чыгармачылыктын негиздерин өздөштүргөн балдар; – жалпы адамзаттык жана улуттук көркөм маданияттын материалдык жана руханий баалуулуктарын алар менен тааныштыруу жана чыгармачылык ишмердүүлүктө кайра чыгаруу аркылуу өздөштүрүү.

Көркөм кол өнөрчүлүк эстетикалык тарбия берүүнүн каражаты катары окуучуларда үй-бүлөгө, улуттук маданиятка таандыктык сезимин калыптандырууга, алардын көркөм-колдонмо жөндөмдүүлүгүн жана чеберчилигин өнүктүрүүгө, чыгармачылыкка болгон багытты өнүктүрүүгө шарт түзөт.

Көркөм кол өнөрчүлүктүн көркөм-эстетикалык маданиятты, көркөм билимди тарбиялоонун каражаты катары тандалышы анын эстетикалык өзгөчөлүктөрү жана шарттуулугу боюнча балдарга өтө жакындыгы («эң жакын искусство»), өзүнүн көркөм жана образдык өзгөчөлүгү менен түшүндүрүлөт. ал баланын кабыл алуу үчүн жеткиликтүү болуп саналат, профессионалдык искусствого караганда, анын көптөгөн түрлөрүнүн жана жанрларынын практикалык жана көп түрдүүлүгү өзгөчө кызыгууну жана көркөм кол өнөрчүлүк менен алектенүүнү белгилеген.

Көркөм кол өнөрчүлүктү окутуунун мазмунунун натыйжалуулугу көркөм баалуулуктардын балдардын жүрүм-турумуна жана ишмердүүлүгүнө, жеке тажрыйбасына, дүйнө таанымына, жүрүм-турумуна кирүү даражасы менен аныкталат. Балдардын көркөм чыгармачылык проблемасы боюнча изилдөөлөр көрсөткөндөй, балдардын искусствонун ар кандай түрлөрүн өнүктүрүүсү алардын көркөм чыгармачылык активдүүлүгүнүн калыптанышына түрткү болуп, окуучуларга эстетикалык тарбия берүүгө жана көркөмдүк жактан тарбиялоого өбөлгө түзөт.

Корутунду

Жыйытыктап айтканда, Көркөм кол өнөрчүлүк боюнча сабактар көрүү, тийүү, интеллектуалдык жана эмоционалдык чөйрөнү өнүктүрөт, инсандын чыгармачылык потенциалын ачат. Окуучулардын көркөм чыгармачылыкка катышуусу башка адамдын ички дүйнөсүн чыгармачылык менен түшүнүүгө мүмкүндүк берет, ал инсанды гумандаштырып, анын эмоционалдык жоопкердүүлүгүн жана эстетикалык ийкемдүүлүгүн өнүктүрөт.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Шевчук Л.В. Дети и народное творчество. Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1985. – 128 с
2. Семенов О. С., Иван Билибин, М., Детская литература, 1986
3. Максим Горький. Полное собрание сочинений и писем. – М.: «Наука», 1968– наст время.
34. Салтыков А. Б. О художественном вкусе в быту. – М.: Искусство, 1959. – 30 с.
5. Бакушинский А.В. Художественное творчество и воспитание. -М.: Новая Москва, 1925. 286 с.
6. Шацкий С. Т. Избранные педагогические сочинения: В 2 т. М., 1980.
7. Аристотель об искусстве поэзии. -М.: Гослитиздат, 1957.48 с
8. Гёте И.В. Избранные философские произведения. М.: Наука, 1964. 580 с.
9. Бердяев Н.А. Философия творчества, культуры и искусства. - В 2-х т. - Т.1. - М.: Искусство,1994.
10. Сухомлинский Василий Александрович // Большая советская энциклопедия: [в 30 т.] / под ред. А. М. Прохорова – 3-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1969.

УДК: 745/749

Жумабек уулу Сыдыкбек
магистрант, ОшМУ**БИЛИМ БЕРҮҮДӨ КӨРКӨМ ЧЫГАРМАЧЫЛЫКТЫН РОЛУ**

Аннотация: Бул макалада көркөм чыгармачылыкта дээрлик ар бир окуучунун интеллектуалдык мүмкүнчүлүктөрү, чыгармачылык ой жүгүртүүсү, коммуникативдик сапаттарынын калыптанышы каралган. Заманбап буюм жасоодо материалдарды көркөм иштетүүнүн салттуу ыкмаларын колдоно билүү жана билгичтик муундар ортосундагы диалогдун уникалдуу ыкмасы болуп саналат, мында азыркы муун топтолгон тажрыйбаны кабыл алып, аны өз чыгармаларында органикалык түрдө колдонот.

Ачкыч сөздөр: интеллектуалдык, коммуникативдик, этномаданият, этнография, устат, эмгек.

РОЛЬ ИСКУССТВА В ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация: В данной статье речь идет об интеллектуальном потенциале практически каждого школьника в сфере искусства, формировании творческого мышления и коммуникативных навыков. Умение использовать традиционные методы художественной обработки материалов при создании современных изделий и навыков – это уникальный метод диалога поколений, где нынешнее поколение берет накопленный опыт и органично использует его в своей работе.

Ключевые слова: интеллектуальный, коммуникативный, этнокультурный, этнографический, мастер, труд.

THE ROLE OF ART IN EDUCATION

Annotation: This article deals with the intellectual potential of almost every student in the field of art, the formation of creative thinking and communication skills. The ability to use traditional methods of artistic processing of materials to create modern products and skills is a unique method of dialogue between generations, where the current generation takes the accumulated experience and organically uses it in their work.

Key words: intellectual, communicative, ethno-cultural, ethnographic, master, labor.

Этномаданий билим берүүнүн жана тарбиялоонун максаттарына жетүү үчүн билим берүү ресурстары – өсүп келе жаткан муун менен иштөөнүн маалыматтык да, практикалык да ыкмалары керек. Мектепке чейинки, жалпы жана кошумча билим берүү шарттарында балдарга этномаданий билим берүү жана тарбиялоонун баалуу булагы салттуу маданияттын алып жүрүүчүлөрү – элдик чеберлеринин жандуу тажрыйбасы болуп саналат.

Көркөм чыгармачылыкта дээрлик ар бир окуучунун интеллектуалдык мүмкүнчүлүктөрү, чыгармачылык ой жүгүртүүсү, коммуникативдик сапаттары текшерилет. Заманбап буюм жасоодо материалдарды көркөм иштетүүнүн салттуу ыкмаларын колдоно билүү жана билгичтик муундар ортосундагы диалогдун уникалдуу ыкмасы болуп саналат, мында азыркы муун топтолгон тажрыйбаны кабыл алып, аны өз чыгармаларында органикалык түрдө колдонот [1, 36-б.].

Бул көрүнүштөр өсүп келе жаткан муундун өнүгүшүнө, негизги маданий компетенциялардын калыптанышына түздөн-түз же кыйыр түрдө таасирин тийгизет, мында катышуучулар билимдин жаратуучулары болуп калышат, билим берүү продукттарын түзүшөт, пайда болгон көйгөйлөрдү өз алдынча чечүүгө үйрөнүшөт.

Элибиздин тарыхын, маданиятын тааныштыруу менен мурда болгон жана заманбап технологияларды, дооматтардын деңгээлин, ата-бабаларыбыздын жаралган эстетикалык формаларын жана заманбап чыгармалардагы калыптандыруу негиздерин кабыл алууга,

талдап-үйрөөгө, салыштырууга шарт түзүү. Этнографиялык экспедициянын шарттары улуттук маданияттын жана улуттук өзүн-өзү аң-сезимдин феномени катары изилденип жаткан көркөм кол өнөрчүлүктүн ансамблин жана гармониясын сезүүгө мүмкүндүк берери талашсыз.

Элибиздин тарыхын, маданиятын таануу менен мурда болгон жана заманбап технологияларды, дооматтардын денгеелин, ата-бабаларыбыздын жалалган эстетикалык формаларын жана заманбап чыгармалардагы калптандыруу менен бирге, алардын кабыл алынышы керек. Экспедициянын этнографиясы шарттары улуттук маданияттын жана улуттук өзүнүн-өзү аң-сезимдин феномени катарлары изилденип жаткан көркөм кол өнөрчүлүктүн ансамбли жана гармониясы кооздукту сезүүгө мүмкүндүк талашсыз берери.

Этно-көркөм билим берүү системасынын жетектөөчү максаты – адептүүлүктүн жана этиканын бийик принциптерине негизделген элдик педагогиканын мыкты салттарын мурастаган өз Мекенинин патриотун тарбиялоо; элдин руханий жана маданий баалуулуктары жана салттары аркылуу инсандын руханий-адептик негиздерин өнүктүрүү.

Элдик чыгармачылыкка кайрылып, искусствонун жогорку көркөм жана илимий баалуулугун тааныган алгачкы изилдөөчүлөрдүн бири В. Воронов. Алар биринчилерден болуп анын эң маанилүү өзгөчөлүктөрүнө теориялык түшүнүк беришкен. Көркөм салттарды ал «элдик стиль» деп аныктаган. Ал салтты өзгөртүүгө жөндөмдүү, ал ички жана тышкы кыймылдуу деп эсептеген. Анын ою боюнча, дыйкандардын күнүмдүк искусствосундагы декоративдүүлүк, конструктивдүүлүк жана оюм-чийимдүүлүк «искусство деп аталууга талашсыз укукту ырастайт» жана «көркөм дыйкан эмгегинин продуктусун ар дайым ажыратып, бөлүп көрсөтүүгө боло турган мүнөздө болот» [2, 350-б.]. Элдик маданиятты патриоттук, руханий, адеп-ахлактык, этно-маданий, көркөм, эстетикалык жана экологиялык тарбия берүүнүн мазмундуу негизи катары кароо. Элдик чыгармачылыктын салттуу табияты көп жылдар бою, негизинен, анын образдарынын, формаларынын жана ыкмаларынын байыркылыгы, маданиятынын, көркөм-эстетикалык жана экологиялык жактан тарбиялоонун маңыздуу негизи катары түшүнүлүп келген.

Искусство тарыхындагы заманбап изилдөөлөрдүн авторлору салттарды өткөн, азыркы жана келечек менен байланышкан диалектикалык кубулуш катары карашат. А.Б. Салтыков салттар менен азыркы искусствонун байланышын баса белгилеп, салттардын кыймылын жана өнүгүүсүн талдоого алган, анын ою боюнча, бул кол өнөрчүлүктүн образдуу көркөм системасынын бүтүндүгүндө жана анын тарыхый өнүгүүсүндө жатат. «Ар бир стиль өз доорундагы адамдардын руханий абалынын туюндурмасы...» [3, 296-б.]. С.Б.Рождественская, «Элдик көркөм салттар – этникалык маалыматты алып жүрүүчү эстетикалык белгилердин системасы» [4, 208-б.].

Элдик чыгармачылыкта жөн эле буюмдар жана жөн эле жасалгалар болбойт. «Адамдардын дүйнөгө болгон мамилесин, анын идеалдары менен идеяларын, турмуштук принциптерин образдуу түрдө камтыган нерсе жөнүндө өзүнүн концепциясы бар». Элдик чыгармачылыкты изилдөөчүлөр бүтүндөй көркөм система катары «жамааттык принцип» менен «улуттуулукту» элдик чыгармачылыктын өнүгүүсүнүн негизги мыйзамдары катары аныкташкан. Салттуу элдик искусствону түшүнүүнүн үч аспектинин философиялык негиздемеси бар. Элдик чыгармачылыктын түзүлүшүн үч өңүттөн түзүлгөн система түзөт. Биринчи аспект - адам менен жаратылыштын байланышы. Бул өзгөчөлүктү дүйнө жүзүндөгү элдик чыгармачылыктын тарыхый өнүгүүсүнүн бардык этаптарында байкоого болот. Экинчи аспект - улуттук стилдин өзгөчөлүгүнөн көрүнүп турган улуттук көрүнүш. Үчүнчү жагы – «Элдик чыгармачылык окуу жайлары» – республикалык, облустук, жеке кол өнөрчүлүк мектептери. Элдик искусствону М. Некрасова чыгармачылык, маданий, көркөм, тарыхый система катары өзүн салттардын жана коллективдүүлүктүн уландысы аркылуу тастыктап, элдин жамааттык ишмердигинде чыгармачылыктын өзгөчө түрү катары кызмат кылат деп белгилеген [5, 334-б.].

Элдик чыгармачылыкта салттар менен кол өнөрчүлүк гана эмес, эл сүйгөн образдар, мотивдер, көркөмдүк принциптер жана ыкмалар да өткөрүлүп келет. Белгилүү бир жердин элдик чыгармачылык системасынын негизин түзгөн элдик чыгармачылык салттардын калыптанышы жана өнүгүшү табигый-географиялык, маданий, социалдык-экономикалык факторлордун таасири астында өткөн. М.А. Некрасов элдик чыгармачылыкты жандуу маданият катары түшүнүү жана улуттук көркөм салттарды сактоо максатында, бул факторлордун таасирин эске алган.

Тарыхый жактан өнүккөн элдик чыгармачылыктын жашоосунун жана өнүгүшүнүн төрт формасын мүнөздөп, жашоонун жана өнүгүүнүн ар бир формасын түзөт, дүйнө таанымынын чагылдырылышын, дүйнө таанымын жана элдин көркөм тажрыйбасын тапкан салттардын нарктык-семантикалык контекстин аныктоого болот. Элдик чыгармачылыктын болмуш формаларынын «канондорун» изилдеп, М. Некрасова жана башкалар элдик чыгармачылыктын көркөм системасынын маңызын б.а. анын компоненттерин ачып беришти. Аларга материал, аны иштетүү ыкмалары жана даярдалган буюмдардын мүнөзү, образды жасоонун принциптери жана ыкмалары кирет.

Материалды сезүү, анын экспрессивдүү касиеттери, эң жөнөкөй куралдар менен кол менен иштетүү форманы пластикалык-утилитардык да, сүрөттүү да көркөм жалпылоого алып келет. «Ыңгайлуулугу жана максатка ылайыктуулугу, кол өнөрчүнүн колунун изи – бул эл өзү колдонуу үчүн жаралган буюмдар дүйнөсүнүн мүнөздүү белгилери. Кол өнөрчүлүк чыгармачылык процесстен жана искусстводон ажырагыс, анын терең, руханий негизи» [6, 192-б.]. Элдик көркөм салттарды өздөштүрүү процессинде эмгек шык-жөндөмдөрүн калыптандыруу болочок мугалимдин зарыл шарты болуп саналат, анткени жаңы буюмдарды жаратуу элдик чыгармачылыкты терең үйрөнгөндө гана мүмкүн болот.

Элдик кол өнөрчүлүктүн коомдук маңызын, инсандын калыптанышы менен байланышын түшүнүү маанилүү. Демек, элдик көркөм чыгармаларда адеп-ахлактык сезимдердин, билимдердин, жүрүм-турумдун тажрыйбасы бар. Кайталангыс жана мазмунуна бай, ал адамды адеп-ахлактык-эстетикалык тарбиялоонун каражаты катары элдик чыгармачылыкка өзгөчө баалуулук берет. Демек, бул контекстте ал элдик педагогика сыяктуу коомдук турмуштун маанилүү тармагын түзөт. Элдик педагогиканын тажрыйбасы барган сайын илимий-теориялык изилдөөнүн объектисине айланууда, элдик тарбиянын баалуу натыйжалары кесиптик-педагогикалык мугалимди даярдоонун азыркы практикасына киргизилүүдө.

Ар түрдүү материалдарды иштетүүнүн ыкмаларын өздөштүрүү менен студенттер элдик чеберлердин буюмдарынын экспрессивдүү каражаттарын жана образдык-сюжеттик мазмунун өздөштүрүшөт. Элдик чыгармачылыкта билимдин, билгичтиктин жана көндүмдөрдүн бүткүл тулкусунун калыптанышы элдик чыгармачылыктын турмуш-тиричилик буюмдары менен курчалган бала кезинен башталат. Буга байланыштуу Н.Д. Бартрам мындай деп жазган: «Кол өнөрчүлөр эң оңой көнүгүүлөрдөн баштап, балдарын чоң мааниге ээ болбосо да, тигил же бул предметти иш жүзүндө аткарууга өтө тез өткөрүп беришет.

Мындай моделдер аларды аткарууда барган сайын татаалдашып, баланы акырындык менен эмгек чөйрөсүнө киргизет. Мындай чыгармалардын баары чыгармачылык кубаныч менен айкалышып, баланы буюм жасоого, өндүрүшкө, көркөм кийген эмгекке жетелейт. «Сулуулук эмгекке жардам берип, анын натыйжасын алдын ала белгилегендей болуп, кубанычтуу болгон, күч-кубаттын жана рухий ден соолуктун эбегейсиз булагы болуп кызмат кылган», - деп белгилейт М. Некрасов [5, 334-б.]. Болочок мугалимдердин дүйнө таанымдык даярдыгын өркүндөтүү – бул бүтүндөй окуу-тарбия процессин өркүндөтүү, ал этнопедагогиканын калыптанып калган салттарына, тарбиялоочу фактор катары билим берүүнүн мазмунуна чыгармачылык менен мамиле жасоого негизделиши керек.

Корутунду

Жалпысынан айтканда, элдик кол өнөрчүлүктүн коомдук маңызын, инсандын калыптанышы менен байланышын түшүнүү маанилүү. Демек, элдик көркөм чыгармаларда адеп-ахлактык сезимдердин, билимдердин, жүрүм-турумдун тажрыйбасы бар. Кайталангыс жана мазмунуна бай, ал адамды адеп-ахлактык-эстетикалык тарбиялоонун каражаты катары элдик чыгармачылыкка өзгөчө баалуулук берет.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Резанов Л.В. Экспедиция в Шишкин лес // Школа и производство. – 2007. – №1. – С. 34–36.
2. Воронов В.С. О крестьянском искусстве: Избранные труды. – М., 1972. – 350 с
3. Салтыков А.Б. Самое близкое искусство. – М.: Просвещение, 1969. – 296 с
4. Рождественская С.Б. Русская народная художественная традиция в современном обществе: Архитектурный декор и художественные промыслы / Отв. ред. Г.С. Маслова. – М.: Наука, 1981. – 208 с.
5. Некрасова М.А. Народное искусство как часть культуры: теория и практика. – М: Изобразительное искусство, 1983. – 334 с.
6. Разина Т.М. О профессионализме народного искусства. – М.: Советский художник, 1985. – 192 с.

УДК: 3.37.02

Сайдирахманова Таттыбүбү
магистрант, ОшМУ

ОКУТУУЧУЛАРДЫН МААЛЫМАТТЫК КОМПЕТЕНЦИЯЛАРЫН КАЛЫПТАНДЫРУУ

Аннотация: бул макалада жаш мугалимдин кесиптик базалык билимдердин фундаменталдык мүнөзү инновация менен айкалыштырууга мүмкүндүк берет жана конкреттүү маселелерди практикалык жактан чечүү жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүсү каралган. Учурдагы татаал өзгөрүүлөрдө жаш мугалим коомдо активдүү жашоого жана аракеттенүүгө даяр болушу керек, маалыматты сактоо, иштеп чыгуу жана берүү каражаттары менен, ошондой эле, маданий жактан каныккан жаңы маалымат технологиялары тарабынан берилген бардык мүмкүнчүлүктөрдү пайдалана билүүсү зарыл. Жаңы муундун педагогдору жаңы маалыматтык технологияларынын каражаттарын тандоого жана колдонууга жөндөмдүү болушу тагыраак айтканда, кесипкөй, компетенттүү болуусу шарт.

Ачык сөздөр: компетенция, маалымат, технология, мугалим, кредит, коммуникация.

ФОРМИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ ПЕДАГОГОВ

Аннотация: в данной статье рассматривается фундаментальность базовых профессиональных знаний молодого педагога, позволяющих ему сочетать новаторство и развивать умение решать конкретные задачи на практике. В современных сложных изменениях молодой педагог должен быть готов активно жить и действовать в обществе, уметь использовать все возможности, предоставляемые средствами хранения, обработки и передачи информации, а также новыми культурно насыщенными информационными технологиями. Учителя нового поколения должны уметь выбирать и

использовать новые средства информационных технологий, иначе говоря, быть профессиональными и компетентными.

Ключевые слова: компетентность, информация, технология, учитель, кредит, общение.

FORMATION OF INFORMATION COMPETENCIES OF TEACHERS

Annotation: *this article discusses the fundamental nature of the basic professional knowledge of a young teacher, allowing him to combine innovation and develop the ability to solve specific problems in practice. In modern complex changes, a young teacher must be ready to actively live and act in society, be able to use all the opportunities provided by the means of storing, processing and transmitting information, as well as new culturally saturated information technologies. Teachers of the new generation should be able to choose and use new information technology tools, in other words, be professional and competent.*

Key words: *competence, information, technology, teacher, credit, communication.*

Азыркы учурда постсоветтик мамлекеттердин бирдиктүү билим берүү мейкиндигинин интеграциясына ылайык экинчи муундагы жогорку билим берүүнүн мамлекеттик кесиптик стандарттары толук кандуу иштелип чыккан. Бул биздин өлкөдөгү жогорку билим берүү системасын дүйнөлүк билим берүүгө интеграциялоого жол ачып, калыптанып калган тажрыйбаны жана улуттук салттарды эске алуу менен жүзөгө ашырылат. Буга далил алдыга коюлган максат: «Европалык кредит системасын ишке ашыруу жана адаптациялоо үчүн мүмкүнчүлүктөрдү аныктоо, жогорку билим берүүнүн улуттук системасына ылайык кадрларды даярдоо, ошондой эле керектүү документти иштеп чыгуу» [1, б-б.].

Билим берүү реформасы да фундаменталдуу структуралык өзгөрүүлөр менен шартталган. Азыркы тездик менен өзгөрүп жаткан заманда жалпы билим берүүнүн системасында заманбап ыкмаларды иштеп чыгууну талап кылууда. Кыргызстандын билим берүү системасында маалыматтык-коммуникациялык технологияларды өнүктүрүүгө карата негизги багыттары болуп төмөнкүлөр эсептелет: билим берүүнү маалыматташтыруу жана билимди башкаруу; универсалдуу минималдуу компьютердик сабаттуулукту камсыз кылуу; өнүктүрүү жана бардык деңгээлдеги билим берүү уюмдарында информатиканы окутуунун билим берүү стандарттарын киргизүү; компьютерлештирилген окутуу технологияларын киргизүү; мектептерди жүз пайыз компьютерлештирүү.

Азыркы учурга чейин билим берүүнү маалыматташтыруунун негизги маселеси билим берүү мекемелерин материалдык-техникалык жактан жабдуу болуп келген. Окуу жайларды компьютердик техника менен камсыз кылуу дээрлик аягына чыгып калды жана компьютерди жакшы билген окутуучу кадрлардын жетишсиздиги жаңы көйгөй болуп калууда, ошондой эле маалыматты пайдалануу менен коммуникация технологияларын окутуу ыкмаларын жайылтуу замандын талабы болууда. Ошондуктан, маалыматтык-коммуникациялык технологиялар чөйрөсүн кеңейтүү максатында окутуучулар жамаатын, башкача айтканда, келечектеги мугалимдерди информатикага сабаттуу даярдоо маселесин жолго коюу ачыктан ачык байкалууда.

Бул этапта жаш мугалимдин кесиптик базалык билимдердин фундаменталдык мүнөзүн инновация менен айкалыштырууга мүмкүндүк берет жана конкреттүү маселелерди практикалык жактан чечүү жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрөт. Учурдагы татаал өзгөрүүлөрдө жаш мугалим коомдо активдүү жашоого жана аракеттенүүгө даяр болушу керек, маалыматты сактоо, иштеп чыгуу жана берүү каражаттары менен, ошондой эле, маданий жактан каныккан жаңы маалымат технологиялары тарабынан берилген бардык мүмкүнчүлүктөрдү пайдалана билүүсү зарыл. Жаңы муундун педагогдору жаңы маалыматтык технологияларынын каражаттарын тандоого жана колдонууга жөндөмдүү болушу керек тагыраак айтканда, кесипкөй, компетенттүү болуусу шарт.

Коомдун бардык чөйрөлөрүн камтыган кардиналдуу демократиялык реформаларга ылайык билим берүүнү эмгек рыногунун талаптарына ылайык билим берүү жана дүйнөлүк билим берүү мейкиндигине интеграциялоо. Билим берүүнү өнүктүрүүнүн азыркы этабында информатика мугалими, мектептеги башка мугалимдерден өзгөчөлөнгөн касиеттерге ээ болушу шарт, дайыма өзүн тарбиялап, артта калбай, дайыма тез өнүгүп жаткан маалыматтын технологиялардан кабардар болуп туруусу зарыл.

Ошондуктан информатика мугалиминин алдында билим берүү мекемесинде маалыматтык маданияттын алып жүрүүчүсү, биринчи милдеттери болуп мугалимдердин, окуучулардын маалыматтык маданиятын калыптандыруу, өнүктүрүү жана маалыматтык деңгээлин жогорулатуу эсептелет. Маалыматтык сабаттуулук - маалыматтык компетенттүүлүктүн негизи. Студенттерди келечектеги кесиптик ишмердүүлүккө даярдоонун негизги милдеттеринин бири болуп саналат мугалимдин ишинин технологиясын түзгөн практикалык көндүмдөрдү калыптандыруу. Маалыматтык мугалимдин маданияты баарлашуу маданияты менен тыгыз байланышта - баарлашуу маданияты кеңири сөздүн мааниси: адамдын адам менен диалогу, адам жана компьютер, ички диалог жана башкалар.

Педагогикалык адистиктердин студенттерине тиешелүү дисциплиналарды окутуунун негизги максаты маалыматтык технологиялар алардын маалыматтык компетенттүүлүгүн калыптандырууга тийиш. Окуучулардын маалыматтык маданиятын калыптандыруунун зарыл шарты болуп информатика боюнча мектептик жана университеттик курстарын тынымсыз уюштуруу. Мугалимдерди даярдоодогу жана билим берүүдөгү коммуникация технологияларынын мүмкүнчүлүктөрүн толук пайдаланууда негизги жок информацияны түзүүгө жана пайдаланууга жол берилбейт.

Алдыга коюлган милдеттерди ишке ашыруунун зарылдыгы методикалык жактан алгылыктуу шарттарды түзөт, аткарылган эмгектердин негизинде болочок адистин маалыматтык компетенттүүлүгүн калыптандыруудагы аспект бардык процесстердин активдүү катышуучусу катары субъекттин өзгөчөлүгүн эске алуу зарыл. И.С.Якиманская [2] белгилегендей, бул ыкманын негизинде иштелип чыккан окутуу технологиясы, студенттердин программалык материалды өздөштүрүүсү, ошону менен бирге алардын таанып билүүсүн уюштурууну камтыйт. Башкача айтканда, студенттер окуу дисциплиналарын билүүдөн тышкары да өз алдынча керектүү материалды өздөштүрүүлөрү керек.

Педагогикалык кадрлардын эң маанилүү мүнөздөмөлөрүнүн бири – алардын кесиптик компетенттүүлүгү. Компетенттүүлүк түшүнүгүн аныктоодо ар кандай ыкмалар бар. Сөздүктө "компетенттүү" деген түшүнүк кандайдыр бир мекеменин, адамдын же иштердин чөйрөсүнүн ыйгарым укуктары, башка бирөөнүн карамагындагы маселелер. Т.Ф.Ефремованын айтымында, компетенттүүлүк адатта «жакшы билген билим чөйрөсү» деп түшүнүлөт [3, 22-б.].

Е.Н.Огаревдин пикири боюнча [4, 10-б.], компетенттүүлүк – бул баалоо категориясы. Адам коомдук эмгек системасындагы адистештирилген субъектиси катары. Мындан тышкары, компетенттүүлүк төмөнкүлөрдү камтыйт: аткарылып жаткан милдеттердин жана көйгөйлөрдүн маңызын терең түшүнүү; жакшы билим - бул чөйрөдө болгон тажрыйба, анын мыкты жетишкендиктерин активдүү өздөштүрүү; тандоо жөндөмдүүлүгү, ошол жердин жана убакыттын конкреттүү жагдайларына адекваттуу аракеттердин каражаттары жана ыкмалары; жетишилген натыйжалар үчүн жоопкерчиликти сезүү; каталардан сабак алуу жана оңдоолорду киргизүү жөндөмдүүлүгү максаттарга жетүү процесси.

"Когнитивдик активдүүлүк", "компетенттүүлүк" деген түшүнүктөрдүн аныктамаларын эске алуу менен, «компетенттүүлүк» жана алардын маңызы, ошондой эле Е.Н.Огаревдин «компетенттүүлүк» деген пикири менен макул болуу, баалоо категориясы», биз компетенттүүлүк когнитивдик натыйжанын көрсөткүчү деп ойлойбуз.

Маалыматтык компетенция негизги компетенциялардын бири болуп саналат. Анын объективдүү жана субъективдүү жактары бар. Объективдүү жагы коом койгон талаптарда жатат, заманбап адистин кесиптик ишмердүүлүгүн көрсөтөт. Ал эми субъективдүү жагы адистин маалыматтык компетенттүүлүгү объективдүү тараптын чагылдырылышы болуп саналат. Адистин индивидуалдуулугу, анын кесиптик ишмердиги, өзгөчөлүктөрү аркылуу маалыматтык компетенттүүлүгүн жогорулатууга жана өнүктүрүүгө түрткү болуп саналат.

«Маалыматтык компетенттүүлүк» түшүнүгү да кыйла кеңири жана аныкталган педагогиканын өнүгүүсүнүн азыркы этабы [5,6,7]. Адабияттарды талдоо көрсөткөндөй, «маалыматтык компетенттүүлүк» түшүнүгүнүн акыркы интерпретациясы педагогикалык илимде толук кандуу иштелип чыга элек. Мугалимдин маалыматтык компетенттүүлүгүнүн компоненттерин талдоо андай эместигин көрсөтөт. Компьютер менен иштөө боюнча билимге жана көндүмгө ээ болуу, ошол эле учурда белгилүү бир компетенттүүлүктү билдирет дидактика жана билим берүү теориясы жаатындагы мугалимдер, анын аркасында мугалим милдети окутуунун өнүктүрүүчү жана тарбиялоочу функцияларын ишке ашыруусу.

Корутунду

Жыйынтыктап айтканда, маалыматтык компетенттүүлүккө ээ болгон субъекттин инсандык мүнөздөмөсүн түшүнөбүз, ал анын шайкештик даражасын билдирет. Милдеттердин белгилүү чөйрөсүн чечүүдө маалыматтык маданият жана аны кабыл алууну талап кылуу, маалыматка карата натыйжалуу чечим. Информатика мугалиминин маалыматтык компьютердик технологиялар компетенциясына ылайык, биз негизги компьютердик сабаттуулуктун болушун, өз предмети боюнча негизги маалыматтык билим берүү ресурстары менен таанышуу, аларды колдонуу жана өздөрүнүн маалыматтык билим берүү ресурстарын өнүктүрүү жөндөмдүүлүгү, окутууда маалыматтык-коммуникациялык технологияларды колдонуу методуна ээ болуусу эсептелет.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Руководство по внедрению европейской системы перевода и накопления кредитов (ECTS) в Кыргызской Республике // Проект ТЕМПУС Европейской Комиссии № SCM-T 041Ф044-2004.- Б., 2005.
2. Якиманская И.С. О диагностической функции обучающих программ // Психологическая служба вуза: Принципы, опыт работы: Сб. научн. тр. - М.: НИИВО, 1993. - С.68-73.
3. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / Российская АН.; Российский фонд культуры; - 2-е изд., испр. и доп. - М.: АЗЪ, 1995. - 928 с.
4. Огарев Е.И. Компетентность образования: социальный аспект. -СПб.: Изд. РАО ИОВ, 1995. - 170 с.
5. Завьялов А.Н. Формирование информационной компетентности студентов в области компьютерных технологий (на примере среднего профессионального образования): автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук / Тюмень, 2005. - 17 с.
6. Зайцева, О.Б. Формирование информационной компетентности будущих учителей средствами инновационных технологий: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук / Брянск, 2002. – 19 с.
7. Тришина С.В., Хуторской А.В. Информационная компетентность специалиста в системе дополнительного профессионального образования // Интернет-журнал «Эйдос». - 2004. - 22 июня, <http://www.eidos.ru/journal/2004/0622-09.htm>

УДК: 37.012

*Исамидин уулу Ибрахим
магистрант, Б.Осмонов ат. ЖАМУ*

“АЛГАЧКЫ ХИМИЯЛЫК ТҮШҮНҮКТӨР” ТЕМАСЫН ОКУТУУНУН НЕГИЗГИ МИЛДЕТТЕРИ

Аннотация: аталган макалада орто мектептин химия курсунда “Алгачкы химиялык түшүнүктөр” темасын окутуунун негизги милдеттери каралат.

Түйүндүү сөздөр: атом-молекулалык окуу, химиялык эксперимент, химиянын закондору, предмет аралык байланыштар

ОСНОВНЫЕ ЗАДАЧИ ПРЕПОДАВАНИЯ ТЕМЫ «ПЕРВОНАЧАЛЬНЫЕ ХИМИЧЕСКИЕ ПОНЯТИЯ»

Аннотация: в данной статье рассматриваются основные задачи обучения темы “Первоначальные химические понятия” школьного курса химии.

Ключевые слова: атомно-молекулярное учение, химический эксперимент, законы химии, межпредметная связь.

THE MAIN OBJECTIVES OF TEACHING THE TOPIC "INITIAL CHEMICAL CONCEPTS"

Annotation: This article discusses the main tasks of teaching the topic “Initial chemical concepts” of the school chemistry course.

Keywords: atomic and molecular theory, chemical experiment, laws of chemistry, interdisciplinary communication.

Окуучулардын илимий дүйнө таанымын калыптандыруу үчүн химия курсунун алгачкы темасын үйрөнүү чоң мааниге ээ. Атом-молекулалык теориянын жардамы менен заттардын түзүлүшүн билүү менен окуучулар дүйнөнүн материалдуулугуна ынанышат жана, албетте, алгачкы химиялык түшүнүктөрдү изилдөөнүн зор ролу окуучулардын химияга болгон кызыгуусун арттырууда. Мектеп окуучуларынын химияга болгон кызыгуусун химия сабагы баштала электе эле төмөнкү класстарда калыптандыруу зарыл. Буга предметтин жаңылыгы, химиялык эксперимент, турмуш менен жана башка илимдер менен байланышы, киришүү сабагын түрдүү көрсөтмө куралдарын жардамы менен өтүүнүн өзү, окуучулардын химияга болгон кызыгуусун арттырат.

Билим берүүчүлүк милдеттери. «Алгачкы химиялык түшүнүктөр» темасын изилдөөдө төмөнкүдөй билим берүүчүлүк милдеттер аткарылат:

1. Жаратылышты үйрөнүү курсунан, биологиядан, физикадан алган билимдеринин негизинде зат жана алардын касиеттери жөнүндөгү эмпирикалык билимдерди жалпылоо жана өнүктүрүү.

2. Алгачкы химиялык түшүнүктөрдүн, химиянын закондорунун жана химиялык тилдин мазмунун ачып көрсөтүү.

3. Химиялык кубулуштардын жана алардын закон ченемдүүлүктөрүн түшүндүрүү үчүн атом-молекулалык окуунун негизги жоболорун калыптандыруу жана тастыктоо.

4. Окуучулардын химия илиминин кээ бир методдору менен тааныштыруу - ысытуучу приборлор, штатив, химиялык айнек идиштер, реактивдер менен иштөөнүн эң жөнөкөй лабораториялык ыкмалары, лаборатория журналын жүргүзүү жана химиялык лабораторияда иштөөдө техникалык коопсуздук эрежелери менен тааныштыруу.

5. Окуучуларды химия илиминин пайда болушунун жана өнүгүшүнүн тарыхый фактылары менен тааныштыруу.

Өнүктүрүүчүлүк милдеттери. Окуу материалы менен таанышууда төмөндөгү милдеттерди чечүүнүн зарылдыгы келип чыгат:

1. Салыштыруу, анализ, синтез ой жүгүртүү ыкмаларынын өркүндөтүлүшү.
2. Байкоо жөндөмүн өнүктүрүү жана химиялык эксперименттин негизинде себеп-натыйжага баа берүү.
3. Молекулалардын, атомдордун, кристаллдык торчолордун моделдерин колдонуу менен заттын ички түзүлүшүнө сүнгүп кирүү.
4. Химиялык символикадагы маалыматтарды пайдалануу менен окуучулардын ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү.
5. Предмет аралык байланыштарды табуу жана аларды түшүндүрүү

Теманын тарбиялык милдеттери. Мектеп окуучуларына билим берүү жалпысынан мектептин жана өзгөчө химия предметинин эң маанилүү милдети болуп келген. «Алгачкы химиялык түшүнүктөр» деген темада төмөнкү окуу тапшырмаларын чечүүгө болот.

1. Илимий ишенимдерди калыптандыруу (башкы тарбиялык милдет болуп саналат; бул идеялардын негизинде атомдордун жана молекулалардын бар экендигинин жана дүйнөнүн материалдык биримдигинин чындыгын андоо).

2. Илимий ачылыштар жолунда пайда болгон кыйынчылыктарды ачып, талкуулоо, аларды жеңүү жолунда окумуштуу химиктердин ой-пикирлеринин, туруктуулугунун жана эмгекчилдигинин күрөшүнүн ролу.

3. Киришүү темасын окууда предметке болгон кызыгууну калыптандыруу (бул өзгөчө мааниге ээ, анткени ал окуучулардын химияны окууга, жалпы эле билимге болгон мотивациясын өнүктүрүүгө чоң салым кошот).

4. Окуучуну эмгекчилдикке, тактыкка, топ менен иштей билүүсүнө, ошондой эле башка моралдык жана жарандык сапаттарга тарбиялоо.

Пайдаланылган адабияттар:

1. С.Б.Исмаилова, Ж.Т.Маматкулова и др. Химия: Учеб. для 8 кл. общеобразовательных школ / С.Б.Исмаилова, Ж.Т.Маматкулова. – Б.: , 2009.
2. Химия: неорг. химия: учеб. для 8 кл. общеобр. учреждений / Г. Е. Рудзитис, Ф.Г.Фельдман. – М.: Просвещение, ОАО «Московские учебники», 2009
3. Преподавание неорганической химии в 7 - 8 классах / Ю. В. Ходаков, Д. А. Эпштейн, П. А. Глориозов и др. – М.: Просвещение, 1980.

УДК: 373.3

*Жусупова Шайыргул
магистрант, ОмМУ*

ИСКУССТВОДОГУ КООЗДУК ЖАНА КӨРКСҮЗДҮК ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Аннотация: Бул макалада искусство – реалдуу дүйнөдөгү кооздуктун концентрациясы, ал кубулуштардагы кооздуктун мүнөзүн көркүздүккө карама-каршы коюу менен баса көрсөтүп, анын таасирин күчөтөт, адамдын сулуулуктан, асылдыктар системасынан ырахаттануу табитин калыптандыруу баалуулуктары каралат. Айрыкча, көркөм өнөрдө реалдуулукту эстетикалык өздөштүрүү өзүнүн жогорку формаларында ишке ашат да, сүрөткердин чеберчилигинин натыйжасында ар дайым эстетикалык ырахат тартуулап, мүдөөлөрдү канааттандырат.

Ачкыч сөздөр: кооздук, көркүздүк, дүйнө таным, акыл эс, планета, ченем.

ПРОБЛЕМЫ КРАСОТЫ И БЕЗОБРАЗИЯ В ИСКУССТВЕ

Аннотация: В данной статье рассматриваются ценности искусства - концентрация красоты в реальном мире, которая подчеркивает природу красоты в явлении путем противопоставления ее красоте, усиливает ее воздействие, формирование у человека вкуса к прекрасному, система дворянства. Особенно в искусстве эстетическое освоение действительности происходит в ее высших формах, и в результате артистизма художника оно всегда доставляет эстетическое удовольствие и удовлетворяет желания.

Ключевые слова: красота, уродство, мировоззрение, разум, покой, планета, норма.

PROBLEMS OF BEAUTY AND UGLINESS IN ART

Annotation: This article discusses the values of art - the concentration of beauty in the real world, which emphasizes the nature of beauty in the phenomenon by opposing it to beauty, enhances its impact, the formation of a person's taste for beauty, the system of nobility. Especially in art, the aesthetic assimilation of reality takes place in its highest forms, and as a result of the artistry of the artist, it always delivers aesthetic pleasure and satisfies desires.

Key words: beauty, ugliness, worldview, mind, peace, planet, norm.

Кооздук жана көркүздүк эстетиканын түпкү категориялары, анткени бир дагы эстетикалык кубулуш бул категориялардан ажырап ачыла албайт. Кооздуктун жана көркүздүктүн маңызын ачпай туруп, көркөм чыгарманын, баалуулуктун табиятын, искусствонун өнүгүшүнүн жалпы мыйзамдарын түшүнүүгө болбойт.

Дүйнө таанымдын, айрыкча антикалык маданияттын өнүгүшүнүн контекстинде кооздук жана көркүздүк жөнүндөгү алгачкы окууну грек улуу ойчулу Аристотель сунуштаган. Анын концепциясынын мааниси кооздуктун жана көркүздүктүн объективдүү мүнөзүн жана белгилерин аныктоого умтулуудан көрүнүп, бул феномендин маңызын турмуштагы кубулуштардын конкреттүү - сезимдик касиеттеринен издеген. Улуу философун жана анын жолун жолдоочулардын көз карашы боюнча кооздуктун негизинде гармония, шайкештик, пропорционалдуулук, мыйзам ченемдүүлүк жатат.

Ушуга байланыштуу Аристотелдин пикирине ылайык искусствонун максаты – адамдын эң жогорку мүдөөсү болгон бакытка, кооздукка жетишүүгө жардам берүү. Искусствонун инсанга таасир тийгизишиндеги негизги элемент катары ойчул ырахаттанууну карайт да, искусствонун кээ бир топтору акыл - эске таасир берип, ырахат тартууласа (поэзия), башкалары ички сезимди гана ойготот (музыка) деген бүтүмгө келген.

Аристотель үчүн кооздук менен көркүздүк объективдүү идея эмес, нерселердин объективдүү сапаты болуп эсептелет: маселен, анын пикирине ылайык “кооздуктун маңызы чондукта жана иреттүүлүктө жатат”. Бул жерде ойчул кооздуктун структуралык мүнөздөмөсүн берип, тааным ориентациясын чондукка, пропорцияга жана иреттүүлүккө бурат. Пифагордук салтты улантып, ал кооздуктун жана көркүздүктүн касиеттерине, имманенттүү маңыздарына математика аркылуу жетишүүгө мүмкүн экендиги жөнүндөгү идеяны алдыга жылдырат. Аристотель адамдын жана кооз нерсенин ченемдүүлүгү жөнүндөгү принципти иштеп чыккан. Анын идеясы боюнча сулуулук өтө чоң, ошондой эле өтө кичине нерсе эмес. Мында кооздук белгилүү социомаданий ченемдин алкагында каралат, ал эми бардык объектилер үчүн бул ролду адам аткарат, ошону менен бирге кооз предметте ашыкча эч нерсе болбош керек. Келтирилген концепция антикалык искусствонун гуманисттик маанайдагы көркөм тажрыйбасына теориялык жактан дал келген. Аристотель ар кандай эле чыгарманы искусство деп эсептебей, мындай феноменге аң - сезимдүү түрдө, жалпы принциптерге ылайык жасалган жагдайларды гана кошкон.

Байыркы грек даанышманынын эстетикасынын борбордук түшүнүгү - сулууулук. Ал ойчулдун объекттердин түрлөрү же идеялары жөнүндөгү философиялык концепциясынан келип чыккан. Платондун ою боюнча идеялар акыйкат болмушту түзөт, Кооздук - гумандуу, жамандык - көрксүз. Бул көз карашты байыркы ойчулдар да колдошуп, Аристотель кооздук менен жакшылыктын биримдигин баса белгилесе, Сократ “кооздук жакшылыгы менен айырмаланат”, - деген ойду жайылткан. Кооздуктун жакшылыкка тийгизген таасирин гректер калокагатия деп аташкандыгы көпчүлүккө белгилүү.

Космостун алкагында бардык нерселер түбөлүк аракетте турат, эң жогорку кыймыл деген концепцияга таянуу менен Платон да кооздуктун маңызын статикалык түрдө түшүндүргөн: эгерде кимдир-бирөө кооздук идеясына жакындагысы келсе, сулууулук түбөлүк экендигин, ал пайда болуп, жок болуп кетпешин, кыскарбашын жана көбөйүшүн билиши керек, кооздук бир жерде сулуу көрүнсө, экинчи жерде көрксүз катары таанылышы мүмкүн [1, 100-б.].

Дүйнөнүн объективдүүлүгү жана анын сулууулугунун реалдуулугу жөнүндөгү натурфилософтордун идеясын өз учурунда Пифагор жана анын пикирлеш-шакирттери уланткандыгын да эске алуу зарыл. Алар музыкалык акустиканын проблемаларын иштеп чыгышып, кооздукка жана көрксүздүккө карата биринчи жолу математикалык мамиле жасоо идеясын сунушташкан, башкача айтканда, дүйнө – келишимдүү космос, “көгүлтүр асман – гармония жана сан” деп ырасташкан.

Пифагорчулар “аба менен курчалган планеталар” чөйрөсүндөгү гармония жөнүндөгү философиялык окууну өнүктүрүшкөн. Чөйрөлөрдүн ортосундагы аралыктар октованын тондорунун интервалы катары бири-бири менен өз ара катышып, байланышта турушат. Планеталар бири-бирине тынымсыз добуш берип, туруктуу кыймылда өнүгүшөт, алардын салыштырмалуу бийиктиги кыймылдын тездигинен көз каранды. Бирок, чөйрөлөрдүн дүйнөлүк гармониясын угууга индивиддин мүмкүнчүлүгү жетпейт. Пифагорчулардын мындай фантастикалык элестөөлөрү алардын “аалам - кооз угулган оркестр” деген баео жана оптимисттик көз карашынан дарек берет. Ушул өнүгтө Гераклит үчүн гармония статикалык тең салмактык эмес (пифагорчулардын идеясы), тескерисинче кыймылдагы, динамикалык абалдагы процесс. Ал эң күчтүү жана борбордук образ катары отту эсептейт. Ойчул бизди курчап турган объективдүү реалдуулукту бардык нерсени алоолонтуп күйдүрүп, күлгө айландырган жалынга салыштырат. Гераклит жашоо кооздугу түбөлүк өлүүнүн жана калыптануунун, күлдөн жаңы формаларда кайра төрөлүүнүн натыйжасында пайда болушуна ишенип, сулууулукту карама - каршылыктан түзүлгөн, келечекке умтулган оттун түбөлүк табияты иретинде иликтейт, карама – каршылыкты гармонияны түзүүчү жана кооздуктун жашоо шарты катары белгилейт.

Дагы бир грек даанышманы Эмпедоклдун окуусуна да космогония менен эстетиканын биримдиги аркылуу кооздук менен көрксүздүк проблемалары коюлат. Философтун пикири боюнча дүйнө от, аба, суу жана жер сыяктуу төрт алгачкы элементтен турат, аларды гармонияны жана кооздукту пайда кылган сүйүү бириктирип, хаосту жана көрксүздүктү жараткан жек көрүү бөлүп жарат. Эмпедоклдун натурфилософиясында белгиленгендей, жандуу жаратылыштын өнүгүшүнүн баштапкы этаптарында бир мүчөлүү органдар гана жашаган жана кийинки доорлордо алар кокустук жана хаос тартибинде бириге башташкан; органдардын биригишинде гармонияга ээ болбогон жандыктар жашаган доор орноп, кийинки мезгилдерде аны гармониялуу түзүлүштөгү жаныбарлар жана адамдар алмаштырышкан. Эмпедокл үчүн жандуулардын эволюциясы дүйнөнүн эстетикалык жетилүүсү, анын кооздугунун калыптануу процесси болуп эсептелет. Ушул эле аспектиде Демокрит ченем категориясын алдыга жылдырып, дүйнөдө субъект сулууулуктан ырахаттанып, ченеми менен жыргап жашашы керек деген гедонисттик концепцияны өнүктүргөн жана көрүнгөн эле ырахатка эмес, сулууулук менен байланышкан ырахатка умтулуш керектигин баса белгилеген. Ойчул “туура ченемден

четке чыкканда жагымдуу нерсе да жагымсыз нерсеге айланат”, - деп жыйынтык чыгарган [2, 49-б.].

Абсолюттук гармонияны, кооздукту издөө проблемасы дагы бир дүйнөлүк дин - исламдын жаралышында, калыптанышында жана өнүгүшүндө байкалат. Мусулман дини тазалыкты, дүйнөлүк гармонияны биринчи орунга коет. Орто кылымдардагы схоластикалык философиядан айырмаланып, Күн Чыгыш философиялык маданиятында, бөтөнчө араб-мусулман жана түрк философиясында кооздуктун практикалык мааниси анын социалдык сезимдердин калыптанышына тийгизген таасири, адамдардын эркин ой жүгүртүүсүн бекемдеши менен аныкталары көрсөтүлгөн. Бул философиялык рефлексияларда кооздук инсандын жашоо күчүн ойготуп, турмушка болгон активдүүлүгүн күчөтөт деген жобо иштелип чыккан.

Кооздук жөнүндөгү көз караштар Кайра Жаралуу доорунда кеңири колдоого алынып, ойчулдар кооздуктун критерийи болгон так ченемди жана так пропорцияны негиздөөгө аракет жасашкан. Бул учурдагы көптөгөн эстетикалык окууларда ритм жана симметрия, бүтүн менен бөлүктүн шайкеш гармониялык өз ара байланышы кооздуктун табигый аныктык тартуулаган мыйзамы катары каралып, алардын негизинде искусствонун закондору, көркөм чыгармачылыктын эрежелери иштелип чыккан.

Кайра Жаралуу доорунда поэзия мораль философиясы катары белгилүү болсо, ошол эле мезгилде живопись жаратылыш же кыймыл философиясы деп аталган. "Живопись,- деп жазган Леонардо да Винчи,- философия болуп эсептелет, анткени бул илим көбөйүүчү жана азаюучу кыймылды түшүндүрүп, изилдейт" [3]. Бул мезгилдеги живопись фигураларды кыймыл -аракетте сүрөттөөгө умтула баштаган. Демек, кыймыл искусствонун мейкиндиктик-статикалык түрүнүн негизги композициялык ыкмасы катары кызмат өтөгөн деп ойлоого негиз бар. "Сүрөттүн кооздугу анын кыймылды чагылдырышы менен түшүндүрүлөт, сүрөтчүлөр аны сүрөттүн жаны деп аташат",- деп жазган Уильям Хогарт [3, 49-б.].

Кайра Жаралуу доорундагы живопись, адабият, драма дүйнөнүн динамикалык көркөм сүрөттөлүшүн түзгөн. Илимде дүйнөнүн мындай абалы кийинки мезгилдерде гана аныктыкка ээ боло башталган. Антикалык жана орто кылымдардагы ойчулдардын жолун жолдоп, тынчтык абал туруксуздукка караганда мактоого татыктуу деген ойду Коперник сунуштаган. Галилейдин дүйнөнү сүрөттөөсүндө ааламдын динамикалык гармониясы жөнүндөгү схоластикага каршы турган жаңы элестөө иштелип чыккан. Ойчулдун идеясын Ньютон аягына чыгарып, тынымсыз өзгөрүүлөрдүн математикасын түзгөн. Келтирилген пикирлерди колдоп, Нильс Бор мындай деп жазган: "Искусствонун бизди байытышынын себеби - анын гармония жөнүндө системалык анализ жетише албаган изилдөөгө жөндөмдүүлүгүндө" [2, 280-б.].

Жаңы мезгилдеги бир топ ойчулдар кыймылдын жана грациянын гармониясынын тегерегинде сөз козгоо аркылуу кооздук түшүнүгүн толук ачып берүүгө болот деген пикирди колдошкон. Мисалы, Ф. Бэкондун пикири боюнча кооздуктун маңызы кыймылдын кооздугунда турат [2, 78-б.]. Ал эми Винкельман кооздуктун жогорку, абстракттуу түшүнүгүн өздөштүрүү үчүн грацияны үйрөнүү зарыл деп ырастоо менен бирге ойчул алдыга карай жылбастан, байыркы грек ойчулдарынын кооздук жөнүндөгү элестөөлөрүнө чегинген.

Немец классикалык эстетикасы кооздуктун имманенттүү маңызын түшүнүүдө бир топ диалектикалык идеяларды пайдаланган. Алсак, Кант сулуулукту кызыкпаган мамилелердин объектиси катары, ал эми Гегель бул категорияны тарыхый – философиялык өңүттөн карап, рухтун жалпы дүйнөлүк кыймылынын, өздүк өнүгүүсүнүн бир этабын кооздук катары эсептеген да, өзүнүн өнүгүүсүндө рух материалдуулук менен гармониялык биримдикке жетишип, идеянын формада толук жана адекваттуу чагылдырылышынын натыйжасында кооздук келип чыгат деген жыйынтыкка келген. Гегель үчүн кооздук искусство чөйрөсү болсо, орус ойчулу Н.Г.Чернышевский жашоонун

өзүн кооздук иретинде карап, турмуш кандай болушу керектиги жөнүндөгү суроону алдыга жылдырат [5, 545-б.]. Мында кооздукту материалисттик маанайда түшүнүү биринчи орунда туруу менен бирге антропологизмдин да таасири байкалат.

Искусство – кооздукту системалуу өздөштүрүүнүн өзгөчө тармагы. Искусство философиясы көрсөткөндөй, реалдуу турмуштагы кубулуштарды кооз жана көрксүз деп бөлүүгө болот. Искусстводогу кооздукту эки өңүттөн кароого мүмкүн, анткени ал өз башатын объективдүү чындыктан, жашоодон алат. Жаратылыштагыдай кооздукту эч жерден табууга болбой тургандыгы жөнүндөгү идеяга ойчулдар ар дайым кайрылышкан. Кооздукту көрө, тааный - билүү керек, табияттагы, социалдык чөйрөдөгү, турмуштагы кооздукту сахнага, көркөм дүйнөгө которуп алуу зарылдыгы жөнүндөгү пикири ушул маанини билдирет.

Корутунду

Жыйынтыктап айтканда, Искусство – реалдуу дүйнөдөгү кооздуктун концентрациясы, ал кубулуштардагы кооздуктун мүнөзүн көрксүздүккө карама-каршы коюу менен баса көрсөтүп, анын таасирин күчөтөт, адамдын сулуулуктан, асылдыктар системасынан ырахаттануу табитин өстүрөт. Айрыкча, көркөм өнөрдө реалдуулукту эстетикалык өздөштүрүү өзүнүн жогорку формаларында ишке ашат да, сүрөткердин чеберчилигинин натыйжасында ар дайым эстетикалык ырахат тартуулап, мүдөөлөрдү канааттандырат.

Пайдаланылган адабияттар:

1. История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли. Т.1.-М., 1962.- 100-бет.
2. Борев Ю. Эстетика.-М., 1988.- 49-бет.
3. Зись А. Искусство и эстетика.-М.,1975.
4. История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли. Т.2.-М., 1964.- 78-бет.
5. Чернышевский, Н. Полное собрание сочинений [Текст]: в 15-ти т. / Н.Чернышевский. – М.: Гослитиздат, 1949. – Т. 6: Политика. – 545 б.

УДК: 75.049

*Эгемберди кызы Ырыскан
магистрант, ОшМУ*

ЖИВОПИСТИК КАРАЖАТТАРЫНЫН ЖАРДАМЫ МЕНЕН БАЛДАРДЫН ЧЫГАРМАЧЫЛЫК ЖӨНДӨМДҮҮЛҮКТӨРҮН ӨНҮКТҮРҮҮ

Аннотация: Бул макалада мектеп окуучуларынын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттарындагы билим берүү процессинин уюштуруучулук жана мазмундук компоненттеринин жыйындысын түшүндүрүп, аларды ишке ашыруу бул процесстен көз каранды экендиги каралды. Декоративдик живописстин жардамы менен мектеп окуучуларынын чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө көмөктөшүүчү педагогикалык шарттарды аныктоо үчүн мектепте көркөм окуунун өзгөчөлүктөрүн карап чыгуу зарыл, декоративдик живописстин жардамы менен мектеп окуучуларынын чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүнүн критерийлери, көрсөткүчтөрү жана деңгээлдерин аныктоо максатка ылайыктуу.

Түйүндүү сөздөр: живопись, чыгармачылык, когнитивдик, натюрморт, түс, форма, стилизация.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ С ПОМОЩЬЮ ИНСТРУМЕНТОВ ДЛЯ РИСОВАНИЯ

Аннотация: В данной статье мы объясняем комплекс организационно-содержательных компонентов образовательного процесса в педагогическом контексте развития творческих способностей школьников и считаем, что от этого процесса зависит их реализация. Для выявления педагогических условий, способствующих развитию творческих способностей школьников с помощью декоративной росписи, необходимо рассмотреть специфику художественного образования в школе, определить критерии, показатели и уровни развития творческих способностей школьников с помощью декоративной росписи.

Ключевые слова: живопись, творчество, познавательный, натюрморт, цвет, форма, стилизация.

DEVELOP CHILDREN'S CREATIVITY WITH DRAWING TOOLS

Annotation: In this article, we explain the complex of organizational and content components of the educational process in the pedagogical context of the development of the creative abilities of schoolchildren and believe that their implementation depends on this process. To identify the pedagogical conditions that contribute to the development of the creative abilities of schoolchildren with the help of decorative painting, it is necessary to consider the specifics of art education at school, to determine the criteria, indicators and levels of development of the creative abilities of schoolchildren with decorative painting.

Key words: painting, creativity, cognitive, still life, color, form, stylization.

Окуучуларды чыгармачылык процеске үйрөтүү окуучуларда чыгармачылык, максатка умтулуу, эффективдүүлүк, өз ишмердүүлүгүн пландаштыруу, кызматташууга жөндөмдүүлүк, өзүн-өзү өркүндөтүүгө умтулуу сыяктуу сапаттарды өнүктүрүүнү камтыйт, бул өз кезегинде чыгармачылыкка даярдыктын көрсөткүчү болуп саналат. Өзүн-өзү ишке ашырууга жөндөмдүү инсанды тарбиялоо үчүн окуу процессинде белгилүү бир педагогикалык шарттарды түзүү зарыл.

Педагогикалык шарттар – алдыга коюлган максаттарга жетишүүнүн ийгилиги үчүн педагогикалык шарттар катары багытталган чаралардын жыйындысы, өз ара аракеттенүү жана бири-бирин толуктоо.

Мектеп окуучуларынын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттарында биз билим берүү процессинин уюштуруучулук жана мазмундук компоненттеринин жыйындысын түшүнөбүз, аларды ишке ашыруу бул процесстен көз каранды. Декоративдик живопистин жардамы менен мектеп окуучуларынын чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө көмөктөшүүчү педагогикалык шарттарды аныктоо үчүн мектепте көркөм окуунун өзгөчөлүктөрүн карап чыгуу зарыл, декоративдик живопистин жардамы менен мектеп окуучуларынын чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүнүн критерийлери, көрсөткүчтөрү жана деңгээлдерин аныктоо максатка ылайыктуу.

Мектеп окуучуларынын декоративдик живопистин жардамы менен чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүнүн биринчи педагогикалык шарты – көркөм сүрөт сабагында көйгөйлүү-издөө кырдаалдарын түзүү. Көйгөйлүү кырдаалдарды түзүү окуучулардын чыгармачылык өзүн-өзү ишке ашыруусун активдештирүүгө мүмкүндүк берет.

Жалпы билим берүүчү мектепте көркөм сүрөт сабагында көйгөйлүү кырдаалдарды коюу жана чечүү, биринчи кезекте, жигердүү изденүү көркөм-чыгармачылык ишмердүүлүгүн уюштурат, билимди, билгичтикти жана көндүмдөрдү аң-сезимдүү жана туруктуу өздөштүрүүсүнө көмөктөшөт, чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн, элестүү ой жүгүртүүсүн мектеп окуучуларынын көркөм фантазиясын жана өнүктүрөт.

Проблемалык кырдаалды колдонуунун актуалдуулугу салттуу окутуудан айырмаланып, окуучуларга өз алдынча изденүү жана ачылыштар кубанычын тартуулап, эң негизгиси алардын чыгармачылык активдүүлүгүн өнүктүрүүнү камсыз кылганында. Сүрөт мугалиминин милдети мектеп окуучуларын жемиштүү көркөм чыгармачылыкка тартуу болуп саналат [1, 402-б.].

Мектеп окуучуларынын чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн декоративдик живопистин жардамы менен өнүктүрүүнүн экинчи педагогикалык шарты болуп окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүгүнүн өнүгүү деңгээлин эске алуу менен инсандык-багыттуу мамилени ишке ашыруу саналат. Мектеп окуучуларынын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү процесси балдардын жаш жана психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен уюштурулууга тийиш.

Т.Демская белгилегендей, декоративдик живопистин жардамы менен мектеп окуучуларынын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү процессин уюштурууда окуучулардын жаш жана психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен формалардын, методдордун жана ыкмалардын комплексин колдонуу зарыл, бул эффективдүү иштөөгө шарт түзөт жана мектеп окуучуларынын билимдерин, практикалык билгичтиктерин жана жөндөмдөрүн бара-бара калыптандыруу.

Декоративдик живопистин мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу менен тандалып алынган формалардын жана методдордун комплекси тандалып алынган, алар окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн эффективдүү өнүктүрүүгө көмөктөшөт [2, 291-б.].

Мектеп окуучуларынын декоративдик живопистин жардамы менен чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүнүн үчүнчү педагогикалык шарты болуп окуучулардын рефлексиялык жана когнитивдик активдүүлүгүн дисциплиналар аралык интеграцияны түзүү жана окуучулардын көркөм-дизайн иштерин уюштуруу ыкмаларын колдонуу аркылуу активдештирүү саналат. Чыгармачылык жетишкендиктерге болгон каалоону стимулдаштыруу (чыгармачылык дизайн, атаандаштык технологиялар, көргөзмөлөр, жеке жетишкендиктердин портфолиолору, экспозициялык технологиялар);

А.С.Коннова, окуучуларды чыгармачылык чыңалууда кармоо максатка ылайык, анткени окуу процесси мектептин дубалында гана эмес, сынактарда, көргөзмөлөрдө, мастер-класстарда да өтүшү керек

Класста жагымдуу психологиялык климатты түзүүгө, балдардын көркөм ишмердүүлүгүнүн социалдык жана инсандык маанисин ачууга, окуучулардын алдына максаттуулук, демилгелүүлүк, тапкычтык, чыгармачылык сыяктуу сапаттарды өстүрүүчү белгилүү милдеттерди коюуга көңүл буруу зарыл. Тапкычтык, алар чыгармачылык менен өзүн-өзү ишке ашырууга даярдыктын көрсөткүчтөрү болуп саналат.

Окутуу процессинде мугалим балдардын индивидуалдык өзгөчөлүктөрүн эске алуу принцибинин жоболорун ишке ашырууда, ошондой эле позитивдүү эмоцияларды калыптандырууда жана түзүүдө көрүнүп турган инсандык-багытталган мамилени ишке ашыруусу зарыл. О.В. Ратиева өзүнүн изилдөөсүндө салттуу эмес сүрөт тартуу ыкмалары балдардын каалоолорун жана кызыкчылыктарын эске алуу менен аларга жекече мамиле жасоого мүмкүндүк берет деп эсептеген.

Декоративдүү живопись аркылуу мектеп окуучуларынын чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүнүн төртүнчү педагогикалык шарты болуп декоративдик живописте окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө багытталган көнүгүүлөрдүн жана тапшырмалардын системасын колдонуу саналат. Бул стилдештирүү, декоративдик композицияларды түзүү, салттуу эмес сүрөт тартуу ыкмаларын колдонуу, материал менен иштөө (жыгачка жана кездемеге сүрөт тартуу ж.б.) тапшырмалар. Ар кандай материалдар жана ар түрдүү темалар менен иштөө окуучулардын «жеке» тажрыйбасын байытууга мүмкүндүк берип, чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүнүн ийгиликтүү калыптанышына негиз болду.

А.П. Сапожников жана И.М. Сергеев чыгармачылык потенциалды өнүктүрүү үчүн салттуу эмес сүрөт тартуу ыкмаларынын чоң мүмкүнчүлүктөрү керектүү экспрессивдүү каражаттарды өз алдынча издөөдө, композицияны, образдын түрлөрүн жана элементтерин тандоодо экенин белгилейт [3, 74-б.].

Көнүгүү – окуучулардын инсандыгын калыптандыруу жана өнүктүрүү үчүн ар кандай аракеттерди, практикалык иштерди системалуу түрдө уюштуруу. Т.Н.Тропининанын эмгектеринде декоративдик композицияларды жаратууда балдардан өсүмдүк жана башка табигый формаларды изилдөө гана эмес, аларды кайра карап чыгуу – форманын образдуу декоративдик интерпретациясын табуу талап кылынат деп баса белгилейт. Ар бир баланын графикалык тилди жана образдуу мүнөздөмөлөрдү табуу жөндөмдүүлүгүн максималдуу жогорулатуу маанилүү [4, 44-б.].

Ар бир чоң сүрөт экспериментинде, искусстводо жаңы формалардын пайда болушуна келгенде, биринчилерден болуп натюрморт сыналган. Натюрморт француз тилинен алынган *naturalmorte*, сөзмө-сөз - "өлүк жаратылыш", (жаратылыш "жаратылыш, жаратылыш, табигыйлык"). Живописин өз алдынча жанры катары натюрморт 17-кылымда голландиялык жана фламанддык художниктердин чыгармачылыгында пайда болгон. Ошол учурга чейин ал жөн гана оймо-чийме болгон жана утилитардык функцияны аткарган.

XIX кылымдын аягы жана XX кылымдын башында, натюрморт искусствосунун эң көп түрдүү багыттарынын толкуну жаралган доордо байкаларлык өзгөрүүлөр болгон. Түс, форма, мейкиндик, түрдүү текстураларды издөөгө болгон жөндөмдүүлүк менен көркөм эксперименттердин натыйжасында живописке фовизм, кубизм сыяктуу жаңы тенденциялар пайда болгон. Бул натюрморт жанрында өзүнчө бир багыттын – «декоративдик натюрморттун» пайда болушуна алып келди [5, 225-б.].

Декоративдүү натюрморттун максаты - предметтерди стилизациялоо, алардын формасын, түсүн жана өңүн түзүү. Стилизация – бул бир катар шарттуу ыкмаларды колдонуу менен объекттердин декоративдик айкалышы: объекттин формасын, түсүн, деталдарын жөнөкөйлөтүү же татаалдаштыруу, ошондой эле көлөмдү берүүдөн баш тартуу. Маанисиз деталдарды калтыруунун жана форманын жөнөкөйлөштүрүлүшүнүн аркасында объекттин эң экспрессивдүү сапаттарын баса белгилесе болот. Декоративдик натюрморттун негизги милдеттеринин бири - предметтерди стилизациялоо, алардын формасын, түсүн жана тондук өзгөчөлүктөрүн кароо.

Стилизация – бул көлөмдү берүүдөн баш тартуу, бүт нерсенин же анын бөлүгүнүн түсүн жана формасын татаалдаштыруу же жөнөкөйлөтүү сыяктуу бир катар шарттуу ыкмаларды колдонуу менен предметтердин көркөм (декоративдик) бирикмеси же өзгөртүүсү. Бирок форманын жөнөкөйлөштүрүлүшү анын жакырланышын билдирбейт, анча маанилүү эмес деталдарды аттап жиберүү, сүрөтчү сүрөттөлгөн объекттин эң экспрессивдүү сапаттарына басым жасайт.

Объекттерди стилизациялоо формаларды өтө жөнөкөйлөштүрүү жолу менен же форманы татаалдаштырып, аны оюм-чийим менен каныктыруу жолу менен жүрүшү мүмкүн. Эгерде натюрморт чектелген түстүү палитрада аткарылса, тактардын жана сызыктардын ритмикалык түс алмашуусуна негизделген аткарууда тондук контрастты сактоо маанилүү. Натюрморттун курамы тең салмактуу болушу керек. Ошол эле учурда тең салмактуулук предметтердин симметриялуу жайгашуусун дегеле билдирбейт, бирок алардын бирдей тондук катышын билдирет [6, 225-б.].

Өсүмдүктөрдүн стилизациясынын элементтери менен силуэт композициясын түзүү милдети экспрессивдүү силуэт менен табиятты тандоону талап кылат. Көйгөйдү чечүүнүн эң оңой жолу - кичинекей боштуктары бар кара же кара силуэт. Силуэт-графикалык сүрөттөрдүн варианттары өтө ар түрдүү болушу мүмкүн [7, 181-б.].

Корутунду

Жыйынтыктап айтканда, натюрмортту стилизациялоодо бардык декоративдик искусствого мүнөздүү болгон шарттуулук гана эмес, бир композицияда образдык элементтердин туура жайгашуусунун маанилүү. Түс, текстура, сызык - баары бир планга баш ийиши керек. Декоративдүү натюрмортту түзүү бир негизги элементти тандоого негизделет, анын айланасында бүт композиция курулуп, башка бардык компоненттерди бириктирет. Ар кандай натюрморттун негизгиси – академиялык жана стилдештирилген – композициянын тең салмактуулугу. Композициянын динамикасы курч бурчтары бар формалардан, кыйгач сызыктардан, жаркыраган контрасттардан түзүлөт, тегиздикти бирдей эмес бөлүктөргө бөлүүгө да болот.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Бадаев, В.С. Формирование художественной культуры школьников в процессе освоения искусства декоративной росписи: на примере народных промыслов России: диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук: 13.00.02 / Бадаев Вячеслав Семенович. – Москва, 2005. – 402 с.
2. Демская, Т.А. Развитие творческих способностей младших школьников на занятиях декоративной живописью: диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук: 13.00.02 / Демская Татьяна Андреевна. – Москва, 2016. – 291 с.
3. Сапожников, А.П. Полный курс рисования / А.П. Сапожников. – 4-е изд.– Москва: Алев-В, 2003. – 85 с.74.
4. Тропина, Т.Н. Стилизация в декоративно-прикладном искусстве: методические рекомендации для студентов / Т.Н. Тропина. – Новосибирск: НГПУ, 2004. – 44
5. Формальная композиция: творческий практикум по основам дизайна: учебное пособие / Е.В. Жердев, О.Б. Чепурова, С.Г. Шлеюк [и др.]. – 2-е изд. – Оренбург: ОГУ, 2014. – 255 с.
6. Жердев, Е. В. Формальная композиция: творческий практикум по основам дизайна: учебное пособие / Е.В. Жердев, О.Б. Чепурова, С.Г. Шлеюк. – Оренбург: Университет, 2014. – 255 с.
7. Демская, Т.А. Особенности использования декоративного подхода на уроках изобразительного искусства для формирования изобразительной грамоты / Т. А. Демская // Право и практика. – 2016. – № 1. – С. 176-181.

УДК 371.1

Оморов Ш.Д.
п.и.к., доцент ОиМУ
shermamat.omorov@bk.ru
Султанов Мухамадали,
магистрант, ОиМУ

БИЛИМ БЕРҮҮ МЕКЕМЕЛЕРИНДЕ ИННОВАЦИЯЛЫК БАШКАРУУ ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН ЖҮРГҮЗҮҮ

Аннотация: Инновация – билим берүүнүн салттуу ыкмалардан башкача мамилени илимий негиздештирүү, иштеп чыгуу, экспертизациялоо жана ишке ашыруунун инновациялык процессинин акыркы социалдык маанилүү натыйжасы. В.И.Загвязинскийдин пикири боюнча, педагогикадагы жаңылык – бул мурда колдонулбаган идеялар, ыкмалар, методдор жана технологиялар гана эмес, ошондой эле элементтердин бүтүндөй комплекси (же педагогикалык процесстин айрым элементтери). Бул прогрессивдүү багытталып болуп саналат, ал өзгөрүп жаткан шарттарда билим берүү маселелерин кыйла натыйжалуу чечүүгө мүмкүндүк берет.

Түйүндүү сөздөр: Прогресс, интернет, илимий-техникалык, технология, ишмердүүлүк, инновация, идея, ыкма, метод, башкаруу, принцип, интеллектуалдык, ресурс.

ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ ИННОВАЦИОННО-УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Аннотация: Инновация – это конечный общественно значимый результат инновационного процесса научного обоснования, разработки, экспертизы и внедрения иных, чем традиционные методы образования, подходов. По В. И. Загвязинскому, инновации в педагогике — это не только ранее не использовавшиеся идеи, методы, приемы и технологии, но и целая совокупность элементов (или отдельных элементов педагогического процесса). Это прогрессивный начало, который позволит вам более эффективно решать вопросы образования в изменяющихся условиях.

Ключевые слова: Прогресс, Интернет, наука и техника, технология, деятельность, инновация, идея, метод, метод, управление, принцип, интеллектуальный, ресурс.

IMPLEMENTATION OF INNOVATION AND MANAGEMENT ACTIVITIES IN EDUCATIONAL ORGANIZATIONS

Annotation: Innovation is the final socially significant result of the innovative process of scientific substantiation, development, examination and implementation of approaches other than traditional methods of education. According to V. I. Zagvyazinsky, innovations in pedagogy are not only previously unused ideas, methods, techniques and technologies, but also a whole set of elements (or individual elements of the pedagogical process). This is a progressive start that will allow you to more effectively address educational issues in a changing environment.

Key words: Progress, Internet, science and technology, technology, activity, innovation, idea, method, method, management, principle, intellectual, resource.

Бүгүнкү күндө жашообузду өзгөрткөн негизги фактор бул маалымат. Заманбап коом барган сайын маалыматтуу болуп баратат. Прогрестин негизги кыймылдаткыч күчү билим жана маалымат алмашуу технологиялары болуп саналат.

Жаңы дүйнө – бул компьютерлер жана интернет дүйнөсү, уюлдук телефондор менен факстар дүйнөсү, байланыш тармактары жана телекөрсөтүү дүйнөсү, жогорку технологиялар дүйнөсү, элдердин жана мамлекеттердин бакубаттуулугу түздөн-түз масштабына жана натыйжалуулугуна аларды пайдаланууга көз каранды. Билимди жана маалыматты өндүрүүгө таянган дар утат. Азыркы замандын экономикалык өсүшүнүн негизи илимий-техникалык прогресс болуп саналат. Экономиканын жана коомдун жаңы сапатын калыптандыруунун эң маанилүү фактору катары билим берүүнүн мааниси өсүүдө. Билимди чыгаруунун жана жайылтуунун темптери канчалык жогору болсо, алар технологияга, пайдалуу ойлоп табууларга ошончолук тез айландырылса, экономикалык өсүш темптери ошончолук жогору болот. Жаңычылдык маданияттын зарыл фактору болуп калат.

Илим жана мектеп маалыматтык коомго кирүү жагынан негизги багыт болуп саналат. Биздин өлкө дүйнөлүк маалымат коомунун лидерлеринин бири боло албайт жана чет элдик үлгүлөрдү көчүрүү менен канааттанууга аргасыз болот. Билим берүү системасы жөнүндө да ушуну айтууга болот: илимий ойдун эң жогорку жетишкендиктери, эң алдыңкы технологиялары аларды колдонууну үйрөнбөсө эч нерсеге жарабай калат [1].

Заманбап билим берүү мекемелеринин ишмердигинде бир катар көйгөйлөрдү аныктоого болот:

- инновациялык ишмердүүлүк;

- класстан тышкаркы иштер менен мугалимдердин ашыкча жүктөмү, ар кандай отчеттордун көптүгү мугалимдин убактысынын тар ресурс болуп калышына алып келди.

Мамлекеттик билим берүү стандарттарын иштеп чыгуу жана киргизүү процессинде инсандын, коомдун жана мамлекеттин билим берүүгө болгон керектөөлөрүнүн динамикасын аныктоодо, мугалимдерди даярдоого коюлган талаптарда чагылдырылган социалдык заказ түзүлөт. “Жаңы мектеп – бул бардык жаңы нерсеге ачык, окуучулардын психологиясын жана мектеп окуучуларынын өнүгүү өзгөчөлүктөрүн түшүнгөн, өз предметин жакшы билген жаңы мугалимдер”. Мугалимдин милдети окуучуларга келечекте өзүн табууга, өз алдынча, чыгармачыл жана өзүнө ишенген инсан болууга жардам берүү.

Инновация – билим берүүнүн салттуу ыкмадан башкача мамилени илимий негиздештирүү, иштеп чыгуу, экспертизациялоо жана ишке ашыруунун инновациялык процессинин акыркы социалдык маанилүү натыйжасы. В.И.Загвязинскийдин пикири боюнча, педагогикадагы жаңылык – бул мурда колдонулбаган идеялар, ыкмалар, методдор жана технологиялар гана эмес, ошондой эле элементтердин бүтүндөй комплекси (же педагогикалык процесстин айрым элементтери). Бул прогрессивдүү башталгыч болуп саналат, ал өзгөрүп жаткан шарттарда билим берүү маселелерин кыйла натыйжалуу чечүүгө мүмкүндүк берет. Инновациялык ишти уюштуруу төмөнкүдөй ырааттуулукта ишке ашырылууга тийиш:

- билим берүү кызмат көрсөтүүлөр рыногун, канааттандырылбаган керектөөлөрдү талдоонун негизинде мекеменин инновациялык ишинин жалпы максатын аныктоо;
- инновациялык ишмердүүлүктү башкаруунун максаттуу стратегиясын иштеп чыгуу;
- инновациялык башкаруунун принциптерин жана ыкмаларын иштеп чыгуу;
- инновациялык башкаруунун интеграцияланган системасынын структуралык-функционалдык моделин иштеп чыгуу;
- инновациялык ишти башкаруунун экономикалык механизм иштеп чыгуу.

Келгиле, билим берүү мекемесинде инновацияларды башкаруунун бир катар жеке стратегияларын карап көрөлү.

Стратегиянын артыкчылыктуу багыттары.

Интеллектуалдык инфраструктураны оптималдаштыруу. Интеллектуалдык ресурстарды сарамжалдуу пайдаланууга багытталган инновациялык ишмердүүлүк үчүн оптималдуу уюштуруу структурасын түзүү.

Интеллектуалдык стимул. Команданы инновацияларды иштеп чыгууга жана ишке ашырууга мотивациялоо жана аларды заманбап билим берүүнүн талаптарына ылайык өнүктүрүүнү камсыз кылуу.

Интеллектуалдык өнүгүү. Мугалимдердин ишмердүүлүктүн ар кандай чөйрөлөрүндө инновациялык идеяларын генерациялоосун жогорулатууга багытталган корпоративдик маданиятты өнүктүрүү.

Интеллектуалдык окутуу. Билим берүү инновацияларын жана инновацияларын өнүктүрүүнү тездетүү максатында кызматкерлердин кесиптик жактан үзгүлтүксүз өсүшү.

Интеллектуалдык экспансия. Мекеменин илимий жана илимий-практикалык ишмердүүлүгүн натыйжалуу өнүктүрүүнү камсыз кылуу үчүн жаңы жогорку квалификациялуу кызматкерлерди тартуу [2].

Жогоруда айтылгандарды жыйынтыктап жатып, маалыматтык коомдун шарттарында билим берүү мекемеси мобилдүү жана болуп жаткан өзгөрүүлөргө сезгич болушу керектигин белгилей кетүү керек. Заманбап менеджменттин классиги П.Дракер белгилегендей, биз азыр башыбыздан өтүп жаткан толкундоолор мезгили үчүн өзгөрүү норма болуп саналат. Өзгөрүүлөр, өзгөртүүлөр жана тобокелдиктер менен коштолот жана көп эмгекти талап кылат.

Стандарттардын инновациялык мүнөзү билим берүүнүн кыргыз мамлекеттүүлүгүн бекемдөөнүн маанилүү шарты катары кыргыз инсандыгын калыптандырууга багытталган коомдун эң маанилүү социалдык ишмердиги катары каралаарында.

Билим берүү системасында инсандык өнүгүү биринчи кезекте билим берүү жана тарбиялоонун инварианттык негизи катары иш алып барган универсалдуу билим берүү ишмердүүлүгүн (УББИ) калыптандыруу аркылуу камсыз кылынат. Окуучулардын универсалдуу тарбиялык аракеттерин өздөштүрүү жаңы коомдук тажрыйбаны аң-сезимдүү жана активдүү өздөштүрүү аркылуу өзүн-өзү өнүктүрүү жана өзүн-өзү өркүндөтүү жөндөмдүүлүгү катары иштейт. УББИ жаңы билимдерди, көндүмдөрдү жана компетенцияларды өз алдынча ийгиликтүү өздөштүрүүгө мүмкүнчүлүк түзөт. Мындай мүмкүнчүлүк универсалдуу окуу иш-аракеттери ар кандай предметтик чөйрөлөр боюнча окуучулардын кеңири ориентациясын ачкан аракеттин жалпыланган методдору экендиги менен камсыз кылынат.

УББИду калыптандыруу анын мазмунун жана уюштурулушун аныктоочу окуу процессинин максаты катары чыгышы керек. УББИдун калыптанышы ар кандай окуу предметтерин өздөштүрүү шартында ишке ашат. УББИдун калыптанышы окуу процессинин натыйжалуулугун жана анын натыйжаларын аныктайт.

Окуу процессинде универсалдуу билим берүү ишмердүүлүгүн калыптандыруу төмөнкүдөй толуктоочу жоболор менен аныкталат.

1. Окуу процессинин максаты катары универсалдуу билим берүү ишин калыптандыруу анын мазмунун жана уюштурулушун аныктайт.
2. Универсалдуу окуу ишмердүүлүгүнүн калыптанышы ар кандай предметтик дисциплиналарды өздөштүрүү шартында ишке ашат.
3. Жалпы билим берүү иш-чаралары, алардын касиеттери жана сапаттары окуу-тарбия процессинин натыйжалуулугун, атап айтканда, билимди жана көндүмдөрдү өздөштүрүү, дүйнөнүн жана негизги образын калыптандырууну аныктайт.
4. Жалпы билим берүү ишинин функциялары, мазмуну жана түрлөрү жөнүндөгү идея бирдиктүү билим берүү процессин куруу үчүн негиз катары алынууга тийиш.
5. Билим берүүнүн мазмунун тандоодо жана структуралаштырууда, методдорун тандоодо, билим берүүнүн формаларын аныктоодо жалпы билим берүү ишинин конкреттүү түрлөрүн калыптандыруунун максаттары эске алынууга тийиш.
6. Жалпы билим берүү ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн ийгилиги билим берүү предметтеринин мазмунун түзүү методуна чечкиндүү көз каранды [3].

Азыркы учурда мектеп дагы эле билимге басым жасоону, билимдүү инсанды – квалификациялуу аткаруучуну чыгарууну улантууда, ошол эле учурда бүгүнкү маалыматтык коом өз алдынча билим алууга жана тынымсыз узартылган өмүр бою көп жолу кайталап үйрөнүүгө жөндөмдүү, өз алдынча болууга даяр болгон даярдалган адамды талап кылууда.

Жаңы мамлекеттик стандарттардын концепциясында билим берүүнүн натыйжасы деп окуучунун жалпы маданий, таанып-билүү жана инсандык өнүгүүсүнүн жетишкендиктери менен түшүндүрүлөт. Эгерде мурда максаттар билимди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү өздөштүрүү же компетенттүүлүктөрдү калыптандыруу катары аныкталса, бүгүнкү күндө окутуунун максаты окуучулардын жалпы маданий, инсандык жана когнитивдик өнүгүүсү болуп саналат [4].

Корутунду

Жыйынтыктап айтканда, жалпылоочу мүнөздөгү бир нече позицияларды бөлүп көрсөк болот:

- 1) универсалдуу окуу иш-аракеттери - окуу иш-аракетинин ар бир түрүнүн келип чыгышы жана өнүгүшү анын окуу ишинин башка түрлөрү менен болгон өз ара байланышы жана курактык өнүгүүнүн жалпы логикасы менен аныкталуучу интегралдык система;

2) инсандын психологиялык жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүнү аныктоочу инсандык, ченемдик-укуктук, когнитивдик жана коммуникативдик иш-аракеттердин бир бөлүгү катары универсалдуу билим берүү иш-аракеттеринин тутумун өнүктүрүү баланын инсандык курактык өнүгүүсүнүн ченемдик курагынын алкагында жүзөгө ашырылат.

3) УББИдун калыптанышынын негизи болуп билим берүү ишмердигинин бардык компоненттерин (когнитивдик жана окуу мотивдери; окуу максаты; окуу милдети; окуу иш-аракеттери жана операциялары) толук өнүктүрүүнү камтыган “үйрөнүү жөндөмдүүлүгү” саналат жана олуттуу фактор болуп саналат. Окуучулардын предметтик билимди, көндүмдөрдү өздөштүрүүнүн натыйжалуулугун жогорулатууда.

4) жалпы билим берүү ишмердүүлүгүн калыптандырууга көмөктөшөт окутууну индивидуалдаштыруу, ар бир этапта окуу процессин мугалим алдын ала пландаштырган белгилүү натыйжаларга жетишүүгө багыттоо.

5) билим берүү практикасында окутуучу катары окуучуларга билимдер системасын тартуулоодон айрым чечимдерди иштеп чыгуу үчүн:

- маселелерди активдүү чечүүгө өтүү байкалат;
- жеке предметтерди өнүктүрүүдөн татаал турмуштук кырдаалдарды көп дисциплинардык (предмет аралык) изилдөөгө;
- билимдерди өздөштүрүү процессинде окуучулар менен мугалимдердин кызматташтыгына, алардын мазмунун жана окутуу методдорун тандоодо активдүү катышуусунда.

Эң негизгиси, мамлекеттик билим берүү стандартында белгиленген универсалдуу билим берүү иш-чараларын калыптандыруунун негиздери заманбап билим берүүнүн баалуулугун баса белгилейт. Мектеп - жаштарды активдүү жарандыкка үндөп, инсандык өнүгүүсүн жана коопсуз социалдык коомго кошулуусу болуп саналат.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Инновационный менеджмент: учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Менеджмент» / под ред. С.Д. Ильенковой. 4-е изд. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012.
2. Вертакова Ю.В. Управление инновациями: Теория и практика: учеб. пособие. М.: Эксмо, 2008.
3. Сурин А.В. Инновационный менеджмент: учебник. М.: ИНФРА-М, 2008.
4. Навазова Т.Г. Руководителю и педагогу об инновациях и инновационной деятельности. Сыктывкар, КРИРОиПК, 2008, с.94.

УДК: 126.1

*Алтыбаева М.,
п.и.к., доцент, ОшМУ
Пайзилаев Айбек Дыханбаевич,
магистрант, ОшМУ
Юзбоева Айнура
магистрант, ОшМУ*

МЕКТЕПТИН БИЛИМ БЕРҮҮ ЧӨЙРӨСҮНҮН КООПСУЗДУГУН КАМСЫЗ КЫЛУУ ЖААТЫНДА МУГАЛИМДЕРДИ ДАЯРДООНУН БАГЫТТАРЫ

Аннотация: *Ата Мекендик билим берүүнүн өнүгүүсүнүн азыркы этабы психология, философия, социология гана эмес, педагогика жаатындагы изилдөөлөрдүн*

артыкчылыктуу багыттары боюнча коопсуз билим берүү чөйрөсүн түзүү проблемасынын пайда болушуна алып келди.

Коопсуз билим берүү чөйрөсүн түзүү маселеси орус билим берүүнүн заманбап системасын модернизациялоого байланыштуу өзгөчө актуалдуу болуп жатат.

Билим берүү уюмунда коопсуз билим берүү чөйрөсүн долбоорлоодо билим берүү уюмунун коопсуздугун камсыз кылуу маселелерин жана жашоонун коопсуздугу жаатындагы билим берүүнүн милдеттерин ишке ашырууну эске алуу зарыл.

Билим берүү чөйрөсүнүн коопсуздугу жана ыңгайлуулугуна жаңы дүйнө таанымын, адамдардын жүрүм-турумунун нормаларын жана салттарын калыптандыруу, идеалдар менен баалуулуктар системасын, маданиятты түзүү аркылуу жетишүүгө болот.

Жалпы жашоо коопсуздугу. Бул учурда гана коопсуз болот. Турмуштук активдүүлүк адамдын, коомдун, цивилизациянын керектөөсүнө айланат. Бул анын бардык субъекттеринин ага карата оң көз карашы, бул чөйрөнүн өзгөчөлүктөрүнө жогорку канааттануу жана ырайымсыз мамилелерден жана психологиялык зомбулуктан коргоо, бири-бири менен дайыма өз ара аракеттенүүгө дуушар болгон чөйрө.

Билим берүү чөйрөсүндө коопсуз билим берүү чөйрөсүн камсыз кылуу проблемасынын актуалдуулугу кооптуу кырдаалдардын өсүп жаткан динамикасына байланыштуу, ошондуктан коопсуздук билим берүү уюмунун натыйжалуулугунун милдеттүү шарты жана критерийлеринин бири болуп калат.

Түйүндүү сөздөр: коопсуз мектеп чөйрөсү, “Коопсуздук сабактары”, коопсуз мектеп, мониторинг, компетенттүүлүк модели.

НАПРАВЛЕНИЯ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЕЙ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ БЕЗОПАСНОЙ СРЕДЫ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ

Аннотация: современный этап развития отечественного образования привел к возникновению проблемы создания безопасной образовательной среды по приоритетным направлениям исследований в области педагогики, а не только психологии, философии, социологии.

Вопрос создания безопасной образовательной среды особенно актуален в связи с модернизацией современной российской системы образования.

При проектировании безопасной образовательной среды в образовательной организации необходимо учитывать вопросы обеспечения безопасности образовательной организации и реализации задач образования в области безопасности жизнедеятельности.

Безопасность и комфортность образовательной среды могут быть достигнуты за счет формирования нового мировоззрения, норм и традиций поведения людей, идеалов и системы ценностей, культуры.

Общая безопасность жизни. Только в этом случае он будет безопасным. Жизнедеятельность становится потребностью человека, общества, цивилизации. Это положительное отношение к ней всех ее субъектов, высокая удовлетворенность особенностями этой среды и защита от жестоких отношений и психологического насилия, среда, подверженная постоянному взаимодействию друг с другом.

Актуальность проблемы обеспечения безопасной образовательной среды в образовательной сфере связана с нарастающей динамикой опасных ситуаций, поэтому безопасность становится одной из предпосылок и критериев эффективности образовательной организации.

Ключевые слова: безопасная школьная среда, «Уроки безопасности», безопасная школа, мониторинг, модель компетенций.

AREAS OF TRAINING TEACHERS TO ENSURE A SAFE ENVIRONMENT IN EDUCATIONAL SCHOOLS

Annotation: *the current stage of development of domestic education has led to the emergence of the problem of creating a safe educational environment in priority areas of research in the field of pedagogy, and not just psychology, philosophy, and sociology.*

The issue of creating a safe educational environment is especially relevant in connection with the modernization of the modern Russian education system.

When designing a safe educational environment in an educational organization, it is necessary to take into account the issues of ensuring the safety of an educational organization and the implementation of the tasks of education in the field of life safety.

The safety and comfort of the educational environment can be achieved through the formation of a new worldview, norms and traditions of people's behavior, ideals and value systems, culture.

General life safety. Only then will it be safe. Life activity becomes a need of a person, society, civilization. This is a positive attitude of all its subjects towards it, high satisfaction with the characteristics of this environment and protection from cruel relationships and psychological violence, an environment subject to constant interaction with each other.

The relevance of the problem of ensuring a safe educational environment in the educational sphere is associated with the growing dynamics of dangerous situations, so safety is becoming one of the prerequisites and criteria for the effectiveness of an educational organization.

Key words: *safe school environment, "Safety lessons", safe school, monitoring, competence model.*

Акыркы жыйырма жылдын ичинде өкмөттөр жана эл аралык уюмдар мектептердин ден соолугуна байланыштуу программаларды ишке ашыра башташты.

Мамлекетибиздин билим берүү системасынын алдында бир оор милдет турат: чапчаң, мобилдүү, өмүр бою окууга жөндөмдүү, өзүн өзү өнүктүрө ала турган инсанды калыптандыруу. Кыргыз Республикасында жалпы мектептик билимдин Мамлекеттик билим берүү стандартында белгиленгендей: “Билим берүүнүн максаты: улам өзгөрүп жаткан көп түрдүү дүйнөдө жеке жана коомдук жыргалчылыкты камсыз кылган инсандын жарандык жана кесиптик ишке даярдыгы.”

Мектеп-балдар убактысынын көбүн өткөрө турган жер, ошондуктан ал белгилүү талаптарга жооп бергендей болушу керек. Коопсуз мектеп- сабак өтө турган имарат гана болбостон, ден соолукту сактоочу милдетин дагы аткарышы зарыл. Мектеп-зыйандуу таасирден алыс болгон, физикалык, акыл-парасаттык жана социалдык жетиштүүлүктү колдогон жер болушу керек. Коопсуздук - билим берүүнүн эң маанилүү курамбөлүгү болуп эсептелет. Окуучуларда бизди курчап турган дүйнөдө ден соолукту коргоо жана коопсуздук көндүмдөрүн калыптандыруу керек.

Кыргыз Республикасында билим берүүнүн жаңы үлгүсүн (билим берүүдө салттуу окутуудан компетенттүүлүк ык-амалды колдонууга өтүү) ишке ашыруу шартында бул усулдук колдонмонун темасынын актуалдуулугу эч кимди тандандырбайт, анткени мектептеги коопсуз чөйрө-бул окуучунун талаптарына, тобокелдиктердин бардык түрлөрүн азайтууга жана коопсуздукту толугу менен камсыздоого багытталган чөйрө. Колдонмо окуучулардын экологиялык коопсуз ой жүгүртүү көндүмдөрүн калыптандырууга багытталып, экологиялык коопсуздук, психологиялык коопсуздук жана жашоого аракеттин коопсуздугу бөлүмдөрүн камтыган. Бул колдонмонун максаты - мугалимге жашоого аракеттин коопсуздугунун негиздери боюнча өзөктүү жана предметтик иш билгилерди калыптандырууга, компетенттүүлүк ыкманы колдонуунун негизинде коопсуз чөйрөнү уюштуруу боюнча азыркы кездеги нормативдик билим берүү документтердин талаптарын ишке ашырууга жардам берүү.

“Коопсуздук сабактары” окуу-методикалык колдонмодогу информациялык-маалымдоочу, дидактикалык, иллюстрациялык материалды андан дагы кеңири колдонсо болот. Аны коомтаануу, жана табигый илимдер дисциплиналарынын программалык окуу темалары боюнча башталгыч, орто жана жогорку класстардын окуучуларынын окуу ишмердүүлүгүн уюштурууда, сабактан тышкаркы иш чараларды (класстык сааттарды, диспуттарды, дискуссиялык клубдарды ж.б.), ата-энелердин чогулуштарын өткөрүүдө пайдаланууга болот [9].

«Билим берүү чөйрөсү» түшүнүгү билим берүүнүн теориясы менен практикасында көп колдонулат, бирок ал бир тараптуу интерпретацияга ээ эмес жана азыркы учурда билим берүүнү «коомдук турмуштун чөйрөсү, ал эми айлана-чөйрөнү фактор катары» түшүнүү позициясынан каралууда. социалдык жана мейкиндик-предметтик чөйрөгө камтылган инсанды калыптандыруу жана өнүктүрүү үчүн атайын уюштурулган шарттарды камтыган билим берүүдө».

Коопсуз мектеп чөйрөсү – бул окуучунун муктаждыктарына багытталган жана толук коопсуздукту жана тобокелдиктердин бардык түрлөрүн минималдаштырууну камсыз кылган чөйрө.

Коопсуз мектеп чөйрөсү бир нече аспектилерди камтыйт, анын ичинде:

- физикалык коопсуздук (коопсуз имараттар жана курулмалар, анын ичинде өзгөчө кырдаалдар учурундагы коопсуз иш-аракеттер, коопсуз машыгуу жабдуулары ж.б.);
- экологиялык коопсуздук (таза аба, суу, канализация, пайдалуу тамак-аш, сапаттуу жарыктандыруу, туура температура, желдетүү, энергияны үнөмдөө, жашылдандыруу (мектептин ички жана сырткы жашылдандыруу) ж.б.);
- психологиялык/социалдык коопсуздук (басмырлоосуз, зомбулуксуз жана толеранттуу чөйрө, маалыматтык жана тармактык коопсуздук).

Педагогикалык багыттагы орто жана жогорку кесиптик окуу жайларынын бүтүрүүчүсүнүн компетенттүүлүк модели

Заманбап билим берүүнү реформалоонун концептуалдык негизи болуп кесиптик педагогикалык билим берүүнүн максаттарын да, анын мазмунун да кайра карап чыгууга, анын практикалык багытын бекемдөөгө жана реалдуу шарттарда талап кылынган бүтүрүүчүлөрдүн мүнөздөмөлөрүн калыптандырууга көмөктөшүүгө мүмкүндүк берүүчү компетенттүүлүккө негизделген мамиле саналат. кесиптик ишмердүүлүктүн.

Билим берүү процессин компетенттүүлүк негизде куруу орто жана жогорку кесиптик билим берүүнүн баскычтары үчүн бүтүрүүчүнүн компетенттүү моделин калыптандырууну талап кылат. Компетенттүүлүк модели – бул орто кесиптик же жогорку кесиптик билим берүүнүн бүтүрүүчүсүнүн (бакалавр, магистратура) универсалдуу жана кесиптик компетенцияларынын системасы.

Бул чөйрөнүн сапаты билим берүү чөйрөсүнүн катышуучуларынын калыптанышына жана өнүгүшүнө таасир этүүчү олуттуу фактор болуп саналат. Теориялык жактан физикалык чөйрөнүн сапатын аныктоо үчүн жашоо чөйрөсүнүн бир нече деңгээли субъектке тиешелүүлүгү боюнча айырмаланат, атап айтканда: адамдын негизги керектөөлөрүн канааттандырууга тоскоол болгон жана коргоочу активдүүлүктү мобилизациялаган “коркунучтуу чөйрө”; адамга тең салмактуу, ыңгайлаштырылган жашоо образын жүргүзүүгө мүмкүндүк берген "коопсуз чөйрө". Мектеп чөйрөсү бул сапаттардын баарын өзүнө алып, стресстин булагы жана инсандык өнүгүү булагы боло алат.

Ошентип, коопсуздук билим берүү чөйрөсүнүн сапатынын маанилүү шарты болуп калат. Ушуга байланыштуу билим берүү системасындагы коопсуздук маселесин чечүүнүн рационалдуу жолу болуп билим берүү чөйрөсүн билим берүү мекемесинин компоненттеринин, алардын функционалдык мамилелеринин жана субъекттеринин: мугалимдердин, студенттердин (окуучулардын) жана ата-энелеринин жыйындысы катары

түзүү саналат, алар үчүн билим берүү процессинин катышуучуларынын коопсуздугун камсыз кылуу үчүн шарттар түзүлөт.

Кеңири мааниде алганда, система катары окуу (билим берүү) чөйрөсүн шарттуу түрдө бир нече субсфераларга бөлүүгө болот, алардын биргелешкен таасири менен коопсуз чөйрө түзүлөт. Көрсөтмөлөргө ылайык, Россиянын билим берүү мекемелери үчүн коопсуз чөйрөнүн параметрлерин аныктоо үчүн билим берүү чөйрөсүнүн коопсуздугунун эки түрүнүн моделдери сунушталган - зарыл жана жетиштүү коопсуздук [10].

Мектептин чөйрөсү, эгерде белгилүү бир талаптар аткарылбаса – мектептерде гигиена жана санитария эрежелери сакталбаса, көзөмөлдүн жана мониторингдин жоктугунан улам жугуштуу оорулардын пайда болуу коркунучу болушу мүмкүн. Окуучуларды окутуу жана тарбиялоо үчүн коопсуз, экологиялык таза чөйрөнү түзүү алардын өмүрүн жана ден соолугун сактоонун негизги фактору болуп саналат. Коопсуз мектеп чөйрөсү окуучулар өздөрүн ыңгайлуу сезе турган жана зарыл санитардык-гигиеналык шарттар түзүлгөн жер болушу керек.

Мектептерге мониторинг жүргүзүү учурунда мектептердин суу менен камсыздоосу, дааратканалары, жуунучу жайлары/бөлмөлөрү СанПиНдин талаптарына ылайык келүүсү боюнча изилдөөлөр жүргүзүлдү. ЖУУ объектилерин изилдөө “Жалпы билим берүү уюмдарында окутуунун шарттарына жана уюштуруусуна карата санитардык-эпидемиологиялык талаптардын” негизинде иштелип чыккан шаблон боюнча жүргүзүлгөн.

Суу менен камсыздоонун коопсуздугуна, мектептердин санитардык-гигиеналык абалына мониторинг ЮНИСЕФ 9 методологиясына ылайык жүргүзүлгөн. Бул ыкма маалымат чогултуунун үч негизги ыкмасын камтыды: (а) мектеп директорлору/администрациялары менен бетме-бет интервью; (б) окуучулардын гигиеналык талаптардын сакталышын көзөмөлдөө; (в) окуучуларды, класс жетекчилерди жана мектеп администрациясын сурамжылоо. Маалымат чогултуунун үч ыкмасы боюнча тең инструменттер топтому иштелип чыккан: протоколго ылайык байкоо жүргүзүлдү, стандартташтырылган анкеталардын жардамы менен окуучулардын, класс жетекчилердин жана мектеп администрациясынын сурамжылоосу жүргүзүлдү.

Бүгүнкү күндө мугалим билимди жана көндүмдөрдү өткөрүп, кайра жаратуу менен чектелбестен, билим берүүнүн туруктуулугун жана коопсуздугун камсыз кылуу үчүн коомдогу жана билим берүү чөйрөсүндөгү өзгөрүүлөргө, маалымат агымынын тынымсыз өсүшүнө, билим берүү реформаларына тынымсыз ыңгайлашып турууга муктаж [2].

Мектептин жаңы инновациялык модели психологиялык-педагогикалык билимди терең билген жана мектеп окуучуларынын өнүгүү өзгөчөлүктөрүн түшүнгөн, өз предмети боюнча кесипкөй, ден соолугун сактоого (чыңдоо) жөндөмдүү “жаңы мугалимге” муктаж студенттин (В.Л. Матросов, В.В. Рубцов, И.И. Соколова жана башкалар) [2]

Билим берүү мекемесинде студент көбүнчө үй-бүлөлүк чөйрөгө караганда көбүрөөк убакыт өткөрөт, ошондуктан бул микрокоомдун баланын же жаш жигиттин социалдашуусуна, өнүгүүсүнө, ден соолугуна жана жүрүм-турумуна тийгизген таасиринин даражасын ашыкча баалоо кыйын.

Билим берүү мекемеси – бул микрокоом (социалдык система), ал башкаруу аппаратынын, педагогикалык жамааттын, билим берүү тармагында көмөкчү персоналдын, студенттердин ишин камтыган жана социалдык мүнөздөгү конкреттүү коркунучтар жана коркунучтар менен байланышкан.

Билим берүү мекемеси (мектеп, ЖОЖ) «өзүн өзү ишке ашырууга жөндөмдүү инсанды» калыптандыруучу социалдык институт катары туруктуу шарттарды түзүүгө жана ага зыян келтирүүнүн минималдуу тобокелдигин камтыган технологияларды колдонууга, анын социалдык чөйрөнүн терс таасирине туруктуулугун камсыз кылууга тийиш.

«Билим берүү чөйрөсү» түшүнүгүнө келсек, көптөгөн авторлор бир пикирге келишкен, бирок «коопсуз билим берүү чөйрөсү» түшүнүгүнө карата адабияттарда көптөгөн ар кандай талкуулар бар.

Билим берүү чөйрөсүнүн коопсуздугу учурдун актуалдуу талабы, педагогикалык процессти психологиялык жактан ыңгайлуу, экологиялык жактан компетенттүү уюштурууга кам көрүүнүн далили, мамлекеттик татаал маселелерди чечүүдө өсүп келе жаткан муундун социалдык ийгилигинин кепили.

Э.А. Алисов экологиялык коопсуз чөйрө терминин киргизүүнүн зарылдыгын аныктайт, аны ал экологиялык факторлордун терс таасиринен коргоо жана жаратылыш дүйнөсү менен өз ара гармония болгон учурда инсандын өнүгүүсүнө мүмкүнчүлүк берүүчү психологиялык-педагогикалык шарттардын жана таасирлердин системасы катары түшүнөт.

Азыркы учурда “билим берүү чөйрөсүнүн интеграцияланган коопсуздугу” деген термин кеңири колдонула баштады. Билим берүү мекемесинин комплекстүү коопсуздугу – бул билим берүү мекемесинин социалдык, техногендик жана табигый мүнөздөгү реалдуу жана болжолдонуучу коркунучтардан корголушу, анын коопсуз иштешин камсыз кылуу.

Ош мамлекеттик университетинде окуу программалары бакалавриат боюнча «Коопсуз билим берүү чөйрөсүн түзүү» дисциплинасын багыттардын базалык окуу планына кийирүү каралган. Ош МУнун “Ботаники, общее биологических дисциплин и методика преподавания биологии” кафедрасыны тарабынан дисциплинанын окуу-методикалык материалдарына көзөмөл жүргүзүлөт. Окуу залдары лекциялык, практикалык, лабораториялык сабактарга ылайыкташтырылган.

550200 “Физика-математикалык билим берүү” бакалаврдык программасынын “Математика”, “Информатика” профилдеринин окуу планынын 8 семестрине 2 кредит 2019-2020-окуу жылынын баштап ЖОЖ компонентке кийрилген.

Учурда МК(б)-1-18, ИК(б)-1-18 тайпалары окуп жатышса, буга чейин эки жыл 550200 “Физика-математикалык билим берүү” багытынын 2019-2020-окуу жылында МК(б)-1-16, ИК(б)-1-16 тайпалары, ал эми 2020-2021-окуу жылы үчүн МК(б)-1-17, ИК(б)-1-17 тайпалары дисциплинаны окушту.

“Билим берүүдөгү менеджмент” магистрдик программасында элективдик курстар үчүн “Билим берүү мекемесинде билим берүү чөйрөсүнүн коопсуздугун түзүү жана башкаруу” дисциплинасы сунушталып, магистранттар тарабынан тандалган. Бул дисциплина 2019-2020-окуу жылынан баштап программа жетекчиси М. Алтыбаев тарабынан окутулуп келе жатат. Магистрдик программанын МТО(м)-1-18, МТО(м)-1-19, МТО(м)-1-20 тайпалары 2 кредиттик көлөмдө окутулду. Магистранттар үчүн силлабуста экскурсиялык саат пландаштырылган. План боюнча Ош МУда 2019-жылы ачылган “Толерантуулукту жана билим берүү чөйрөсүнүн коопсуздугун өнүктүрүү” борборуна экскурсия уюштурулду.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Пилотный мониторинг: безопасность образовательной среды в школах Кыргызской Республики / Богатова Н.А., Мендикулова З.К., Савочкина В.В., Семенов Н.С., Уметов У.Т., Насырова А.Р. – Бишкек, 2017. – 173 с.
2. Безопасность образовательной среды: психологическая оценка и сопровождение: Сборник научных статей / Под ред. И.А. Боевой, О.В. Вихристюк, Л.А. Гаязовой, — М.: МГППУ, 2013. — 304 с.
3. Баева И.А. Психологопедагогическая характеристика безопасности образовательной среды как условия развития личности // Акмеологическая наука в модернизации образования инновационной России: сборник материалов

- Всероссийской научной конференции 17—18 мая. Том I. — Шуя: Издво ГОУ ВПО «ШГПУ», 2011. — С. 182—188.
4. Голов А.Я. Социальнопедагогические основы национальной безопасности государства: Дисс. ... к.п.н. — Калининград, 2001.
 5. Кисляков П.А. Социальная безопасность и здоровьесбережение учащейся молодежи: Монография. — М.: Логос, 2011. — 236 с.
 6. Обеспечение психологической безопасности в образовательном учреждении: практическое руководство / Под. ред. И.А. Баевой. — СПб.: Издательство «Современный учебник», 2006. — 288 с.
 7. Бурков, В. Н. Как управлять проектами [Текст] : Научно-практическое издание / В. Н. Бурков, Д. А. Новиков. – М. : СИНТЕГ-ГЕО, 1997. –66 188 с
 8. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2014-жылдын 21-июлундагы № 403 токтому менен бекитилген Кыргыз Республикасындагы жалпы мектептик билимдин Мамлекеттик билим берүү стандарты
 9. Коопсуздук сабактары: окуу-усулдук колдонмо/жооптуу редактор: В.А. Коротенко, кыргызча тексттин редактору: Ж.К. Дуйшенова – Б., 2019. - 430 б.
 10. Безопасная школа. Настольная книга для руководителей и педагогов образовательных учреждений // Под общей редакцией С.В. Алексеева, Т.В.Мельниковой. – СПб., 2013.

УДК: 001.891

*Токтомамбетова Ж.С.,
п.и.к., доцент, АББИ
Матазим кызы Айпери,
магистрант, ОшМУ*

МЕТОДОЛОГИЯ ЖАНА ИЛИМИЙ МЕТОДДОРДУН КЭЭ БИР ЫКМАЛАРЫ

Аннотация: бул макалада педагогиканын методологиясы жалпы гуманитардык илимдердин методологиясынан жана коомдун өнүгүү тенденциясын үйрөнүүдөн келип чыкканын ачып көрсөтө алган. Ошондой эле педагогиканын методологиясы аркылуу алган жаңы педагогикалык сунуштарды илим изилдөөдө колдонлоруна токтолгон.

Түйүндүү сөздөр: методология, метод, педагогиканын методологиясы, илимий теория, социалдык-гуманитардык изилдөө, кыйыр байкоо, эмпирикалык методдору, объект, модель, эксперимент, гипотеза.

МЕТОДОЛОГИЯ И НЕКОТОРЫЕ НАУЧНЫЕ МЕТОДЫ

Аннотация: в данной статье раскрыты пути изучения и становления педагогической методологии от общих методологий гуманитарных наук и от тенденции развития общества. А также рассмотрено применения новых педагогических методологий и предложений в научно-исследовательской работе.

Ключевые слова: методология, метод, педагогическая методология, научная теория, социально-гуманитарные исследования, косвенное наблюдение, эмпирические методы, объект, модель, эксперимент, гипотеза.

METHODOLOGY AND SOME SCIENTIFIC METHODS

Annotation: this article reveals the ways of studying and developing pedagogical methodology from the general methodologies of the humanities and from the development trend

of society. And also considered the application of new pedagogical methodologies and proposals in research work.

Key words: methodology, method, pedagogical methodology, scientific theory, social and humanitarian research, indirect observation, empirical methods, object, model, experiment, hypothesis.

Изилдөөнүн максаты чыныгы билимге багытталган. Ошентип, алар иш ыкмалары, иш-аракеттердин белгилүү бир ырааттуулукту билдирет. Алар изилдөөдө объекттерин камтыганына жараша ар кандай болот.

Бүгүнкү күндө илим илимий изилдөө ыкмалары бир топ, аларды илимий изилдөөнүн методдоруна бөлүп кароо ар кандай негиздер аркылуу жүзөгө ашырылат.

Илимий иш-аракети боюнча илимий-изилдөө ыкмалары төрт топтон турат:

- 1) өзүн-өзү байкоо жана көзөмөлдөө камтыган эмпирикалык: эксперименталдык жана сурамжылоо камтыган, сыноо, маек, ыкмалары - маалыматтар, далилдер, окуялар, адам өмүр машыктыруучу ыкмасын талдоонун негизинде окуу ыкмалары;
- 2) уюштуруу ыкмалары: татаал, узунунан кеткен, салыштыруу;
- 3) котормо ыкмалары, өзгөчө, структуралык жана генетикалык ыкмасы;
- 4) сандык жана сапаттык анализдин ыкмалары.

Бирок, методология жана илимий изилдөө ыкмалары, мурдагыдай эле, илимий-билим деңгээлдин негизинде ишке ашырылат, б.а. - *эмпирикалык* жана *теориялык*. Ошол эле мезгилде, тиешелүүлүгүнө жараша, изилдөө методдоруна бөлүнөт. Методология жана илимий-изилдөө ыкмалары жалпы көлөмүнө жана даражасы боюнча түздөн-түз көз-каранды болушуп айырмаланып турат:

- 1) билим берүү жана илим боюнча кайсы гана баскычында болбосун иш-таанымдык (жалпы);
- 2) табигый, адам жана техникалык илимдер боюнча илимий иш-милдеттери;
- 3) изилдөө боюнча илим үчүн колдонулган - жеке;
- 4) илимий билимдердин белгилүү бир аймак үчүн колдонулуучу - атайын.

Мунун баары изилдөөнүн предмети жана милдеттеринен көз-каранды. Бул, эреже катары, айкалыштыруудагы бир ыкманы, ошондой эле бир нече ыкмаларды колдонуу мүмкүн экенин белгилеп кетүү керек. Мындан тышкары, байкоо, салыштыруу методдору өз ара бирин-бири толуктап турат [1].

Илимий изилдөөлөрдөгү жетишкендиги көпчүлүк убакта туура тандалган жол менен, изилдөө методунун өзүнүн тактыгы менен аныкталат.

Ар кандай метод белгилүү теориянын негизинде иштелип чыгат, ал анын зарыл өбөлгөсү катары негизделет. Метод-бул илимдердин кийинки өнүгүшүндө, терендешинде жана теоретикалык билимдерди система катары практикада колдонушу болуп саналат.

Илимий теория менен тааныш-билүүнүн методун толук теңдештирүүгө болбойт, ар кандай теория бир эле учурда тааныш- билүүнүн методу жана аракети болуп саналат. Метод теорияга түздөн-түз теңдеш эмес, ал теория түздөн-түз метод эмес, анткени ал тааныш-билүүнүн методу эмес, андан зарыл келип чыккан методологиялык тыянактар каралат [2].

Теория менен методдун негизги айрымачылыгы төмөндөгүдөй:

а) теория - мурунку ишмердүүлүктүн жыйынтыгы, метод- баштапкы башталма жана кийинки ишмердүүлүккө өбөлгө;

б) теориянын башкы функциялары - түшүндүрүү жана алдын ала айтуу (акыйкатты, мыйзамдарды, себептерди издөө максаты менен ж.б.), метод - жөнгө салуу жана ишмердүүлүктүн багыты;

в) теория - идеалдык образдардын системасы, маңызды, объектинин мыйзам ченемдүүлүгүн чагылдырат, метод — регулятивдердин, эрежелердин, жөнгө салуунун системасы, кийинки таанып-билүүнүн куралы жана ишмердүүлүктүн өзгөрүшү катары келип чыгат.

Объектини окуп үйрөнүүнүн мазмунуна карата методдор табигый-илимий жана социалдык-гуманитардык изилдөөлөрдүн методдору болуп бөлүнүшөт. Изилдөөлөрдүн методдору илимдердин тармактары боюнча классификацияланат: математикалык, биологиялык, медициналык, социалдык-экономикалык, укуктук ж.б.

Колдонуу чөйрөсүнө жана жалпы даражасына карата методдор төмөндөгүдөй бөлүнүшөт:

-*жалпы философиялык методдор*, баардык илимдерде жана таанып-билүүнүн баардык баскычтарында аракет кылат.

-*жалпы илимий методдор*, гуманитардык, табигый жана техникалык илимдерде колдонулат.

-*атайын методдор* - конкреттүү илимдер, илимий таанып- билүүнүн областтары үчүн.

Изилдөөнүн эмпирикалык методдору.

Байкоо - предметтерди максаттуу окуп үйрөнүү, негизинен сезүү органдарынын берилиштерине таянган метод (туюм, кабылдоо, элестөө). Байкоонун жүрүшүндө биз таанып-билүүнүн объектисинин сырткы жагы жөнүндөгү билимди эле албайбыз, бирок - акыркы максат катары болгон - анын маңыздык касиеттери жана катнаштары жөнүндөгү билимди даты алабыз.

Илимий байкоо процесси дүйнөнү пассивдүү кабыл алуу эле эмес, ал ишмердүүлүктүн өзгөчө түрү, ал төмөндөгүдөй элементтерди өзүнө камтыйт: *байкоочу*, *байкоонун объектиси* жана *байкоонун каражаты*. Акыркы элементтерге приборлор жана материалдык алып жүрүүчүлөр, анын жардамында, объектиден байкоочуга маалымат берилет [3].

Жабдыктар негизинен байкоонун өнүккөн формасына тиешелүү. Аткарган функциясына ылайык, аларды байкоодо прибордук түзүлүштөрдүн эки классына бөлсө болот. *Биринчиден*, приборлор, адамдын сезүү органдарын күчтөндүрүү жана уландысы катары келип чыгат (мисалы, телескоптор, микроскоптор ж.б.). *Экинчиден*, приборлор, объектиге таасир этүүнүн куралы катары колдонулат (мисалы, элементардык бөлүкчөлөрдүн ылдамдаткычтары, дистилляторлор ж.б.). Экинчи типтеги приборлорду колдонуу эксперимент процессинде байкоонун өзгөчө түрүн мүнөздөйт.

Илимий таанып-билүүнүн азыркы мезгилдеги методологиясында эмне байкалганына жана кандай каражаттардын жардамында байкоо жүргүзүлгөнүнө карата - анын төрт тибин болуп көрсөтүшөт:

Түз байкоодо изилдөөчү изилденип жаткан объектинин касиеттери менен түздөн-түз иш алып барат. Түз байкоодон айрымаланыш, кыйыр байкоо объектинин өзүн кабыл албастан, анын натыйжаларын кабыл алат. Мисалы, биз микродүйнөнүн объектилерин, көптөгөн кубулуштар менен процесстердин ички структурасын, жабык ички себептердин аракетин, өткөн тарыхты ж.б. түздөн-түз байкай албайбыз. Бирок, мындан предметгер менен процесстерди таанып-билүүгө болбойт деп тыянак чыгарууга болбойт. Алардын натыйжаларын чагылдыруу аркылуу, акырындык менен кыйыр байкоонун берилиштерин топтоп, биз системанын чондуктарын, ички касиеттерди, мурунку окуяларды ж.б. кайрадан түзүп чыгабыз [7].

Түздөн-түз байкоо деп, кошумча каражаттарды колдонбостон адамдын сезүү органдары менен ишке ашкан байкоо аталат. Мындай байкоо астрономиянын өнүгүшүнүн

биринчи кадамдарында кеңири колдонулган, ошондой эле химияда, геологияда, ботаникада, экологияда, медицинада, психологияда, социологияда ж.б. орун алган.

Обочолонгон же прибордук байкоо - техникалык каражаттардын жардамында ишке ашкан байкоо. Байкоонун бул түрү азыркы мезгилдеги илимде таанып-билүүнүн негизги каражаты болуп эсептелет.

Сүрөттөп жазуу - бул объект жөнүндө маалыматтарды табигый же жасалма тил каражаттарында чагылдырылган, байкоонун берилиштери.

Сүрөттөп жазуунун жардамында сезимдик маалымат түшүнүк, белги, схема, сүрөт, графиктер жана сан тилине которулат, анда кийинки рационалдык иштеп чыгуу үчүн ылайыктуу форманы алат (системалаштыруу, классификация жана жыйынтыктоо).

Сүрөттөп жазууну байкоонун бүтүрүүчү баскычы катары караса болот. Бул баскычта изилдөө кубулуштун маңызына кирүү, анын ички табиятын ачып көрсөтүү маселесин койбойт. Изилдөөчү мүмкүн болушунча изилденип жаткан объекттин сырткы жагын чагылдырууга умтулат.

Сүрөттөп жазуу, табигый тилдин негизинде курулат, бир катар кемчилдиктерге ээ: так эместик, терминдердин көп мааниге ээ болушу. Мындай сүрөттөп жазуу так илимдерде колдонулбайт. Ошондуктан азыркы мезгилдеги илимий таанып-билүүдө сүрөттөп жазуу жасалма тилдин негизинде курулат, ал логикалуулугу жана жөнөкөйлүүлүгү менен айрымаланат. Албетте, бул учурда табигый тилдин ролу сакталат, анткени ал жасалма тилдердин ар кандай системасында сөзсүз болуучу элемент катары кирет.

Сүрөттөп жазуу эки негизги түргө бөлүнөт: *сапаттык* жана *сандык*. Илимдердин тарыхында бир эле кубулуш башталышында сапаттык, андан кийин сандык сүрөттөп жазуу жүрөт. Азыркы мезгилдеги илимде сапаттык менен сандык сүрөттөп жазуу диалектикалык өз ара байланышкан, бирдиктүү изилдөө процессинин ар кандай жагы болуп эсептелет.

Сандык сүрөттөп жазуу ар кандай таблицалар жана матрицалардын жардамында жүрөт, «байкоонун протоколу» деген аталышка ээ болгон, ар кандай өлчөө процессинин жыйынтыгында пайда болот. Ошондуктан сандык сүрөттөп жазуу тар мааниде өлчөөнүн берилиштерин чагылдыруучу катары караса болот. Азыркы мезгилдеги илимий сүрөттөп жазуу, математикалык аппаратка таянат, өзүнүн ичине өлчөө операциясын зарыл түрдө камтыйт.

Салыштыруу - объектилердин айрымачылыгы же окшоштугу жөнүндө ой-жүгүртүүнүн негизинде жаткан таанып-билүү каражаты. Салыштыруунун жардамы менен предметтердин сапаттык жана сандык мүнөздөмөлөрү такталат.

Салыштыруу - бул бир нерсенин башка менен салыштыруу, алардын катнаштарын тактоо максатында жүргүзүлөт. Салыштыруу жолу менен такталган, катнаштардын жөнөкөй жана башкы тиби - бул тендештик жана айырманын катнашы.

Салыштыруу, классты түзгөн «бирдей» предметтердин биримдигинде гана мааниге ээ болот. Класстагы предметтерди салыштыруу үчүн каралып жаткан башкы болгон белгилер боюнча жүрөт, мында предметтерди бир белгиси боюнча салыштыруу, башка белгиси боюнча салыштырууга болбошу мүмкүн.

Эсеп - бул изилдөө объектилерин же чондуктардын, аларды мүнөздөгөн касиеттердин сандык катнаштарын аныктоо. Метод кубулуштардын, процесстердин өзгөрүү тибин жана даражасын аныктоо үчүн статистикада колдонулат, алынган орточо чондуктар менен теоретикалык тыянактар далилденген чындык.

Өлчөө - кандайдыр чондуктарды эталон менен салыштыруу жолу менен аныкталган сандык маани. Өлчөө бирдиктер системасынын жардамында чондуктардын

сандык мааниси аныкталат. Мындай процедуранын баалуулугу так сандык аныктагандыгында.

Бизди кызыктырган чондуктардын сандык билими түздөн-түз өлчөөдө - эсептөө жолу менен алынат. Мына ушул негизде *түз* жана *кыйыр* өлчөө жөнүндө көз-караш калыптанат.

Түз өлчөө эмпирикалык процедура болуп эсептелет. Ал кандайдыр өлчөнүүчү касиеттерди эталон менен салыштыруу катары келип чыгат. Эталон - бул өзгөчө нерсе, кандайдыр бөлүнгөн касиеттерди чагылдырууну жана сактоону камсыз кылат, ал боюнча чондуктардын белгилүү классы өлчөнөт. Мисалы, Париждеги ченемдер менен салмактын палатасында платиноиридий стержени - узундуктун эталону катары эсептелет. Ар кандай узундукту аталган эталон менен салыштыруу нерселердин узундугун өлчөөгө мүмкүнчүлүк берет.

Түз өлчөөнүн негизинде кыйыр өлчөө өнүгөт, анын маңызы, өлчөнүүчү чондуктардын маанисин математикалык көз-карандылыктын негизинде алууга мүмкүнчүлүк берет, мында эталон менен салыштыруу жүргүзүлбөйт. Мындай жол менен илим чондуктардын сандык маанисин алат, түз өлчөө процесси мында татаал (мисалы, океанда басымды өлчөө, Айдын бетинде температураны өлчөө), ошондой эле түз өлчөө принципалдуу мүмкүн эмес шартта (мисалы, алыстагы объектилерди изилдөө же элементардык бөлүкчөлөрдүн айрым касиеттерин окуп-үйрөнүү).

Эксперимент - бул берилген шартта процесстерди, кубулуштарды жасалма чагылдыруу, анын жүрүшүндө көтөрүлгөн гипотеза текшерилет. Эксперименттин жүрүшүндө изилденүүчү объект сырткы таасирлерден бөлүнөт жана маңызы «таза түрүндө» берилет. Мында эксперименттин конкреттүү шарты гана берилбестен, ошондой эле көзөмөлдөнөт, модернизацияланат, көп жолу чагылдырылат жана өзгөрөт.

Эксперименттер ар кандай негизде классификацияланышы мүмкүн:

- Изилдөө тармактары боюнча - физикалык, химиялык, биологиялык, социалдык ж.б.
- Изилдөө каражатынын объект менен өз ара аракетинин мүнөзү боюнча - *демейки* (эксперименталдык каражаттар түздөн- түз изилдөө объектиси менен өз ара аракеттенет) жана *моделдик* (модель изилдөө объектисин алмаштырат). Акыркысы *ойлоо* (акылдык, идеалдуу) жана *материалдык (реалдык)* болуп бөлүнүшөт.

Ошентип, эксперимент, биринчиден, табигый мызамдар боюнча жүрүүчү объектилердин өз ара аракети катары ишке ашат, экинчиден, адам уюштурган жасалма аракет катары жүрөт.

Эксперименттин негизги өзгөчөлүктөрү:

а) байкоого караганда объектиге карата активдүү катышы, аны өзгөрүүгө жана кайрадан өзгөртүүгө чейин;

б) изилдөөчүнүн каалоосу боюнча изилденүүчү объектини көп жолу чагылдыруу;

в) табигый шартта байкоого мүмкүн болбогон, кубулуштардын касиеттерин пайда кылуу мүмкүнчүлүгү;

г) изилдөө объектини көзөмөлдөө мүмкүнчүлүгү жана жыйынтыктарды текшерүү.

Эксперименттин ишке ашышынын негизги баскычтары- пландоо жана куруу (анын максаты, тиби, каражаты, методдору, ж.б; жыйынтыктарды интерпретациялоо.

Эксперименттин сгруктурасы:

а) экспериментаторлор;

б) эксперименттин объектиси (таасир этилген кубулуш),

в) приборлор системасы жана башка илимий жабдуулар;

- г) экспериментти жүргүзүү методикасы;
- д) гипотеза (идея), ал тастыкталат же таанылат.

Жабдыктар - сезүү органдарыш күчтөндүрөт, акыркыга мүмкүн болбогон изилдөөгө мүмкүнчүлүк алат. Азыркы мезгилдеги эксперименталдык каражаттар көп сандагы приборлордон түзүлөт, ар кандай функцияларды аткарат. Эксперименттин жүрүшүндө изилденип жаткан объектиге прибордун кокустук таасири болушу мүмкүн. Ошондуктан эксперименттин жыйынтыгы аныш максаты менен ажырымдашат.

Эксперимент өз ара байланышкан эки функцияга ээ болот: теориялар менен гипотезаларды тажрыйбада текшерүү, ошондой эле жаңы илимий концепцияларды калыптандыруу. Мына ушул функцияларга карата төмөндөгүдөй эксперименттерди бөлүшөт: изилдөөчү, текшерүүчү (контролдук), чагылдыруучу, бөлүүчү ж.б.

Илимий эксперименттердин бир жөнөкөй тиби – сапаттык эксперимент, кубулуштардын теорияларын же гипотезаны жок болушун же болбошун бекемдеген максатка ээ болот. Сандык эксперимент көбүрөөк татаал, изилденип жаткан кубулуштун касиеттерин сандык аныктоо жүргүзүлөт.

Педагогикалык методология – илимий изилдөөнүн алгачкы (негизги) жоболору, структурасы, функциялары жана методдору жөнүндөгү окуу. Методологиялык билимдердин курамына, *биринчиден*, жалпы методологиялык, жалпы илимий закондор, закон ченемдүүлүктөр жана алардан келип чыгуучу педагогикалык иш-аракеттерге коюлуучу талаптар жана педагогикалык жоболор кирет (маселен, таанып-билүүдө чагылтуунун жана чыгармачылыктын биримдиги, таанып-билүүнүн субъектисинин активдүүлүгү, тарбиялоонун жалпы максаттары жөнүндөгү жана башка жоболор); *экинчиден*, бир далай негиздүү жана маңыздуу педагогикалык закондор жана закон ченемдүүлүктөр жана алардан келип чыгуучу педагогикалык ишмердүүлүккө коюлуучу талаптар; *үчүнчүдөн*, педагогикалык изилдөөлөрдүн принциптери жана методдору. Мына ошентип, методология илимий таанып-билүү иш-аракеттеринин принциптери, формалары жана жолдору жөнүндөгү окуу катарында эсептелинет да, ал эми педагогикадагы методологияны педагогикалык кубулуштарды таанып-билүүнүн жана өзгөртүп түзүүнүн негизинде каралуучу теориялык жоболордун системасы деп түшүнөбүз.

Педагогикалык метадология философия менен тыгыз байланышта каралат (бекеринен, XIX кылымга чейин аны философиянын бир бөлүгү катарында эсептешпеген чыгар). Дидактикалык таанып-билүү теориясын окутуу аркылуу таанып-билүүнүн педагогикалык негизи катарында мааниси чоң. Бул теорияга таануу менен илимий педагогика окуу-тарбия процессин уюштуруунун, окутуунун жана мектеп окуучуларынын өз алдынча билим алуусунун методикасынын теориялык жана практикалык бардык маселелерин изилдейт. Чындыгында эле, окутуу, улуу муундун өсүп келе жаткан муунга коомдук мамилелердин, өндүрүштөрдү жана эмгектенүүнүн ыкмаларын, тажрыйбаларын үйрөтүүнүн объективдүү зарылчылыгы, өзгөчө коомдук кубулуш катарында адам баласынын чыныгы дүйнөнү таанып-билүү теориясы менен тыгыз байланышта [5].

Илимий негизде уюштурулган окутуу эки негизи максатты көздөйт: чындыкты жаштарга жеткирүү жана аны өздөштүрүүсүн камсыз кылуу, ошондой эле алардын илимий теориялык ой жүгүртүүсүн калыптандыруу. Ар бир адамдан терең интеллектуалдык өсүп өнүгүүнү талап кылган илимий-техникалык прогресстин шартында, окутуу процессинде реалдуу – конкреттүүнү жай-баракат кабыл алуу менен өз-өзүнчө алынган түшүнүктөрдү, абстракцияларды окуучулардын аң-сезиминде калыптандырууга жана ошондой эле конкреттүү бүтүндүктү өздөштүрүү максаты үчүн абстракцияларды колдонуу процессине жетишүүгө олуттуу көңүл буруу абзел [6].

Корутунду

Окутуу менен таанып – билүүнүн логикасы конкреттүүлүктөн абстракцияга жана тескерисинче, абстрактуудан конкреттүүлүккө аң-сезим аркылуу чексиз өтүүнүн диалектикалык биримдиги болот. Билим алуу процессинде окуучу кубулуштардын, предметтердин объективдүү экендиги жөнүндөгү жалпы элестерден, алардын бир беткей касиеттери, сапаттары, бөлүктөрү жөнүндөгү ой аркылуу алыстаган билимдерге ээ болушат. Андан ары абстрактуу, чектелген жана байланышсыз түшүнүктөрдөн, бүтүн катары каралуучу кубулуштун маңызына, чындыкка сүңгүп кирүү ишке ашырылат. Ой жүгүртүү процесстеринин, көрсөтүлгөн, өз ара аракеттенүүсү окутуу процессиндеги таанып-билүүнүн негизги законун түзөт. Ушуну менен катар эле окутуу жана таанып-билүү процесстеринин айырмачылыктары жана жалпы жактары бар экендигин эске алуу пайдалуу.

Демек, бул илимий макаладан, методология белгилүү бир илимий жана илимий-изилдөө милдеттерди чечүүгө багытталган жалпы теориялардын негизинде изилдөө методдору көп кызмат кылат.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Краевский В.В. Методология научного исследования. – СПб., 2001.
2. Краевский В. В. Методология педагогического исследования. – Самара, 1994.
3. Философия и методология науки. Под редакцией Купцова В.И. – М., 1996.
4. Кохановский В.П. Философия и методология науки. – Ростов на Дону, - 1999.
5. И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. -Б. “Педагогика века”, 2004. – 384б.
6. Э. Мамбетанкунов, Т.М.Сияев Педагогиканын негиздери. – Бишкек – 2008.
7. Егоров В.В., Скибицкий Э.Г. Методология и методика научного исследования – Новосибирск, - 2005.

УДК: 001.891

*Токтомамбетова Ж.С.,
п.и.к., доцент, АББИ
Топчубай кызы Таңсулуу
магистрант, ОшМУ*

ОКУТУУДА ИНСАНГА БАГЫТТАЛГАН МАМИЛЕ

Аннотация: бул макалада инсанга багыттап окутунун пайда болуш зарылчыгына жана ошондой эле инсанга багытоо мамилесинин окутууга тийгизген таасирлери каралган. Ошондой эле окутуунун жаңы технологиясында колдонуудагы сунуштар илимий негизде көрсөтүлгөн.

Түйүндүү сөздөр: интеллектуалдык, инсанга багыттап окутуу, салттуу сабак, инсанга багытталган сабак, теңдик, калыстык, сый мамиле, жекече жөндөм, чыгармачылык, тарбиялануучу.

ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННЫЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ

Аннотация: в статье рассматриваются вопросы появления необходимости лично-ориентированного обучения и влияние лично-ориентированного подхода

на обучение. А также научно обоснованы предложения применяемые на новых образовательных технологиях.

Ключевые слова: интеллектуально, личностно-ориентированное обучение, традиционный урок, урок ориентированный на личность, равенство, справедливость, уважение, индивидуальная способность, творчество, воспитываемый.

STUDENT-CENTERED APPROACH TO LEARNING

Abstract: the article deals with the emergence of the need for student-centered learning and the impact of a student-centered approach on learning. As well as scientifically substantiated proposals applied on new educational technologies.

Key words: intellectually, student-centered learning, traditional lesson, personality-oriented lesson, equality, justice, respect, individual ability, creativity, educated.

XXI кылым – жогорку өнүккөн технологиянын доору – интеллектуалдык жумушчунун доору. "...Биз жашап жаткан доор - бул интеллектуалдык баалуулуктар, билимдин жана билимдин жогорку деңгээли талап кылынган жана үстөмдүк кылган доор". Адамзат цивилизациянын бир катар доорлорун өз өнүгүшүндө этап-этабы менен өткөрдү: аңчы-жыйноочу доор, Айыл чарба доору, өнөр жай доору, маалымат интеллектуалдык жумушчу доору жана жаңыдан пайда болгон акылмандык доору. Доорлорду алмаштырганда, кийинки доордун ар бир жумушчусунун өндүрүмдүүлүгү мурунку доордун жумушчусуна салыштырмалуу кескин жогорулады. Ошентип, дыйкандын өндүрүмдүүлүгү мергенчиге салыштырмалуу 50 эсе жогорулады, өнөр жай доорундагы өндүрүштүн натыйжалуулугу дыйкан чарбасынын өндүрүмдүүлүгүнөн 50 эсе жогору. Интеллектуалдык жумушчунун өнөр жай доорунун өндүрүмдүүлүгүнө салыштырмалуу өндүрүмдүүлүктүн өсүшүнүн божомолу 50 эсе айырмачылыкты түзөт [2].

Стивен Кови өзүнүн божомолун тастыктоо үчүн Траб компаниясынын мурдагы технологиялык директору Натан Мирволддун сөзүн келтирет: "программалык камсыздоонун алдыңкы инженерлери орто деңгээлдеги иштеп чыгуучулардан 10 же 100 эмес, ал тургай 1000 эсе эмес, 10000 эсе жогору". Чыгармачылыктын негизинде сапаттуу интеллектуалдык эмгек уюмдардын иши үчүн баалуу болуп калат. Демек, азыркы доор ой жүгүртүү жана өзүн-өзү билүү эркиндигинин жогорку деңгээли менен интеллектуалдык кызматкерлерди талап кылат, бул биздин балдардын билим алуусу үчүн мугалимдерге өзгөчө жоопкерчилик жүктөйт.

Окууга негизделген ыкмаларды колдонууда тандоого негизделген ой жүгүртүү эркиндигинин мындай деңгээлине жетүү мүмкүн эмес. Ошондуктан, билим берүүдө акыркы он жылдыктар мугалимдердин арсеналында өнүгүү, интерактивдүү, Инсанга багытталган окутууну колдонуу жөнүндө көбүрөөк айтып жатышат. Бирок билим берүүнү гуманизациялоого багытталган негизги багыт "Инсанга багытталган мамиле"терминин билдирет "Инсандык мамиле-тарбиячынын тарбиялануучуга инсан катары, тарбиялык өз ара аракеттенүүнүн өзүн-өзү билүүчү жооптуу субъекти катары ырааттуу мамилеси. Жеке мамиле идеясы окумуштуулар тарабынан 80-жылдардын башынан бери иштелип чыккан [2, 3].

Инсандык багыттагы окутуу (ИБО) – бул окуучунун өзгөчөлүгүн, өзүн-өзү баалоосун, окуу процессинин субъективдүүлүгүн биринчи орунга койгон окуу. "Жеке мамиле тарбиялануучуга өзүн инсан катары билүүдө, анын мүмкүнчүлүктөрүн табууда, ачууда, өзүн-өзү билүү калыптанышында, өзүн-өзү аныктоонун, өзүн-өзү ишке ашыруунун жана өзүн-өзү тастыктоонун жеке маанилүү жана коомдук алгылыктуу жолдорун ишке ашырууда жардам берүүнү болжолдойт". ИБО, адатта, салттуу нерселерге каршы чыгып, сабактын төмөнкү айырмачылыктарын берет:

Салттуу сабак	Инсанга багытталган сабак
<p>Бардык студенттерге билимдин, жөндөмдүн жана жөндөмдүн белгиленген көлөмүн үйрөтөт. Окуу тапшырмаларын, студенттердин ишинин формасын бөлүштүрөт жана аларга тапшырмаларды туура аткаруунун үлгүсүн көрсөтөт. Мугалим өзү сунуш кылган окуу материалына студенттерди кызыктырууга аракет кылат. Артта калган студенттер менен кошумча жекече сабактарды камтыйт. Белгилүү бир багытта студенттердин иш-аракеттерин пландаштырууну жүзөгө ашырат. Студенттердин ишинин натыйжаларын алар кетирген каталарды белгилөө жана оңдоо менен баалайт. Класстагы жүрүм-турум эрежелерин аныктайт жана алардын аткарылышын көзөмөлдөйт. Студенттердин ортосунда келип чыккан чыр-чатактарды чечет: оңчулдарды сыйлайт жана күнөөлүүлөрдү жазалайт.</p>	<p>Ар бир окуучунун жеке тажрыйбасын натыйжалуу топтоого өбөлгө түзөт. Студенттерге ар кандай окуу тапшырмаларын жана иштөө формаларын тандоону сунуш кылат, студенттерди ушул тапшырмаларды чечүү жолдорун өз алдынча табууга үндөйт. Студенттердин чыныгы кызыкчылыктарын аныктоого жана алар менен окуу материалдарын тандоо жана уюштуруу боюнча макулдашууга умтулат. Ар бир студент менен жекече иш алып барат. Студенттерге өз иш-аракеттерин өз алдынча пландаштырууга жардам берет. Студенттерди өз ишинин натыйжаларын өз алдынча баалоого жана кетирилген каталарды оңдоого үндөйт. Студенттерди жүрүм-турум эрежелерин өз алдынча иштеп чыгууга жана алардын аткарылышын көзөмөлдөөгө үйрөтөт. Студенттерди келип чыккан чыр-чатактуу кырдаалды талкуулоого жана аларды чечүү жолдорун өз алдынча издөөгө үндөйт.</p>

Инсанга багытталган окутуу инсан анын индивидуалдуулугун түзгөн бардык психикалык касиеттеринин жыйындысы деген түшүнүккө негизделген. Демек, Инсанга багытталган билим берүүнүн максаты инсандын төмөнкү функцияларын толук кандуу иштеп чыгуу үчүн шарттарды түзүү болуп калат: адамдын тандоо жөндөмү; ой жүгүртүү, өз жашоосун баалоо; жашоонун маанисин издөө, чыгармачылык; өзүн-өзү аң-сезимди калыптандыруу ("мен баарына жооптуумун" деген сөзгө ылайык); жеке адамдын автономиясы (өнүгүп келе жаткан сайын, ал башка факторлордон көбүрөөк бошотулат). Мындай мамилени дээрлик ар бир сабакта мугалимдер пайдалануу үчүн усулдук тажрыйбалары аздык кылат [1].

Кылдат пландаштырылган жана атайын иштелип чыккан ар бир топтун өзгөчөлүктөрү сабак, ар бир окуучуга жеткиликтүү деңгээлде активдүү болууга жардам берет. Бардык изилдөөчүлөр ар бир окуучунун жеке өзгөчөлүктөрүн эске алган жекече ыкманы колдонууну сунушташат.

И.С. Якиманский өзүнүн "Инсанга багытталган билим берүү технологиясы" аттуу китебинде учурдагы билим берүү тутумун өзгөртүү үчүн ИБО концепциясын сунуш кылат. Маанилүүлүгүнө көңүл бурат окуучунун предметтик тажрыйбасын билим берүү максатында колдонуу. Предметтик тажрыйба-окуучунун өзүнүн жашоо-турмушунун тажрыйбасы, аны таанып билүү жана өзүн-өзү билүү, социалдаштыруу, өзүн-өзү өнүктүрүү, өзүн-өзү ишке ашыруу тажрыйбасы. Документтердин мисалдарын келтирет: жеке өнүгүү карталары, окуучунун жеке өзгөчөлүктөрү жөнүндө мүнөздөмөлөр жана маалымдамалар, байкоолордун натыйжалары. Кесиптик билим берүү жаатында Инсанга багытталган мамилени изилдөө көбүнчө окутуучулардын практикалык эмгектеринде кездешет. Бирок кесиптик билим берүү мугалимдери дагы, заманбап мектептин изилдөөчүлөрү дагы өз эмгектеринде негизги көңүлдү бурушат: концепциянын моделдерине, билим берүү технологияларын колдонууга, ИБОнун өзгөчөлүктөрүнө, педагог ээ болушу керек болгон сапаттарды жана баалуулуктарды санап көрсөтсө болот.

Инсанга багытталган окутуу боюнча талкуу алкагында биздин педагогикалык усулдар окуучулар арасында теңдикти жана аларга карата калыс мамилени канчалык деңгээл- де камсыздай алары, мугалимдер учурдагы көйгөйлөрдү чечүү үчүн эмне кыла

алары тууралуу ой жүгүртүү зарыл.

Бул үчүн биринчи кезекте класстагы «теңдик» жана «калыстык» түшүнүктөрүн аныктоо кажет. **Теңдик** – бул жынысына, улутуна, социалдык абалына же ден соолугунун мүм- күнчүлүктөрүнө карабастан, бардык окуучулар үчүн бардык материалдардын, ресурс- тардын жана окутуу процессинин жеткиликтүүлүгү, ар бир окуучуга бирдей, тең окуу шарттарын түзүү. **Калыстык** – бул мугалим тарабынан ар бир окуучуга адилет көңүл буруп, мамиле кылуусу, окуучуларга карата кандайдыр бир басмырлоонун жоктугу. Башталгыч класста мугалимдин окуучуга боорукер мамилеси окутуу үчүн кошумча маанилүү ресурс болуп саналат; ошентип, калыстык теңдик үчүн керектүү шарт болуп калат [4].

Инсанга багытталган окутууда мугалим менен окуучу түрдүү, бирок керектүү тажрыйбага ээ, тең ата өнөктөш катары каралат. Мугалимдин кесипкөйлүк абалынын маңызы окуучунун талкууланып жаткан тема боюнча айткандарын билип, ага сый мамиле кылуусунда [5]. Мугалим кайсы материалды берүүнү гана ойлобостон, бериле турган материалдын кайсы бөлүгү окуучунун мындан мурунку алган билиминен жана жеке жашоо-турмушунан улам жеке тажрыйбасына байланыштуу экендигин алдын ала болжолдоосу зарыл. Ошону менен бирге, мугалим окуучунун жообун катуу сыноо (туура, туура эмес) мүнөзүндөгү талкууга албай, тең укуктуу катышуучулардын диалогу формасында, окуучунун жообун жалпылап, сабактын темасына, окутуунун милдеттерине жана максаттарына шайкеш келген жерлерин белгилеп көрсөтүүсү зарыл.

Корутунду

Демек, бул илимий макала билим берүүнү натыйжалуу жеткирүүгө Инсанга багытталган окутууда мугалим менен окуучу түрдүү, бирок керектүү тажрыйбага ээ болуудагы мугалимдин кесипкөйлүк абалынын маңызы жана ошондой эле окуучунун талкууланып жаткан тема боюнча айткандарын билип, ага сый мамиле кылуусун жакшы натыйжаларды бере тургандыгынын алкагында жазылды.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Бекбоев И. Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. Бишкек, 2015.
2. Бондаревская Е.В. Инсанга багытталган билим: парадигманы иштеп чыгуу тажрыйбасы. - Ростов-на-Дону, 1997-жыл.
3. Якиман И. С. Инсанга багытталган билим берүү технологиясы. - М: "Сентябрь", 2000-жыл.
4. Низовская И. А. «Сын ой-жүгүртүүнү өстүрө турган окуу жана жазуу» программасынын сөздүгү: окуу-методикалык окуу китеби. Бишкек: БӨБКФ, 2003.
5. Эсенгулова М. М., Асекова Ж. Д. Өнүгүүнүн жана окутуунун чексиз суроолору. Бишкек, 2011.

УДК.126.1.

Аттокурова А.Дж.,
п.и.к., доцент, ОшМУ
Баит кызы Зуура
магистрант, ОшМУ

ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙДА «МАТЕМАТИКА» ДИСЦИПЛИНАСЫН ОКУТУУ

Аннотация: азыркы демократиялаштырылган коомдо билим берүү системасы социалдык, өндүрүштүк жана рыноктук кайратүзүүлөрдүн контекстинде өнүгүп жатат. Кесиптик жогорку билим берүү чөйрөсү улам барган сайын бир топ маанилүү коомдук шарттардын өсүп-өнүгүшүнүн негизинде болочоктун “интеллектуалдык капиталын” өстүрүүчү олуттуу бөлүгү болуп калууда. Ошондуктан билим берүү чөйрөсүндө, өзгөчө ЖОЖдо билим берүүнүн сапатын жогорулатуу көйгөйдүн негизинде болочок мугалимди инсан катары, келечектин адиси катары калыптандырууда жаңы мамиле, компетенттүү мамиле келип чыгууда. Аталган компетенттүү мамилени негизинде жалпы жана атайын билимдерди берүү менен катар, мамлекеттик стандарттардын негизинде талаптанган кесиптик компетенттүүлүктү калыптандыруу менен бирге, коомдун өсүп-өнүгүүсүнө керектүү сапаттарды (коммуникативдүүлүктү, демилгени, өз алдынчалыкты, чыгармачыл деңгээлде болгон даярдыкты, жоопкерчиликти, чечкиндүүлүктү, белгиленген максаттарды ишке ашыруу билгичтигин ж.б.) өнүктүрүү маселеси жатат.

Азыркы педагогикалык илимде жаңы методологиялык көз караштар пайда болуп, жаңы инновациялык процесстерге жолдор ачылып, болочок мугалимди окутууда жана тарбиялоодо жаңы билим берүү парадигмасы иштелип чыгууда; жаңы кылымдын адистеринин кесиптик даярдыгын компетенттүү мамилени негизинде калыптандыруу.

Түйүндүү сөздөр: “Математика”, негизги билим берүү программасы, компетенциялар картасы, окутуу натыйжалары, силлабус, мамлекеттик билим берүү стандарты

ОБУЧЕНИЕ ДИСЦИПЛИНЫ «МАТЕМАТИКА» ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

Аннотация: в современном демократизированном обществе система образования развивается в условиях социальных, производственных и рыночных реформ. Сфера профессионального высшего образования все больше становится значимой частью растущего «интеллектуального капитала» будущего на основе развития более важных социальных условий. Поэтому в сфере образования, особенно в вузах, складывается новый подход, компетентностный подход в формировании будущего учителя как личности, как специалиста будущего исходя из проблемы повышения качества образования. Помимо привития общих и специальных знаний на основе упомянутого выше компетентностного подхода, наряду с формированием профессиональной компетентности, требуемой на основе государственных стандартов, необходимых качеств для роста и развития общества (коммуникабельность, инициативность, самостоятельность, подготовленность к творческой деятельности, уровень, ответственность, целеустремленность, способность реализовать поставленные цели и др.) является проблемой развития.

В современной педагогической науке появились новые методологические перспективы, открыты новые инновационные процессы, вырабатывается новая образовательная парадигма в обучении и воспитании будущего учителя; формирование профессиональной подготовки специалистов нового века на основе компетентностного подхода.

Ключевые слова: математика, основная образовательная программа, карта компетенций, результаты обучения, syllabus, государственный образовательный стандарт

TEACHING THE DISCIPLINE "MATHEMATICS" IN A HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION

Annotation: *in a modern democratized society, the education system is developing in the context of social, production and market reforms. The field of professional higher education is increasingly becoming a significant part of the growing "intellectual capital" of the future based on the development of more important social conditions. Therefore, in the field of education, especially in universities, a new approach is emerging, a competence-based approach in shaping the future teacher as a person, as a specialist of the future, based on the problem of improving the quality of education. In addition to instilling general and specialized knowledge on the basis of the above-mentioned competence-based approach, along with the formation of professional competence required on the basis of state standards, the necessary qualities for the growth and development of society (social skills, initiative, independence, readiness for creative activity, level, responsibility, purposefulness, the ability to achieve the set goals, etc.) is a development problem.*

In modern pedagogical science, new methodological perspectives have appeared, new innovative processes have been discovered, a new educational paradigm is being developed in the training and education of the future teacher; formation of professional training of specialists of the new century based on a competency-based approach.

Key words: "Mathematics", main educational program, competence map, learning outcomes, syllabus, state educational standard

Азыркы педагогикалык илим жаңы муундагы педагогикалык кадрларды даярдоодо жаңы инновациялык мамилелер менен мүнөздөлөт. XX кылымдын билим берүүчү парадигмасы өзүнүн маанисин жана мүмкүнчүлүгүн жоготуп, азыркы билим берүү аймагында жаңы стратегиялык багыттар иштелип чыгууда. Ушуга байланыштуу ар бир студентти келечектеги мугалим катары даярдоодо компетенттүү мамилени эсепке алуу проблемасы орчундуу орун ээлейт. Аталган проблеманы чечүү максатында 550200 "Физика-математикалык билим берүү" бакалаврдык программасынын модулдук окуу планында "Математика" дисциплинасын окутуунун натыйжаларын долбоорлоону өзүнчө илимий системасы катары негизделди.

Изилдөөнүн максаты: 550200 "Физика-математикалык билим берүү" бакалаврдык программасынын модулдук окуу планында "Математика" дисциплинасын окутуунун натыйжаларын долбоорлоону теориялык жактан негиздөө жана аны ишке ашыруунун жолдорун иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн милдеттери:

- Модулдук окуу планынын «Математика» дисциплинасында негизги билим берүү программасын долбоорлоонун илимий теориялык жана практикалык абалын талдоо;
- Дисциплинанын окутуу натыйжаларынын моделин түзүү;
- түзүлгөн моделдин натыйжалуулугун педагогикалык эксперименттин жардамы менен текшерүү.

Изилдөөнүн методологиялык негизи болуп Кыргыз Республикасында жогорку билим берүүнү өнүктүрүүнүн азыркы концепциялары, инсандын ишмердүү жана чыгармачыл маңызы жана анын өнүгүүсү жөнүндөгү концептуалдуу жобо; инсанга багытталган билим берүү концепциясы; окутуу процессин компетенттүү негизде уюштуруу жана билим берүү технологияларын өсүп-өнүктүрүү жана калыптандыруу идеялары, окуу ишмердүүлүгү процессиндеги аң-сезимдүүлүктү жана активдүүлүктү айкаштыруу демилгеси түзөт.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

- 550200 “Физика-математикалык билим берүү” бакалаврдык программасынын модулдук окуу планында “Математика” дисциплинасын окутуунун натыйжаларын долбоорлоону илимий-теориялык негиздери аныкталды;
- Дисциплинанын окутуу натыйжаларынын моделин түзүү;
- түзүлгөн моделдин натыйжалуулугун педагогикалык эксперименттин жардамы менен текшерилди жана жыйынтыкталды.

Изилдөөнүн практикалык манилүүгү: изилдөөнүн негизинде иштелип чыккан илимий – теориялык жоболорду жана практикалык сунуштарды ЖОЖдордун окутуучулары тарабынан 550200 “Физика-математикалык билим берүү” багытындагы окуган студенттер үчүн “Математика” дисциплинасынын мисалында калыптандырууда:

Коргоого коюлган жоболор:

- 550200 “Физика-математикалык билим берүү” бакалаврдык программасынын модулдук окуу планында “Математика” дисциплинасын окутуунун натыйжаларын долбоорлоону илимий-теориялык негиздеринин мазмуну;
- Педагогикалык эксперименттин мазмуну жана жыйынтыгы.

Изилдөөчүнүн өздүк салымы:

550200 “Физика-математикалык билим берүү” бакалаврдык программасынын модулдук окуу планында “Математика” дисциплинасын окутуунун натыйжаларын долбоорлоону арттыруу боюнча илимий изилдөөлөргө талдоо жасалды;

- Диссертациялык изилдөөнүн негизинде алынган натыйжалар 20дай эмгектерде чагырыдырылып негизги жыйынтыктар математика адистиктеринин студенттерине моулдук окуу планына ылайык дисциплинанын окутуу натыйжаларын даярдоодо окуу программаларына кошумча киргизүү сунушталды.

550200 “Физика-математикалык билим берүү” бакалаврдык программасынын окуу планы 2015-жылы бекитилген МББСтына ылайык түзүлгөн. 2020-жылы Окуу план модулдук окуу планына ылайык иштелип чыккан. “Математиканы, информатиканы окутуу технологиялары жана билим берүүдөгү менеджмент” кафедрасы тарабынан окуу планы бекитилген. Окуу планын анализдөөдө изилдөөнүн сурамжылоо ыкмасы менен “Математика жана информациялык технологиялар” факультетинде жүргүзүлдү. Илимий жетекчи п.и.к., доцент, 550200 “Физика-математикалык билим берүү” бакалаврдык программасынын программа жетекчиси А.Дж. Аттокурова менен интервью алынган.

Жумушчу топ менен отурумдарда окуу план жана мамлекеттик билим берүү стандарты талкууланган. 2022-жылдын март, апрель айларында тайлкууга алынып анализ жүргүзүлдү.

“Математиканын” окуу планын тейлеген профессордук окутуулук курам менен негизги билим берүү программасы түзүлгөн.

Жогорку кесиптик билим берүүнүн **550200 – Физика-математикалык билим берүү** багыты боюнча Мамлекеттик стандарты, Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндөгү» мыйзамына жана Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети тарабынан бекитилген билим берүү жөнүндө аныктаган тартиптерге, ченем - укуктук актыларга ылайык, Кыргыз Республикасынын билим берүү жаатындагы жооптуу мамлекеттик органы тарабынан иштелип чыкты.

Бул Мамлекеттик стандарт бакалаврларды даярдоо боюнча жогорку кесиптик билим берүү программаларын ишке ашыруучу баардык ЖОЖдорго менчиктин формасына, кайсы ведомостого таандык экендигине карабастан, сөзсүз аткарууга милдетүү болуп эсептелет.

550200 Физика – математикалык билим берүү ЖКББ НББПнын багыты боюнча даярдоонун максаты болуп: заманбап билим берүү технологияларын кесиптик ишмердүүлүккө эффективдүү колдонууга жөндөмдүү физика - математикалык билим берүү жаатындагы бакалаврды ар тараптуу жана сапаттуу даярдоо.

550200 “Физика-математикалык билим берүү” бакалаврдык программасынын модулдук окуу планыны

Сапаттын кепилдиги боюнча EdNet аккредитация агенттигинин критерийлерине таянып, физика - математикалык билим берүүнүн бакалаврын даярдоонун билим берүү программасынан күтүлүүчү окутуунун натыйжаларын долбоорлоо технологиясы каралат, окутуунун натыйжалары, Дублин дескрипторлорундагы окутуунун натыйжалары, Европалык квалификациялык рамкада 8 деңгээл боюнча окутуунун натыйжалары, бүтүрүүчүлөрдүн универсалдык жана кесиптик компетенцияларын чагылдырган билим берүү программасынын интеграцияланган күтүлүүчү окутуунун натыйжаларын иштеп чыгуунун жана баалоонун методикалык негиздери жетиштүү деңгээлде изилдениши жөнүндө түшүнүк берилет, педагогикалык багыт боюнча мамлекеттик билим берүү стандартына жана стейкхолдерлердин талаптарына шайкештигин камсыздоого багытталган негизги билим берүү программасынан күтүлүүчү окутуунун натыйжаларын долбоорлоо жоболору келтирилет.

Дисциплинанын окуу-методикалык комплексинин өзгөчөлүгү, структурасы, дисциплинанын компетенциялар картасы

Окуу-методикалык комплекс –МББСте каралган милдеттерди талаптагыдай жүзөгө ашыруу үчүн системанын уюштуруучулук жана мазмундук бүтүндүгүн, окутуунун методдорун жана каражаттарын камсыздоого кызмат кылуучу догорку окуу жайда ар бир дисциплина үчүн иштелип чыккан окуу-методикалык материалдардын топтому.

Окуу методикалык комплекс дисциплинаны окутуу үчүн зарыл болгон маалыматты толук камтууга тийиш.

ДОМКны иштеп чыгууда окутуучу төмөнкүлөргө таянат

- МББС
- НББП
- Программанын компетенциялар картасы
- ОНдор

“Математика” дисциплинанын компетенцияларынын картасын түзүү:

- Дисциплинанын модулдары:
- Компетенциялар:
- Көлөм (кредиттер менен).

“Математика” дисциплинасынын компетенциялар картасы

Дисциплинанын темалары Компетенциялар	Тема1	Тема2	Тема3	Тема4	Тема5	Тема6

“Математика” дисциплинасына окуу планындагы бөлүштүрүлгөн бир кесиптик компетенцияны тандоо. Окуу планындагы конкреттүү дисциплинаны жана ага бөлүштүрүлгөн бир кесиптик компетенцияны тандоо жана анын компоненттик курамын аныктоо керек.

Күнү: 2021-22-окуу жылы

Дисциплинанын максаты: Студенттин дүйнөгө болгон көз карашын жана активдүү позициясын, математикалык маданиятын, математикалык ой жүгүртүү көндүмдөрүн,

математикалык методдорду колдонуу көндүмдөрүн калыптандыруу. Математиканын илим катары жана илимий билимдердеги орду жөнүндө элестөөлөрүн калыптандыруу.

Дисциплинаны өздөштүрүүнүн натыйжалары: *Курстун аягында студенттер төмөнкү натыйжаларга жетишет:*

билүү: математиканын тили түшүнүгү, математикалык логиканын элементтери, көптүктөр жана алар менен болгон амалдар, бинардык катыштар жана алар менен болгон амалдар, чагылтуулар. кайталоосуз комбинаторика, математикалык индукция методу.

билгичтик: алгебра, геометрия, математикалык анализ дисциплиналарын өздөштүрүүдө математикалык логиканы, көптүктөр теориясын, бинардык катыш жана чагылтуу түшүнүктөрүн. кайталоосуз комбинаториканы, математикалык индукция методун колдонуу;

көндүмдөр: математикалык методдорду колдонуу

Пререквизиттер - математиканын мектептик курсу

Постреквизиттер: жогорку математика, математиканын жалпы курсу, алгебра, геометрия, математикалык анализ.

Пайдаланылган дабияттар:

1. Абдрахманов Т. А. Ногаев М. А. Азыркы билим берүүдөгү компетенттик мамиле: Окуу-методикалык колдонмо. –Б. 2013. – 212 б.
2. Алтыбаева М. Кесиптик билим берүүдө окутуунун натыйжаларын долбоорлоо маселелери. –Ош, 2018. -224 б.
3. Алтыбаева М., ж. б. Математика боюнча компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалар. –Ош, 2021. – 127 б.
4. Аттокурова А. Дж., Жолдубай кызы Ч. “Физика-математикалык билим берүүнүн” бакалаврларын даярдоонун билим берүү программасынан күтүлүүчү окутуунун натыйжаларын долбоорлоо. ОшМУ жарчысы. 2021. 72-81 беттер. ISSN: 1694-7452
5. Бекбоев И. Б. Билим берүүдөгү башкы маселе – педагогдун компетенттүүлүгү. –Б.: - 28 б.
6. Бекбоев И., Алимбеков А. Азыркы сабакты даярдап өткөрүүнүн технологиясы. –Б.: 2021. – 192 б.
7. ЖОГОРКУ КЕСИПТИК БИЛИМ БЕРҮҮНҮН МАМЛЕКЕТТИК СТАНДАРТЫ. Багыты: 550200 Физика-математикалык билим берүү Квалификация: Бакалавр –Б. 2021-ж. – 14 б.
8. ЖОЖдогу Инсанга багыттап окутуу. ЖОЖдун окутуучулары үчүн тренинг-модулдар. Түз./: А. М. Аликова, Ж. Д. Асекова. –Б.: 2012. – 210 б.
9. Илимий изилдөө усулдары. –Б.: 2020. – 256 б.
10. Имаралиев О. Р. Билим берүүдөгү маркетинг. Окуу куралы. –Ош: 2021 – 164 б.
11. Калыптандыруучу балоо-жетишкендиктери жана жакшыртуу үчүн баалоо/Түз. Н. С. Жусупбекова ж.б. –Б.: 2011, - 38 б.
12. Мамбетакунов Э., Сияев Т. М. Педагогиканын негиздери: Жогорку жана орто окуу жайларынын студенттери менен мектеп мугалимдери үчүн окуу куралы. –Б.: Айат, 2015. – 304 б.
13. Мугалимдерге кенеш /Котор. С. Каипов, Н. Кийизбаева. –Б.: 2016, - 2016 б.
14. Муратов А., Акматов К., Окутуунун жаңы технологиялары. –Б.: 2017. – 320 б.
15. Тагаева З., Алтыбаева М. Педагогикалык терминдердин сөздүгү. –Ош, 2014. – 268 б.

